

SVAZEK VII.

NÁRODOPISNÝ SBORNÍK

ČESKOSLOVANSKÝ.

VYDÁVÁ

NÁRODOPISNÁ SPOLEČNOST ČESKOSLOVANSKÁ

A

NÁRODOPISNÉ MUSEUM ČESKOSLOVANSKÉ.

REDAKTOR

JIŘÍ POLÍVKA.

REDAKČNÍ KOMITET:

ADOLF ČERNÝ, A. KRAUS, J. MÁCHAL, J. MATIEGKA, L. NIEDERLE,
FR. PASTRNEK, J. ZUBATÝ.

V PRAZE 1901.

NÁKLADEM VLASTNÍM. - TISKEM ALOISA WIESNERA V PRAZE, KNIHTISKAŘE ČESKÉ AKADEMIE
CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

Na vydání tohoto svazku přispěla Česká Akademie císaře
Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění podporou
400 K.

OBSAH.

ČLÁNKY:

	Strana
St. Ciszewski: Z dějin mnemotechniky a prvních pověr	1 — 13
Jos. Klvaňa: Hanácký kroj vůbec a Tovačovský zvlášť	14 — 34
Jan Jakubec: Lidovost v Havličkově řeči básnické	34 — 43
Jan Máchal: Několik poznámek k »Přehledu knížek lidového čtení«	43 — 44
V. Tille: Povídky sebrané na Valašsku r. 1888	45 — 133
F. J. Čečetka: Pověrečné léčení	134 — 174
Zápisky Jos. Jakla, svobodníka z Bud na Dolnokralovicku z r. 1753.	
Sdělil Jan Valchář	175 — 179

POSUDKY A ZPRÁVY:

Wundtovo pojimání socialní psychologie. Referuje Fr. Čáda	180 — 185
Ant. Hubka: Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu (A. Černý) .	185 — 186
Jan Vyhlídal: Čechové v pruském Slezsku (A. Č.)	186
E. S. Hartland: Folklore. What is It und What is the Good of It (Pa)	186 — 187
E. S. Hartland: Mythology and Folktales, their Relation and Interpretation (J. Polívka)	187 — 189
Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство II. (Р - а)	189 — 190
Kleinere Schriften von Reinhold Köhler II. (P-a)	191
Národní písničky moravské nově nasbírané. Sebral Frant. Bartoš I. Ref.	
V. J. Dušek	191 — 205
Augusta Šebestová: Lidské dokumenty a jiné národop. poznámky (A. Č.)	205
Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen von Robert Petsch (J. Polívka)	205 — 209
Dr. Stefan Hock: Die Vampyrsagen und ihre Verwertung in der deutschen Literatur (P-a)	209 — 211
Володимир Гнатюк: Етнографічні матеріали з угорської Русі III. (J. Polívka)	211 — 217
Oskar Kallas: Achtzig Märchen der Ljutziner Esten (J. Polívka) . . .	217 — 225
Leo Reinisch: Die Somali-Sprache (V. Tille)	225 — 237
Maksym. Kawczyński: Apulejusza »Metamorfozy« czyli powieść o złotym osle (r.)	227
Martin Montanus Schwankbücher. Herausgegeben von Joh. Bolte (P-a)	227 — 228
J. J. Amman: Volksschauspiele aus dem Böhmerwalde III. (A. Kraus)	228 — 229
S. Trojanović: 1. Die alterthümliche Speisen- und Getränkebereitung bei den Serben. 2. Die Trepanation bei den Serben. 3. Лапот и проклетије у Србији (L. Niederle)	229 — 231
Rejstřík věcný	231
» jmenný	235

Z dějin mnemotechniky a prvních pověr.

Účetním a počtářům z povolání usnadnilo rozšíření počítadel a počítacích strojů velice nudnou a unavující práci sčítání. Ale člověk prostý, zejména venkovský, který obyčejně jen s nevelikými čísly má co činiti, zápasí často s nemalými obtížemi, má-li spočítati větší počet něčeho a býti při tom ještě jist, že obdržený součet jest správný. Proto i on uchyluje se k různým způsobům mnemotechnickým, jimiž si pomáhá při řešení těžších úloh. K takovým mnemotechnickým methodám náleží znamenání vrubů na holi a vázání uzlíčků na provaze, způsoby to, známé na celém světě, o nichž tu podrobněji mluviti nebudeme, odkažujíce na práci R. Andree.¹⁾ Za to všimneme si blíže jiného ještě způsobu mnemotechnického, který jest s připomenutými myšlenkově spojen a jen formálně od nich se liší.

Sedlák polský s těžkým srdcem sahá do truhly, aby odtamtud z uzlíka vytáhl groš, v potu tváře vydělaný. Ale na správu děravé střechy nelze peněz litovati. Jede tedy na trh, a po dlouhém smlouvání koupí fúru šindelů, jež mu pak šindelář odváží domů. Nyní jde o to, aby se šindele spočítaly a zaplatily. Hospodář i šindelář dají se za pomocí několika dětí do počítání. Podávají si šindele z ruky do ruky, rovnají je do symetrických hranic a když jich kupec naloží kopu, kladou na stranu vždy jeden šindel. Když jest vůz již vyprázdněn, spočítají na stranu odložené šindele, jichž počet označuje kolik jest kop, a šindelář dostane za každou kopu cenu smluvěnou na trhu. A když potom smlouvá se hospodář s tesařem o pokrytí střechy, odpočítává mu týmž způsobem šindeláky. V dvorských stodolách počítají se někdy týmž způsobem snopý skládané z vozu do přístodůlku: po každé kopě klade se na stranu povříslo nebo kamének.

Této mnemotechnické metody užívá se ostatně v mnohých jiných případech. Tak když se krájejí s jara brambory k sázení: ženy vsypují jich čtvrtce do pytle, kladou na stranu malý brambůrek, aby mohly každé chvíle věděti, mnoho-li bramborů již pokrájely. Nepomáhají takto své

¹⁾ R. Andree Ethnografische Parallelen und Vergleiche, Lipsko 1878 I. 184—197.
»Národopisný Sborník« VII.

slabé paměti ostatně jen lidé v Polsce. Kairští²⁾) prodavači vody a arabští kavárníci dávají svým zákazníkům a hostům korálky nebo hrách, jichž pak tolik od nich zpět berou, kolik věder vody nebo kolik koflíčků kávy jim dodali. Teprvé když kupujícímu dojdou korálky nebo zrnka, platí prodavači. V říši Lundův³⁾) každý rozkaz panujícího krále Muata-Jambo vyplňuje se ihned a velice svědomitě. Pobočníkem královým jest malý hoch, jehož úkolem jest roznášeti rozkazy. Jakmile rozkazy králový vyplnil, podává mu na znamení toho list, a král jej láme na polovinu. Totéž činí i každý jiný jeho poddaný: vykonav rozkaz, podává králi list, stéblo nebo proutek, a vladař je rozlamuje. Ceremonie ta nazývá se *kukala*, a mají-li býti při ní zachovány veškeré předpisy, musí král, rozlomiv doručený mu předmět, dotknouti se ho oběma rukama nebo aspoň jednou dlaní a zatleskati. Tleskání někdy si ušetří. Máme za to, že myšlenka celé té ceremonie není nic jiného, než-li symbolické zamaskování, že nějaká záležitost jest odbyta a že se přes ni přechází k dennímu pořádku. Jest to tatáž methoda odkládání na stranu znamének pro paměť, jenže povýšená přímo k hodnosti obřadu.

Vraťme se nyní na chvílku do minulosti, abychom viděli několik podobných způsobů počítání, užívaných v staré době. Starověcí králové perští⁴⁾) vysílajíce vojsko své na válečnou výpravu, konali přehlídku svého vojska, sedíce na trůně a kolem mocnáře přecházeli zástupové vojínů, z nichž každý musel do košů, pod trůnem stojících, vložiti jeden ze svých šípů. Koše ty pak zapečeťovaly se pečetí královskou, a teprve když vojsko se vrátilo zase z výpravy, musel každý vojín vzít si z nich svůj šíp: šípy, jež nikdo si nevzal, označovaly počet padlých.⁵⁾

Starí Irové⁶⁾ stanovili počet padlých bojovníků úplně analogicky. Dle rukopisu, nazvaného *Lebor na h Uidre*, měli Irové zvyk, že každý účastník vojenské výpravy opouštěje dům, házel na určené místo po jednom kameni. Kamení to tvořilo hromadu zvanou *carn*. Když se výprava vrátila, bral každý bojovník s hromady té zase svůj kámen: zbytek kamenů, jež zůstaly, znamenal počet v boji padlých. »Beduini z okolí Sinaje«, jak vypravuje znalec jich zvyků, J. L. Burckhardt,⁷⁾ »zacho-

²⁾ Gaetano Casati: *Zehn Jahre in Aequatoria und die Rückkehr mit Emin Pascha*, Bamberg 1891 I. 18,

³⁾ P. Pogge, *Im Reiche des Muata-Jamwo*. Berlin 1880, 159.

⁴⁾ Fr. Spiegel, *Eranische Alterthumskunde*. Lipsko 1873 III. 640.

⁵⁾ Králové perští, zdá se, neužívali vždy jen tohoto způsobu sčítání svého vojska. O Xerxovi víme aspoň z Herodota (Lib. VII. cap. 60), že jedenkrát měřil své vojsko, abych tak řekl, na korce. Otec historiků vypravuje o tom takto: Po stavili deset tisíc lidí na jedno místo a stlačili je pokud jen bylo možno. Místo, jež to množství lidí zaujalo, označili čarou a obklopili pak zdí po pás vysokou. Do té ohradы pak pouštěli vojsko a tak ho po desíti tisících sčítali.

⁶⁾ E. Windisch, *Irische Texte*. Lipsko 1880, 413 s. v. *carn*.

⁷⁾ *Bemerkungen über die Beduinen und Wahaby*. Weimar, 1831, 246.

vávají zajímavý způsob připravující velkou výpravu válečnou. Scházejí se na nejbližším shromáždišti a s agydem (t. j. vůdcem zvoleným na dobu války) v čele, snášejí na hromadu kamení, dávajíce hromadě té tvar velblouda. Potom shromáždí se kolem té hromady, odříkávají fatehu, t. j. počáteční odstavce z koranu, načež na rozkaz agydův sedají rychle na velbloudy a ujízdějí cvalem od kopce neohlédajíce se, dokud nejsou dosti daleko. Nemohl jsem se dověděti ničeho o významu toho obřadu, který Beduini považují za jakýs obřad mysticko-čarodějský.«

Srovnáme-li výše uvedené tři popisy, naskytou se některé úvahy. Zdá se, že zvyk beduinský jest věrnou kopí zvyku perského a celtického, s tím totiž rozdílem, že Beduini zůstavší na živu po výpravě, nevracejí se, jak by bylo se možno nadíti, k svému velbloudu kamennému a jednotliví bojovníci neberou z něho své kameny, aby se tím způsobem dověděli, kolik soudruhů zahynulo. Zato ve zvyku beduinském zachoval se nám jiný důležitý rys, kterého není ani v perské ani celtické methodě počítání padlých. Oba tyto způsoby mají povahu výlučně praktickou, jsouc prostě metodou počítací, zatím co obřadu ukládání kamenného velblouda, jak ujišťuje Burckhardt, připisují Beduini význam mysticko-čarodějský. Jaký, to se Burckhardtovi, jak jme již slyšeli, nepodařilo vypátrati. Pokusme se tedy, nepodaří-li se nám to rozluštiti.

Pozorujeme-li tři uvedené obřady, vidíme, že jednotlivý šíp, nebo kámen označuje jednotlivce vydávajícího se do války. Kolik je šípů v koši, kolik kamenů v hromadě, tolik bojovníků jde do boje. Všichni jsou oživeni bojovností, všichni jsou bez bázně, ale přes to v nejtajnějším zákoutku srdce každého z nich tají se hluboká touha, aby se z výpravy vrátil živ, touha to, kterouž celou duši sdílí rodina bojovníkova. Hezká jest sice sláva padlého v boji, ale buď co buď — příjemnější jest těšiti se ze slávy za žití. Někdo sice nemůže změnit předurčení svého, a chce-li osud, musí zůstat na bojišti. Lze však někdy, pomocí prostředků sympatických, v čas ve svůj prospěch nakloniti vůli zlověstného fata a zajistiti si šťastný návrat. Pohledněme, k jakým způsobům v tom případě uchylují se různá plemena a národové zůstavujíce zatím stranou bádání obřadu beduinského.

Jako odjezd na nebezpečnou výpravu válečnou, tak i daleká cesta a byť i jen nedaleká, ale podnikaná pro nějakou věc důležitou, vnucuje odcházejícímu pochybnosti, vrátí-li se šťastně pod domácí střechu. Neboť, kdo může předvídati, co ho na té cestě může potkat? Takové starosti o šťastný návrat nemůže se zbavit ku př. Gruzin⁸⁾ a proto, chystaje se do světa neprestoupí práhu svého domu, nejde-li před ním t. zv. *cindamchduri*. *Cindamchduri* znamená do slova gruzinsky: napřed potká-

⁸⁾ Jiří Džaparidze, Сборникъ материаловъ для описаниея мѣстностей и племенъ Кавказа, Tiflis, XXI. odd. 2. str. 145.

vající. Jest to tedy, jak řekl by Srb neb Chrvat, jakýsi druh polažajníka. Tím »napřed potkávajícím« bývá někdo z domácích lidí odjízdějícího, o němž jest přesvědčen, že má »šťastnou nohu«.

Gruzin, než se dá na cestu, musí dříve něco snísti. Přitom cin-damchduri pije na zdraví cestujícího s plnou sklenicí vína v ruce, modle se k Bohu, aby dal mu za soudruha anděla strážce a byl mu náponocen. Na to teprve ostatní domácí lidé přejí odcházejícímu štěstí a pijí na jeho zdraví. Potom ten, který se vypravuje na cestu, vstane a jede dveřím za cin-damchdurem, který zastaviv se na práhu mluví hlasitě: »Bože dej N. N. šťastnou cestu« a odříkává potichu ještě říkadlo, z něhož však Džaparidze pochytili mohl toliko ještě jednu prosbu za štěstí pro cestujícího, slova odpuzující od něho dábla a jakési rčení o zapečetění. Po tom všein cestující překročí práh domu doprovázen příbuznými, při čemž cin-damchduri jde stále před nim, a musí být vždy první a nikoho před sebou míti nesmí.

Njamwezové⁹⁾ (mn. č. Wanjamvezi), kteří velmi rádi cestují a ochotně se najímají za nosiče karavanám, jdoucím do Bagomoja, zachovávají před odchodem obřady, směřující ku zajištění šťastného návratu, neméně zajímavé než jsou gruzinské.

Njamvez chystající se na cestu, maže si obě tváře škrobovitou praženkou, kterou bere z hrnka, stojícího na domácím ohništi. Po celou dobu cesty nesmí jeho žena, jež zůstala doma, jísti masa a musí v kožené škatulce schovati pro svého muže škraloup, který povstal nadě hrnku, v němž připravila mu na cestu praženku. Lze asi míti za to, že mazání praženým těstem a chování škraloupu z něho jsou sympathické prostředky, jež mají, abych tak řekl, silou sympathickou předmětů uvařených na domácím ohništi táhnouti cestujícího k domovu, když jest od ohniště toho vzdálen.

Když nosiči ti dosáhnou šťastně cíle své cesty a prodavše sloni kost chystají se k návratu domů, opětně podnikají čarodějské prostředky, jež jim mají zajistiti šťastný návrat. Sypou každý den na všechny cesty vedoucí do jich tábora trochu mouky; asi proto, jak se právem domnívá Stuhlmann, aby zli duchové, bloudící po cestách, tou moukou se napásli, a pamětlivi jsouce té oběti, cestujícímu neučinili křivdy. Když nosiči vrátí se konečně domů, mažou si opětně tváře praženkou a očekávající ženy jejich posypují si hlavy popelem.

Ze západní Afriky přejdeme nyní do východní, na Zlaté pobřeží v Horní Guinei.¹⁰⁾ Také tu tatáž potřeba zajištění si šťastného návratu, cestujících vytvořila obdobné čarodějské prostředky sympathické. V kraji

⁹⁾ F. Stuhlmann, Mit Emin Pascha im Herz von Afrika, Berlin 1894, 89.

¹⁰⁾ W. J. Müller. Die afrikanische auf der Guinesischen Gold-Cust gelegene Landschaft Fetu. Norimberk 1675, 49—50.

zvaném Fetu nalézáme před všemi domy nedlouhé hole, do země zařazené, červenou hlinou natřené, mající nahoře háky dolů zahnuté. Před některými domy jest takových holí na sta ba i tisice. Mezi těmi krátkými holemi trčí jedna dlouhá, rovněž červená, a na ní pověšeny nejrůznější věci, jako ku př. lýko, kuřecí kosti, ovčí i kozí lebky, pomazané krví, skořápky z vajec, staré opasky, jaké černoši nosí kolem beder. Hole ty chovají černoši u veliké úctě, přesvědčeni jsouce, že odvracejí zlé od svých majitelů a způsobují jim vše dobré. Odchází-li někdo z domu, obracejí hole ty ostrými konci háků směrem jeho cesty; nadějí-li se, že má brzo již zase se vrátiti, obracejí je znova tak, aby hrotы háků obráceny byly k domu. Myšlenka v těchto sympathetických manipulacích jest tak srozumitelná, že není zapotřebí jí objasňovati.

Vrátíme se nyní opět na území evropské. Votják¹¹⁾ vydávaje se na cestu, než vyjde z domu, posadí se na lavici, podloživ pod sebe podušku. Potom se teprve loučí, modlí a odchází. Kdo nesplní toho obřadu, nebude mít šťastnou cestu.

V téže skoro formě jest pověra ta známá také u Rusů, bydlících v okresu irbitském. »Před odchodem na cestu«, píše M. Buličev¹²⁾ sluší jítí »z místa« t. j. před odchodem cestujících z domu všichni, kdož mají odjeti, se všemi, kdo jsou v domě, mají na chvíli se posaditi, pak pomodliti se k obrazům, rozloučiti se s rodinou a teprvé odejíti. Ty, kdo by předpis ten nezachovali, potká na cestě neštěstí. Ruský lid¹³⁾ v některých vesnicích gubernijské žádá mimo to ještě, aby ten, kdo jde na cesty, zasunul pec zvláštním k tomu cíli určeným prknem.

V Albanii¹⁴⁾ provázen jest odjezd cestujícího touto ceremonií profilaktickou. Před dům staví se nádoba s pramenitou vodou. Osoba, jež vodu tu přinesla, musí po celou cestu od pramene do donu mlčeti. Nádoba ta jest ozdobena listím a zlatými neb stříbrnými kroužky. Odjíždějící dotýká se nádoby nohou, běže kroužky a trochu listí do ruky a jde s tím vším kousek cesty vpředu před příbuznými, kteří jej doprovázejí. Pak se s nimi loučí a vrací jim kroužky.

Aby ten, kdo jest vzdálen od své rodiny, netesknil, má, dle lidu velkoruského v gubernijské¹⁵⁾, vzít si před odchodem z domu krajíček chleba, a drží ho v ruce, posaditi se na třech prazích, na jednom po druhém, má vzdychnouti za duše zemřelých a konečně pokřižovav

¹¹⁾ B. Gavrilov. Труды четвертого археологического съезда въ Россіи. Казань 1891 II. d. IV a V., 117: V. Magnickij, Повѣрья и обряды въ уржумскомъ уѣздѣ Вятской губ. Вятка 1883. 11 č. 69.

¹²⁾ Сборникъ примѣтъ, повѣрий . . . , записанныхъ въ Ирбитскомъ уѣздѣ. Jekatěrinburg 1876, 4 č. 99.

¹³⁾ V. Magnickij, Нравы и обычаи бѣль Чебоксарскомъ уѣздѣ. Kazaň 1888, 30 č. 354.

¹⁴⁾ J. G. Hahn, Albanische Studien. Jena 1854, 156.

¹⁵⁾ V. Magnickij, Нравы и обычаи въ Чебоксарскомъ уѣздѣ, 30, č. 357.

se, snísti chléb. Podobně i na Malé Rusi¹⁶⁾ jde-li čumák na cestu, dává mu hospodář chleba a soli, pokropí mu voly i vůz vodou svěcenou na Hromnice (2. února) říka: »Bůh ti pomoz!« Velmi podobný zvyk udržuje se u Švýcarův.¹⁷⁾ Odcházejícímu z domu, aby jej netrápila tesknota po domovu, strkají potají do některé kapsy tři krajíčky chleba, sebrané s rodinného stolu, jež mají udržovati jeho ducha v neustálém spojení s opuštěným domovem.

Ušlechtilejší již formu mají slovanské a německé zvyky, ale zásadní, v nich skrytá myšlenka jest, zdá se, tatáž jako v uvedeném výše zvyku africkém, dle kterého nosič jdoucí na cestu musí si mazati tváře práženkou z domácího hrnka.

V Persii¹⁸⁾ za zády toho, kdo jde na delší cestu, kropí zejm vodou a drží zrcadlo. Zrcadlo zachycuje podobu odjíždějícího a zadržuje ji doma, co mu sympathicky zajíšťuje návrat k rodnému práhu.

V Rusku¹⁹⁾ užívá se při odchodu někoho na cesty různých říkadel.

Veškeré tyto uvedené prostředky a způsoby měly především tent účel, aby způsobem sympathickým udržena byla souvislost mezi tím, kdo opouští dům, a jeho domovem a v domě pozůstalým příbuzenstvem. Avšak lidé nespokojují se jen těmi prostředky, které se konají na intenci vzdalujících se členů rodiny při jich odchodu. Příbuzní doma zůstávající mají povinnost zachovávat osobní delší nebo kratší sympathickou dietu v nejširším slova toho smyslu. Nezachovávání takové diety může státi se příčinou, že cestující nikdy domů se nevrátí nebo jest mu aspoň návrat velice stížen. Tož vzpomněli jsme již výše, že žena nosiče plémene Njamvezův po celou dobu mužovy nepřítomnosti nesmí jísti masa a musí v kožené škatulce chovati pro muže škraloup z jeho hrnku.

V Bosně²⁰⁾ v okolí Sarajeva, je-li někdo z rodiny na cestách, nesmějí se chata zametati, nic pléstí ani přísti, jelikož by se mu sled zametl, zapředl a on by zbloudil. V Bulharsku²¹⁾ v okolí Trevna a Velesu chtejí-li domácí, aby ten, kdo z rodiny odešel z domu, brzo se vrátil, nesmějí zamýkat dveří u domu, ani zametati jizby, až do večera, nebo do chvíle, kdy cestující mine první vody. V západním Prusku²²⁾

¹⁶⁾ P. Čubinskij, Труды Этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русской губернии. Petrohrad 1872, III. 6.

¹⁷⁾ F. Staub, Das Brod im Spiegel schweizerdeutschen Volkssprache und Sitte. Lipsko 1868, 54.

¹⁸⁾ A. Kremer, Sitzungsberichte d. phil.-hist. Cl. d. Akademie d. Wissensch. Vídeň 1889 CXX. odd. 3, 50, pozn. 5, cf. 90.

¹⁹⁾ L. Majkov, Великорусская заклинанія. Petrohrad 1869, 104—105 nr. 258 261.

²⁰⁾ Босанска Вила. Sarajevo 1886, I., 269.

²¹⁾ Ch. Daskalov. Сборникъ за народни умотвор. Sofie 1891, VI., d 3, str. 92 č. 14; D. Matov l. c. 1893. IX. d. 3, str. 133 č. 13.

²²⁾ A. Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlín 1869, 382..

odjíždí-li někdo z domu, nesmí se jizba dříve zametati, dokud jedoucí nestane na hranici. Kdo nedbá toho předpisu, mete za odjíždějícím neštěstí.

Arméni²³⁾ bydlící v okrese zangczurském v takovém případě také nezametají a nevyhazují smetí ani nezamykají dveří. Za to lejí na práh trochu vody, co má ten sympathický účinek, že vzadu za odjíždějícím povstává hluboká řeka, v níž utonuli by nepřátelé jej pronásledující.

Tutéž pověru nalézáme též v Egyptě²⁴⁾: kdyby někdo zametal za zády osoby odcházející na cesty, způsobí, že osoba ta nikdy se domů nevráti. Dle pověry Egypťanů²⁵⁾ a Arménů²⁶⁾ má týž účinek, kdyby někdo za odcházejícím rozbil nádobu s vodou. Velkoruští vystěhovalci z tambovské gubernie,²⁷⁾ kteří založili si r. 1861 ves Ragule v guberni stauropolské, přenesli tam s sebou tutéž pověru o škodlivosti zametání jizby za odjíždějícími. Způsobuje jim to na cestě neštěstí. Je-li nevyhnutelnou jizbu zaměsti, pak jest nutno zametati ji od práhu k čestnému koutu, kde jsou obrazy. V tom případě záleží na směru zametání. Žena Kamčadala,²⁸⁾ který odešel na lov, nesmí ani zametati obydli ani šíti, jelikož by mužovi tím zkazila stopy.

Obyvatelky archangelské²⁹⁾ gubernie nepředou nití v letě při západu slunce, aby nezpůsobily tím nepříznivých větrů, jež by prodloužily cestu mořskou mužům a bratřím, kteří vyšli na lov.

Stává se však, že přes to, že včas při odjezdě nějaké osoby činí se všechno prostředky profylaktické, založené na sympathii, mající ji pojistiti šťastný a rychlý návrat, přes to, že zachovávají se veškeré intenze sympathické diety od lidí domácích, zůstavšich doma, nepřítomnost milovaného cestujícího více se prodlužuje, než jest žádoucno. V tom případě nezbývá, než utéci se opět k prostředkům sympathickým.

Když muž nějaké Bulharky z okolí Prilepu³⁰⁾ dlouho se z ciziny domů nevrací, tesknící žena nacpává slámovou jeho kalhoty a věší je na žerd' jako na koně. Při tom mluví: »Jak ty kalhoty sedají na žerd', ať můj muž sedá na koně a vrátí se z ciziny.« Jinak počíná si zase bul-

²³⁾ E. Melik-Šachnazarov, Сборникъ матер. для описания мѣстностей и племенъ Кавказа. Tiflis 1893, XVII. odd 2, 198.

²⁴⁾ Kremer I. c. 50 a pozn. 5.

²⁵⁾ Kremer I. c. 50.

²⁶⁾ G. Bunatov, Сбор. матер. для опис. мѣст. и плем. Кавказа. XVII. odd 2. 186.

²⁷⁾ A. Bubnovin, Сбор. матер. для опис. мѣст. и плем. Кавказа 1892, XVI. odd 1 264, nr. 24.

²⁸⁾ G. V. Steller, Beschreibung von dem Lande Kamtschatka. Frankfurt a Lipsko 1774, I., 274.

²⁹⁾ P. Efimenko, Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии. Moskva 1877, I., 184.

³⁰⁾ M. K. Cepenkov, Сборникъ за народны умотвор. 1892, VIII. odd 3, 141.

harská dívka, jež chce k sobě z ciziny přivábiti svého milence.³¹⁾ Sebere trávu na tom místě, kde s ním na rozloučenou naposledy mluvila, a páli ji v jeho chatě, a hoch musí se vrátiti.

Na Bílé Rusi³²⁾ odebéře-li se někdo na toulky a opustí chatu i rodinu, dají do cerkve na zvony. Má to prý ten účinek, že tulák se splete a dáleko nezajde »Obmarók jahó voźmeć«. Tuláka též tím spůsobem chtějí dostati domů, že melou na žernovech jeho pás nebo cokoliv z jeho prádla, což způsobuje, že i jemu v hlavě se vše mele a plete a proto teskní a vrací se. V Durynkách³³⁾ chtějí-li nepřítomného člena rodiny přinutiti k návratu, zastrkuji jeho lžíci do soli.

Podobné prostředky zná také lid v kraji krakovském.³⁴⁾ Jedně ženě utekl muž do Ameriky. Žena se trápila, psala listy, ale muž nic a nic neodpovídal. Poradili jí lidé, aby šla k čarodějnici »za pátou horu.« Ta postavila před ženu škopek s vodou, míchala jí kopystem a ženě poručila, aby hleděla do vody. Ta, naklonivši se nad škopek, viděla mnoho měst, ve všech chodilo po ulicích mnoho lidí, aie muže mezi nimi nemohla poznati. Konečně ho poznala a zvolala: »Jde, jde!« Tehdy čarodějnice udeřila rukou do vody tak silně, že voda postříkala ženě obličej. Čarodějnice vytáhla z vody mužovu čepici, kterou tehdy měl na hlavě, poručila ženě vzít si tu vodu ze škopku domů a každý den před západem slunce kropiti jí cestu k chalupě. Žena činila tak po tři dni za sebou, a třetího dne vrátil se jí muž domů.

K methodám, jimiž se láká domů nepřítomný pomocí sympathického čarování, náleží ještě jeden způsob, zakládající se, jak se zdá, na idei mléčného příbuzenství přetvořené na prostředek sympathický. V Bulharsku³⁵⁾ nevrací-li se někdo blízký z ciziny dlouho domů, příbuzní chtíce ho přilákat k návratu, činí takto: míchají mléko dvou žen, jež jsou k sobě v poměru matky a dcery a mají u prsou děti jednoho pohlaví, s troškou vody, nabrané pod mlýnským kolem. Pak říkají: »Tak jako se matka s dcerou milují, tak ať N. N. zamiluje si ten dům; tak jako točí se voda od mlýnského kola, ať zatočí se mysl N. N., aby se vrátil.« Smíšeniny té dodávají pak buď do inkoustu, kterým příbuznému listy píší, prosíce, aby se vrátil, nebo nalévají jí pár kápeček do obálky, v níž jest list. Věří, že nepřítomný, obdržev takový list, zcela jistě se vrátí.

Blížící se odvod naplňuje hroznou obavou srdce selských rodin, které mají dospělé syny. Aby jim osud ušetřil vojenskou službu a aby se od

³¹⁾ D. Matov. Сборникъ 1893, IX. odd. 3, 133, č. 13 pozn.

³²⁾ F. Tyszkiewicz, Opisanie powiatu Borysowskiego. Vilno 1847, 408.

³³⁾ K. Haberland, Zeitschrift für Völkerpsychologie 1888, XVIII., 282—283

³⁴⁾ S. Udziela, Wiśła 1900, XIV., 260, nr. 313.

³⁵⁾ Matov, Сборникъ 1893, IX., d 3, 137, nr. 4 z okolí Strugy; K. A. Šapkarev.

Сборникъ отъ български народни умотворенія Часть III., kn. VII. Sofie 1891, 195.

losování odvodního vrátili domů, odporučují se brancům také různé prostředky sympathické. V okolí Svisloče³⁶⁾ radí hochům, aby tehdy měl každý u sebe »tuju asnovu . . ., katora nazád išla na krasnách, to ni zdadúć — nazád do chaty vrneć še.«

Čuvaši³⁷⁾ odjíždějící do města k odvodnímu losování kolem svých polí, pokloní se jim tříkráte až k zemi, potom jedou tříkrát kolem své cerkve. V okresu jadrynském ubírají se rekruti před odjezdem do stodoly a líbají sloup uprostřed stojící, tříkráte se mu pokloní, volajíce: »Bože, neodlučuj nás od toho sloupu!« Těmito obřady Čuvaši, bojící se velice vojenské služby i smrti na vojně, chtějí si zajistit návrat do rodné chaty.

Branec votjacký³⁸⁾ nežli se vzdálí z domu k odvodu, jde do svatyně rodného bůžka votjackého, činí mu libaci vodkou, vylévaje ji na ohniště.

Poznali jsme dosud dvě skupiny činností sympathických, konaných k tomu cíli, aby opouštějícím domov byl zajištěn šťastný návrat. První skupinu tvoří činnosti konané v chvíli samého odjezdu, buď od samých osob odjíždějících, nebo za součinnosti příbuzných, zůstávajících doma. Do druhé skupiny náležejí činnosti, konané ve prospěch nepřítomných příbuzných od jich rodiny zůstavší doma tehdy, když osoby vzdálené z domova dlouho se nevracejí. V obou těch skupinách místem, na němž konají se sympathické prostředky, jest buď dům odjíždějícího, nebo jeho nejbližší okolí. Zbývá nám, abychom podívali se ještě na třetí skupinu prostředků ku zajištění štěstí cestujícímu neb cestujícím, jichž užívají sami cestující, když jsou vzdáleni od domova, v době své cesty.

V starém Peru³⁹⁾ bývaly a dosud jsou kamenné hromady zvané apačita, správněji: apačichta čili apačechta, doslově »den der Tragendmach«. Hromady ty byly obyčejně při cestách. Velmi zřídka lze je nalézti na rovinách, a tam bývaly toliko na rozcestí. Apačity byly nejčastěji na nejvyšších místech přesmyků, jimiž vedla cesta přes řetězy hor na tak zvaných horských sedlech. Některá z těch sedel, při cestách často užívaných, jmenovitě v pobřežních kordilerách, byla velmi proslavena.

Hromady v Peru skládaly se z větší části z kamenů prostřední velkosti, často i malých, mezi nimi bývaly též staré sandaly, hadry, kousky

³⁶⁾ M. Federowski, Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Kraków 1897, 211 nr. 1744.

³⁷⁾ V. Magnickij, Материалы къ объясненію старой чувашской вѣры, собраны въ некоторыхъ мѣстностяхъ Казанской губерніи. Казань 1881, 144.

³⁸⁾ P. Bogajevskij, Этнографическое Обозрение, 1890, V., 82.

³⁹⁾ J. J. Tschudi Culturhistorische und sprachliche Beiträge zur Kenntniss des alten Peru. Denkschriften der Akademie d. Wissensch., Philosoph.-hist. Classe, Vídeň, 1891, XXXIX. 36—37.

šatstva, provázky od praků, tráva »puna«, vyplité rozžvýkané žvance koky. Santacruz-Pochacuti ve svém dile »Tres relaciones de antiquedades peruanas« vypravuje, že jakýs čaroděj nazval ty hromady apačita a vymohl na jakéms důstojníkovi, aby každý vojín jda kolem ní musel házeti na ni svou porci rozkousané koky (kuka haču), řka při tom: »Toť moje oběť, zůstaň tu má oběti, tak ať se stane«. To prý dalo počátek házení na hromady t. kamení a rozkousaných žvanců koky, jelikož i ten čaroděj činil tak veřejně. Stávalo prý se často, že se po takové oběti z vnitřka apačity nebo hory ozýval hlas »nora bucna«, t. j. »přeji štěstí«. Tschudi k tomu poznamenává, že tomu nejasnému vypravování Pachachutiho nelze připisovati přílišné váhy.

Avšak sestavíme-li to vypravování se vším, co víme o apačitách, s obřady a konáním sympathetickým, jež činí osoby vydávající se na cesty uvidíme, že zvyk peruanský ku podivu jest v souladu s nimi a představí se nám rovněž jako obřad profylaktický, jímž má se cestujícímu zajistiti šťastný přechod přes nebezpečné horské sedlo a šťastný návrat domů. Obraz apačity podává R. Andree,⁴⁰⁾ který sebral také zprávy o sypání hromad kamenných u jiných plemen amerických.

Přejdeme do Mongolska.⁴¹⁾ Tam také na sedlech horských, a vůbec všech vysokých místech nalézají se t. zv. obo. Jsou to obyčejné hromady kamení, holí, větví, kostí, různých střepů, někdy i šátků s vytištěnými na nich obrazy svatých a modlitbami. Vznikají pak tyto obo následovně: Některý Mongol snese na pahorku nebo hoře při cestě hromadu kamení a každý Mongol později mimo jdoucí pamětliv bůžka, dle jich názorů, v tom místě dlíčího, připojí na hromadu nové kamení nebo jakýkoliv jiný předmět, který má po ruce, a cokoliv ze svých věcí. Tím způsobem časem z naházených kamenů a jiného haraburdí rostou celé pyramidy, dosahující výše tří sáhů, ba i více. Piasecki viděl na jednom místě osm takových obo pohromadě a doprovázející ho Mongolové šeptajíce modlitby házeli kamení na každou z těch hromad. A vzdalujíce se od nich, vztahovali k nim ještě ruce. Našemu cestovateli vysvětlovali, že házení kamení a věcí jsou oběti bůžku a jí že cestující zavděčují ochranu před neštěstím na cestě.

Čteme-li tyto podrobnosti o mongolských obo, mimoděk vzpomenouti musíme apačit v Peru. Obo i apačita mají zcela obdobné děje vzniku a slouží zcela témuž účelu.

Když Gerhard Rohlfs⁴²⁾ na své cestě z Tripolis do Rhadamesu ocitl se na hranici země Ilammadův, vymohli na něm lidé jeho karavany,

⁴⁰⁾ Ethnografische Paralellen, I. 54—57.

⁴¹⁾ P. Piasecki, Путешествие по Китаю съ 1874—1875 гг. черезъ Сибирь, Монголию, Петербург 1882, I., 38—39; svr. Andree, Ethnographische Paralellen, I., 53. 52.

⁴²⁾ Quer durch Afrika, Reise vom Mittelmeer nach dem Tschud-See und zum Golf von Guinea, Lipsko 1874, I., 52; svr. Andree, Ethnogr. Parallelen I., 54.

aby snesl malou hromádku kamení zvanou: busfor čili busaffar, co značí doslovně: otec cesty. Původ a význam toho zvyku nemohli Rohlfsovi vysvětliti. Teprve později podařilo se Rohlfsovi doveděti se, že busfor jest fetiš chránící cestovatele, když jest poprvé na tak proslaveném místě, od nehody, a že cestovatel vedle toho jest povinen dát svým spolucestujícím výkupné. Jak vidíme, i v tom případě jest sypání hromady obětí, mající pojistiti štěstí na cestě. O Bečuanech čteme u Emila Holuba⁴³⁾ toto: »Mimo jdoucí stane-li na tom místě, zvedá s cesty kamení a házi je do hustého křoví, nebo je klade mezi rozsochy větví na stromy, vyslovuje při tom přání, aby dosáhl cíle své cesty.« Sinjové (mn. č. vasinja)⁴⁴⁾ považují některá místa za sídla duchův, a jdou-li kolem nich, házejí na ně kamení, tak že tam časem povstávají jich hromady. Jest to patrně oběť, ale původ její není dosud vysvětlen.

Vzdálili jsme se příliš od obřadu beduinských bojovníků, kteří před válečnou výpravou snášeji kamení na hromadu, nyní však se k němu vrátíme. Hledíme-li naň se stanoviska všeho toho konání sympathicko-čarodějského, jež jsme uvedli, zdá se nám, že veškeré ty sympathické prostředky lze směle vřaditi do jedné a též skupiny pověr a způsobů sympathických. Skupinu tu možno by bylo nazvat krátce činnostmi sympathickými, konanými před odjezdem někoho z domu, neb před nebezpečným přechodem na cestě, za tím účelem, aby si zajistili šťastný návrat neb přechod přes místo nebezpečné. V poslední skupině případů, jež jsme uvedli, a jež jest formálně nejbližší obřadu beduinskému, sypání hromady kamení a jiných předmětů má, jak se zdá, více povahu obětní než sympathickou. V obřadu beduinském podobá se zase spíše způsobu čistě sympathickému.

Přirovnáme-li perský a především celtický obřad počítání padlých s obyčejem beduinským, můžeme odvážiti se k domněnce, že tak jak v Persii šíp, v Irsku kámen, tak i u Beduinů jednotlivý kámen, kladený na hromadu, představuje jednotlivého bojovníka. Jelikož však Beduini po válce nevracejí se již k své hromadě, aby dle známého náru obřadu perského a celtického určili počet bojovníků v boji zahynuvších, jelikož dále, jak celé jich chování po nasypání hromady ukazuje, a jak výslově připomíná Burckhardt, připisují hromadě té význam mysticko-čarodějský a nikoliv obětní, kde jinde mohl by význam tkvíti, než v samém kladení jednotlivých kamenů na hromadu. Myslím, že tak jest skutečně a že obřad ten znamená v jazyku sympathicko-symbolickém: tak jak ty kameny v té hromadě představují jednotlivé bojovníky, tak ať i oni drží se v boji pohromadě a smrt ať v jich řadách neučiní mezer. Mám za to, že tento výklad jest v souhlase s všeobecnou teorií všeho konání sympathického...

⁴³⁾ Sieben Jahre in Süd-Afrika, Vídeň, 1881, I., 478.

⁴⁴⁾ O. Baumann, Durch Manailand zur Nilquelle, Berlin 1894, 213—214.

Měl-li zvyk perský a zejména celtický podobný hlubší sympathicko-obřadní význam jako obřad beduinský, těžko říci, ale domněnka taková jest dosti pravděpodobná.

Přehlédneme-li veškerou dosud uvedenou látku, vidíme, že sypání hromad z kamení bývá jednou mnemotechnickým prostředkem, usnadňujícím spočítání padlých, jindy zase činností obětní, jehož účelem jest zajistiti štěsti na cestě. Jest možno, že někdy bývá i činností sympathickou, konanou proto, aby zástup bojovníků, jdoucí do boje, chráněn byl před ztrátami.

Jest patrno, že mohlo být a i bylo více ještě jiných příčin, jež daly hromadám těm počátek. Tak na př. jedna pověst svanecká⁴⁵⁾, vysvětluje vznik kameňné hromady na lotparském horském přesmyku na Kavkaze tím, že byla na místě tom kdysi krvavá bitva mezi Svanety a Imeretinci, jež dopadla nešťastně pro Imeretince, tak že byli nuceni k ústupu z bojiště. Po bitvě spočítali vítězní Svaneti mrtvoly padlých Imeretinců a nanesli na bojiště obrovskou hromadu, skládající se z tolika kamení, kolik nepřátel pobili. V tomto případě máme spojení praktického spůsobu mnemotechnického s myšlenkou zachovati paměť o vítězství.

Někdy zase přiměje k sypání hromady přání, aby místo věčného odpočinku nějaké osoby bylo označeno.

Takové hromady lze viděti na území obydleném od východních Tuaregů,⁴⁶⁾ kteří nemají ani mečet, ani náhrobních kaplí. Nahražují jim je t. zv. tamedžidy (arabsky mekkam). Jest to řada kamení v polokruhu, nebo také hromada kamení, na místě, kde svatá osoba zemřela nebo, kde za živa mívala kázání. Takové tamedžidy, jež pobožní Tuaregové v pořádku udržují bez velkého nákladu, jsou zároveň místy modlitby. V Maroku může si nasypání kamenné hromady zasloužiti také pes. J. Drumonond Hay⁴⁷⁾ vypravuje tuto příhodu na lovech, při nichž byl účasten: Poraněný kanec bráně se před mysliveckými psy arabskými, poranil smrtelně jednoho psa, tak že brzo zdechl. Arabové pochovali ho v písku a na to místo pak každý z nich na důkaz lítosti položil po jednom kamenu.

Také staří Arabové znali hromady kamení, mající význam náhrobků.⁴⁸⁾ Označovali je slovem, pocházejícím od kořene ražm a podnes náhrobní hromady nazývají se u obyvatelstva Hauranu: redžm. Ale obrazně znamenalo toto slovo již v staré arabštině hrob. V Dameře nad horním Nilem sypou na hrob nebožtíkův drobné bílé kaménky, při

⁴⁵⁾ M. Dmitrijev, Сборникъ материаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа. Tiflis 1897, XXII. odd. 2, 165.

⁴⁶⁾ H. Bissuel, Les Touareg de l'ouest. Algier 1888, 30.

⁴⁷⁾ Le Maroc et ses tribus nomades. Paříž 1844, 39.

⁴⁸⁾ J. Goldziher, Mohamedanische Studien. Halle n. S. 1889, I., 233 – 234.

čemž odříkávají různé modlitby. J. L. Burckhardt,⁴⁹⁾ který se v té zemi súčastnil jednou pohřbu, byl svědkem obřadu sypání kaménků. Dostalo se mu vysvětlení, že není to obřad nevyhnutelný pohřební, nýbrž toliko dobrá služba ve prospěch duše zemřelého. Navštíví-li někdy svůj hrob, bude se moci těšit, najde-li na něm kaménky, jež mu při modlitbě budou sloužiti jako korálky růžencové.

Bývaly ještě jiné příčiny sypání hromad. V Syrii a v Egyptě, jak připomíná A. Kremer,⁵⁰⁾ jest zvyk, že cestující na znamení, že na některém místě byli nebo tam odpočívali, kladou hromádku kamení tvaru pyramidy. Toho druhu hromady lze tam při hlavnějších cestách poutí všude viděti. Lid ji nazývá: mahid t. j. svědek, svědčí totiž, že na tom místě, na kterém stojí, někdo se zastavil. Podobný zvyk jest rozšířen u Hotentotů.⁵¹⁾ Místy lze tam viděti hromady kamení, jež neustále rostou, jelikož každý Khoi-Khoi, přijda k ní, považuje za svou povinnost přihoditi na ni kámen.

Z jaké příčiny to činí, není známo. Jest možno, že poslední dva druhy hromad daly by se vřaditi do skupiny hromad, majících obětní původ. Opakuji ještě, že příčiny, pro něž člověk tvořil hromady kamení, byly nejrůznější. Připomenu jen ještě zvyk v Evropě velice rozšířený, házeti kamení a haluze na hraby sebevrahův.⁵²⁾

V tomto článku jednalo se nám především o to, abychom upozornili na některé z těch příčin. Ne vždy totiž jest nám možno ukázati na pravé pohnutky, jež vedou člověka k tomu, aby sypal hromadu. »Zvyk ten« končíme slovy Andree⁵³⁾ »čím déle bývá od celé řady pokolení lidských zachováván, tím více se zatemňuje původní jeho smysl i obsah, plnění jeho trvá mechanicky déle«.

Stanisław Ciszewski.

⁴⁹⁾ Reisen in Nubien und Arabien. Jena 1820, 131. Srv. Andree, Ethnogr. Parallelen, I., 49. v pozn. 8.

⁵⁰⁾ Sitzungsberichte d. phil.-hist. Cl. d. Akademie d. Wissensch. Vídeň 1889, CXX., 8—9.

⁵¹⁾ G. Fritsch, Die Eingeborenen Süd-Afrikas. Vratislav 1892, 200. Srv. Andree: I. c. 57—58.

⁵²⁾ Andree, I. c., 46 i d.

⁵³⁾ Andree, I. c. I., 48.

Hanácký kroj vúbec a Tovačovský zvlášť.

I.

Když se vdávala moje sestřenice Josefa Malantova z Oprostovic na hanáckém Záhoří*) za Hanáka z Břestu od Kroměříže Josefa Kosatíka — tuším že to bylo r. 1868 — pestřilo se to na svatbě ještě důkladně bohatým krojem hanáckým a příbuzným záhorským.

Jsa tehdy malým chlapcem, byl jsem při jízdě do kostela Soběchlebského, kde zdavky slaveny, umístěn do žebříňáku, na němž svítilo asi 25 »dróžek« v plné záři sluneční svými bílými fěrtochy a rukávci, svými frydečkami (živůtky), jež pokryty byly zlatými a stříbrnými portami, svými nevestinskými plachetkami, vyšitými uprostřed žlutým hedbávem i svými velkými věnci, jež mihotaly se zrcadélky a stříbrnými třásněmi. Dojem nepopíratelně nádherný!

A »stréčci a kmocháčci«, jak většinou se sjeli: naši záhorští v modrých marýnkách (kabátech) a kloboucích s housenkami pestrobarevnými, Břeštětí a Kyselovští (ze kterýchžto osad byla »přízeň« ženichova) v červených koženkách a zelených flanérkách (kabátcích), někteří i v pláštích modrých s několika límcí. Tetičky a kmotřenky záhorské i hanácké ve vážném ale bohatém úboru!

A dnes? . . .

Zanikla všechna ta nádhera, všechna ta vážnost i jadrnost, kteráž juž zevně charakterisovala zámožnost i povahu Hanáctva, která sama juž hlásala do světa známé: »*me zme me*«.

Projdu nyní čas ob čas kraj hanácký, ale darmo oko hledá bývalé zjevy, bývalý lid. Juž i řeč svou jadrnou odkládá lid pomalu, škola »vykořeňuje« široký spád dialetu hanáckého a jen dle povahy poznávám ještě rázovitosť lidu v tom kraji požehnaném. Škoda! — Ale jest to vše celkem přirozený neodvratný postup doby a výsledek poměrů.

*) Záhořím hanáckým nazývá se krajina mezi Bystřicí p. H., Lipníkem a Přerovem. Nářečí jest tu celkem hanácké jako u Kroměříže, kroj byl tu též celkem hanácký (koženky ale byly tu žluté).

Však čím více rázovitosť zevnější mizí, tím více a usilovněji zapisuji si památky i upomínky své na doby dřívější, tím pečlivěji sbírám stopy bývalého Hanáctva po všech okrscích a nepřeji si ničeho toužebněji, než aby se našlo i hodně a povolaných sběratelů dokladů vnitřní rázovitosti jeho.

Znám celé skorem Hanácko, nejen jaké jest, nýbrž i jaké bývalo před třiceti, pětatřiceti lety, tedy v poslední záři, již plně zachycoval štětcem svým v letech padesátých M a n e s.

Moje matka pochází od Litovle, příbuzenstvo její sídlilo v Senici a Loučanech u Náměště. Otec zase jest ze Záhoří, v němž ráz hanácký se stýkal s Valašskem, ale tím nejdéle se zachoval. Sám studoval jsem v Olomouci, v jehož okolí se za dětských mých let poslední zbytky hanáckého kroje dotrhávaly. K mým spolu bydlicím z Rataj a Těšan od Kroměříže přicházeli tatíčci a maměnky ještě v kroji a ke kamarádům z Blatce, Kralic, od Tovačova a Přerova též. Na pozdějších potulkách studentských poznal jsem nejsevernější Hanáctvo, pak i Tlu ma č o v s k é, nejjižnější a ovšem i Hanáky samy.

Chcete viděti kus Hané, jak zevnějškem byla krásna a nádherna? Národopisná výstava krásy té a nádhery jen trochu ukázala, oživila. Ale ve skvostných náčrtcích a akvarelích M a n e s o v ý c h jediné žije skutečný život hanácký, v těch obrazcích z obcí Čech, Mořic a Kojetina. Jeho opravdový sestrojený odlesk můžete uviděti též u sl. X a v. Běhálkové v Tovačově, která majíc pro bývalu Hanu pietu a lásku neobyčejně nadšenou, udržela nejen ve svých sbírkách celý starý zevnějšek hanácký, než i ve svém okolí lid starý i mladý v jeho bývalých zvláštnostech, s jeho písni i tancem zachovala, soustavně a vytrvale jej navykajíc na bývalý život i kroj. V okolí její nenajdete Hanáků a Hanaček moderních, do starého kroje slavnostně a obřadně oblečených, nýbrž lidí, kteří se v té fysiognomii Hanáctva na ven vyložené, cítí tak doma, jak se cítili jich babičky i stařečci.

A z okolí slečny Běhálkovy zachytily pisatel těchto řádků r. 1898 obrázky, jež tomuto článečku jsou přiloženy.

II.

Ohraničiti přesně Hanácko jest těžko, mnohem nesnadněji než sousední Slovácko, ač i to místy nemá ostrých přesných hranic. Proto též různí badatelé různé hranice Hanákům vytyčují.

Nejjzávažněji se pokusili o to Šembera, jenž výsledky svých dialekto-logicích studijí vkreslil i do své známé mapy Moravy a Slezska a tu všechny kmeny moravské (i slezské) ohraničil a před ním Dr. Beda Dudík, který ve spisku svém pro světovou výstavu vídeňskou: Catalog

der nationalen Hausindustrie u. die Volkstrachten in Mähren dopodrobna všechny osady hanácké udává.

Nejlepší dialektolog moravský Fr. Bartoš nevymezuje ve II. díle své dialektologie vlastní Hanáky, protože význačné vlastnosti nářečí hanáckého jsou i v nářečí horáckém a brněnském, kteráž on do svých hanáckých podřečí zahrnuje.

Mapu hanáckých krojů a tedy jaksi i Hanácka nakreslil konečně pro národopisnou výstavu pražskou odb. učitel v Kojetíně R. Pisch, vynechal ale na ní Holešovsko, rozhodně ještě hanácké.

Ostatně snažili se všichni, kdož o Hanácích celkově psali (Hanke z Hankenstein, Schwoy, Wolný, Kořistka a j. v.), vymeziti kraj hanácký, ovšem více méně neurčitě.

Já, na základě svých zkušeností, rozhodl bych se pro kombinované ohrazení Hanáků dle vymezení Dudíka i Šembery a to tak, že bych i to přidal Hané, co každý z nich mimo ohrazení druhého k Hanákům přibírá ku př. i Litovelsko, jež k Hané připojuje Dudík, Tršicko i Záhoří u Bystřice p. H., jež k ní přidává Šembera. Pouze z Plumlovská přidal bych část juž k Horákům vysočiny Drahanské.

III.

Literatura o Hanácích, často vyobrazeními doprovázená, jest neobyčejně rozsáhlá, jak přirozeno u kmene, který Moravu nejlépe reprezentuje a s představou Moravy jaksi srostl. Že ve většině pojednání dotknuto i rázovitého kroje hanáckého, jest samozřejmo.

Za nejstarší zmínu o hanáckém obleku v knihách tištěných po kládám apostrofu faráře B. Jos. Bílovskeho (v jeho spise »Cantator Cygnus« vydaném r. 1720 v Olomouci) a sice v kázání na 19. neděli po sv. Duchu učiněném k posluchačstvu hanáckému, kdež nad pěkným oděvem hanáckým radoš svou projevuje a též jednotlivé části oděvu s vlastnostmi duševními porovnává. Že jen Hanáky míní, z toho vysvítá, že v poslední době života svého, kdy kázání ta sepisoval byl farářem ve Slatenicích u Olomouce (sr. Časop. vlast. muzea Olom. 1889 str. 37).

Ze století minulého pochází též stať Maxe Schimka: Von den Hanaken in Mähren; v Schlössrovu Briefwechsel. Göttingen 1780 VII. T. XLII.

O několik let později vyšel zajímavý spis Haneko z Hankenstein: Bibliothek der mähr. Staatskunde. Wien 1786, kde na straně 1—4 jest i popis Hanáků tehdejších a to dosti věrohodný i s vyobrazeními. Schwoy ve své »topografii« z r. 1793 zmiňuje se rovněž o Hanácích a to na dvou místech, hl. na 28 str. I. dílu.

Následující zpráva o Hanácích děje se juž ve století 19., v Juren-dově »Moravii« z r. 1815 ve článku »Grundzüge zur Ethnographie Mährens«. Ze starších spisů stol. 19. důležitější jsou o Hanácích statě ve Volného »Topographii« ve svaz. I. str. LIV. a v II. sv. str. XLIV. a Ohéralova zpráva »Aus der Hanna« v Pražských »Erinnerungen« z r. 1857 s rytinkou Manesovou Hanáka v kožíše.

Hanácký kroj z Tovačovska.

(Fotogr. r. 1898 Jos. Klvaňa.)

Děvče »po bilu« t. j. v bílém fěrtochu a chasník v »aksamítce«.

Pozdější jsou popisy v Kořistkově »Markgrafschaft Mähren und Herzogthum Schlesien« z r. 1860 (str. 276 a násl.) a v Dudíkově uvedeném juž katalogu z r. 1873 na str. 11 a násl. Ale ani naprostou spolehlivost Dudíkova popisu nelze zjistiti.

Jednotlivé kroje hanácké popsány ku př. překrásně a správně ve Skopalíkových Památkách obce Zahlinické (II. č. str. 64—72)

a sice kroj, jak nosil se na levém břehu Moravy s malými odchylkami i směrem k Holešovu; v Časop. Olom. muz. spolku 1891 str. 114 (kroje po levém břehu Moravy a z části i po pravém u Kroměříže), v »Kronice Záhorské« a v I. roč. »Zeitschr. f. oest. Volkskunde« kroj Záhorský od P. Fr. Přikryla a j. v. Též Dudík rozlišuje ve spisku svém jednotlivé okrsky hanácké dle kroje.

IV.

Jedná-li se o zevnějšek Hanáků, jsou neméně důležita než popisy, ba (ač-li jsou správna) důležitější ještě vyobrazení kroje hanáckého,

Kroj hanácký zobrazen do té chvíle slušnou řadou reprodukcí i obrazů, třebas ne stejně hodnoty a správnosti.

Za nejstarší vyobrazení hanáckého děvčete v šatce dlužno pokládati rytinu, již reprodukoval prof. Koula v Čes. Lidu (roč. I. str. 182) a V. Houdek v Časop. Olom. muzea 1892 str. 22. V téže zprávě páně Houdkově o starém hanáckém kroji reprodukovány některé obrázky Hanáků z uvedeného díla Hankeho, v Čes. Lidu 1898 na str. 237 uveřejnil dr. Zíbrt ještě ostatní dva obrázky z Hankeho. Všecky pak vyznačují nám dosti správně děvče, vdanou, chasníka i muže v minulém století v kroji hanáckém.

Nákresy Hanáků a Hanaček, na poli pracujících, zajímavě podány jsou na katastrální mapě býv. panství Harachovského v zámku Náměšťském u Olomouce. Mapu tu r. 1746 provedl Josef Surgeint inženýr a v rozích postavami lidovými pěkně vyzdobil.

Výborná a bohatá na podrobnosti jest malba olejová, naležející sekč. radovi p. V. Houdkovi ve Vídni, znázorňující hanáckou svatbu v městečku Náměšti na poč. stol. 19. Malba reprodukována (bohužel zmenšena) v Oest. Ung. Monarchie Bd. Mähren u. Schlesien str. 198. K vůli své správnosti a pro četné zajímavé podrobnosti (jak ku př. tehdy někteří Hanáci chodili ještě ve střevících, jiní juž v holínkových botech v době Napoleonské zaváděných a p.) zasluhovala by reprodukci v přirozené velikosti.

Dobré (až na několik maličkostí) a velice podrobné obrazy Hanáků jsou ve známém díle »Mährens ausgezeichnete Volkstrachten« od W. Horna, Brno 1837 a sice na tab. 22. svobodný párek z panství Mořického, na tab. 23. svobodný párek z panství Tovačovského a na tab. 24. ženatý párek rovněž z Tovačovska.

Obrázky ethnografické (kolorované lithografie), jež pod názvem »Oesterreichische Nationaltrachten« vydával ve Vídni v letech šedesátých Paterno, mají též Hanáky z různých krajů, ale ne přesně kolorované, ba ani ne kreslené. Malíř Kalivoda, kterýž je prodáván, hleděl si více celkového dojmu než detailu a správnosti ubylo tu

a tam ještě ručním kolorováním litografií jeho. Týž malíř pak použil svých studií k dílu Paternou vydaném i při vydání obrázků barevných »Aus dem Volksleben in Mähren u. Schlesien«, jež vydal Ed. Hözel v Olomouci kolem r. 1860. Jsou na obrázcích Hözlzových tyž drobné chyby, ač celkový ráz ku př. hanácké starodávné svatby podán zcela dobре a pěkně.

Nejlépe a nejkrásněji zachoval nám ale bývalou Hanou obrazem Jos. Manes, jeniuž by Hanáci za to věru postaviti měli pomník důstojný

Hanácký kroj z Tovačovska.

(Fotogr. r. 1898 Jos. Klvaňa.)

Žena v »korálku«, stařec v »plášču« a muž v »kožuchu« přehozeném.

umělce i kraje hanáckého, nejlépe krásným barevným vydáním jeho studií hanáckých. Jakkoliv vše, co z rukou Manesových lidového vyšlo, jest výtečné a cenné, přece jen Hanáci jsou v jeho studiích s největší láskou podáni a s největším nadšením, vrcholícím v líbezném, třebas poněkud romantickém, krojově ale převěrném obrázku »Líbánky«. Na »Líbánkách« vidíme ostatně, že i krajina význačně hanácká Manesa zajímala.

V Rudolfinu Pražském uloženy péčí obzvláštního ctitele a příznivce Manesova rytíře Laney téměř všechny zachované studie kro-

iové i typové, jež Manes na Hané, hlavně za pobytu svého u hr. Sylvia-Tarouccy v osadě Čechách u Prostějova provedl.

Laskavostí p. kustoda Borovského, jemuž tuto vřele děkuji, bylo mně umožněno prohlédnouti všechny práce Manesovy, uložené v Rudolfinu a nebude na škodu, když vyznačím tuto dle číslování Rudolfinského všechny studie Manesovy, jež na hanácký kraj a Hanáky se vztahují.

Některé z akvarellů Manesových bývají v Rudolfinu vyvěšeny (v sále XI.), ostatní zachovalé práce jeho uloženy jsou ve dvou velikých knihách. V těch jsou hanácké studie:

Čís. 4. Marina. (Reprodukce v Čes. Lidu 1896 str. 152 — s doprovodem výborného znalce Manesova př. R. Tyršové.) Děvče Blatské ze zadu. Blatsko jest část Hané od Tovačova na sever, mezi říčkami Blatnicí, Blatou a Moravou. Ženy mívaly tu obojek složený na vysoké záhyby (jak to viděti na i na obrázku našem z Tovačova: »děvčata po černu«), kdežto »Zámoravky« od Kojetína ke Kroměříži měly obojek plochý a více méně plihý.

Studie Manesova jest nejen celkově výborná, než i jako všechny práce jeho v detailech přesna.

Marina má šátek na hlavě červený, obojek u rukávec žlutý (krajky obojků mívaly Blatky často »ošafraněny« t. j. šafránem ožlutěny nebo později i kávovým odvarem nahnědly), lajdíček (živůtek) damaškový květovaný, límečky u rukávů sametovým hedbávem vyšité a červenými pentlemi podvázané. Štíhlé tělo zdá se ve vysokém oplíčku zpříma žiti, šorec tmavý, řásný, má límec zeleně a červeně vyšitý, fěrtůšek (zástěra) jest modrý. (Viz též Květy 1899. I. d. str. 366.)

Děvče bude nejspíš z Čech tak jako následující čís. 6., 16. a 42.

Čís. 6. zobrazuje děvče pikantně vzdorovitého typu hanáckého, po všedně oblečené, bez krejzlu (obojku) s rukama holýma, do modré zástěry otočenýma. Šátek červenofialový ukazuje nám typické vázání Blatské s velkými nadutými záušnicemi. Reprodukce dívčiny té rovněž v Č. L. str. 153 v r. 1896.

Čís. 12. a rovněž i 13. zobrazuje Jozefa Šoustala, rolníka z Čech v kožíše hanáckém, dlouhém, v pase obtáhlém, dolů širokém. Obě studie jsou tím důležitější, že vlastně dnes nelze sehnati hanáckého kožichu starodávného. Na našem obrázku Tovačovském jest jen zbytek jeho rozbitý, který obléci se ani nedal! Na studiích Manesových jsou u č. 12. poznámky jeho (německé), že u rukávů kožichu bylo rumělkové sukno ke kůži vyzoubkované a zeleným ornamentem vyšité. Na studii č. 13. jest vedle šůskového vyšívání monogram I. M., jenž možno považovati za Manesovu značku na místě písmen Šoustalových. Účes hlavy hanácké jest na obou obrázcích vyznačný. I tato čísla reprodukována v Č. L. na str. 148 a 149 r. 1896.

Čís. 16. Hanácké děvče v červeném šátku po Blatsku vázaném se složenýma rukama. Je to tože děvče, jež z profylu podáno v č. 6. a za jisté i č. 4. Děvče má krásnou typickou hlavičku, červený šátek s velkýma záušnicema, krejzl se žlutými krajkami. Reprodukci studie této, bohužel též nebarevnou, ještě s Manesovou studií z Něm. Brodská dala před několika lety Umělecká Beseda v premii svým členům.

Hanácký kroj z Tovačovska.

(Fotogr. r. 1898 Jos. Klvaňa)

Dvě děvčata »po černu«, t. j. ve tmavém fértochu.

Čís. 18. Hanák v aksamítce (vydrovce), černé flanérce (kabátci) po letně. Reprodukce jest v Oest. Ung. Mon. Bd. Mähren u. oest. Schlesien str. 179. Vyšívání kolem kapec na červených koženkách poukazuje rázem svým na Prostějovsko, tedy na Čechy.

Čís. 21. Starší Hanačka v červenofialovém šátku po Blatsku vázaném a v marýnce. Obojek zase žlutý. (Květy 1899. I. d. str. 40.)

Čís. 26. Hanačka sedící (silně konturovaná tuší). Šátek má tmavý s červeným květovaným okrajem, zavázaný po Blatsku. Krejzl má zase žlutavé krajky. Všední lajdíček (živůtek) jest pruhován.

Č. 36. Dvě Hanačky, z nich pod pravou jest nápis: Jizik. Kojetin. Goldenes Kreuz. Wirthshaus. V hostinci u zlatého křížku se patrně Manes zastavil a nakreslil obě dvě studie, jež ale mají tuže tvář. Snad chtěl studovati rozdíl mezi vázáním šátku Tovačovským (Blatským) a Kojetským (Zámoravským). I obojky obou studií mají různý charakter; jeden jest po Blatsku na vysoké záhyby upraven, druhý ploše, talířovitě po Zámoravsku.

Č. 42. Hanačka Maruša Šťastných. Je to taž osobička jako v č. 6. a 16. Tu zase v jednoduché úpravě všední. Na oplíčku z předu viděti šněrování.

Č. 43. Vázání šátku Hanáckého po Blatsku na 7 hlavách s podrobným (německým) popisem vázání. Vázání to (na 5 hlavách) reprodukováno v Oest. Ung. Mon. Bd. Mähren str. 225.

Č. 45. Překrásná hlava Hanačky, rukou malovaná. Studie ke hlavě mladé ženy v »Líbánkách«. Podepsána jest Fr. Janičkova z Čech, Morava. (Květy 1899. I. d. str. 480.)

Č. 147. Studie výborná k hanáckým baním (vrapeným baňatým koženkám), jak je nosí Zámoravčici na pravém břehu Moravy od Kojetína ke Kroměříži do dnes.

Č. 150. Hanák, hlava v límcovém plášti s charakteristickou úpravou vlasu a kloboučkem Kojetským. Vedle zadní pohled Hanačky v »marýnce« (kabátku) tmavomodré.

Č. 157. Hanačka ze zadu v placatém krejzlu Kojetském.

Č. 927. a 928. Hanácké dědiny se žúdry (výstupky) u chalup. Ke všem těmto studiím nutno připojiti i milý obrázek »Líbánky«, vydaný jako premie r. 1850 lithografií. Zobrazuje mladý hanácký párek z okolí Kojetína nebo Kroměříže jedoucí z pole.

Což nedalo by se v nynějším utěšeném ruchu reprodukčním uskutečnití vydání Manesových studií a to ne pouze hanáckých, než všech ve věrné barevné reprodukci? Byl by to čin záslužný neobyčejně!

Z novějších malířů pokusil se tuším jen Jansa o malování hanácké nevěsty (viz Zlatá Praha 1891. str. 112) a děvčete od Dřevohostic (Zlatá Praha 1891 str. 265) i Úprka.

Další vyobrazení kroje hanáckého obsaženy v Oest. Ung. Mon. Bd. Mähren a v díle: Národopisná výstava Česko slovanská. Řadu fotografií hanáckých (z vlastní Hané i ze Záhoří od Bystřice p. Host.) podal pisatel těchto řádků ve Světozoru, v Čes. Lidu, ovšem dle »na-

strojených« Hanáků a Hanaček. Pouze fotografie starých tetiček a starších lidí z výstavy Kojetínské a Dřevohostické možno pokládati ve všem za rázovité, tedy i v lidech. Dnes doplňuje studie své hanácké serií kroje Blatského od Tovačova, jež pořídil r. 1898 za laskavého přispění sl. Xavery Běhálkové a vdp. faráře P. Theod. Mayera, začež oběma vzdává tuto díky nejsrdečnější.

Jediný pohled na obrázky přesvědčí nás, že tu v okolí sl. Běhálkovy — a jen jejím přičiněním — zachovaly se nejen staré části krojové,

Hanácký kroj z Tovačovska.

(Fotogr. r. 1898 Jos. Klvaňa).

Tetička v »liščáku« (kožichu liščím), žena v »korálku« a žnečky »po všednu« v bílých »marynkách«.

než i lidé, kteří dosud se neodcizili nošení jeho. Kroj hodí se k lidem a lidé ke kroji! —

V.

Kroj na Tovačovsku zove se, jak již uvedeno, Blatským a byl rozšířen s malými, pouze sousedům známými variacemi od Tovačova na Prostějovsko i Náměštsko a Litovelsko. Vymizel asi v době pruské války; něco se dotrhávalo i do r. 1870.

Mužcí mívali boty s vysokými lesklými holínkami »tvrdý«; mládež někdy i »měkký« čižmy, z měkké kůže a růžicí na předu. »Gatě« bývaly ovšem červené koženice, ale úzké, na rozdíl od navrapených »baní« »Zámoravčíků«, kteří počnali juž od Lobodic a Polkovic a po pravém břehu Moravy až za Kroměříž se šířili.

Gatě byly kolem poklopce »puntu« často velice hojně a krásně zeleným, žlutým, růžovým a modrým hedbávem vyšity. Pod koleny přivazovaly se zdobně vysekávanými řeménky na dvě »smyce« a ty svými konci visívaly furiantsky na lýtka. Mezi holínkou a gatěmi kryly nohu »vylečky« (v Hrubčicích »podléčky«) z bílého pergálu, často i z »verázenýho« plátna.

Vedle červených gatí nosily se hlavně o slavnostech »gatě žloty« (žluté), jež dle popisu Hankeho ve stol. 18. vůbec byly v obyčeji. A k těmto žlutým gatím mívali někdy i zvláštní »křevy bote« s vyduťmi po stranách holínkami. (Žluté koženky udržely se moc u hanáků Vyškovských.)

Ke gatím patřil ovšem »pas« kožený na 10 cm. široký, prošívaný barevnými kůžičkami a plíšky, pávimi brky, někdy ve středu i barevným hedbávem vyšitý a se zasazenými zrcadélky. Někdy byl jen prostě vybíjený. Košile byla pro dělní dny z domácího hrubého plátna, skrovne »mrštíkami« na náramcích a límců vyšitá. Nedělní však bývala tenká, mívala límeček u krku a límečky u pěstí černým hedbávem, náramky pak smetanovým hedbávem zdobeny. Rukávy byly široké »fočkovany« (nabírané) a řadra, slabě jen škrobená, mívala kol rozparku »dovijaky mrštinke a šeti« a k tomu i srdce vyšité. (Velice vyšívané náprsenky mívali v Senici u Náměště).

Místo vesty nosil se »lajdik« obyčejně z »olejovyho« (olivovězeleného) sukna v předu i zadu pestře hedbávem vyšitý, s hustě našitými knoflíčky. Zapínal se jen na nejvyšší knoflík. Kolem Prostějova nosili lajdiky i modré.

Za krásného teplého počasí chodilo se »enem tak« t. j. v lajdiku. Jinak oblékala se »flanélka« (flanér, spenzl), kteráž měla takměř týž střih jako lajdik, jen že měla rukávy. Byla rovněž v předu i v zadu vyšita, ač ne vždy tak bohatě jako lajdik. Za to měla mnoho knoflíků (i u kapes a rukávů, celkem úzkých).

Bývala z »olejovyho« nebo tmavozeleného sukna, za starých dob patrně i z flanelu, jak jméno nasvědčuje, po způsobu »lajblù« Slováků Uh. Hradiště.*)

*) Takovou »flanélku« z bílého flanelu nosili skutečně t. zv. »žlutí Hanáci« kolem Němčic, kteří svými žlutými koženkami od ostatních sousedů severních a východních se lišili a jimi jaksi nejstarší způsob kroje Hanáckého zastupovali tak jako »Záhoráci« na Bystřicku.

Do práce letní nosívali místy i t. zv. »kétle« z plátna, téhož asi střihu jako bývaly kabátové haleny v Zahlenicích (Skopalík!) a Tlumačově. Obřadným rouchem byl plášt obyčejně z modrého sukna s několika límcí (kepeni nebo placáky) nabíranými a se širokými rukávy. U krku a rukávů bylo vyšívaní. (Plášt dostal se na Hanou počátkem století 19. patrně vlivem mody v letech dvacátých všeobecné). Ženich šel na vdavky vždy v plášti a vážní sousedé rovněž v pláštích do kostela i na ouřady chodili.

Hanácký kroj z Tovačovska.

(Fotogr. r. 1898 Jos. Klvaňa.)

Stařenka v »hrdiborce«, žena a děvčátko v »prótku« věnečkovitém.

Kožuch^{*)} byl dubenný (hnědý) dlouhý až ke kotníkům, v pase obtahly, dole široký. Pásání bylo krátké a v zadu bylo pestře vyšito. Na

^{*)} Ve století 18. nosily se vesměs na Hané, ba snad i na Valašsku a jinde t. zv. »ocáskové« kožichy, jež sešity byly ze dvou ovčích koží, jichž ocásky v předu a v zadu dolů visely. Kožichy ty pytlitolité neměly ovšem zapínání a oblékaly se přes hlavu. Na prsou mívaly červené srdceko kožené. Záhorský kožich ocáskový fotografoval jsem r. 1893 na výstavce v Dřevohostocích.

rukávech byly výložky z červeného sukna. Od pásu až dolů byl kožich v zadu rozřezaný. (Srov. obraz Manesův v Č. Lidu 1896 str. 148 a 149.)

Na krku nosívali Hanáci černý hedvábný šátek, přes límeček uvázaný s konci dolů visícími. Hlavu kryli buď kloboukem a to »člunem« tvaru lodžovitého s červenýma »pantlema« kolem lebky, na počátku století 19. i bez pantle, na jedné straně střechu zvednutou a tu na boku vyhnutém vyšíványm. V zimě (i na svatby) je zastupovaly »aksamítky« nebo »vydrovky« hodně vysoké, v zadu vyšší, z pravidla černé nebo hnědé (tchořovinou nebo vydřinou.) Lebka bývala z černého, zeleného nebo olivového aksamítu a proto »aksamítka«. Válcovité na 30 cm. vysoké »sobolovice« se třemi pentličkovými mašlemi na boku nosily se též, ale později ustoupily »aksamítkám«.

Družbové mívali někdy přes sebe »lipský« (pestrý) šátek, složený po způsobu šerpy přes pravé rameno a u levé kyčle zavázany; pak měli lehký bílý fěrtůšek a u něho pentle. Ženich, jak uvedeno, byl vždy v plášti a měl též fěrtůšek.

* * *

Byl-li oděv mužské části vážně důstojný, tak jak toho i hanácká povaha zasluhovala, bývalo odětí ženského pohlaví neméně důstojné ale zároveň zpríma nádherné. Každý mi přisvědčí, kdo pamatuje se na hanácké výpravy na »Národopisnou výstavu« anebo kdo viděl družinu slečny Xav. Běhálkové tančiti zajímavé tance hanácké.

Rubáč slovenský zastoupen na Blatsku t. zv. *opaskem*. Byla to malá spodní suknička ze dvou půl silného domácího plátna, k níž alespoň pro všední dny bylo »oplečeři« na způsob širokánského límce přišito.

V límci tom byly nahoře průřezy pro ruce. Na neděli stáhlo se ale tělo do zvláštního, šněrovačku zastupujícího, vysokého oplečeři, z tenkého plátna, batistu i mulu, jehož zadní část krásně smetanovým hedvábem bývala vyšita (rostlinným plochým ornamentem, jako vše hanácké mimo koutní plachtu) často i jemně prolamovaná (kátrovaná) nebo dírkovaná. Okraje se sněrovaly se v předu pentličkami.

Na dolejšku mívalo oplíčko přišité faldované plátno hrubší a na tom držely se fěrtochy. Nahoře byly místo náramků dvě šnůrky průramkové připojeny.

Protože rukávce měly tílko krátké a lajdíčky rovněž krátké byly, přišlo oplíčko vyšivané zcela k platnosti a že štíhlá děvčata hanácká jimi pěkně vzrůst svůj k platnosti přiváděla, vidíme na studiích Manesových č. 4. a 6.

Rukávce mívaly v kraji Blatském nejen baňaté rukávy, řásné až na $1\frac{1}{2}$ m., ale i úzké do klínů střížené. Těm říkalo se »natahačky«. Jináč mívaly obojek (krézl, placák) na velké faldy (»fôke«) sevrapený

(bylo v něm 4—6 m. plátna), krajkami dosti širokými »režnými« nebo »šefraněnými« lemovaný. »Hlava mosela v něm beť jak v zahrádce!« Někdy bývaly obojky i vyšívány na místo krajek červené, žlutě nebo černě anebo prolamovány (s »kátrama«). Rukávy měly více méně široké (5—15 cm.) »límečke«, plně vyšité hedbávem bud' černým nebo smeta-

Hanácký kroj z Tovačovska.

(Fotogr. r. 1898 Jos. Klvaňa.)

Nevěsta v »pantliku« a »úvodnicí«.

novým (nevěsty), nebo na krajích černým, uprostřed smetanovým (»*límečke prostředkovy*«). Límečky zapínaly se nad loktem. K límečkům připojovaly se zhusta i »tacle« upravené tak jak obojek. Obojek a často i tacle přivazovaly se zvláště.

Živůtky jmenovaly se »*lajdíky*« (v Zámoraví »*frydky*«) a byly ve starší době z jemného černého, červeného, tmavomodrého nebo »*olejo-*

vého« sukna a kolem průramků a švů na zádech bohatě hedbávem pestře vyšivané; později byly z látek damaškových jednobarevných i vzorkovaných a nejpozději i zlatohlavové z látek ornátových. Lajdíky mívaly z předu kolem výstřihu »pantle dovijaký, zlášt' paterovy a gracóno stříbrnó, lebo zlató e patáčke« t. j. vedle pentle byla porta stříbrná a bůstky. U starších lajdíků bylo vše jednoduší a u všedních rovněž. Dírky bývaly pestře obšity. Místo šúsků bylo na lajdíčku několik malých varhánků (*fôčku*). Lajdíčky zapínaly se jen na nejspodnější knoflík a často i dlouhou květovanou mašlí svazovaly a byly vždy tak kratičké, že nechávaly oplíško v předu a hlavně v zadu na 10—20 cm. (dle postavy) volné.

Na nošení chladnější nosila se »*hrdiborka*«, kazajka bez šosů z černého obyčejně sukna, pestře hedbávem vyšitá, s mnohými knoflíčky v předu. Někde jí říkali »*marýnka*«, zrovna jako oděvu podobného střihu, z bílého domácího plátna, kterýž nosil se do práce a po domě. I všední marýnky bývaly někdy v předu černým hedbávem vyšity.

Zimní oděv byl původně asi »*korálek*« (v Hrubčicích i »*župánek*« zvaný) a teprv později zavedeny kožíšky »*liščáky*«.

»*Korálek*« byl vlastně kožíšek suknem černým obšity. V zadu měl místo šosů hluboké varhánky (faldy). Někdy nemíval ani kožešiny vesopod a pak mu říkali též »*hrdiborka*« č. »*flanérka s faldama*«.

Výložky u ruk míval »jak biskupská čepice«, tedy do špice.

»*Liščák*« byl téhož tvaru jako »*korálek*«, jenže byl často z dubenné kožešiny, na zádech strakatým hedbávem malinko vyšitý a dokola i u ruk liščinou lemovaný. Někdy byl i suknem obšity.

Sukni zastupoval řásný *fěrtouch*, na všední den kratší, do polou u lýtek, na svátek až »ke kostkám« (kotníkům). Býval z tmavomodrého nebo černého plátna, na svátek čistě bílý. Řásný byl 8—10 m. a skládaný do drobných »*trobiček*«. Tvaru byl zástěrovitého a přikládal se od zadu do předu. Límec 2—3 cm. široký byl u tmavých *fěrtouchů* pestře, u bílých černě, žlutě neb smetanově hedbávem vyšit. Za nejstarsích dob prý *fěrtouchy* i klínovitě byly stříženy.

Přední rozperek kryt byl širokánským »*fěrtuškem*«, původně vesměs bílým, vyšivaným smetanovým nebo žlutým hedbávem. Později vyšívány *fěrtušky* bílou bavlnou, zdobeny umělými »*kátry*« (prolamovačkami). V době úpadku bývaly červené květované »*lipské*«, nebo temnobarvé květované, když šla děvčata »po černu«. Též z rozličných jiných tenkých vzorkovaných látek, barevné, hedvábné i vlněné, se dělaly. Řásnost jejich byla 4—5½ m. a límce jich byly vysoké 12—16 cm. Byl-li límec *fěrtuška* tak vysoký, zapínal se prostředkem na knoflík lajdíčku. Byl-li nižší, zavazoval se pentlí na boku, jinak ovíjela se pentle až ku předu a tu se zavazovala. Vysoké límce bývaly někdy zdobeny »*házenéma*

kvitkama« t. j. vyšity — ovšem bíle neb smetanově kvítky roztroušenými. Někdy se široký límec i překládal.

Nohy obouvaly se do »střevičku na prste«. Starší způsob střevíců byl z jirchové, černé kůže. Střevíce ty byly polovysoké, po bocích a na jazýčku barevnými kůžičkami prošíté.

Kůžičky (»uši«), jež nad jazýčkem provlékaly se velkou kovovou přaskou, měly konečky červené. Mezi prsty a nártem bývalo někdy i červené nebo bílé srdce. Kramfličky byly polovysoké červené. Celkový ráz těchto střevíčků byl velice starý, až ze století 17. Vedle střevíčků nosily se též botky »šnurovací« kožené nebo »manžestrové«.

Punčochy bývaly v letě bílé, lehké, v zimě vlněné, nejraději černé a pro parádu »s cviklama na bokách vešety«. Cvikle bývaly červené.

Hlava strojena byla za nejstarsích dob šatkou, jako u jiných kmeneů moravských. Byl to pruh bílého plátna 20—30 cm. širokého a bez krajky koncové 140—150 cm. dlouhého. Úzké strany (konce) a jedna dlouhá zdobeny byly krajkou, obyčejně lněnou 7—10 cm. širokou. Na koncích šatky vyšity byly černým hedbávem cestičky, něco výš květy a nad těmi obyčejně ještě zkomolená písmena, poněkud na cyrillská připomínající. V prostředku šatky vedle krajkou dlouhé byla cestička, vyšita smetanovým hedbávem, kolik objem hlavy obnáší.

Děvčata vázala šatku kolem hlavy a »suk« v zadu u lelíku zdobila vrkočem z pentlí. Krajka na dlouhé straně šatky při tom přišla na horu, rovný kraj na čelo.

Vdané ženy kryly hlavu čepcem č. *gargulí*, do něhož vkládala se polokoulovitá vložka t. zv. *obalenka*, aby čepec byl vypouklý. A šatka uvazovala se zase jako u svobodných kolem čela a suk zavázal se v zadu pod čepcem a bez pentlí.

Ale čepce ty a šatky přestávaly se nositi na Tovačovsku juž na počátku století 19. Slečna Xav. Běhálková má však několik krásných šatek starých i čepců. Několik jest jich i v museu olomouckém. Obrázky v Hankeově knize nám znázorňují, jak se šatky a čepce nosily.

Když se šatky přestaly nositi, zavedeny byly, a sice před r. 1830 — jak vyprávěla mi r. 1876 moje stará tetě — bílé, tiskem květované »pětičvrtní« šátky »na uši«, kterým se říkalo »turecké«.

Okraj zvláště bohatě květovaný i krajinkami, amorety a p. na způsob rokokový zdobený měl různá jména. Střed níval někdy »házený kvítky«. Po r. 1830 začaly »hunčovské« šátky tlačené (modré se žlutým vzorem) a s nimi zároveň »lipské«, ve fondu červené nebo černavé s okrajem květovaným a středem buď holým nebo též kvítečkovaným. Asi v letech sedesátých připojovaly se k šátkům těm i třásně — zelené, modré ba i černé.

Vázání šátku bylo pro každý Hanácký kraj typické. Na Blatsku dělaly se, jak na obrázcích našich zřejmo, velké odstálé záušnice, kdežto Zámoravky je měly ploché, ke hlavě přitlačené. Zád' šátku na Blatsku upravovala se na velký »*talíř*« (v Zámoraví na malý); aby pak talíř pevnější měl obrys, vkládaly se do něho zvláštní kruhy tak zv. »*vrkoče*« (též »*pavel*« nebo »*havel*« tomu říkaly) omotané šnůrkami.

Na rychlo ovšem se šátek, i velký, jen »*zababušil*«, t. j. omotal konci pod bradu a vzadu v týle uvázal.

Do kostela nosila se i »*šatka do ruky*«, bílá, vyšívaná režným nebo černým hedbávem, do kola i v rozích. Někdy i krajkou byla lemována. I jméno majitelky bývalo na něm vyšito nebo IHS. Slo-li se přes pole do kostela, nosíval se pod levou paží smotaný obrus, později vlňák, hlavně zelený, na popřípadou ochranu před deštěm. Na svatbu vyšnořily se družičky i nevěsta »*pantlikem*« (na Prostějovsku »*pantlék*«) a »*úvodnicem*« též »*plachetkami*« nazvanými.

»*Pantlik*« pokrýval hlavu na způsob koruny. V podstatě byl to válec, vzadu otevřený, značně vysoký (až 25 cm), z lepenky udělaný a pokrytý zrcadélky a bouillony. Nad čelem byla výzdoba z penízků a »*třisna*«, nahoře t. zv. »*prótek*«*) z umělého kvítí a nad ním věncovitá obruba z nabíraných červených pentlí. Hořejšek pantliku celý byl kryt pentlemi a v prostřed zdoben květem z dělaného kvítí a třásní (věnečkem). Ze zadu viselo do půl zad 30—40 červených pentlí.**)

Nevěsta a ovšem i družičky chodili na svatbu »*po bilu*« t. j. v bílém fértochu i v bílém fěrtušku. Kolem zad i kolem lokti ovijela se »*úvodnice*« č. »*nevěstinská plachetka*«, uprostřed bohatě vyšita — v nejstarších dobách bílým (smetanovým) hedbávem, v pozdějších zlatožlutě. Jen u konců byly květy a písmena černá, později i věneček barevný (zelené listí a růžové kvítky) s IHS uprostřed.

Této plachetky užívalo se k zaodětí dítěte (při křtu i na úvodě) a patřila do výbavy děvčete tak, jako »*koutní plachta*«, někdy boudnicí zvaná, kteráž věšela se kolem postele šestinedělky čili k t. zv. kouta. Bývala dole obyčejně vrkůčkovým stehem bíle neb červeně vyšita a hrachovinkovými pruhy i krajkami zdobena. Hrachovinky a místo nich i mřežky byly ve výšce postele tak, aby nedělka mohla hleděti do světnice, sama jsouc ukrytá očím zvědavců.

*) »*Protek*« jiného druhu nosila za starých dob na slavnosti různé i děvčátka menší. Byl to věneček z drobných dělaných kvítků, který vzadu měl asi pět t. zv. »*klebet*«, které se skládaly z trubiček slámových nebo rákosových proložených červenými kouličkami housenkovými a dolu do týla visely.

**) Někde říkali lepenkovité části »*kánka*«, nahoře byl »*prótek*«; na temeni korunka nazývala se »*věneček*« a visuté pentle, to byl »*pantlék*«.

VI.

Bude záhadno doprovoditi ještě alespoň stručně fotografie, pojednání tomu připojené, hlavně ale poukázati k oném vyobrazením Hanáků i Hanáček, jež na Tovačovsko a vůbec na Blatsko se vztahují, aby představa o kroji zdejším byla jak možno nejlepší.

Fotografie naše pořízeny jsou o prázdninách r. 1898. Všichni fotografovaní byli z Tovačova a okolních osad a na oděv hanácký úplně navykli častým v něm chozením. Oděvy jsou ze sbírky slečny Běhálkovy a pak i vlastnictvím fotografovaných. O správnost všeho vedle slečny Běhálkovy pečovala i »tetička« Vysloužilka, oblečená na fotografiu v »liščáku«.

Jednotlivosti fotografií netřeba zvláště opisovati. Vysvitnou jednak z podpisů, jednak z popisů kroje Tovačovského vůbec.

Schází jedině představa o »člunu«. Klobouk člunovitý totiž nemohl ani v Tovačově ani v okolí býti nalezen. V museu Olomouckém snad nějaký bude. Dosti dobrou představu o »člunech« učiní nám 24. obrázek z díla Hornova a obrázek Hölzlův »Svatební veselí na Hané«, který z Blatska pochází.*) Též »kožich« hanácký nebylo lze pořádný najít. (U kožešin je to zjev obyčejný, že nevydrží dlouho.) Proto jen přehozeně fotografován. Však studie Manesovy č. 12. a 13. výbornou představu podávají. Ze studií Manesových vůbec většina týká se kroje Blatského pocházejíc z osady Čech u Prostějova. Ovšem o nošení »šatky« nás ani Manes nepoučuje, neboť za jeho doby (1848—1854) se šatky na Hané, jak ukázáno, juž nenosily. Na základě obrázků z Haneho a s použitím zachovalých šatek a čepců bylo lze alespoň přibližně správně šatky slečny Běhálkové uvázati a fotografovati. Příležitostně bude i fotografie šatky reprodusována.

Na konec několik poznámek k obrázkům Hornovým, jež pocházejí, jak uvedeno, z r. 1837, tedy z doby plného květu krojů moravských.

Dílo Hornovo jest znamenité a jen pomalováním rukodílným, kteréž nedělo se asi pod přímým dozorem malířovým tu a tam nějaká chybička se vloudila. Proto příležitostně podám kritický rozbor jeho obrázků, aby byly srozumitelný a ve všem spolehlivý budoucím posuzovatelům bohatých a rozmanitých krojů lidových na Moravě. Tuto budiž sdělenojen o vyobrazeních Hanáků.

Obr. 22. Kraj Olomucký. Panství Mořice.**) Svobodný párek.

*) Patrně bude i mezi obrazy Paternovými, jež však všechny nemohl pisatel dosud do rukou dostati.

**) Mořice u Nezamyslic neměly pravý kroj Blatský, ale jemu dosti blízký. Přece však nenosily se tu baně.

Děvče má černé střevíce, dlouhý bílý fěrtůšek s černým límečkem, vysoké oplíčko, lajdíček modrý, červeně vyšivaný, kol výstřihu zelenou pentlí a zlatou portou zdobený (dírky obšity žlutě, zeleně i červeně). Lajdíček má u knoflíka svrchního červenou pentli až ke klínu sahající. Rukávce mají rukávy neširoké a límečky černé, leč dosti řidko, vyšité a u nich tacle. Krejzl je v hrubé varhánky svrapený plátěný se žlutou úzkou krajkou. Na hlavě má děvče vysoký »pantlík« zrcadélkový, s červenými pentlemi nahoře i s fáborem červených pentlí visutých. Obraz tedy úplně správný.

Chasník je v holínkových botech, má červené přilehlé koženice, s nimiž přemaloval malíř o mylem i bílé »vyléčky« mezi botami i koženicemi. Vyšívání obdélníkové (a pro Blatsko typické tímto tvarem) u poklopce jest žluté. Pás je však červeně a modře zdobený kožený i není dosti správně kolorován. Košile u krku řásná s úzkým límečkem; na krku uvázaný šátek černý. Flanérka jest zelená s květovanými výložky; u krku nemá límečku, za to dvě řady bílých knoflíků v předu a na rukávech rovněž hustě po 6 knoflíkách. Lemována jest flanélka červeně a žlutě. Na hlavě jest klobouk lodžovitý s jakýmisi bílými zoubičky na okraji.

Obr. 23. Kraj Olomucký. Panství Tovačov. Svobodný párek.

Mužský má vyšívání na nohavicích zelené a modré, bohatější než chasník na obr. 22. Vyléčky jsou rovněž mylně začerveněny. Nohavice samy mají nahoře límec s knoflíčky a dírkami ozdobnými, což asi k poklopci patří. Poklopeč jest pěkně kolem otvorů vyšit. Pás patrně pávími brky zdobený. Flanérka zelená jest bohatě žlutě, modře a červeně kolem kraje i na výložkách vyšita a má dvě nah ře rozbíhavé řady bílých knoflíků. Lajdík zelenavý vykukuje pod flanérkou. Na krku jest šátek černý. Děvče jest jako na obr. 22., jenže pentle u lajdíčka jest plátěná, na koncích visících vyšivaná. Lajdíček jest zase modrý, černě vyšítý kolem výstřihu s pentlí červenou, vzorkovanou a portou zlatou. Pantlík na hlavě jest o něco nižší, ale má mezi věnečkem a nejvyššími červenými smyčkami jazyčky ze stříbrného a zlatého plechu. Obraz tedy úplně správný až na začerveněné vyléčky mužského.

Obr. 24. Kraj Olomucký. Panství Tovačov. Párek manželů.

Muž má červenice žlutě a jednodušeji vyšité než chasník na obr. 23. Na límci jejich jest zřetelnější vidno, že knoflíky patří k poklopci. U kolen jsou tak jako na obr. 22. a 23. kožené smyčky. Flanérka jest zelená, žlutě obšívána se žlutými řidšími knoflíky. Na krku jest černý šátek, klobouk jest lodžový. Žena má fěrtůšek bílý s límcem zřetelně černě vyšitým. Lajdíček jest tmavý se zelenou pentlí a zlatou portou. Krejzl rukávec má veliké varhánkování, límečky černé, ale ne hustě vyšité; též tacle jsou černě vyšívány. Na hlavě jest červený »lipský« šátek květovaný na záušnice. U lajdíčku jest na prsou mašle z bílých vyšivaných stuh jako

na obr. 23. V ruce má žena bílý vyšívaný šátek. I tento obrázek jest správný.

Obrázek »Svatební veselí na Hané« v Hözllově albu znázorňuje výjev ve vesnici Blatské, když svatebčané přivezli čtyřspřeží truhlu nevěstinu a svatební koláč na ní do osady a tetky místní je zalikují. Výjev dosti pěkně barevnou lithografií znázorněn, kroje obojího pohlaví a všechno stáří zastoupeny. Nápadno, že jeden chlapec má na hlavě cos jako bílou červeně pruhovanou »střapcovou« čepici!

Na jiném obrázku z téhož alba »Hanáci na pouti« jest sice též několik Hanáků a jedna Hanačka, ale ti všichni jsou z Hanáků na levém břehu Moravy od Záhlinic k Holešovu.

Z malovaného obrazu p. rady Houdka »Svatba v Náměsti«, která zobrazuje Blatský kroj z jeho severního konce, leccos jest velice zajímavovo a bylo by, jak zpočátku řečeno, věru záhadno výjev ten svatební, na náměstí Náměšťském (na němž v pravo stojí ještě i grunt se žúdrem hanáckým, doškem krytý) reprodukovati v přirozené velikosti a v barvách.

Mužci mají tu červenice nevrapené, ale baňatější, než později se nosily. Někteří obuti jsou v boty, někteří ale ve střevíce s jazykovitou ozdobou přaskovou v předu. A ti mají punčochy. Střevíce právě na svědčují, že obraz povstal v prvním desetiletí 19. století.

Na obrázku jest i kožich dubenný s červenými přeloženými výložky u ruk. Kloboučky jsou dosti malé, vedle nich i aksamítky se zelenými dýnkami. Pasy jsou neširoké, lajdíčky zelené nebo modré, červeně lemované, se šůsky. V pravo na obrazu, na svatebním voze, jsou dva družbové se šátkem (přes pravé rameno) pod levou pázdí uvázaným a vyšívaným. Jeden má zástěru i meč. Někteří mužci mají dlouhé černé kabáty (haleny) až ke kolenům.

Ženské nemají juž šátek, ale šátky vázané na záušnice. Konce visí u šátků dolů. Šátky samy jsou bílé, jen jediný jest červený. Rukávce nemají ani obojky ani tacle příliš bohaty, ale vyšívání límečků v nadloktí jest černé. Lajdíčky jsou modré, červené i bílé s pentličkami zelenými, červeně krajanými kol výstřihu. Fértochy, ne příliš dlouhé, jsou bílé vrapené i černé, fěrtůšky bílé s červenými pentlemi. Punčochy černé s červeným vyšitým cviklem. Střevíce mají červené opatky, malý jazýček v předu červenou mašlí zdobený. Nevěsta i družičky mají pentličky červené s červenými i modrými pentlemi vzadu. Mezi nimi visí dolů lelik s mašličkou.

Rozumí se samo sebou, že koně na šíji i na prsou mají obvyklá na svatbách hanáckých »sókyňka« (soukénka) zdobená pentličkami a rolničkami a na temeni červené chocholy.

Hanáci, kteří nakresleni jsou tuší na mapě katastrální v zámku Náměšťském, jak uvedeno z r. 1746, mají koženice dosti baňaté. Tělo kryje

»ocáskový« kožíšek se srdíčkem na předu, hlavu jakási beranice s koncem do zad visícím.

Selky znoucí obuty jsou jakoby do bot, mají tak krátké fěrtochy jako nyní Slovenky, jedny (patří vdané) mají »šatky« s konci v zadu uvázanými, svobodná děvčata vlasy ve dvou lelících v zadu dolu visící.

Obrázky těmito a rytinami v knize Hankeho doplní se nám znamenitě představa starého kroje z Blatska hanáckého.

Psáno 1900.

Jos. Klvaňa.

Lidovost v Havlíčkově řeči básnické.

Poesii Havlíčkovu nad jiné význačně charakterisuje jeho řeč básnická. Všeobecnou charakteristikou u Havlíčka nevystačíme.¹⁾ Mnoho z vlastností, které objevujeme na jeho mluvě, je ve shodě se základními vlohami Havlíčkovými vůbec. Odtud tento podrobnější rozbor.

Havlíček jako sedmnáctiletý gymnasta pokusil se o překlad německé písni »Bei Warschau schwuren . . .«, která se v tehdejším studentstvu mnoho zpívala.²⁾ Pro nás má tento nejstarší dochovaný produkt Havlíčkovy Musy jen ten význam, že nám je měřítkem pokroku, jaký Havlíček udělal za krátký čas nejen v znalosti mateřského jazyka, nýbrž i v obratnosti veršovnické. Havlíček v pozdější své činnosti spisovatelské vyspěl v pravý opak toho, nač ukazoval tento pokus: kdežto zde zápasí ještě s českou grammatikou i s českým pravopisem, později pronikl v ducha českého jazyka tak, jako málokdo jiný, kdežto zde zápasí nejen s rýmem, nýbrž i s materiélem jazykovým, později je ovládá obojí s takovou lehkostí a hladkostí, jako žádný druhý básník vedle něho, kdežto zde nadbíhají nám leckde strojené a nucené obraty, vyspěl později k jednoduchosti a přirozenosti mluvy největší, jaká se dá vůbec.

¹⁾ Básnickou řeč Havlíčkovu pěkně charakterisuje povšechnými rysy L. Quise v »Uvodě« k »Básnickým spisům K. Havlíčka« (LXXVIII.): »Reč Havlíčkova jest ryzí, jadrná, jasná a prostá. Ona blíží se mluvě lidové, a proto též jeho básničky našly právě u lidu tolik porozumění a tolik obliby. Havlíček není ani purista, aniž se vyhýbá výrazům méně voleným a třeba i triviálním. Květnaté díkce, krásných obrazů a umělých porovnání v Havlíčkově marně bys hledal. Ale třeba jej vzít a pochopiti právě tak jak jest; to, co by snad jiného básníka hyzdilo, jemu — nechci říci, že vždycky a všude, sluší — ale zajisté nikde neškodí, a to, co u něho není, nikdo rozumný nepohreší, ba uzná, že by to právě jemu bylo na úkor. Vždyť Havlíček jest především epigrammatista, jest satirik, jest přesný realista a k tomu básník lidový. Tím řečeno a vysvětleno vše.«

²⁾ Otištěna z článku V. Zeleného »Ze života K. Havlíčka« (Osvěta 1872) též u Quise »Básnické spisy K. Havlíčka«, XX.—XXI. a jinde.

myslit. Dospěl k tomu studiem, studiem tak pilným, vytrvalým a podle pevného plánu vedeným, jak to bylo už v povaze Havlíčkově.

Dal se do studia české mluvnice, ba prosto dovedl vedle Bible králické i celý slovník Jungmannův.³⁾ Ale těmito studiemi se nespokojoval. Podle záliby současné Havlíček ponořil se v studium písni českých a slovanských vůbec. Pro vše v těchto písni neměl smyslu; ale měl zvláštní pochopení zrovna pro formální stránku lidové písni a zejména jí chtěl odpozorovat způsob vyjadřování jazykového.⁴⁾

Nejlepším dokladem tohoto jednostranného studia jsou nám vlastní básně Havlíčkovy. Ale Havlíček ani na tom nepřestal. On sám žil mezi lidem, a tento život na něm zanechal zřejmé stopy. A zase vidíme z jeho básni, jak mezi tímto lidem nastrkuje ucho, aby zachytí nějakou charakteristickou frasi, jak se vyptává na tu, na onu, zaznamenává ji pilně, se zálibou si ji opět a opět pročítá, až se to stává pevným majetkem jeho ducha. A toto přejímání z lidu zachovává si po celý život; od lidu učí se neustále mluvit. Kdežto však v jiných oborech stává se tomuto lidu učitelem, jak o něm pěkně povíděl Masaryk, v řeči zůstává jenom žákem jeho. On setřel s vědomím se sebe internacionální učené školské obraty, kterých je ještě tolik na př. u Čelakovského.

Havlíček totiž lidovou řeč reprodukuje věrně tak, jak ji našel; nic na ní nebrousí, nerad nějaký lidový obrat trochu přestavuje nebo docela pozměňuje. U něho převládá smysl pro pravdivost a charakterističnost; smysl pro krásu ustupuje této vlastnosti docela do pozadí. Havlíček je poeta folklorista, který to, co kde zachytí, v sobě prozívá a nic si na tom nedovolí pozměnit. Kdyby Havlíček to, co nosil z lidové mluvy v hlavě, co vložil později do svých veršů, byl seřadil prostě vedle sebe, frási za frási podle nějakého systému, měli bychom v tom vzácný příspěvek dialektologický. Pro Havlíčkovu mluvu je velmi charakteristické, že z jeho básni může vědecký jazykozpytec čerpat docela spolehlivě fraseologický materiál lidových úsloví.

Řekl jsem, že Havlíček nemá smyslu pro krásu lidové mluvy, nýbrž jen pro charakteristiku. Bude nám to jasnější, představíme-li si vedle Havlíčka Čelakovského nebo Erbena. Ti podřizují lidovou mluvu výběru a přejímají z ní jen to, co se může státi majetkem poesie, co tedy ne-

³⁾ K. Tůma, K. Havlíček, str. 90.

⁴⁾ V tomto smyslu, že mluva Havlíčkova je výsledkem jeho pilných studií vyslovuje se též Dr. L. Quis v článku »K. Havlíčka studie o formě české písni lidové« (Český Lid VII., 215): »Jako třetí následoval je (Čelakovského a Erbena) Havlíček. To, co z jeho »Tyrolských elegií«, z jeho »Křtu sv. Vladimíra« a zvláště pak z jeho »Krále Lavry«, ba řekněme již ze všech jeho básni, písni, ano i epiogrammů — vyjímaje tu prvotiny ze studentských let — tak mile vane, tak zvoní, tak nám lahodí; co nám věci ty činí tak blízkými, tak našimi; všecka tato naše, česká forma jejich jest výsledek pilných a vážných studií, jež Havlíček po léta věnoval české písni.«

odporuje poetické kráse. Ale nezůstali jen při tom; pro ně řeč lidová nebyla nedotknutelná, nýbrž na přejatém základu přestavovali a přidělávali, odlučovali, co se jim zdálo nelepé, a vsouvali tam součást krásnější. Namátkou uvádím jen verše Čelakovského:

»Jiskra padla pod koníčkem,
sestra volá za bratříčkem« . . .

»Jiskra padla pod koníčkem« — tento obrat Čelakovský nenašel asi nikde v této podobě ve svém vzoru, v lidové poesii. Ale každý, komu není česká píseň cizí, musí doznati: »Ano, to je docela řečeno v duchu české mluvy lidové!« Básník tu tvořil v duchu lidovém dál. Neruda je Havlíčkovi trochu bližší a přece zcela jiný. Bráníl mu následovat Havlíčka — poetický cit. A to Havlíček nechtěl, nebylo to jeho účelem, ale neodpovídalo to také základním vlohám jeho ducha, jeho verismu. Jemu hodí se dobře zrovna to, čemu se předchůdcové jeho básničtí vyhýbali, co z řeči lidové ponechali na dně jako nezbytný zbylý rmut po vyryžovaných zlatých zrnkách.

Právem přizvukuje se u něho jeho českost.⁵⁾ Českost tato v první řadě platí jeho mluvě jako celému slohu jeho vůbec. Proč?

Jeho mluva na první pohled tak nesmírně věrně lidová je totiž více než věrná. Je v ní lidovost potencovaná, upřílišená, sebraná z mnohých individuí; v tom stupni bychom českého člověka mezi lidem hledali marně. České idiotismy, to, čím se liší od řeči obyčejných vzdělanců, u Havlíčka je naneseno, soustředěno, tedy českost výrazu zhuštěná. Čtenář, který někdy sám lidovou mluvu studoval, nemůže se zbavit dojmu, že v tom je jistá úmyslnost, že tato mluva v nitru básníkově byla vypěstována uměle, že se jí ze záznamů naučil. Vidí v duchu básníka, jak se při každé myšlence namáhá o lidový výraz: »Jak by se to řeklo hodně lidovým výrazem?« Dochované třísky z jeho duševní dílny nám to potvrzují — jen stopujme snahu o výraz na jeho rukopisech. Ovšem připouštím na druhé straně, že zrovna v mluvě lidové básník chtěl mít vydatný prostředek pro svůj humor a satiru.

A pak ten naturalismus mluvy Havlíčkovy — ale o tom na svém místě bude třeba promluvit více slov.

⁵⁾ V tom smyslu psal již o tom K. Tůma (»K. Havl. Bor.«, 90—91): »Havlíčkův sloh stal se naskrze českým, jadrným a přesným, slovo jeho přiléhá napořád plastičtěji k myšlence, každý obrat, každá věta zrcadlí samorostlost a původnost bystrého, ryze slovanského myslitele. — Zde sluší pak poopraviti běžné mínění, akoby Havlíček na svých pracech nebyl nikdy mnoho piloval, jakoby mu zejména ve verzích forma byla bývala vedlejší věci a tolika myslénka, dobrý nápad a řízný vtip vším. Nikoli Havlíček nepracoval lehce« . . .

Rázem se Havlíček na tomto stupni ovšem neocítl. Jako v stylu a v dikci začíná od strojenějšího a umělejšího a pokračuje čím dál tím určitěji a vědoměji k jednoduššímu, tak i co se týká výrazu větného a materiálu slovného. I v tom je Havlíček lidový, že pracuje proti jiným básníkům s poměrně malou zásobou slovní. A jak je tato jeho zásoba slovní odchylná od pokladu lexikálního jiných básníků!

V jeho básních máme opravdu stopy toho, že studoval slovník Jungmannův a hleděl si jeho materiál slovný osvojiti. Zdají se mi tomu na svědčovati některé doklady; na př. v jakém významu užívá slova »tábor«. »Češi táhnú přes hory táborem« (Quis, str. 9., z Havlíčkových pravotin z r. 1843). Běžný usus novější nám toto slovo neustálil ve významu, jak ho zde má Havlíček. Ale Jungmannův Slovník o tom poučuje při slově »tábor«: »v jazycích slovanských = mnohost lidí, dobytka, naložených vozů neb dobytčat, když vojsko neb lid pastýřský přenosí se z jednoho místa na druhé.« Tolikéž slovo škráň (nám ve spisovné mluvě zejména básnické skráň nebo skráně znamená = spánky, po případě i čelo; ve starší češtině má význam = čelist (dolejší neb hořejší i lícní kost). V tom smyslu poučuje o tomto slově Jungmann a v též smyslu (= čelist) užil ho i Havlíček: (Rožeň) jako Sandson brání svatú církev — oslí škrání (121⁶), z r. 1843). Snad z toho pramene lze si vysvětliti slova: lavičník (= handra, 83; možná, že je Havlíček našel ve svém dialektru, u nás toho slova není; carští výplatníci (93), jež vyskytají se ve Křtu sv. Vladimíra. Od básníků předchůdců Havlíček přejal některá slova, nám nyní méně běžná, nebo jen u básníků: tlumac (114; z r. 1844), s dítěcí důvěrou (15; 1846—49), opěta veršem (snad zůmyslně je toto slovo voleno, 15, z r. 1847), shromadil zástup k poradě (175, z r. 1852), špatná jest při dešti těcha (156, z r. 1856; přejato asi z Kollára). Ve slově žehulka (str. 163) je asi omyl buď tiskový nebo v rukopise m. žežulka.

Zřídka se Havlíček uchyluje k jiným jazykům slovanským; na př. měsíc hledí ticho (m. tiše; v překladě z ruštiny z r. 1845, str. 164), stařina (= starý věk, starobylost; z ruštiny); dějí se před našimi zraky větší nežli v stařině zázraky (187, z r. 1853; Havlíček asi vědomě pokouší se zavést toto slovo v češtině); zřenice (= zřítelnice, zrak; vzato z polštiny; je to v překladě polské básně): orel v nebesách potápi zřenici (167, z r. 1848); zámět (= závěj sněhová; Jgm. uvádí sice starší doklady z češtiny, ale Havlíček držel se při tom patrně polského originálu); je po sněhové záměti (třikrát, 169; v polském originale, Mickiewiczově balladě »Tři Budrysovci« stojí: zamieci); slova šal (156), přejatého z polštiny, užívali hojnou měrou již Havlíčkovi předchůdcové buditelé.

⁶) Čísla v citátech značí stránky podle vydání Quisova.

Někde Havlíček sáhl k tvoření nových slov. Některá ukazují, jak básník zápasil o slovo, aby vyjádřil nový pojem. Zajímavé je slovo drážen. V původním sepsání epigramu vyskytuje se u něho ještě r. 1845 toto slovo (Quis, c. s. 133, pozn. **), ale když epigram uveřejnil v Šotku (r. 1849), nadepsal jej již »Nápis na pražském nádraží«. Zatím totiž ujalo se slovo »nádraží« pro nový pojem. Z jiných slov Havlíčkem utvořených uvádím ještě: módník (= kdo se nosí podle mody): módníkům nechci kázati (140, z r. 1844), za hrobskými vrátky (36, z r. 1854), co si o své (duši) vychemiciš (152, z r. 1856). Zúmyslně dělá nová slova v epigramu na Jar. Kalina: »Proč tak dlouho již trvá babobouřná pauze lýra? (113). Chce tím vystihnout charakteristiku básně a dosáhnout směšnosti.

To jsou asi všecky nápadnější příklady, kde se básník odchyluje od ustáleného základu české řeči a větším dílem i lidové. Hojněji potřeboval jen ještě cizích, jak vysvětlím dále. Co je to však proti tomu, srovnáme-li jej na př. s pokladem slovným Čelakovského, který přece platí za básníka národního!

Za to v jakém bohatství dovedl vystihnouti mluvu lidovou!

Podle lidové mluvy Havlíček si oblibuje hojná úsloví příměrná, úsloví, u kterých člen přirovnávací obyčejně běže věrně z lidu jako ustálená rčení; např. umřeli bez zpovědi jako lutriani (87), a hned běžel jak s ke serem (75), osopil se na mne jak na čubu (75), dráb je celý skoprnělý jako kapr v žitě (lid říká: jako kapr na blátě, 74), jak z hmoždíře kýchnul (80), senát vždycky pohotově jak u rasa maso (102), novina rozběhla se jako rtuť po světu (104), nález právě potvrzený měl jako na šňůrce (85), Rusi nám budou věřit jak telata (106), kati je tam utopili jak slepá kočata (86) atd. Některá úsloví podobná Havlíček tvoří samostatněji, vymýslí si člen přirovnávací. Ale i to je docela v duchu lidové mluvy, kde srovnání taková vedle ustálených výrazů bývají často individuální, vytvořena ad hoc mluvícím. Příklady u Havlíčka: všecko hyne a pomine jako špatné zboží, (caři, samovláda) potrvají věčně věkův jak juchtové boty (87), telegrafické depeše bzučely v celém světě jak na lípě včely (104), (listinám) rozumějí ti Brandeburští vepři jako u nás svině pepři (23, rým) a j. v.

Tomu blíží se rčení: důvěra je na dranc (Jungmann vykládá ve svém slovníku toto slovo ve významu = cár, na dranc = na cáry; ale u Havlíčka vyskytá se též v jiném smyslu: študentů tam bylo na dranc (t. j. mnoho, 19; z lidové řeči mně tento smysl není znám), dali nám »českých listin« na mancary (23).

Jiného druhu charakteristická úsloví lidová podává osobitými prae-dikáty; na př. »nebuď brachu, ťululum« (149); jinde totéž slovo: jako onen Brodský rada Ťululum (23); nám by byla lehká pomoc, toť je

stará vesta (89), tys bratr náš, ty jsi kubík (12), Vladimír byl štvanec (101), vojenský soud, to je samec (84), milí páni, to je švanda (20), to budou jundy (106).

V lidu jsou obvyklá úsloví spojená se slovy huba, hrom, čert; též Havlíček je hojně přejímal: ani hubou neklap (19), nectně Vaším Veličenstvem vypláchnul si hubu (75), holičovi vědomosti škubou hubou (68, samostatněji v tomto spojení utvořeno Havlíčkem); hrom ti báč do huby, Nácku Lojolový (45), hrom tě zapal! hrom tě uškvař, tmavý Lojoláči! (46), hrom a broky! (171), hrom ať do nich! aby ch neklel (79); ať jen píší — však jim čerta dáme (21 místo negace), čert by to vydržel, pojďme na ně (29) a j. v.

Jiných fraseologických obratů speciálně českých, lidových, u Havlíčka jen se hemží. Vidíme v nich zase zúmyslné hledání, vybíráni a kupení charakteristických výrazů. Uvádím některé příklady bez zvláštního utříďování: car necar, svátek nesvátek, že mi všecko rovno (74), a ostatek všecko láry fáry (98), máš-li jméni tak, tak, tak, spokojen nejsi nikterak (153), d'ábel (koně) horem pádem nese (59), kdybych to vyřídil caru, co se na vás sveze (74), kněžím u pytlíku zaťata jest žíla (91), dal je (jezovity) na ostro kovati (105), všecko ve mně hrká (83), vojenský soud soudí jen se práší (84), jak koupím, musím prodávat (88), pán Bůh jí dej věčnou slávu (155) nevím na mou kuši (134), (nic jím nevěřit), pak je s nimi lehko (145) a j. v.

V duchu lidové mluvy jsou dále zkrácená rčení: U Matouše v jedné kapitole šel pán Ježíš v Gadarenské pole (119), zmačkal bych vás na povídla jako shnilé slívy (= na povídla je předložkový výraz přirovnávací, 80).

Mluvu Havlíčkovu charakterisují nejen tyto idiotismy lidové mluvy samy o sobě, ale zejména nakupení jich. Ve známé písni politické »Šuselka nám píše« máme na př. iáto úplně lidová úsloví: (Němcům) kručí v břiše... Vy Němci chámi, nehrajeme s vámi, co jste si tam nadrobili, to si snězte sami... nefoukejte nám do slovanské kaše... my ti dáme pro laxírku, počkej, saframente. Tedy v pěti kratičkých slohách pět úsloví individuálních! Skoro polovička ze všech vět. Nebo ze 4 verších z »První generální schůzky« muzejní: »Tu se postav a drž hubu, nedělej mi zde ostudu; neb kdo nezaplatil pětku, nesmí ceknout ani špetku« (16).

Že Havlíček užívá hojnou měrou slov, která jsou pouze obmezena na mluvu lidovou, dá se u něho předpokládati; příkladů najde se v jeho verších hojnost, jako slovesa: břebencuješ (11), pošplichuje blátem (115), klopit své groše (150), již ani nekvík (53), špouli svou hubičku (34), šulit (171), kde by koho ťaf (18), všecky louže vysejemčili (86), vrabec začimčařiv (155); máš-li mnoho, frkáš, máš-li

málo, brkáš (153; v tomto významu jsou mně z našeho dialektu tato slova neznáma). Substantiva: čtverák (34), ve všech škvírách (92; snad je má Havlíček z Kollára, v našem dialektu aspoň toho slova není); švinda (= kořalka, 170); dát mu duši na zasmážku (172) a j. v.

V duchu lidovém je podán výraz: žáci na kněžstvo (= theologové, seminaristé, 4); svatý tatík z Říma (8); černých pánů (120); nebo tento superlativ: římská církev mezi všemi nejcírkvovatější (108).

Velmi hojnou měrou užívá Havlíček cizích slov. Nachází v po-dávání těchto cizích slov humorestický prostředek. Užívá jich docela v duchu lidovém: tak jak si je lid hláskově přetvořil a jaký jim dal, také význam; na př.: lutriáni (87); těch kříklavých ancikristů (19) vy hulváti, potentáti, pryfovaní magistrati (23; ancikrist i potentát ve smyslu přezdívek), finanční ministři špinavá jsou nace (98), v české literatuře honěný kunt (47), okolo Hanky je všechnen plundr (= odhažek, 20), Rusi o těch kumšttech ještě nevěděli (89), zasakrovat (75), jdu vomeldovat (75), vyvádět ve svátek rekrace (73, u nás říká se legrace), sedí ve štokhouse (82), všecky paragrafy má v jedné patronaši (84), Bůh je první na tapetě (96), (děje české) předělat, obrátit, sflastrkovat, rakouskou podšívkou vyfutrovat (33), marš zkomponýrovat (106), bych s tebou moh' diškurirovat (51), zlato na krágle (52), ten je grobián (52; v lidu krobián), (já) mustr delinquentů (60), Slováky, goráky, Maďarům cpe v kňasáky (8), flašinetl (35; v lidu flajšinet) atd. velmi často.

Cizí slova jsou satirikovi Havlíčkovi zejména vitézana ve spojení fraseologickém; jako: štemuje hubu (18), vysíláme ho na pajty (23), jsou v kompanii se mnou (123), ta argumentace způsobila velké atereace (96; v lidu se říká: dělá mu to aterace), držet litanie (81), nemáš politiku (81, t. j. nejsi pro sebe chytrý, míňeno zejména v tom smyslu zakrývat k vůli osobnímu zisku vlastní přesvědčení a přizpůsobovat se jinému). Udál šamstra (171) je fráze myslím strojená, nelidová. Snad Havlíček napsal vědomě podle lidové mluvy i germanismus: tak měl Perun rezonýrovati (m. prý; 88).

Rovněž hojně sahá Havlíček k cizím významům, které byly tehdy běžné v účenějších vrstvách. Chce jimi charakterisovat jako oněmi lidovými; na př. špendáže mi nosí (80), tam jim cosi diktýrovat (103), držel oraci (95), přijeli jsme do Brixenu bez vši turbací (61), ta argumentace (96), zvyklý na subordinaci (100), račte dekretovat, by se mohl titulovat (126), kdo je akcionérem, básníkem, publikum aneb aktérem (133), kalkulujíc (119). Někde nakupeno cizích slov, na př.: »A ted' jestě tetky, matky k nim přiadírovat, pak to s jejich zpovědníky multiplicírovat: o, to byla kamilla, jako čimborassol« (102); nebo: »Málo platu, málo športlí,

málo deputátu, nemohu si špendýrovat oleje k salátu« (73) atd. Větší měrou je to provedeno v epigramech, kde je mezi jiným též mnoho latiny; patrně nebyly určeny pro lid.

Tato snaha charakterisovat cizími slovy Havlíčkovi stala se manií. Když jednou poznal, že v lidu i mezi učenými žije mnoho cizích slov, když poznal, jak lid cizí slova zpracovává co do významu i vnější podoby, jak směšně někdy taková změna učenějšímu člověku zní, našel v tom vitaný prostředek humorestický. Je vidět, že Havlíček po těchto výrazech a frasích pase zrovna tak jako po vlastních úslovích, že si je zaznamenává, vštěpuje v duši, že pak ve své produkci nanáší jich příliš hustě, příliš jednostranně a důkladně. To není však pravá míra: lid užívá posud hojně těchto a jiných cizích slov, ale poměr mezi domácími a cizími není takový, jak se jeví u Havlíčka. Zase se nám tu jeví theoretik, uvědomělý, jednostranný napodobitel lidové mluvy, jenž charakteristické hromadí a zmocňuje. Havlíček na další produkci toho druhu nebyl bez vlivu. A zajímavé je, že ve své publicistické činnosti tohoto prostředku užívá řídceji. Měl v tom ovšem svůj účel

Ještě méně blahodárný byl vliv Havlíčkův po jiné stránce. Míním hojně užívání výrazů obsoletních i sprostých. Vydavatel i v kritickém vydání byl nucen sáhati často k tečkám, aby nemusel dát čtenáři vysloviti některá slova. Veliký počet teček znamená, že přestoupena míra. Havlíček v tom vycítil charakteristickou známkou lidové mluvy. Podle základního rysu své povahy zase charakteristiku příliš nanáší. Je pravda, s oněmi slovy potkáváme se často v lidové mluvě, zejména ve smyslu zmocněné negace. Lidé vzdělanější podobným významům se vyhýrají. Neupíram, že je to pouhá konvenience, ale konvenience rozumná; dá se sotva asi vymýtit, protože je v celém vzdělaném světě a není proti základním citům mravním. Je to jistě zvláštní: u prostého člověka venkovského, u kterého jsem si uvědomil jeho malý stupeň vzdělanosti, mne takový výraz neuráží, naopak je mně spíše podivné, když zpozoruju, že on sám se nad svým promluvením zarazí a hned je hledí opraviti nebo aspoň zmírniti výrazem »s vodpuštěním!«. Z úst vzdělaného člověka nám takové hrubé slovo zavzní hned rušivě, a musíme si na ně teprve u něho zvykat. Vedle konvenience působí tu jiná stránka. U prostého člověka vycítuji, že plyne tento způsob mluvení odtud, že je prostě přejal od set generací, že pronáší je jako ony zcela neuvědoměle v onom ustáleném významu negativním. U člověka vzdělaného mám však dojem uvědomělosti; vím o něm, že jeho jemnější čítání mu kázalo, těchto výrazů se vzdáti; pronáší-li je přece, že se k tomu vrátil s povědomím a schválně. A to je, co nás u něho zarází: ta schválnost, ta umělost.

U Havlíčka je to ve shodě s celým jeho směrem naturalistickým. Byl v tom docela konsekventní: jeho satira je naturalistická nejen ob-

sahem svým životním, nýbrž i do posledního slova; dává přednost osobitému slovu, třeba hrubému, před uhlazeným, dvorným. I v tom je kus jeho demokratismu.

U Havlíčka nám tento naturalismus mluvy není ještě tak protivný a odpuzující: on dovede nás upoutat mravním stanoviskem, svým silným citem spravedlnosti a opravdovosti jak v životě veřejném, tak v životě soukromém, svou láskou k volnosti, myšlení a jinými ideami právě tak jako svým nepřekonatelným vtipem. Ale pozorujme jen naturalismus výrazový u našich parodistů pohavličkovských. Tvorby těchto »básníků«

pravidla nepřijdou do veřejnosti; ale proto není anebo aspoň nebývalo působení jejich malé. Každý, kdo prošel ve věku jinošském nějakými školami, ví asi ze zkušenosti, jak takové parodistické produkty kvetou hojně zejména mezi studujícími. Místo vtipu často holá odpuzující sprostota a obscennost. Havlíček nechtě a nevědomky dal takovým produktům posilu. Popularita jeho satir, jeho parodií lákala je k napodobení, ale nemajíce jeho idejí a snah, jeho vtipu, vrhli se právě na to, co jim bylo nejsnadnější: na triviálnost výrazu. U nich není jen pouhým prostředkem k charakteristice, u nich je to vlastní účel celého skládání. Tim, myslím, naše parodie že se od parodií cizích značně liší. Ostatně jak právě tato stránka svádí k nápodobení, může každý sám na sobě pozorovat, kdo intensivněji četl Havlíčka: bezděky se nám nějakou dobu derou takové drastické výrazy na jazyk, zejména bylo-li naše prostředí mezi lidem.

Hláskoslově a tvaroslově živá řeč lidová u Havlíčka málo proniká.⁷⁾ Nejčastěji mívá *-ej*, m *-ý*; na př.: *vítr zdravej* (130), *prej*; (ač etymologicky správnější nežli naše *prý*, 113); *vejklady* (135). V překladu »Kczácké ukolébavky« děje se tak hojně, patrně pro rým: *kozák* v bojích *tuženej*, *čabráček*, *stříbrem vyšitej* (165). Tamže i tvary (protož rým »hajinkej«): do *kolíbky tej*, v *smutný noci tej*, v *krajině cizej*.⁸⁾ Podle živé řeči má: *růžence*, *obrazy*, *panny*, jménoujou se *dotejkany* (m. *dotejkaný*, 118). Jiné: za *kamnama*, nad *náma* (35, rým); vzhůru k *nebesám*, v *nebesách* (167); pod *kopytami* (10); *čtyry policajty* (76), *protect* (187); jménoujou se (118), *prála* máti (156). Syntakticky: *anděličky* fofrovali (35) a j. v. Běžná byla chyba: *aby si* (167); ale jinde je v rukopise »*bys si* místo vydavatelova »*bysi's*« (137). Na počátku své činnosti spisovatelské Havlíček psával pravidelně *ú* za *ou*: *slúží*, *búři*, *svatí* církev (121). Později od toho upustil.

Mluva lidová co do hláskosloví a tvarosloví je poměrně u Havlíčka velmi skrovně zastoupena. Je to vlastně vzhledem k naturalistickému

⁷⁾ Po této stránce není, jak jsem se přesvědčil z rukopisů, chovaných hlavně v Českém Museum, ani Quisovo vydání přesné a kritické. Vydavatel přiblížoval více mluvu Havličkovu spisovné řeči.

⁸⁾ Pro rým je asi též gent. křestu (rým: na městu, 118).

rázu v mluvě Havlíčkově nekonsekvence. Když napodobil tak věrně obecnou mluvu lexikálně, syntakticky a zejména fraseologicky, čekali bychom napodobení též po této stránce. Proč Havlíček nedospěl také k tomu, myslím, že se vykládá z tehdejších našich poměrů jazykových samo sebou. Tehdy právě vedl se ostrý spor se Slováky, kteří zaváděli své nářečí místo dosavadního spisovného jazyka českého. Havlíček sám postavil se velmi příkře a odmítavě proti těmto snahám. Jak známo, připouštěli tehdejší obráncové jednoty spisovného jazyka, aby Slováci do svých prací literárních přibírali slovný poklad ze svého rodného nářečí a zejména jednotlivé obraty syntaktické a fraseologické, chtěli však, aby ponechán český jazyk spisovný ve svém základě hláskovém a tvarovém netknutý. To bylo také asi pravidlem pro Havlíčka ve vlastní jeho činnosti spisovatelské.

Jan Jakubec.

Několik poznámek k »Přehledu knížek lidového čtení«.

(Viz Národopisný Sborník VI., 144.)

Prof. Speranskij sestavil pečlivě bibliografický přehled tisků lidových knížek, vydaných v Uher. Skalici. Tisky tyto představují pestrou směs prací různého stáří a původu, staré i nové spojeno tu vnitřní i vnější formou v jednotu, vedle knížek, které jsou skutečnými přežitky ze starší doby literatury, přicházejí tu skladby teprve z konce XVIII. a ze začátku XIX. st. — těchto je v kollekci Škarniclově nejvíce. Velmi zřídka bývá původ těchto knížek již na titulu udán, stalyť se majetkem obecným, mezinárodním, jako většina národních písni a pohádek; ale nežli bude možno užiti jich jako materiálu literárně-historického, bude potřebí stanoviti jejich původ. U některých jest to v přehledě Speranského poznámenáno; k několika jiným číslům podávám tuto nové doklady. Pro přehlednost ponechávám číslování, jak jest v přehledě Speranského.

31. A n é ž k a, Sicilská královna. — Překlad německého románu rytířského »Agnes von Sicilien, ein Gemälde aus den Ritterzeiten« (Dresden 1792).

39. Skalný Duchowé. — Překlad z Chr. J. Spiessa »Die Berggeister. Eine wahre Geschichte« (1797).

56. Harfeník. — Překlad něm. povídky psané v bardském tonu Ossianově »Der Harfner« od Leonharda Wächtra (Vítá Webra).

79. Mnislaw a Swětiwina. -- Jádro děje převzato z povídky Ch. J. Spiessa »Karl und Maria« (Biographien der Selbstmörder z r. 1785);

ostatní od P. Šedivého v duchu rytířských románů Spiessových složeno. (Viz Obzor lit. a uměl. II. 115.)

87. Princezka Nesita. — Viz něm. povídku »Die Gräfin Nimmersatt aus Wien, eine komische Geschichte« (Leipzig 1786).

88. Nympfa studenky. — Překlad pohádky Musäusovy »Die Nymphe des Brunnens« (Volksmärchen der Deutschen 1782—7).

90. Krásná Oliwie. — Překlad Spiessovy krvavé povídky »Olivie Amenuti« (Biographien der Selbstmörder 1785).

a) Giovani Liobetti. — Též překlad ze Spiessa »Giovani Liobetti« (Biogr. d. Selbstmörder).

96. Tři mravné bájky, prvnj o sslechetné Paně krásné. — Překlad francouzské pohádky Mm. Leprince de Beaumont »La Belle et la Bête« (Le Magasin des enfants). (Viz Čes. lid VII. 249.)

97. Kratochwilná historie o jednom sedlském pacholku. — Otisk komoedie Tob. Mouřenína Litomyšlského »Historia kratochvilná o jednom sedlském pacholku, kterak u sedláka za tři groše sloužil a o poběhlým židu«, vyd. r. 1604 a upravené podle německé pověsti od Dietricha Albrechta. (Viz Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo, str. 204.)

103. Peryton. — Viz Národop. Sbor. III., 14.

110. Hrabě Rožemberk. — Překlad německé povídky »Graf von Rosenberg, oder das enthüllte Verbrechen. Eine Geschichte aus der letzten Zeit des dreysigjährigen Krieges« paní Kristiny Naubertové (Leipzig, 1791). Český překladatel položil partii o tajemném nalezení a vychování Lotara Rožmberkovce u hraběte Bořislava, kterou u Naubertové Lotar později sám vypravuje, hned na počátek povídky.

Pozoru hodno jest, že tato povídka podle úpravy, jaké se jí dostalo v českém textu, přeložena byla znova do němčiny s titulem »Graf Rosenberg. Vaterländisches Ereignisz, welches sich zu Ende des schwedischen Krieges zugetragen hat.« Vedle tohoto překladu z češtiny koloval v Čechách ještě druhý text německý, na povídce paní Naubertové bezprostředně založený a vydaný se změněným titulem »Die Geisterburg, oder Die entschleierten Verbrechen. Eine merkwürdige Geschichte aus den Zeiten des dreisigjährigen Krieges« (Neuhaus 1847).

131. Nesťastná Zuzanka. — Překlad hrůzostrašné povídky Ch. J. Spiessa »Die schrecklichen Folgen eines kleinen, unbedeutenden Leichtsinnes. Allen unschuldigen Mädchen zur Beherzigung und Warnung.«

137. Vendelín z pekelného kamene. — Překlad povídky J. A. Gleicha »Wendelin von Höllensteine oder die Todtenglocke« (Wien 1822)

J. Máchal.

Povídky sebrané na Valašsku r. 1888.

V roce 1888. byl jsem členem slovanského semináře, v němž prof. Gebauer mimo jiná themata k úkolům seminárním rád vybíral též studium lidové literatury, které tehdy bylo u nás ještě v plenkách. Jeho laskavou pomocí dostal jsem cestovní stipendium, jež stačilo k několika nedělnímu výletu na Moravské Valašsko, kde měl jsem prakticky, u pramene, věnovati se studiu prosaické tradice lidové. Sebral jsem tam, kolik se při prvním pokusu dalo, a snažil jsem se držetí se co nejúsilněji methody osvědčených sběratelů cizích. Dnes, po dvanácti létech, dívám se na tu práci zcela jinak, chtěl bych ji od základů provésti jiným způsobem, přes to však, probírám-li shromážděný material, zdá se mi, že i tak, jak jest, není bezcenný. Užívám laskavosti redakce Sborníku, aby ho otiskl.

Sbíral jsem koncem srpna a počátkem září. První čas bydlil jsem v Rožnově, později v Střední Bečvě, procházeje při tom dědiny okolní. Práce byla, neznalému kraje i lidu, zvlášť pro počátek svízelná. Během valašského pobytu ztratil jsem tak mnohou theoretickou illusi a poznal mnoho překážek, jež zcela prosaicky ruší často nejkrásnější úmysly.

Omezil jsem se předem na tradici prosaickou a hledal jen dobré vypravěče; později zúžil jsem ještě program a omezil se na zapisování povídek »látkových«, t. j. takových, jimž jich látka sama je účelem, bez úcelů vedlejších, tak že jen namátkou přibral jsem několik drobností místních.

Hlavní snahou mi bylo dosíci v reprodukci povídek absolutní dosažitelné věrnosti. Vyhledal jsem napřed vypravěče, o němž jsem zvěděl, že vskutku umí vypravovati, seznámil se s ním, poslechl si napřed jeho způsob vyprávění, řeči i stylu a zvykl jej na volné, klidné tempo jež by se dalo s největším omezením stenografie běžným písmem vystihnouti, a pak teprv jsme počali práci. Ohledal jsem též z předu, pokud se dalo, jeho látkový material, vyptal se na jeho prameny a hleděl jej přivésti k tomu, aby reprodukci skutečných látkových povídek neprokládal zbytečně různými mně nepotřebnými kusy: vzpomínkami z vlastního života, obšírným výkladem svých snů, událostmi na dědině a t. d., ačkoliv lituji dnes, že tyto partie, jež stylisticky i psychologicky právě byly nejzajímavější, jsem obětoval látkám literárním.

Značnou péčí bylo nutno věnovati duševnímu stavu vypravěče, jenž na styl, na spád dějový i na osnovu měl značný vliv. Slavnostní sezení, na př. v neděli odpoledne, kdy hofer B. vykládal svůj nejlepší kus (XII.) před rodinou starostovou, čeledí a hostmi, mělo špatný vliv na jeho paměť a na barvitost jednotlivých scen. Obuvníka K. zas svedla obava, že se brzy vypovídá (byl první den placen za den a ne od kusu, dle kvality, jako později), k rozvláčnosti, k průhledným narážkám o dobrém jídle, pití, zpropitném atd. Naopak zas, když jsme důvěrně seděli s krejčím S. podvečer u Bečvy, vyprávěli si o hvězdách, o vesmíru a filosovali o světě, vděčil se mi pak S. za večerní rozprávku pečlivým a barvitým vypravováním. K pohádkářům, kteří platili za odborníky, přidružilo se též několik ochotníků a s dobrým výsledkem.

Zapisoval jsem text vypravovaný pokud možno do písmeny věrně, foneticky. Je přirozeno, že první zápisy silně se lišily od pozdějších, kdy si ucho zvyklo na jemnější odstíny. Nejsa filologem, nemohu říci do jaké míry se mi podařilo vystihnouti ráz řeči — to však nebylo též mým účelem. Nemaje předběžné zkušenosti držel jsem se raději naprosto věrného reprodukování toho, co jsem slyšel, s pečlivým zápisem všech vedlejších okolností — dnes považuji tuto akribii při sbírání literárních látek v lidu za zbytečnou. Prosa, sbíraná v lidu za účelem literárním, nemůže a nemá být materialem pro filologa. Sběratel má příliš mnoho práce s látkou, než aby mohl věnovati se úspěšně též jazykozpytným pozorováním. Musí znáti dokonale látkový material lidu, v němž sbírá, pokud již dříve byl uveřejněn, a pak též musí mít dosti obsáhlou znalost látek povídkových vůbec. Hned od počátku vypravování musí hledět co nejdříve rozluštit, kterou ze známých látek — a naprosto nových není téměř — vypravěč vypravuje, ke které ze známých versí nejspíše se kloní, jaké nové prvky do ní vsouvá atd. Toho všeho je proto potřebí, aby jednak bylo možno kontrolovati údaje vypravěčovy o původu jeho povídky, jednak aby bylo možno vyzkoumati, kterých změn, omylů, mezer atd. on sám se dopustil, — možno právě v tom okamžiku jen, kdy vypravuje — a které přejal již jako hotové. Pro stanovení osnovy dějové, stáří a způsobu změn na látce, je tato práce nezbytna. Když vypravěč, nijak nerušen, skončil, lze pak jakoby nahodilou otázkou vyvolati v něm mnohdy důležité a zajímavé dodatky, jichž on z jakýchkoliv příčin momentaně si nepovšimnul. Nepodaří se to ovšem vždycky, poněvadž, spozoruje-li úmysl, snaží se uměle si vypomoci — výmyslem, a tím spíše zatemní původní osnovu děje. Na př. přes několikerý pokus nepodařilo se mi vylákat na hoferovi B. podrobnější upomínu na vložku, jinak dosti vzácnou, v povídce o rekovi, jenž bojuje s draky na mostě (XII.), která jedná o proměně reka v mravence a kočku. Tato vložka pochází vskutku ze zcela jiné látky, ale opakuje se i v cizojazyčných versích — stejně nedokonale; snad byla to temná reminiscence,

že tu cosi schází, snad vsunul si ji sám, jisto je, že ve své povídce nebyl na ni zvyklý, a že když později snažil se reprodukovati tutéž scenu, nedošel dále než poprvé.

Starost o thema nesmí ovšem jít u sběratele tak daleko, aby zapomínal styl a individuelní zabarvení vypravěčovo, jež on do látky vkládá. Proto zdá se mi nevhodnější ještě docela fonetické reprodukování vyprávěného, bez ohledu však na věrnost dialektovou grammatickou, a pak slovně věrný přepis, v němž zvláštnosti grammatické, pro charakteristiku vypravěčovy mluvy zachované, nemají být snad materialem jazykozpytci, nýbrž jen pomůckou k živějšímu vyznačení vypravěčovy duševní individuality.

Hlavním účelem ostává látka, celé její vypracování do nejjemnějších thematických odstínů, a vedle ní právě tak důležité zpracování, stylisace produševnění její, ideový obsah, jenž nese na sobě stopy individuality vypravěče a kmene, k němuž náleží, a té oblasti duševní literární práce v níž látka v té své formě žije.

Reprodukce sbírky povídek v lidu nasbíraných nemá a nemůže být zároveň studiem jednotlivých látek. Technika práce sběrací je jiná než srovnávací literární studium. Přece však reprodukce nemůže se omezit jen na opis zápisek.

Předně již opis sám vyžaduje, jak praveno, úpravu. Opis písmenný aniž by byl vědecky naprostě spolehlivý pro filology, stěžuje velice čtení a studium literárnímu historikovi. Má-li pro jeho práci míti opravdu cenu po každé stránce, musí míti jen detailně označenou provenienci a pokud možno vystíženy i okolnosti zdánlivě nepatrné, jež na stylisaci i látku mohou míti vliv. Zvlášť označení vypravěčů a aspoň nejprostší data o nich jsou nutna, aby při srovnávání a rozboru látky docelovala obraz, jež si ten, kdo studuje, o reprodukované verzi utvoří. Třeba nezapomínati, že vždycky na konec vypravěč je bezprostřední autor toho produktu, který je zapsán — a sice autor právě takový, jako kdyby byl podepsán na knize jím vydané, jen s tím rozdílem, že autora knihy z pravidla známe, vypravěče však nikoliv. Přes to však povídka jím vypravovaná právě tou individualisací a určitým původem nabývá ceny — vždyť devět desetin zapsaných povídek stále a stále opakuje tu nepříliš obsáhlou hromádku látek, jež známe, a málo která vyniká slohem a uměleckým vypracováním sama o sobě do té míry, aby, odtržena od své půdy, v knižné literatuře se uchytila v té formě, v které byla vypravována. Je to s látkami jako na př. s rostlinami. Neměli bychom potřebí sbírat stohy ostružin, ostřic aneb jestřábíků, jež svojí strukturou jsou dokonale stejny, ale jich naleziště, jich rozšíření, nepatrné změny způsobené podnebím a půdou jsou to, jež činí jednotlivce mezi nimi zajímavé a vědecky cenné.

Celkem tedy v reprodukci ne věrnost vůbec vyžadujeme — správnost a poctivost sbírání rozumí se ovšem předem sama sebou — ale věrnost účelnou v podání a úpravě a správnou methodu.

Nezmiňoval bych se vůbec o ohledech na choulostivá místa, kdyby u nás stále ještě nevládla podivná starostlivost, jakoby vědecké knihy vydávaly se pro děti a mladé dívky. Myslím však, že tam, kde toho látku nutně nevyžaduje, možno učiniti concessi idiosynkrasii těch, jichž mravní cit ruší několik v určitém smyslu seřaděných písmenek, — několika tečkami.

Pokud se výběru z toho, co bylo zapsáno, týče, zdá se mi, že má sběratel úplnou volnost, pokud nedává se vésti pokoutními myšlenkami, pruderií, falešným krasocitem, snahou po popularisaci atd., a pokud hledí jen k tomu, aby vyhověl svému vytčenému cíli: podat ukázky ústní literatury prosaické, z lidu sebrané, k srovnávacímu literárnímu studiu. Nejlépe ovšem je, může-li zápisník svůj reprodukovati se vším všudy tak aby, kdo studuje, mohl sledovati i postup duševního namáhání vypravěčů, jich sklonnost k různým látkám atd. Bohužel že však nebývá to vždy možno z různých příčin. Tak na př. při vypravování krejčího S., jenž mluvil dosti rychle, měl-li se udržeti v slohu, vypoví na chvíliku ruka službu, a přece je škoda dne, je-li právě vypravěč v dobré náladě. Nezbude než vyptávat se ho zatím na různé zkušenosti, nechat proběhnout dokonce některou menší látku a pak počítí zas některým delším kusem. Jindy vypravěč buď sám odbočí, neb je přerušen posluchači, kteří vypravují třeba zajímavé látky i zajímavé příběhy ze skutečnosti a ze zkušenosti vlastní, ale nestačíte jim, — ani někdy není dobře možno psát — a tak nezbude vám než stenografovaný úryvek, ve vzpomínce načrtnutý obsah a p. rozdrobený material, jejž nemožno reprodukovati v rámci souvislých věrně přepsaných versí povídkových. Tak mimoděk z toho roje zápisů je výběr nutný.

Na konec ještě jde o to, do jaké míry je sběratel svým povídкам povinen připojiti kommentář. Pravil jsem již, že ku každé povídce není možno psát obšírnou studii o látce dotyčné, aniž možno k celé sbírce dát rozbor ideí a stylu látek. Na druhé straně zdá se mi však, pokud látek samých se týče, že sběratel je povinen, jednak podrobně rozanalysovat jich obsah, jednak aspoň povšechně vyznačiti jich příbuznost ovšem jen nejbližšími versemi týchž látek, již zapsanými a v téže literatuře, z které pocházejí verše jeho. Pokud se světové literatury týče, nemožno při vydání sbírky k těm několika látkám, jež systematicky spolu nesouvisí, probírat soustavně veškerý ten obrovský material, jenž se dá ovládnouti — a to ještě nedokonale — teprve mnohaletou pečlivou prací. Myslím, že stačí připojiti odkazy na komentáře, které má sběratel právě po ruce — odkazy k jednotlivým sbírkám vadí přehlednosti a nejsou v nijakém poměru k prospěchu, jejž skytají. Literární historik

z odkazů kommentářových najde příležitost sledovati látku, čtenář nahlédnutím a srovnáváním dovede se pak informovati o příbuzenství a rozšíření té které látky, a takové příkladné komparace jak k celým látkám, tak k charakteristickým prvkům, stačí, aby učinily reprodukované povídky vědecké práci přístupnými, z neorganisované a neprobrané haldy materiálu tvoří systematicky spořádanou sbírku vědecké látky, která pak teprve může sloužiti srovnacímu studiu.

Všechny ty pěkné povinnosti a úmysly, jež jsem zde stručně vyložil, snažil jsem se splnit, čímž neříkám ovšem, že jsem je splnil. Sbírka, kterou podávám, není příliš obsáhlá, neobsahuje též nějaké neobyčejné objevy a v mnohem sám nyní rád bych ji byl vypravil jinak. Otiskuji-li ji, činím to jen proto, že sbírek prosaické tradice lidové, jež by aspoň jevily snahu pro vědecké úpravě, máme tak málo, že i taková průměrná práce nebude v řadě ostatních zbytečna.

Na konec ještě o uspořádání. Povídky jdou po sobě tak, jak byly zapisovány, s římskými číslicemi, bez titulů, mimo výjimky, kdy titul vypravěčem výslově byl jmenován. V komentáři uvádím — ovšem v omezeném výběru, v předu vytknutém, — jen to, co nalézám v hotových zápisích k pracím jiným. Nemohu, bohužel, pořizovati k této sbírce komentář zvláštní. Dodatků, jak z českého podání, tak hlavně z cizích komentářů — nepřihlšeje vůbec k cizím sbírkám — dalo by se najít ještě hojnou, a budu za ně vděčen. Přes to doufám však, že komentář, až na malé výjimky, kde neměl jsem k několika motivům žádné parallely po ruce, vyhoví svému účelu, aby podal obraz, co asi v celku máme z té které látky v cizině a zároveň naznačil, kde hledati material cizí.¹⁾ Z ohledu na místo není tu podán výčet, rozbor a ocenění jednotlivých českých sbírek ani charakteristika citovaných komentářů, ač uznávám, že by tato práce podrobně a soustavně měla býti dávno již u nás vykonána.²⁾

* * *

¹⁾ Při podrobnostech některých, (o pokladech a p.) uvedl jsem jen několik příkladů. Tu právě již dobrá snůška materiálu, po časopisech rozptýleného, je studií, která vyžaduje zvláštní samostatnou práci.

²⁾ České sbírky pohádkové, zde citované jsou: *F. Bayer* (1875). Valašské národní pohádky ze sbírky B. M. Kulty a svojí... vybral... Olomouc. 1875. — *F. Bayer I. II.* Valašské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského. Sebral... Kroměříž. 1874. — *J. Hošek*. Povídky z okolí svojanovského ve vých. Čechách. Český Lid roč. V. 1896. — *J. K. Hraše*. Povídky našeho lidu. Nové Město. 1870. roč. I.-IV. — Babičino vypravování. Praha. 1880. — Kytice z českých nár. pověstí. Urbánek 1874. — *J. B. Kolář-Kochovský I. II.* Chudobinky z luhů mor. Slovače. Národní pohádky a pověsti z okolí Uhersko-Brodského. Velké Meziříčí I. bez roku II. 1888. — *B. M. Kulta I.-IV.* Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry. Praha. Sv. I. II. (z okolí Rožnovského) 1874. — Sv. III. Sebral a zaslal Jan Peskač a jiní z okoli Olešnického a jiných 1892. Sv. IV. Sebral a zaslal Karel Orel 1894. Mimo to jestě z okolí Sloupského, uveřejněné v Českém lidu roč. VI. 1897. —

Vyprávěči.

Obuvník, výměnkář Josef K. Neprovozuje již řemeslo, je na výměnku na Solánci. Stár sedmdesát let,³⁾ duševně je ještě dosti svěží a čilý, ač žije ve velké chudobě. Vypravuje, že v létech padesátych chodil světem až za Brnem, na vojně nesloužil, na Solánci žije již tříadvacet let, čte rád, i německy trochu. Povídky slýchal prý jako hoch doma, od koho, neví již. Vypravovat umí, nedává se strhnouti dějem, dovede připraviti a stupňovati dojem, ovládá dosti dobře proud řeči. Vlastní invence dějové nemá, ale dovede patheticky a citově zabarvovati látku. Jeho přechody a motivy zvláště tam, kde pamětí nestačí, jsou neumělé, většinou odvolávání se na pomoc Boží a vliv Panny Marie. Konečné dvojverší, jímž sterotypně zavírá povídku — časti dosti násilně nalepené — není jeho výmysl. Dá se konstatovati též u jiných povídkařů valašských. Z jeho soukromého života znáti v jeho vypravování jen málo vlivu, narážky na jeho řemeslo, trochu samolibosti, důrazně různých požitků, zvlášť, kde bylo zdarma dost jíst a pit — narážky, ostatně, dosti průzračné. Vypravoval prý již dříve jiným pánum povídky.

Jeho údajům není co věřit. Zná dobře, jaké povídky sběratel by nejraději — snad má již starší zkušenosť — a šetří jimi. Vypravuje raději povídky, které sám četl po starých kalendářích a vydává je též za povídky, které prý v mládí slyšel. Považuji za takovou přímo z tištěné četby přejatou na př. povídku o vdově a jejím synu Vítkovi.

Vynechal jsem zde dvě, rovněž nepochybně přímo knižného původu, jež jsem jen zběžně pro obsah si nastenografoval. Prvá (vypravovaná druhý den, jako povídka třetí mezi čísly XLIX. a L. o psu, jenž našel

J. Malý. Národní pohádky. 4. rozm. vyd. Praha. 1876. — *J. St. Menšík I.—V.* Moravské pohádky a pověsti. Díl I. Brno. 1862, — *J. St. Menšík-Jemnice.* Moravské pohádky a pověsti z okolí Jemnického. Brno. 1856. — *M. Mikšíček.* Národní báchorky moravské a slezské. Praha s. a. (Zákrejsova národní bibliotéka č. 86). — *B. Němcová I. II.* Národní báchorky a pověsti. Praha. 1880. — *F. L. Popelka.* Pověsti a báchorky. Polička. 1888. — *Rad.* Národní pohádky od J. K. z Radostova. Praha. 1883. 3. vyd. — *Sedláček I. II.* Národní pohádky a pověsti z okolí Velko-Meziříčského a Jihlavského. Velké Meziříčí. 1879—80. — *Slavia.* Pohádky a pověsti našeho lidu. Praha. 1882. (Sbírky prostonárodní. Pořádá pohádková komisie lit. a řec. spolku »Slavia«.) — *Slavia I.* Národní pohádky, písni, hry a obyčeje. (Vydává ... komisie ... spolku »Slavia«) Praha. 1873. Řada I. Svazeček 1.—4. — *Slavia II.* Národní písni, pohádky ... pořádá komisie ... spolku »Slavia«. Praha. 1878. Řady druhé oddělení II. — *J. Soukal.* Prostonárodní české pohádky. Velké Meziříčí s. a. — *F. Stránecká.* Pohádky z Moravy. Praha. 1868. — *V. Beneš-Třebízský.* Národní pohádky a pověsti. Praha s. a. — *M. Václavek I.—III.* Pohádky a pověsti z mor. Valašska. Nové Město n. M. 1888. Řada I.—III. — *Václavek (Květy).* Valašské pohádky. Bobnice u Nymburka. 1898. (Budečské květy, roč. II., č. 1.) — *Václavek (XXXII).* Několik pohádek a pověstí z moravského Valašska. 2. rozm. vyd. Praha. 1897. (Sbírka spisů pro mládež u Bačkovského, č. XXXII.) — *Waldau.* České povídky o Kristu Pánu v Květech 1868.

³⁾ Všechny údaje v charakteristice vypravěčů vztahuji se k letopočtu 1888.

poklad, a byl po své smrti svým pánem, řezníkem, tajně pochován na hřbitově. Když farář se proti tomu ozval, donesl mu řezník značnou částku peněz, že prý pes mu je před smrtí odkázal.⁴⁾ Farář prý pravil, že by byl za to psa i obřadně pochoval. Sentence konečná: Tak jsú peňze lakomé na světě. Reprodukováno patrně z nějakého tendenčně protikatolického spisku. Druhá povídka (třetí den vyprávěna po čísle LIII., jako povídka konečná) dle vlastního přiznání vypravěčova byla jím čtena v starém katolickém kalendáři — prý německém, a jedná o záletném židovi, který chodil za bednářkou a byl bednářem vyplacen.

Vyprávěl na Solánci v hostinci, a sice: 3. září: č. XXXVI. až XXXIX., 7. září: č. XLVII.—LI., 8. září: č. LII.—LIV.

Jan B., hofer u starosty na Solánci, as paděstník, dobrák, podajné, upřímné povahy, čilé fantasie a dobré paměti. Ve světě nebyl, pije rád, čte mnoho, ale čtené vypravuje špatně. Slyšené za to reprodukuje se zápalem, miluje pohádky a při vyprávění cele se oddá fantastickému světu svých reků, pláče s nezdárným, kajícím synem, hrdinstvím září v tváři, když rek ubíjí draka, směje se očima i obličejem, když se podaří zdánlivě hloupému rekovi vyzráti nad lstimým čertem. Sám jakoby byl jeden z těch Valachů, kteří v pohádkovém světě bloudí na dvorech králů, v zaklených lesích, v nebi i pekle, a všady zůstávají chytrými Valachy vším svým cítěním a myšlením. Pohádek zná mnoho, slýchal je v mládí vyprávěti od rozličných vypravěčů, je však příliš unaven a mrzut denní prací a brzy unaven duševní námahou při vypravování. Posluchači rádi jej ruší a způsobují tím trhliny v osnově dějové — dá se snadno přivésti z rovnováhy.

Vyprávěl u starosty na Solánci poprvé slavnostně v neděli, po druhé a po třetí večer po večeři, a sice: 26. srpna: č. XII., 28. srpna: č. XXIV. a XXV., 2. září: XXVII.—XXXII.

S., krejčí, třicetiletý, ženatý, narozen v Řetohlavech v Čechách. Mluví částečně ještě dialektem západočeským. Byl se starším bratrem nějaký čas v Bavořích na práci, pak se odstěhoval do severní Ameriky, po desíti letech navrátil se zas do Evropy na Moravské Valaško, odkud pochází jeho žena. Je veselé, podajné povahy, vypravuje velmi rád, ale nerad čte. Povídek zná množství, slyšel prý je od bratra, který byl dobrý vypravěč. Ovládá své látky dokonale, má styl trochu jednotvárný, ale ustálený, stereotypní. Dovede vyprávěti zvolna, po částech, aniž by ztrácel dějovou osnovu, vlastní fantasie má málo, ale je dosti obratný ve vymýšlení motivací a přechodů, když zaběhne, neb když mu vypadne detail děje. Osobní zkušenosti neměly na kostry jeho látek vlivu. Jen

⁴⁾ Cfr Amalfi, G. Eine türkische Erzählung in einem italienischen Schwanke (Ztft. d. Vereins für Volkskunde (Weinhold). IV. (1894), str. 428.—430. Dunlop Liebrecht. str. 306.—312. Pauli Schimpf u. Ernst. No. 72.

v podrobnostech jeví se člověk světem protřelý (noviny, hostince, úřady atd.). Zná cenu gradace a dovede dobře připravovat i rozuzlovat zápletky. Vynechávám zde nerad celou serii drobnějších jeho povídek, většinou kryptadií, jichž originalní reprodukce s latinskými překlady jsem půjčil, aniž bych jich do dnes mohl vymoci zpět.

Vyprávěl na Zavadilce v Střední Bečvě, a sice : 1.-3. září: č. XXVI. a. b., 5. září: č. XL.—XLIV., 6.—7. září: č. XLV.—XLVI., 8. září: č. LV.

Josef K., nádenník, stařec výměnkář, vdovec, výrazného obličeje málo hybných rysů. Má již slabou paměť, vyhaslou fantasií, zvolna chápe. Vojákem nebyl, čte rád. V mládí znal mnoho povídek a byl znám jako dobrý pohádkář. Dnes zbyly inu jen trosky, často značně zatemnělé, do kterých bez souvislosti vsouvá upomínky na vlastní zkušenosti, na některé místní události a p. Zvláště jej zajímají vraždy, loupežníci a místní pověsti. Rád chválí vojsko; tam, kde ztratil osnovu děje, neb zapomněl motivy, pomáhá si pomocí boží.

První den vyprávěl nesouvisle, nejsa připraven. Namáhalo jej to očividně, a děti, které hlídal, jej vytrhovaly. Podruhé mluvil plynne a pěkně. Zná, jak pravil, ještě více povídek, a chtěl se na ně příští dny rozpomenout. Nesešel jsem se s ním však již, jsa nucen jít dál do hor.

Vyprávěl v Jarcové u Valašského Meziříčí, a sice: 25. srpna: č. I. až XI., 27. srpna: č. XV.—XXIII.

Kolem hofera B. skupil se, když vyprávěl v Solánecké hospodě, vždy kruh posluchačů. Když byl unaven, vystřídala jej jednou paní M., podruhé mladý M. Paní M. zná mnoho starých písni, místních pověstí a p., mimo to též několik povídek. Stežovala si, že již mnoho zapomněla, ale vyprávěla plynne. Její syn Ladislav M. znal několik povídek, jak je slýchal od nádenníků a reprodukoval je se vši obhroublostí výrazu a zálibou v pointovaní silných scen.

Paní Barbora M. vyprávěla 26. srpna: č. XIII.—XIV. Ladislav M. 2. září: č. XXXIII.—XXXV.

25. srpna. *Jarcová*.

Vdovec Ž.

*I.

Dysi byl na Radošcu drak; ne-divoká sviňa, kanec; a jeden raubčík ho tam uhledal, tak se založil s jedním hajným, myslifcem, že on ho

*) Drobnosti * poznámení ponechány ukázkou v přepise písmenném. Poznámky k textům byly původně určeny na konec celé sbírky, kde měly být seřaděny látky dle své vnitrné příbuznosti. Z ohledu typografických nebylo to bohužel možno. Klademe tudíž stručná označení obsahu verše, komparace

nožem probode. Tak naň číhal. Byla tam planá jabloň plná jablek, a ty jablka padaly; a jak se jich ten kanec nakřúpal (usnul) a jak spal, přišel ten jistý člověk (a nožem ho bodl). Ledva na strom vylezl a jak vyles, ten kanec pod nim do teho stromu dycky zubami sekal až potom, jak ho krev vodešla, tož se zavalil a byl mrtvej. Pět let tomu.

* II.⁵⁾)

V Radhošči sú díry co vleze tam a je tam lafka přes jednu vodu a po te lafce jeden člověk z Lipníka dał se tam jít, že jsú tam poklady; a dyš přišel k té lafce, na té lafce stojí chlap jakýsi železný a má palicu; a tak je to spravené na dratov, dyby do na tu lafku vstúpil, tož ho ten člověk uderi palicu, a přes tu lafku žádný nepřejde.⁶⁾

Jeden člověk z Lipníka to vyštudyoval tam a byl velice chudobný, a jak tam přišel, co měl po te lafce jít, tož šel přes tu vodu a tomu chlapovi vyhnul, nic se mu nestalo; a přišel do jedneho sklepa a tam si nabral hrozných peněs, dož ví jakých klenotu drahých, a šel tim sklepem spátky aš v Lipníku u jedneho kupce vyšel, kupcovi do sklepa. Tak dlúho pod zemí šel.

* III.

Jeden Uher šel a nes ty šatky a šaly, no drahé věci co handlujú ty — a dva z Bečvy od Radošča ho tam přeskocili a zabili, a ta žena z těch Uher, jak ho našli, ta se to dověděla, a přišla tam a pravila, že ti muští mu mohli všecko zebrať, chyba živobytí mu darovať. A ty dva odsúdili po dvaceti letoch do vězení.

IV.

Josef císař tam přišel na noc, na Horní Bečvu, k jednomu chudému člověkovi; a ten člověk si před ním naříkal, že má takou bídu. Tak mu koupil čtyři ovce, a má jich tam, ty ovce, na poli, po dnešní den. Z těch čtyř ovčec co se přimnoží, to si ten člověk po třech rocích může odprodávat.

z českých verzí k látce, k níž text patří, a několik odkazů ke komentářům jednajícím o téže látce — výjimečně jen také o příbuzných látkách — hned za jednotlivé texty s prosbou o laskavé shovění, že tato nová úprava není dokonalá.

⁵⁾ Poznámku k tomu číslu viz u č. XIV.

⁶⁾ Starosta Solánecký podotknul, že prý na Radhošti je drátěný pes nějaký, ale co o něm více, nevěděl.

V.

Potom z tam oted' šel do Uher. V Uhřích nakoupil si kosy, co se tráva seče; prodával je v jedné dědině. Bez peněz jich dával, že jim počká až do svatého Václava; a čeká jich po dnešní den, ty peníze.

VI.

Potom šel do Baňské Bystřice, do Uher, tam kde je Kremlíca. Dohnal jednu děvečku, nesla svému otcovi oběd a už byla plnoletá, už měla přes čtyry a dvacet let; a ptal se té děvečky, kde otec pracuje. Děvečka mu povídala, že kope zlatou rudu u havírni. On se jí ptal, jak tam moc roků chodí do té práce Tisanské. Ona mu povídala, že už tam chodí třicet let. On jí pravil, proč se ona nevydává. Ona mu pravila, že ženichovi nemá peněz věnovat. On jí říkal, aby šla do kancléře do Kremlíce, že tam dostane tři sta. Dal jí cedulku. Ona si povídala, že je to nějaký vandrovník, tak cedulku zahodila. A on přišel k té havírně, jak tu rudu ze země táhnou, a stál tam jeden husar na vartě, a ten husar ho neznal. Tož ptal husara a ty lidi, co tu rudu táhnou, aby ho tam pustili, že jim dá dukát na víno. Ti byli rádi, když uslyšeli, že dostanou dukát na víno, tož ho pustili do země. Potom v zemi, jak tam byl, povídal jim, aby ho tam nechali na noc,⁷⁾ že se tam chce podívat, jak to tam dělají. Potom se ho ptali, že když je tak chudobný, kde ty dukáty bere? On jim odpověděl, že když chodí světem a dostane peníze, že si vexluje jinší peníze za dukáty, že nejsou tak těžké. Tak tam byl od poledne až do rána na druhý den. Když vyšel ráno ze země, stál druhý husar na vartě, ten byl starý, ten ho znal, ten mu volal třikrát do kvéru. Ta děvečka, jak se dověděla, že to císař byl, tož přišla hned a pravila, že tu cedulkou ztratila. On jí odpověděl, aby se nestarala nic a šel a otevřel kasu a vyplatil jí její peníze, tři sta, co jí slíbil.

VII.

Potom se sebral a šel k Vídni. Přišel do Vídni do jedné hospody; seděli tam tři vojáci a pomálu pili, a on jich vyposlouchal, co si mluvili. Jeden povídal, že by si nevinšoval nic jiného, že už siouží třináct let na vojně, co by dostal obštít, a co by šel domů.

Druhý povídal: »Ty jsi hloupý. Na vojně nám je dobře; dostaneš šaty, dostaneš chléb, dostaneš maso a doma budeš jíst samé ertele.«

⁷⁾ Toto zdá se být z jiného vypravování o císařovi Josefově. Vypravují totiž, že se dal zavřít do jednoho vězení, tuším na Špilberku, aby seznal, jak je vězňům ve tmě v samovazbě.

Ten třetí povídá: »Já bych si nevinšoval nic jinšího, než abych se mohl lisků (lžíci) putru (másla) najít.«

Ten jeden zas říkal, že by si nevinšoval nic jinšího, chyba aby se mohl na fúru sena naložit a vozit se po Vídni.

Ten poslední povídal, že by si nevinšoval nic jinšího, [chyba] co by by byl čtyryadvacet hodin císařem.

Císař pán jak jich vyposlouchal, tož si jich ráno nechal všecky předvolat. Jak jich předvolal, tomu, co chtěl obštít, obštít poručil a hned ho poslal domů; a ten, který chtěl se vozit na seně, tomu dal naložit fůrku sena, dali ho na seno a vozili ho po Vídni; a který chtěl putr jíst, dal mu mísu putru a lisku; a ten co chtěl být císařem, tož taky se dostal za císaře na čtyryadvacet hodin.

Císař pán mu dal knihy, mapy od lantu, co by viděl, jak má armádu si postavit, kde. A co císař pán jídával, to dostal taky jíst. Potom, jak bylo po obědě, kázal lokajovi, aby mu ustlal lůžko, aby si hodinu po obědě odpočinul, a dva vojáky vartu k němu dal stát; a nad lůžkem uvázali meč na koňský vlas a meč mu měřil do prsou, do srdce, jak ležel na lůžku.⁸⁾

Císař pán ho přišel za tu hodinu čtyřikrát navštívit a ptal se ho: »Tož jak, jasnost císařská?« — že jak se mu vede. On mu odpověděl, že už do smrti císařem být nechce, že se bojí toho meče, že se utrhne s tím vlasem a že ho probode. A on mu odpověděl císař pán, že on má také na sebe nástrahy, kdyby šel po Vídni, že naň taky číhají, neb někde po lantě; že musí vždycky jít převlečený do jiných šatů, neb někde pod vartou.

VIII.

Potom přišel do jedné hospody zas císař pán, a byl tam jeden voják taky, a ten voják pil sklenku za sklenkou a dobré jedl. Císař pán mu pravil:

»Kamaráde, jak tobě to stačí, když ty pořád piješ a jiš? Vždyť mně z mého trachtamentu, taky fasuju tolik jak ty, neostává jeden každý den dva krejcare, jak si všecko pokoupím. Ty musíš mít jakési bohaté rodiče, když ty pořád piješ, a musejí ti rodiče pomáhat.«

»Já nemám bohatých rodičů; ještě já jim z vojny peníze posílám.«

»Tož, kamaráde, když máš také případky, také mně něco pomoz; však já ti to oplatím, až také k penězům přijdu.«

Voják pravil k císaři pánu: »Sedni, kamaráde, budem pít do večera a jíst; všecko ti platím.«

Ale on nevěděl, že je to císař pán, ten voják. Potom seděli spolem až do večera a pojídali a popíjeli. Potom večer hospodský, jak hospodu měl zavírat: »Vojáci, musíte jít na kvartýr, já už musím zavřít hospodu.«

⁸⁾ Známý motiv o meči Damoklově.

Potom ten jistý voják chodil k jednomu kupcovi na peníze; a když chodil na peníze, nechodil na vartu, platil dobře oficírům, vojákům, kaprálům, všickni od něho měli dobře. Potom šel císař pán s vojákem z hospody pryč.

Císař pán praví vojákovi: »Kamaráde, když ty tak chodiš, pomoz mně také, co bych já neměl takové bídny, co bych si něco popravil.«

Tak šli ke kupcovi. Jak kupec shasnul a zamčeli kvělp, otevřel voják kvělp.⁹⁾ Peníze co přes den natřili, byly v kastlíkách; tak jich vytáhl a vysypal na vrch a tož měřicí vzal čáku s hlavy a jednu čáku dal zpátky kupcovi na orkař (prodej), druhou čáku na živobytí kupcovi zas dal zpátky, třetí na občerstvení dal zpátky. Čtvrtou čáku, co nadřel z chudoby, tu si sebrali. Císař pán dostal tři čáky, a voják dostal tři čáky.

Potom císař pán praví vojákovi: »Kamaráde, ty bys se, myslím, dostal i do císařské kasy.«

Voják mu odpověděl: »To prý je lehká věc; tam nesmíš krejcaru vzít, tam [než] měl bys vzít, radši císaři pánu můžeš přidat. Císař pán má děvětadvadesát regementů vojska, tomu je hřich vzít krejcar; radši přidat. A žádný nic nedělá, každý je dobře oblečen a je živ.«

Ale milý císař pán vždycky jen vojákovi říkal, aby šli do kasy se podívat, kolik je jich. Voják mu odpověděl: »Já tam s tebou půjdou, já ti jich ukážu; ale krejcar vzít nesmíš.«

Tak přišli ke kase, varta usnula, uspal jich, ty posty, a kasu otevřeli a světlo si rozžali. Císař pán povídá vojákovi: »Kamaráde, tady je jich, tu bychom si mohli vzít.«

Voják povídá císaři pánu: »Ani krejcar ne, jak jsem řekl, že tady nesmí krejcaru vzít.«

Voják se poohlédl a císař pán jeden dukát ukradl; a jak ukradl dukát, voják ho zahlédl. Ptá se ho: »Cos to udělal?«

Císař mu pověděl, že nic. Ten mu hledal v kapse a našel u něho dukát.

Pověděl mu: »Víš, jak jsem já ti pravil, že tu nesmíš krejcaru ukrást!« Vzal mu z kapsy dukát a hodil na hromadu, tam kde byl prve a dal mu za ten dukát velikou facku, císaři pánu ten voják. Potom šli pryč a kasu zavřel voják zas tak, jak bylo všecko, a přikázal mu voják, císaři pánu, aby se s penězi nepochválil, že mu víckrát nic nedá. Císař pán, jak se rozešli, šel domů, a voják šel také domů do kasárny.

* * *

Přišel voják k jednomu domu a v tom domě bylo moc pánu na schoděných a drželi radu, že udělají trachtu, a že císaře pána pozvou

⁹⁾ Vypravěči vypadl důležitý a v této látce nutný detail o věci nadpřirozené moci, již voják zámky odmykal, stráž uspával, neb se činil neviditelný atd.

do té trachty; a voják to všecko vyposlouchal. A tak si ti páni mluvili, že do jídla císaře pána dají jedu, že ho otráví. A voják se tak lekl, že se ho chystají otrávit, a byl by rád nějak pověděl císaři pánu, co by se tam toho varoval.

Potom císař pán ráno nechal si vojáka předvolat. Ptá se ho: »Moje dítě, kdes byl včera celý den?«

Voják mu odpověděl, že tam a tam v té hospodě.

»Co pak jsi tam ale dělal?« se ho císař pán ptal.

»Tož pomali sem pojídal a popíjel s jedním kamarádem.«

»A potom, když jste šli z hospody?« se ptal císař pán.

Voják pověděl: »Poníženě, pěkně prosím, budu mluvit pravdu.

Šel jsem s tím kamarádem k jednomu kupcovi na peníze.«

Císař pán se ho ptal, zná-li toho kamaráda.

Voják mu pověděl: »Kdybych ho uhlédl, tož ho poznám.«

Ptá se ho císař pán: »Sebrali jste ty peníze všecky tomu kupcovi?«

Voják odpověděl: »Poníženě, pěkně prosím, ne. Já tam už chodím třináct let a my, naše kumpanie, od tohoto kupce žijeme, jak oficiři, tak kapráli, tak kmáni.«

Císař pán se ho ptal: »Znáš-li toho kamaráda? On je už zavřený; já pro toho kamaráda pošlu.«

A císař pán šel a převlékl se do těch šát, co v nich spolem brali ty peníze s tím kamarádem. Lokaj přivedl císaře pána v těch šatech, co spolem byli a ptal se vojáka, je-li on to; a voják odpověděl: »Je.«

»Tak ty ostaň tu, a ten přijde do trestu.«

Potom přišel císař pán zas ve svých šatech císařských k vojákově a ptal se ho, byl-li to ten kamarád, co spolu včera byli. Voják odpověděl císaři pánu, že byl. Císař pán mu povídá: »Moje dítě, kdybych já nezkusil, tak bych ti to nevěřil; ale když že sem já s tebou byl včera v té hospodě a i sem chodil do kasy a ten dukát sem vzal. Podívej se, jak mám černé, jaks mě zachlopil.«

A voják se tak dolekal, vyvrátil se na zem a umřel. Potom vojáka zpamatovali a přivedli na paměť.

Potom mu pověděl císař pán: »Moje dítě, ty už nebudeš u kumpanie, ty budeš u mého burku až do mé smrti; co sníš a vypiješ, to dostaneš, a ke kupcovi už nesmíš chodívat.«

Voják pověděl císaři pánu: »Jak jsme se rozešli, já sem přišel vedle toho a toho domu, také a také numero je tam, já sem si dal na to pozor. Tam bylo moc panstva sjetého, naschoděného, a drželi radu, že udělají hostinu a jich vezmou do hostiny, a tak že jich otráví.«

Tak císař pán čekal ten den, jak ho do té trachty budou zvát. Tak přišli a zvali císaře pána a on se nechal pěkně poděkovat, že se nechá najít. Přišel do milé trachty císař pán. Když mu kázali jíst a pit, on děkoval, to že nejprv musí jíst kuchař a i pit. Kuchař si myslil, že

když edem okoštuje, že se mu nic nestane, ale kuchař jak okoštoval jenom trošku z toho jídla, tak se hned vyvrátil. Tak císař pán měl vartu, ten dům obtáhli, dal vartě vědět, ta přišla do jizby, a pány pochyiali, a podle zásluhy byli trestaní, mečem, olovem, nebo je zavěsili.

Rek, maje moc dobývati se do cizích pokladen, běže z nich penize nespravedlivě nabyté, ale pokladnici královu šetří.

Z českých povídek znám jen jednu.

Rad (677—684). Z pěti synů pastýrových nejmladší, hloupý Honza, prchne do světa a od stařenky za chleba dostane klíč, jenž otvírá všechny zámky. Slouží na vojně, stane se důstojníkem, má mnoho peněz, král chce jej vyzkoumat, navštíví jej jako chudý pocestný. Rek jej po hostí, slibuje mu peníze, vede jej v noci do domu bohatého kupce, ukazuje mu v kasse tři oddělení: v jednom peníze za zboží, v druhém poctivý výdělek, v třetím podvodný výdělek. Z třetího si vezmou. Rek prozradí pak pocestnému své tajemství, ten chce jít do královské pokladny, rek z počátku se zlobí, pak svoluje, aby hrozí, aby nic tam nebral. Král vezme tajně zlaták, rek jej po návratu prohledá a nabije mu Na druhý den král reka zavolá, odpustí mu, klíč zahodí do řeky, reká jmenejue pokladníkem.

IX.

Potom přišel císař pán k jednomu sedlákovi do Tyrol a ptal ho, jestli by ho nevezal na službu. Sedlák pravil, že nemá pacholka, že kdyby chtěl u něho sloužit, že by rád byl. Tož císař pán ostal na službě.

Pravil mu: »Zítra, Josefe, opravíš si pluh a odpočineš si; a na druhý den pojedeš na robotu.«

Císař pán si to pořídil a sedlák mu pravil večír: »Josefe, vstaň skoro ráno; u nás, který sedlák skoro ráno přijede, tak ho má dráb rád; a který přijede neskoro, tož na něm dráb sedí s hubou celý den.«

Císař pán ráno vstanul skoro a nafutroval si koně. Ale jak nafutroval koně, zas si lehl. Císař pán ráno tak dělal, co by přijel neskoro; chtěl prubovat, jak páni chudobu sužují. Sedlák přijde do maštale, císař pán leží.

Sedlák mu praví: »Josefe, jsi zaspal, přijdeš neskoro, dráb ti bude hréšit.«

Císař pán povídá: »Však já udělám také co druzí.«

Dráb tu jde z jedné konce role a císař pán přijede na roli a dal pluh do země a sednul si na pluh, a dráb proti němu jde a hrozí holí, že přijel neskoro — a ještě sedíš. —

Císař pán mu povídá, vytáhne hodinky z kapsy: »Ještě není šest hodin; až bude šest hodin, teprv pojedu a budu orat. Císařská práce se dělá od šesti do šesti, a u pánu já nejsem [povinnen] dělat, jak od šesti do šesti.«

A dráb se rozhněval a fik ho, holí po zádech; a on mu pravil: »Dost, nevíš kohos udeřil.«

A dráb se napálil, fik ho! podruhé, a on mu pravil: »Dost, nevíš kohos udeřil.«

A ten ho fiknul potřetí. A jak ho fiknul po třetí, císař pán roztahl kabát a ukázal svoji hvězdu na prsách. »Tys mě ťal dnes holí, zítra o osmi hodinách budeš v Jihlavě zavěšený.« A císař pán se sebral, vzal koně a jel k sedlákovi zpátky.

A sedlák mu pravil: »Vidíš, Josefe, já sem ti pravil, že neskoro přijedeš.«

Císař pán povídá: »Já jsem chtěl neskoro jet, abych zkusil pány, jak vypadají. Císař pán pravil k sedlákovi: »Přineste mně spisy od vašeho gruntu.«

Sedlák mu spisy přinesl, a ten mu podepsal zlatými písmenami do spisů, aby už na robotu víckrát nejezdil, už mu robotu shodil, a poděkoval mu ze služby a kázal mu, aby se přišel podívat na drába o osmi hodinách do Jihlavy ráno. A přijel kočár s šestima koňmi proti sedlákovi, a císař pán vsedl do kočáru a ujel pryč; a sedlák se teprv dověděl, že to císař pán byl. A přijel do Jihlavy, poslal šest mužů vojáků pro drába na roli. Vojáci na roli přišli, drába sebrali, a o osmi hodinách ráno byl zavěšený.

* X.

Jeden chudobný člověk vykopal pětištvrtní truhlu peněs, a jak jich měli vytáhnout ven, tož jezdily takové potvory škaredé. A jak ten začal mluvit, tož peníze hrk do země spátky.

O pokladu, při dobývání nemluvit a nedat se přestrašit.

České verše na př.: Václavek (Sbírka XXXII.) str. 46.-47.; 50., 53., 60. Václavek (Květy) str. 55. K. II. str. 248.—249. Václavek II. str. 16.—19., str. 27.—28.. str. 32. Kolář I. str. 7—8.

XI.

Jeden fojt [u Jarcové] měl pacholky, a orali pacholci tam, praví se tomu Veliký potok, na veliký pátek, a otevřel se jím sklep do země,

a černý muž z té země vyšel a kýval na ně, a ti šli oba tam a koně nechali stát na roli. A byla tam veliká bečka peněz u samých dveří v tom sklepě, a na těch penězích seděl kohout a oni chtěli brát ty peníze a ten kohout jich kloval, nechtěl jim jich dát brát.

A ten černý muž jim pravil: »Pojďte dále, tam si naberete jiných peněz.«

Tak oni s ním šli dál do sklepa a jak přišli na zlato a na stříbro a na diament, karbus a ty drahé klenoty, tož to jim kázal nabrat. Tak tím sklepem šli až do Prahy a v Praze u jednoho kupce vyšli ven. Jeden pacholek přišel hospodskému a povídal, aby mu dal něco jíst.

A hospodský nařík hledí a povídá mu: »Já sem majetný; ale když mi dáte jednu tu kulu, co máte v kabele, já vám ze všeho majetku odejdu.«

A měl ten hospodský jednu dceru a když se mu to bohatství toho pacholka zlíbilo, tož mu dal dceru, co by to bohatství ostalo u něho. Pacholek vzal si jeho dceru a stal tam, už sem nepřišel. A ten druhý si vzal zas druhého kupce dceru a ostali tam obojí.

A ten pacholek měl křivák a na tom křiváku bylo toho fojta, toho hospodáře, jméno. A ten fojt za nějaký čas přišel do té hospody, co ten pacholek byl, do Prahy. A ten fojt pacholka nepoznal, ale ten pacholek fojta poznal. Ten ho pěkně obsluhoval, dával mu jíst dobře, když u něho sloužil před tím. A ten fojt poznal ten křivák na tabuli. Ptal se ho, že kde ten křivák se tam nabral, že se mu ztratili dva pacholci a že po dnešní den o nich neví.

On mu odpověděl: »Vždyť já sem snad u vás sloužil; křivák přišel se mnou sem.«

Tak tam byl fojt tři dny, a pacholek ho vypravil dobře na cestu. Tak milý fojt, jak přijel dom, tak to vyložil, jak se s pacholky vedlo. To je včil třetí pokolení od toho času, co se to stalo.

*O hochovi, jenž zbloudil v Radhošti a vyšel až v Praze: České verše:
K. I. 14. str. 35 a n. Menšík V. VI. č. 24.*

26. srpna. Soláneč.

Hofer B.

XII.

a)

Byl jeden král, byl žádostivý plodu nějakého. Jedenkrát měl sen, že v jeho rybníku jsou ryby, že je na spodku ryba, že má zlaté fúsky; ež když tu rybu chytí a spraví své paní, že bude plodit. Tak ráno

když se probudil, hned poručil svému rybářovi, tu rybu kázal hledat. Ten rybář na královo poručení tu rybu našel. Tak když ji našel, tak ji přinesl. Tak měl [král] kuchařku zvláštní, ta kuchařka hned ji připravovala. Střevka dala suce. A ona zapomněla, nevěděla, je-li to slané, tož okoštovala. Ostatek teprv dostala paní. Tak potom nejprve měla suka krásného syna, ta kuchařka také, — zlaté vlasy a zlatou hvězdičku na prsách; tak potom královna zas. Tak už měl král třech synů pěkných.

Tak král radost měl z těch synů. Jak vyrostli, dal jich vycvičit a vyštudýrovat. Ale když už byli vyučeni a vycvičení, tak už nechtěli poslouchat, už chtěli jen v hospodě být, untrholtovat, v karty hrat a pit. Ale král jim odpovídá: »Mili synové, z toho nic, vy musíte jít do světa, do rajzu, a světa zkusit.«

Ale oni věděli, že jeden je od suky, tak oni ho nenáviděli.

Tak jim naporučil, aby si každý kupili pěkného koně a jeli do rajzu. Tak ten od té kuchařky a ten od té králové ti si kupili pěkných koní, vzácných a ten si koupil — od té suky — koně edem (jen) kůže a kost. Tak když jeli do rajzu přes hory a přes pustnatiny, tak ti bratří dva ho odjeli, a ten kůň [z toho od suky], když byl chudý, byl unaven. Tak si on sebral s něho sedlo, a [kůň] lehnul. Ráno, když vstanul, tak budil svého pána. Povídá: »Ejle pane, vstávej. Tvoji bratří ešče vždycky jedou, koně mají unavené, a za šest hodin jich doženeme.«

Za šest hodin, když jich dohnal, si odpočinuli, a on jim zatím koně odfutroval, ten bratr od té suky. Tak potom zas jeli furt celý den, a pak ten kůň zas tak lehnul, a zase se přes noc potom pásl a ti bratří když ho měli v nenávisti, [zas ho odjeli]. A ten kůň vždy mu dával poradu. Ten kůň mluvil. Tak na druhý den ráno budil: »Pane vstávej, za čtyři hodiny tvoji bratří doženeme.« — Tož tak potom, jak jich dohonil, tak jim ty koně odfutroval.

A pod večerem přijeli na jednu polanu a tam uviděli jednu hospodu, tak spíchali na tu hospodu. Když přijeli na tu hospodu, měli všecko nachystané. Tam měli koně ve žlabu, z jídla jim se kouřilo, co chtěli, to měli.

A tam byly tři čarodějnice. Oni měli všechno nachystané, a k těm třem čarodějnicím jezdili tři draci na besedu. Jednu noc té nejmladší, a druhou noc té starší, a třetí noc té nejstarší. Ale tak ten [nejstarší] bratr vždycky šel se ke koňům podívat před večerí. A ten kůň povídá: »Ejle pane, něco ti povím. Té noci přijede drak té nejmladší čarodějnici. Tak musíš poslat své bratry na vartu. O devíti hodinách pojede přes jeden mostek.«

Tak oni ti bratří každý měl svůj meč, tak oni šli na vartu, ale oni zaspali; tak měl naporučené, ať se nespouští na své bratry. Tak on šel o devíti hodinách, sám toho draka zsekal svým mečem. Na druhý den zas měli všeho co [chtěli] dosť. Zas, když bylo před večeří,

šel pán se podívat ke svým koňům, ten nejstarší od té suky. Zas povídal mu [jeho kůň]: »Ejle pane, tej noci jak tej noci, ale tej noci horší. Přijede se šestima hlavami drak.¹⁰⁾ Tak se zas nespouštěj na své bratry; tvojí bratří zas budou tvrdo spát.«

Tak on zase se nespustil, a zase šel a i toho zmordoval, se šestima hlavami. Třetí den zas měli všechno dost. Když přišlo před večerem, zas tak jak dnes, zas šel se ke koňovi dívat. Tak zas mu povídá: »Ejle pane, tej noci jak tej noci, ale tej noci pojede nejstarší, s devětima hlavami. Co do třechkrát utneš, pane, to se vždycky přijme. Tak pošli své bratry na vartu a dej jim karty do ruky a svíčku a ně (?) zavěs hedvábný šátek, a z toho šátku jak začne krev kapat, mně honem pustě — to ten kůň povídal, aby ho honem pustili. — Ale zase se nespouštěj na své bratry, oni budou zas tvrdo spát.«

Tak on šel se podívat na své bratry. Bratří tvrdo spali, a drak už jel. Tak on vytáhl svůj meč a sekal, a kůň v maštali velmi bouřil kopyty, se zdálo, že maštal rozboří. Byl velmi dychtivý, aby ho pustili svému pánovi na pomoc. Ti bratří se probudili, když ten kůň taký hřmot dělal, tak honem jeden ho pustil. Ten kůň kopyty šlapal a třikrát ustanuli, lež toho draka zasekali a umordovali.

Tak už potom, když ty draky umordovali, už bylo dobře. Ale ten kůň povídá zas tomu pánovi: »Ejle pane, včil kdyby sme měli tři¹¹⁾ věci: z kočky chloupek, z mravence kytku, lebo ty čarodejnice jsou pod devítima zámky.«

Ten nejstarší když si dal ten chloupek z té kočky pod jazyk, byl kočkou.

A když si dal tu kytku z mravence, byl mravencem.

Tak šestery dvěře byly, co se klíčkem odmykaly. On byl tím mravencem, vždycky lezl tou dirkou. Tak troje dveře byly, taková zápora tam, už mravenec nemohl přelézt. Tak si dal zas z kočky ten chloupek — byl kočičkou. A když byl tou kočkou, ta kočička řamčela.

Ta nejstarší pravila té nejmladší: — »Tu kočičku pust, už tu dávno kočička nebyla, myši tu běhají.« —

Ona jí na to odpovídá, že ona nepůjde ji pustit, že jí frajer zemřel — ten drak totiž.

Tak posílá tu starší. Starší taky odpovídá, že nepůjde, že jí frajer zemřel. Tak musila sama jít. Když kočičku pustila, ony všecky tři sedely okolo stolu. Kočička okolo nich, a na kraj pece si sedla. Kočička dřímala.

¹⁰⁾ Ten první drak byl »jen tak«, řekl vykladač na otázku, kolik měl hlav.

¹¹⁾ Vypravěč upozorněn opravil se, prý jen dvě věci. Jak těch věcí ten nejstarší nabyl, vypravěč nevěděl. Ze stylu patrnou, že zde v reprodukci kolísá. V přechodu k druhé části látky mezera.

Ta nejmladší si povídá, že se udělá takou krásnou studní, a že oni dostanou žízeň, že z daleka pojedou, že budou tu vodu pít, a ona že jich pohltne a spálí. »Ale ten nejstarší, kdyby nade mnou pravou rukou kříž tím mečem udělal, já bych se musela propadnout«. Ale kočička si pomyslela. — »Už vím jedno. —

Starší si povídá: — »Ej ty nevíš, ale já lepší vím. Já se udělám krásnou jabloní. Na ní budou krásná jablka, z daleka budou mít vůni. A oni pojedou a budou chvátat po nich, a i jich budou trhat a jíst, a já jich v tom pohltu a spálím « —

Ta nejstarší povídá: — »Ej vy nevíte, ale já vím. Já se udělám takovou hospodou, jak tady je. Všecko budou mít nachystané, jak tady mají, a já jich v tom pohltu a spálím. Tak se na nich vyvezeme za ty naše frejary. Ale ten nejstarší, kdyby nade mnou pravou rukou kříž udělal, já bych se musela také propadnout. Ale já si z toho pomohu, a když si z toho pomohu, tak já za nimi zas budu chvátat a přece budu jich chtít chytit a pohltit a spálit. Ale oni by si pomohli, kdyby měl tři porcie (»porce«); oruží, trní, sklo, to jsou ty tři porcie; a tak tři míle by museli utéci, jednomu kovářovi pod střechu.« — ¹²⁾

Ty tři porcie ona musela pohltit; než jednu pohltla, ti bratří zas kus ujeli.

Tak on těm bratrům svým přikázal, ať sa mu dobrě zadřzá. On už věděl všecko.

Ta kočička zas už začala řamčet na novo, aby ji pustily. Tož když ji pustily, zas byl tím bratrem.

Tak jim přikázal, ať se mu držá.

Tak ta se nejprv udělala tou studénkou. Tak on udělal pravou rukou tím mečem kříž — se propadla.

Tak ta se zas udělala tou jabloní, a na ní ty jablka vzácné. Oni zas chvátali, bratr nejstarší pravou rukou mečem kříž — zase se propadla.

Tak ta se udělala zas tou hospodou. Tak zas na ni chvátali, ale bratr zas pravou rukou mečem kříž udělal, zase se propadla.

Ale bratr si zhotovil hned tři porcie, oruží, trní, sklo, a přikázal svým bratrům, ať pilně utíkají s ním, kovářovi daleko tři míle pod střechu. Tak ona si hned pomohla, a už jich dohání. Bratr, když viděl, jednu porci hodil, ona lež pohutla, bratří zas kus odjeli. Když jich podruhé dohání, hodili druhou porci. Tak zas kus odjeli. Když doháněla potřetí, hodil jí třetí porci a na své braty už nečekal. Utinul se ke kovářovi pod střechu, a ona už byla na vrch hřebeně.

Tak ona povídá: — »Kovářu, vyhodte mně toho zpod té střechy.« —

¹²⁾ Vypravěč, unaven, ztrácí pevnou osnovu.

Kovářovi on pověděl [aby jí řekl] nasypeli mu plnou kovárnu trojníků, že tak ho vyhodí zpod té střechy ven. Tož jak ty trojníky měla nasypané, ona zas volala:

»Kovářu, vyhodte mně toho zpod té střechy.« —

A on povídal: — »Řekněte vy jí tak, kovářu: že máte takový klatek, že na něm kuje dvanáct tovaryšů, a vy třináctý. Lešči vám ho obtočí třikrát jazykem a pohltne, že mě vyhodíte ven. Ale včil si na chystejte každý dobrý cvecik a přirazte jí ho.« —

Tak ona, když ho začala hutať, jazyk byl přibitý, se jí začal trhat. Tak ona křičela, aby byli dobrí a ji pustili. A oni nechtěli jí pustit, až jim těch dvou bratrů vzkříší¹³⁾) Tak on potom se šel ptát k tomu koňovi, je-li to pravda¹⁴⁾) Ona povídá, že má takovou vodu [co oživuje] jedna a jedna čarodejnica, a že co najdou, všechno musí sebou sebrat. Tak on se zeptal toho koně, je-li to pravda. Kůň mu řekl, že jest pravda.

b)

Tak když šel, našel jednoho, pil vodu z koleje. Tak se zeptal ho: — »Co tu děláš?« On mu říká:

»Pojď se mnou, budeš mně dobrý.« —

Šli dál, druhého našli, jedl kůrky, a nikdy se nemohl najíst. Povídá: — »Pojď se mnou, budeš mně dobrý.« — Už byli tře.

Šli dále, našli jednoho, poslouchal, která bylinka nejvíce šustí. — »Co tu děláš?« — se ho ptali. On povídá: »Poslouchám, která bylinka nejvíce šustí.« — Tož on jim ukázal: — »Ta žlutá.« —

Jednoho zase našli, chytal zajíce, měl mlýnský kamen za krkem a ještě ho přeskakoval. Tak se ho ptali: — »Co tu děláš?« — »Mám mlýnský kamen za krkem a chytám zajíce, ještě ho přeskakuji.« — Tak mu povídali: — »Pojď s námi, budeš nám dobrý.« —

Pátého našli, zmířař z jednoho kopce na druhý na ptáčka. Se ho ptají: — »Co děláš?« — On jím odpovídá: — »Zmířám z toho kopce hen na ten kopec na ptáčka, rád bych ho zastřelit.« Tak povídají: »Střel, zastřelíš-li.« —

Tak on střelil a zastřelil ho. Ten co to poslouchal, která ta bylinka nejvíce šustí, ten ho uslyšel píščet; a ten co toho zajíce přeskakoval, toho poslali proň, hned ho přinesl.

Šli dále, na jiném kopci našli dělal teplo. Ptali se ho: — »Co tu děláš?« — »Dělám teplo, ale na druhém kopci hen, ten dělá zimu, ten mně to hubí.« — Tak mu povídají: — »Pojď s námi, budeš nám dobrý.« —

¹³⁾ Vypravěč upozorněn posluchači dodatečně připomíná, že při onom pronásledování dračice bratry zahubila.

¹⁴⁾ Náleží až za následující větu, kde též opakováno. Místo toho zde má být přechod k třetí části látky.

Tak přišli tam, co tu zimu dělal. To byl už sedmý. — »Pojď s námi, budeš nám dobrý.« —

Tak už když byli všeci zvedeni, šli k té čarodejnici pro tu vodu.

Tak on žádá té vody od ní, ona jím odpovídá, že je to těžká věc, jí, té vody, od ní dostat. Ale že má sedm dvorů, a v každém dvoře hospodu; že jest-li jí ten trňk [nápoj z těch hospod] všecek vypijí, že tak jim dá té vody.

Oni si povídají mezi sebou: — »Kamarádi, dokážeme ten špás.« —

Ten povídá, co tu vodu pil z té koleje: — »Učiňme ten špás.« —

Ten házel do sebe po celé bečce, ti ani neokoštivali.

Tak když vypili všecek trňk celé vody (?), ona odpovídá, že ještě není možná, že je to těžká věc, že má sedm dvorů, a v každém dvoře voly, spočítané nejsou, ale tož lešli jí ty voly všecky snědí, tak jím té vody dá. Ti mezi sebou zas povídají: — »Kamarádi, jeli nám to možná?« — Ten co to jedl ty kůrky: — »A je to možná.« — Tak jednoho vola zabili a upekli, co by se druzí podělili, ale ten, co ty kůrky jedl, zas do sebe házel po celém volovi, a toho upečeného, to jim uchytil na pochutek. Ti zas nedostali nic. Tak chtí té vody zase od ní.

Ona jím jí ještě nechtěla dát. Ale měla otce. Otec na ni, že proč pak jím jí nedá, že už tolkú škodu mu učinili. Ale ona ještě odpovídá, že má takovou pec, že v ní topí čtyřadvacet hodin v jednom kuse, že leščí jí tam zas ubudou čtyřadvacet hodin, že jím té vody dá. Tak oni odpovídají mezi sebou: — »Včil, kamarádi, ubudem tam, nebo neubudem?« — Ten, co dělal tu zimu, povídal: — »Kamarádi, ubudem.« — Ten lezl po předku do té pece. Ten zadní než lezl, už mu třískalo zubami od zimy. Tak ten, co to dělal to teplo, jak mu bylo moc zima, zahříval jich. Když tam ubyli čtyřadvacet hodin, za čtyřadvacet hodin vyšli.

Tak potom šla a dala jim té vody¹⁵⁾ a povídala, že leši tam budou v teda, kdy ona, u té studénky, že jim té vody dá.

A ten odpovídal, co toho zajíce chytal: — »Já se ještě vyspím než ona tam přijde.« — A on tam už byl, a ten, co to poslouchal, která bylinka nejvíce šustí, povídal: — »Už tam chrapí.« — Tož tam přišli, a té vody jim dala, do jednoho žbánku.

Ale když už s tou vodou šli pryč, tak jí bylo líto té vody. Tak ona poslala za nimi vojsko, pěchotu. Když jich dohánělo vojsko, povídají: — »Už je s námi, kamarádi, zle, vodu pozbudeme.« — Ale ten jeden z pomezi nich, co ten trňk vypil: — »Kamarádi, nestarejme se nic, jen se každý vy..... Tož se vy..... vojsko všecko zatopili.

¹⁵⁾ Vypravěč opět kolísá v stylu. Schází zde později detail o střelci, patrně zapomenutý.

Když viděla, že je zle s vojskem, poslala husary za nimi, tu vodu jim odňat. Tak jak jich husaři doháněli, povídali si: — »Kamarádi, je s námi zle, vodu pozbudeme.« — Ten jeden z nich povídá, co ty voly snědl: — »Kamarádi, nestarejme se nic, jenom jeden každý spustíme gatě.« Tož spustili gatě. Tak potom, když spustili gatě, měli ti koňáci čtyřadvacet hodin co kolem toho objízdět. Tak oni včil už odjeli pryč, ušli šťastně, už jich nedohonili. Ale našli takového psíčka zhranělého. Tak ho pokropili tou vodou, budeli to co platné. Ale když ho pokropili tou vodou, psíček skočil a čerstvý byl. Tak si povídají: »Dobře je s námi, ta voda přece je pravdivá.« —

Tak když přišli k svým bratřím, tak své bratry tou vodou zase vzkřísil; ale bratří na něho byli zlá, že jich mohl tak nechat, že jim bylo dobře. Ale tak už když jich vzkřísil, jeli domu z rajzu svého, až přijeli k svému královi.

Tak ten nejstarší, ten od té suky, ten se oženil. Tak když se oženil, tak musel jít ještě čtyry roky na vojnu¹⁶⁾. Tak se mu tam také dobře vedlo a když šel z vojny domů, tak bratří ho chtěli otrávit. Ale kůň mu povídá: »Ejle pane, když přijedeš domů, toho pokrmu nejez, který ti dá tvá manželka; ale manželka není vinna, jsou vinni bratří.« —

Tak když přijel dom, hned se mu hostina chystala, ale on nechtěl jíst ani pít. Tak to jídlo dal tomu psíkovi. Když psík jedl, to jídlo psíka roztrhlo. Ale on vytáhl hned svůj meč na svou ženu a chtěl ji sfat. Ale žena se vymlová, že není vinna. Ale on o tom dobře věděl, když mu to kůň pověděl, že jsou bratří vinni. Tak on oběma svým bratrům hlavu sfal.

Ten kůň mu povídá: — »Tobě, pane, lepší nebude, pokud mne nerozeteň.« — Tak si on vzal svého koně, vyvedl ho na pole — na púšť¹⁷⁾ se povídá — a koně rozřál na poli, a z něho vyletěla bílá holubice. A to byl zavinšovaný duch.

A ten co tu vodu pil, a ty kůrky jedl, a poslouchal, která ta bylinka nejvíce šustí, a co toho zajíce chytal, a ten mlýnský kámen měl za tím krkem, ještě ho přeskakoval, a co to zmířal z jednoho vršku na druhý na toho ptáčka a zastřelil ho, a co dělal tu zimu a teplo: to byli všecko zavinšovaní duchové, a ten jistý všecky vysvobodil, a tož tak mu dobře bylo, až mu v řiti žily znily. —

Rek, nejlepší ze tří, bojuje s třemi draky po sobě na mostě, uniká pak úkladům, jež strojí ženy draků, a nabývá živé vody pomocí souduří nadpřirozených vlastností.

¹⁶⁾ Místo přechodu zde neorganicky vsunut namátlý prvek.

¹⁷⁾ Starosta jej káral jak to mluví, ale on tvrdil, že se tak vypravuje. Pak to opravil »na pole«.

Naše povídka skládá se z několika samostatných částí:

a)

1. Část úvodní.
2. Boj s draky na mostě.
3. Úklady žen soupeřů rekových.

b)

4. Výprava za živou vodou.

Část druhá a třetí tvoří vlastní jádro látky. Z české tradice znám jen jednu versi: Menšík I. 15. z okolí Telče na Moravě.

a)

1. Počátek povídky Menšíkovy je odchylný:

Král má v zahradě jabloň se zlatými jablkami, jež někdo kraje. Slibuje mnoho peněz tomu, kdo dopadne zloděje. Hlidají řadou tři selští synci, dva starší zaspí a jsou biti, nejmladší, Honza, na radu stařeny vezme si šňupavý tabák a trní, aby nezaspal, vyčítá ptáka, udeří po něm holi, tak že jedno pero zůstane na stromě, má pak hledat ptáka. Jde s bratřími, vyhledá si na radu stařeny nevzhledného koně v královské stáji, který však před ním kleká. Bratří se mu smějí. Stařena dá mu též masť, kterou se má natřít, když se octne v nebezpečí.

Máme tudíž dva samostatné motivy v části úvodní: v obou vystupuje řeka, nejlepší ze tří, v obou též vyskytá se typický motiv, že řeka zdánlivě je horší svých bratří a bývá ostatním na posměch, v obou má řeka radícího koně¹⁸⁾, jedna však jedná o nadpřirozeném porodu řek, druhá o noční hlídce na zloděje. Oba dva počátky dosud nezdářilo se určiti pevně jako součástku jedné, určité látky.

Nacházejí se proměnlivě na počátcích různých verzí celé oblasti látek o řekovi, jenž vychází do světa na dobrodružství, a dlužno je zatím popisovati jako bludné prvky samostatné. Radící kůň rovněž je pro rozmanité látky této oblasti charakteristický.

2. U Menšíka přijdou bratří k chalupě u mostu, v níž naleznou všechno pro sebe připraveno.¹⁹⁾

Nejstarší z bratří má hlídati na mostě, usne. Řeka přijde k němu, uzří záři a schová se pod most. Přijde stříbrný král na stříbrném koni se stříbrným ptákem, kohoutem a psem, kteří cestou zpívají, kokrhají a štěkají, na mostě umlknou. Král ptá se jich proč? Že slyšel o králi, který s nimi po roce bude zápasit, ten však že ještě nepřišel. Řeka se ukáže, zápasí s králem, král zarazi jej až po kolena do bahna, řeka však krále až po bradu a utopí jej v bahně. Pak zavede zlatého koně do stáje bez vědomí bratří. Vypravěč zde patrně se zmýlil. Vypravuje

¹⁸⁾ O radícím koni viz též naši povídku XXVIb.

¹⁹⁾ Tento detail je bludný prvek z rozmanitých látek, zde mechanicky reprodukován, bez motivace.

o zlatém koni — vynechal patrně celé vypravování o druhém zlatém králi a přechází k třetímu, diamatovému, jehož pták právě kradl ona jablka. Když rek i toho přemohl, usnuli, a na druhý den se vydali na cestu.

Líčení soupeřův rekových zde jistě správnější než v naší versi, kde draci, dosti neurčitě líčení, vsunuti jen na výpomoc za původní krále. Za to v naší versi lépe vypracována pomoc radícího koně. Detail, že rek bojuje se soupeři na mostě, je pro tuto látku zvlášť charakteristický, právě tak, jako ještě jeden motiv podružný, jenž v obou českých povídkách je dosti nejasný.

Rek, když zápasí s posledním soupeřem, nechá v naší versi bratřím šátek; když z něho počne krev kapat, znamená to, že rek je v nebezpečí. V Menšíkově versi tento detail sice smyt, ale zůstala naň upomínka tím, že rek vrací se zpět do chalupy pro zapomenuté rukavičky. V cizích versích právě rukavičky to bývají místo šátku.²⁰⁾

Mezi druhou a třetí částí látky vsunuta vložka o schopnosti rekově měnit se v kočku (a mravence). U Menšíka vypomáhá si vypravěč ad hoc mastí, již dostal rek od stařeny (přechod vůbec porouchán), v naší versi je nejasná upomínka na oblast látek o rekovi, jenž má schopnost měnit se v různá zvířata, a celkem šíř vypracované detaily, jak rek vyslechne úklady žen drakových.²¹⁾

3. Úklady žen drakových líčeny u Menšíka v základu podobně, v detailech však se různí: žena zlatého krále mění se ve vodu, stříbrného v dub, diamantového v teplo. Očekávají, že rek, jemuž bude horko, lehne si pod dub a voda jej zahubí. Rek však tne do dubu, královna se zjeví, on jí setne hlavu, z hlavy vyskakují hadi a ještěrky, všechny je pobije. Podobně zničí vodu, teplo však zničit nemůže. To změní se ve vousatého muže, jehož vous je dva lokty velký, tři široký a čtyři dlouhý, muž zmocní se ptáka zloděje a prchá. Rek jej chytne, muž chce za ptáka to první, co jeho žena míti bude, rek mu vytrhne vous, pobije hady, kteří z něho lezou a vezme ptáka. Bratří chtí reka zabít, on pomocí masti změní se v orla, unese ptáka ku králi a dostane princeznu (o které však v počátku povídky není řeči).

Tento konec svědčí jen, že vypravěče na sklonku třetí části opustila paměť, vypomohl si proto několika nesouvislými, nahodile nahovenými podrobnostmi (vousatý mužíček, jenž zdá se reminiscencí z látky o sou-

²⁰⁾ Bludný prvek o znameních, jež věstí, že se rekovi daří v cizině zle, viz např. Köhler-Gönenbach II., str. 230; Köhler-Campbell str. 115. Wollner 547—548. Zft. des Vereins f. Volkskunde VI., str. 75. Cosquin I., str. 70—72. Hahn II., str. 215.

²¹⁾ O proměnách takových pravidelněji a s motivací viz N. S. I., str. 31. látku, 13. var. b β. Cti na př. Cosquin L pozn. II. str. 130—131. mimo to i I., str. 140a n., Köhler I., str. 110 k č. 8. Hahn II., str. 194.

druzích, kteří vysvobozují princezny z podzemí, požadavek mužíčkův, který upomíná na počátky povídek, v nichž otec slibuje d'áblu to, o čem doma neví, a konečně obligátní sňatek s princeznou). Naše verše, třeba mezerovitá, zdá se zde úplnější.

b)

4. Čtvrtá část, připojená jen k naší verzi, je zbudována na jednom variantu látky samostatné, o rekovi, jenž pomocí několika soudrubů nadpřirozených vlastností splní úkoly, dávané princeznou, čarodějem, králem a p. a dobude živé vody (princezny). V jiném variantu princezna, hlídána po tři noci rekem a soudruhy, zmizí a musí být do rána nalezena. Viz též naši povídku XXXVI.

Naše verše odpovídá asi průměrnému českému typu, jenže české verše (Třebízský 94—104, Rad. 637—648, Slavia II. 30. I. z Kumžaku Erben [34—36] od Domažlic, Kulda I. 35. od Rožnova, Kulda [Český Lid VI. str. 199—200] č. 14 z okolí sloupského) hojně podléhají vlivu látky o nezasmálce, o rekovi, jenž pase zajíce, a o domnělém hrdinovi. Vlivem látky o nezasmálce ustrojeny též — mimo povídku u Radostova, — všechny verše na jiné základní podmínce: princeznu dostane ten, kdo přijede na nadpřirozeném voze neb lodi a pak teprve, poněvadž není urozený, musí podstoupit několik prací. Tuto dodatečnou část, poněvadž s naší verší nesouvisí, pomijím, právě tak jako vložky z jmenovaných látek. V druhé části líčí české povídky soudruhy nadpřirozených vlastností, jež rek po cestě sbírá.

Slavia: Myslivec, jenž rok již míří na mouchu na věži.

Silný, jenž trhá v lese stromy.

Skalojídek, sedí na skále, má hlad.

Piják, sedí u rybníka a má žízeň.

Běžec, má na nohou uvázané žernovy.

Zimavec, z něhož vychází hrozná zima.

Třebízský: Hladový,

žíznivý,

běžec, jenž chodí se svázanými nohami,

jeden, jenž výborně slyší, a nosí seno v uších,

myslivec, jenž na dvě stě mil střílí.

Kulda I. 35.: žebrák s dlouhými nohami,

jeden, který má dvě zlaté koule,

jeden, který má široko rozevřená ústa.

Kulda (Český lid VI.), Dalekoběžel,

Dalekoviděl,

Dalekohodil,

Větrfoukal.

Erben: jeden, jenž nese nohu na rameně, sic by kráčel stonílovými kroky,
 » » má prkénko na očích, sic by viděl sto mil daleko;
 » » láhev, z níž doveď na sto mil stříkat.

Rad: Obr, jenž vytrhává stromy,²²⁾

mlynář, jenž dechem žene mlýn,
 myslivec, jenž míří na sestru pět mil vzdálenou,
 jeden, jenž všecko vypátrá, co se v světě děje,
 rychlý běžec.

Úkoly, jež rekovi bývají ukládány, jsou rozmanité, dají se však se skupiti ve tři skupiny: v jedné hlavní úkol připadá běžci, jenž má donésti z daleké studně vodu, (neb běžeti o závod), v druhé třeba mnoho snísti, vypiti, a vlézt na konec do roztopené peci, v třetí jedná se o odchod rekův a sice jednak o odnesení neobyčejně bohaté výhry, neb o přemožení pronásledujícího vojska.

Ve versi Slavie běží běžec o závod s běžcem královým pro vodu, spí cestou, myslivec probouzí jej dobře mířenou ranou. Podruhé sníst tři sta volů, pak vlézt do roztopené peci, na konec odnést pytel pokladů. Vojsko, jež reka pronásleduje, nechá jednou zimavec v řece zmrznout, podruhé je žrout pohltí. U Třebízského třeba snísti pec chleba, vypiti sud piva, pak přinésti za dvě hodiny živou a mrtvou vodu ze studny dvě stě mil vzdálené. Když se běžec nevrací, poslouchá jej daleko slyšící, jak kdesi chrápe, myslivec jej ranou vzbudí. Na útěku přenesе běžec reka s princeznou přes moře, pak přes skály. U Kuldý třeba snísti troje pečení chleba a vypiti čtyři várky piva, pak v hodině donést vody ze studny 300 mil vzdálené. Dlouhonohý usne cestou, ten se zlatými koulemi hodí jednou po něm a zbudí ho. U Erbena má běžec v minutě přinést pohár vody ze studně sto mil vzdálené, usne cestou, bystrozraký jej spatří, ten s lahví jej postříká a vzbudí. U Rad. běží běžec s princeznou o závody do hostince na jižní straně města pro víno. Princezna uspí běžce cestou dvakrát. Poprvé užří jej dalekozraký a myslivec jej ranou vzbudí, podruhé probudí jej hostinský. Obr odnesе pak králi celou pokladnici, mlynář rozvěje dechem vojsko je pronásledující, podruhé rozmačká je obr skalou, kterou ně hodí. U Kuldý (Český lid) rek má přinést za čtvrt hodiny vody čerstvé ze studně, která je vzdálena půl druhé hodiny cesty. Dalekoběžel zaspí, Dalekohieděl jej vidí, Dalekohodil probudí. Druhý úkol je vložka z látky o obratném zloději: ukradnout koně (viz XXVII.), třetí, projít roztopenou pecí, provede rek pomocí Větrfoukala.²³⁾

²²⁾ Upomíná na jinou látku a sice na širší variantu naší povídky XIII., kde silný rek najde silné soudruhy význačných jmen, a vysvobozuje princezny z podzemí.

²³⁾ Zakončení naší povídky o úkladu bratří zdá se, již dle nemotivovaného přechodu soudě, nahodile vnesené. Konec o stětí radicího koně a holubici je běžný bludný prvek porůznu se vyskytující ve všech látkách této oblasti.

O boji s draky na mostě: *Wollner* pozn. k č. 14–16., str. 557. C. Povídky o pomocnících zázračných vlastností: *Köhler-Gonzenbach* k č. 74. II. str. 248–249. a str. 218–219. (Zft. VI. str. 108.)²⁴⁾ též k č. 45. II. str. 232. Jahrb. VII. 32, 36. *Wollner* k č. 19. str. 565. *Köhler* I. str. 92–93., str. 134., str. 389. k č. 8.; str. 403., str. 431. k č. 34. *Cosquin* I. str. 23. *Köhler-Campbell* str. 296, 299.; *Grimm* I. č. 64. str. 348.; č. 71. str. 375. II. č. 134. str. 229.

26. srpna. Soláneč.

Paní Barbora M.

XIII.

Byly dvě princezny zavinšované a každá musila opatrovat jednoho draka. Jeden měl dvanáct hlav, a ten jeden sedm. Tož potom otec — ony se ztratily — je nemohl najít, vydal, kdo je vynalezne, že dá každému za manželku a polovic království s ní. Byly dvě, Anna a Antonína.

Tož potom jeden se vynalezl, tož jich šel hledat. Přišel k jedné čarodějnici na nocleh. Tož ta čarodějnica, ta mu dala radu všecku, co

²⁴⁾ U všech citací z komentáře Köhlerova ke sbírce Gonzenbachově třeba srovnati často důležité a hojně dodatky v Zft. des Vereins f. Volkskunde VI. 1896. 8. str. 58., a 161. a n. Z cizích sbírek citovány pro srovnání jen některé z těch, jež mají, mimo sbírku Erbenovu, komentáře, na ukázku. Kommentáře Köhlerovy otištěné vesměs též ve sbírce jeho drobných spisů, cituji zde jen proto, poněvadž jsem při práci po nějaký čas byl odkázán jen na starší svoje zápisky. Čtenář najde je snadno i v prvním svazku drobných spisů Köhlerových. *Cosquin*: Emmanuel C. Contes populaires de Lorraine comparés avec les contes des autres provinces de France et des pays étrangers. . . . Paris Vieweg (1886) 2. sv. K. J. Erben: Sto prostonárodních pohádek a pověstí v nářečích původních. Praha 1865. *Grimm*: Kinder- und Hausmärchen, gesammelt durch die Brüder Grimm. Grosse Ausgabe 8 Aufl. Göttingen Dietrich 1864. 3. sv. *Hahn*: Griechische und albanesische Märchen. Gesammelt, übersetzt und erläutert. Leipzig 1864. 2 sv. *Jahrbuch*: Jahrbuch für romanische und englische Literatur. Begründet im Verein mit Ferdinand Wolf von Adolf Ebert. Herausgegeben von Dr. Ludwig Lemcke. Leipzig, Brockhaus. 1859–1876. *Köhler-Schiefner*: Avarische Texte, herausgegeben von A. Schiefner St. Petersburg 1873. (Komentář od Köhlera.) *Köhler-Campbell*: Über J. F. Campbell's Sammlung gälischer Märchen von Reinhold Köhler. (Orient und Occident II. str. 98, 294. 486, 677.) *Köhler a Kreutzwald-Löwe*: Ehstnische Märchen. Aufgezeichnet von Friedrich Kreutzwald. . . . übersetzt von F. Löwe. Nebst . . . Anmerkungen von Reinhold Köhler und Anton Schiefner. Halle 1869. *Köhler-Gonzenbach*: Sicilianische Märchen. Aus dem Volksmund gesammelt von Laura Gonzenbach. Mit Anmerkungen Reinhold Köhlers . . . herausgegeben von Otto Hartwig. Leipzig, W. Engelmann 1870 2 sv. *Köhler, Reinhold*: Kleinere Schriften Weimar. Felber 1898 I./III. *Liebrecht, F.*: Zur Volkskunde. Heilbronn, Henninger 1879. Orient und Occident, insbesondere in ihren gegenseitigen Beziehungen. Vierteljahrschrift hrsg. v. Th. Benfey. Göttingen 1861–4. I./III. *Wollner*: Litauische Volkslieder und Märchen . . . gesammelt von A. Leskien und K. Brugmann. Strassburg, J. Trübner 1882 (Komentář od Wollnera.).

má dělat. Dala mu takou houbu, že přijde k jedné studnici;²⁵⁾ že tu vodu z té studnice vypil.

Tož hned se trefili s ním dva a po takých provazech ho spustili dolů, a tam čekali, až s jakou on se navráti. Ale ti byli falešní. Ta hráli o sebja [starali se jen o sebe]. Tož on, jak se tam spustil, chodil všude.

Tam byl zámek veliký, a po tom zámku všecko spalo; to bylo začarované. Tam bylo lidu moc, ale všecko spalo. Co kdo dělal, v té práci [ostal], a všecko spalo.

Ty princezny byla každá v jiném pokoji. Rády ho [uviděly], ale prály mu. — »Ty přijdeš o život.« — Tož potom předně tu Antonínu vysvobozoval. Ona mu dala meč. Tož najednou se pohně celý ten zámek, jak ten drak přijde. Tož jeho mráz obešel, jak spatřil to hovado nepodobné. Mělo sedm hlav. Tož ten popadl svého meče a začal ty hlavy sekat, a jak ji odsekhl, zas přirostla. Potom trefil na tu hlavní hlavu a ty ostatní na dva rázy uťal všecky. Ale tím jedem byl naplněný, že spal nekolnast hodin. Tož včilej ona už byla vysvobozena od toho tvora. Ona ho musila každý den na svém klíně koliksi hodin chovat.

Tož na druhý den dali se do druhého. Ten měl dvanáct hlav. Jak přišel k ní, dala mu meč, ať tím mečem se s ním potýká. A ten meč visel ve světnici, co ona byla. Tož zas jak přišla dvanáctá hodina, tu — už leze. Jestli se toho ustrašil, tož ještě víc se ustrašil toho, protože byl ještě ohromnější a o moc větší. Tož potom on se s ním začal potýkat a i s velikým namaháním a i toho zranil. Tož včilkej jak zranil toho, všecko se začalo hýbat, v celém zámku: švadleny šily, ševci. On přišel do jedné světnice, tam byl zvonek; on zazvonil, tu se komonstva hrnulo, oficírstva, včil, co pán potřebuje. A on odporučil edem poslušnost.

Tož včil půjdeme nazpátek k té díře. Ti dva čekali u té díry, a on jim dal znamení, že je už tu. Oni naň spustili hrozný kámen, oni chtěli to sami dostat. Když věděli, co všecko bude za odměnu, tak naň spustili velký kámen v té díře, že ho zabijí. On byl tak náhledný, že tam nešel.

Potom on se vrátil od té [díry] pryč a byl tam nekolnast dní tak v tom zámku, s těmi princeznami. Ony byly přívětivé k němu, že jich vysvobodil. Každá mu dala zlatý prsten. Tož potom nechal vyrukovat vojsko všecko ven a nechal poručit, jestli je tu kdo z Evropy. Tak hned předstoupil jeden, že prý je, že do Evropy dobře ví cestu. Pak se vypakoval, a pakovali se do Evropy, a ty princezky a moc vojska k jejich otcovi.

²⁵⁾ Vazba přerušena

No tož jak přijeli včil do Evropy, on ho zás ocigáníl, [ten], co tu cestu věděl do Evropy, edem nevím, co mu měl udělat.²⁶⁾ Ty princezky mu obě odebral a hned chtěl se nechat sezdat s tou jednou. Otec, když to přislíbil, chtěl to udělat, ale ony věděly co je, nechtěly, — pánbu rač opatrovat! — že do roka.

Tož potom jak on šel k jednomu zlatníkovi za tovaryše. Přijda za toho tovaryše tam, nedělá nic. Potom on povídal, že Antonina nechala objednat prsten. Tož ta zlatnice ten prsten nesla. Ta, jak se podívala na prsten, už věděla co je, povídala: — »Vzkazuji ho pozdravovat, že ho zítra navštívím sama.« —

A i rychtyk, po poledni jede kočár a princezna v něm. Tož majstrová kříčí: — »Tovaryšu, tovaryšu, princezna jede semkaj.« — »E, ať si tam jede.« — »Což takého vzácného hosta a vy si teho nevážíte?« — A on se ještě osapil. Tož nic nebylo slyšet než: — »Můj nejmilejší Antoníne« — a — »Moje nejmilejší Anno.«²⁷⁾

Tož ona ho sebrala do kočáru a jela k otcovi. Tož jak přijela: — »Tam mě ten vysvobodil; on je sklamáný.« —

Tož bylo hrozné vítání a hrozná sláva při tom, a toho chtěli usmrtit, co ciganstvo vyvedl, ale on nedopustil. Sebrali se spolu, ten Antonín s tou Annou. Pak sebrali vojsko a jeli zpátky tam, kde byly ony vysvobozené, do toho zámku.

Po z n. Podruhé vypravovala vypravěčka začátek takto:

* Byl jeden král a měl dvě dcery a ty se mu ztratily. On potom udal, kdo by jich vyhledal, že mu dá za manželku každou a s ní polovic království. Tož jeden se vydal hledat jich. Přišel do jedné chalupy na noc a tam byla stará ženská, čarodějnice, a ta mu dodala rady, kde jich má hledat. A k němu se hned přispolčili dva, že půjdou s ním. A ona mu dala takovou houbu, jak příjde k té studánce, že tu vodu vypije z té studánky. A on přes tu díru se musí dostat tam kde ony jsou. Tož oni [ti dva] čekali u té díry na vrchu, a on se dal spustit tam tou dírou. *

Rek jde se dvěma společníky, pomocí čarodějnici spustí se studnou do podzemí, vysvobodí tam dvě princezny, najde mnoho vojska. Zrazen soudruhy jde se svým vojskem ven, neposnán, až do města těch princezen, dá se za tovaryše a pošle jím skvosty, jež dostal na památku. Posnán, usvědčí soudruhy ze zrady.

²⁶⁾ Vypravěčka zapomněla známou versi, že rek napřed nechal vytáhnout princezny a pak, zrazen, sám ostal dole. Proto přechod zde jen chatrná výpomoc ad hoc.

²⁷⁾ Zmatek v jménech patrný.

České verše: Mikš. I. (233—239), Popelka I. (15—18); Kulda I. 55 od Rožnova, Kolář II. 34 (61—68) ze Slovácka. Václavek (Květy) str. 16—21. Mor. Valašsko. Bouchal (Český lid VI., str. 597—598 z Krumlovska. Kulda (Český lid VI., str. 197—198) z okolí sloupského.

Pozdější, zkrácený a otřelý variant [b] proti širšímu a původnějšímu variantu [a], látky o nadpřirozeně silných soudruzích, z nichž jeden vysvobozuje princeznu z podzemí a je zrazen soudruhy. (Cfr. N. S. I. str. 31—32, látka 14. a Hošek [Český lid V. str. 81.] č. IV.)

Látka rozpadá se na tři části:

1. Popis soudruhů a sestup reka do podzemí.
2. Popis podzemí a vysvobození princezen.
3. Zrada soudruhů a objevení pravého reka.

První oddíl jedná na zemi, v sídle nadpřirozené bytosti, k níž soudruzi přijdou, druhý v podzemí, kde princezny jsou zajaty, třetí v městě princezen, kde soudruzi se chystají k svatbě a rek se skrývá jako tovaryš. Zde všimáme si podrobněji jen českých veršů tohoto variantu b, k němuž náleží naše povídka.

1. Variant a) věnuje popisu soudruhů velkou péči. Na variantu b bývají, jako je tomu též v naší látce, všechny význačné podrobnosti smazány, a vypravování počíná místo popisem výpravy soudruhů, zmízením princezen, soudruzi po většině jsou vysloužilí vojáci,²⁸⁾ jen v naší verzi zcela neurčitě, a u Koláře sluhové Štěpán a Martin. Proti variantu a) objevuje se někdy motivace jak princezny se ztratily — motivace nahodilá, patrně jen vzniklá, že původní osnova látky je přerušena a jeví se nutnost, najítí nějaký nový úvod. U Mikšíčka je princezně předpověděno ve hvězdách, že zmizí, u Kuldy začaruje králi čarodějnici dvě princezny do podzemí i se zámkem.

Ve způsobu, jakým soudruzi docházejí ke vstupu do podsvětí, liší se oba varianty podstatně. Ve var. a) musí v osamělé chýši, zámku, atd. zápasiti s tajemnou bytostí, která je přepadá, až pak, rekem přemožena, prchá do podsvětí. Ve var. b) naopak setkají se soudruzi s bytostí, která jim radí a ukazuje cestu do podsvětí. Je tu dosazen nový, od var. a) odchylný prvek, jehož původ látkový neznám. Mikšíčkova verše, tvorící přechod mezi var. a) a b) má ještě prvek variantu a). Vykazuje též další ojedinělou odchylku, že soudruzi všickni se spouštějí do podzemí.

U Kuldy najdou chýši,²⁹⁾ v níž sedí stará žena. Ta vede je k studni a dá jim houbu, která všechnu vodu vyssaje; pak spustí se bubeník na

²⁸⁾ Označení reka jako vysloužilého vojáka je typické i v cizích pohádkách a objevuje se pravidelně tam, kdy vlastní originalní charakteristika rekova vymizela.

²⁹⁾ Vyskytuje se zde běžný motiv, že jeden ze soudruhů vyleze na strom v lese, a uzří světlo. Motiv ten, nevázaný na nijakou látku vyskytuje se důsledně jako stylistický obrat tam, kde je ho potřebí.

hedvábné šnůře do studně a najde vchod do podzemního zámku. U Koláře radí jim zlatovlasá stařena, když se dřív vyptala radícího ptáka. Štěpán pak spustí se po provaze do podzemí. Na konci verše připojen mechanicky z jiných látek přejatý detail, že rek stařeně na její přání setne hlavu a z mrtvého těla vylétne holubice. Šablonovitý detail. U Václavka první část povídky o rekovi silném. Pak rek se soudruhem najdou v horách díru, rek »Macek« se do ní spustí. V Popelkově versi, jež vůbec silně je zkomolena vlivem náboženských pověr, schází tato radící bytost: vysloužilec s posvěcenou holí a křidou jde na čerta, jenž ovládá dva dělníky, zažene jej pod kámen a spustí se za ním po provaze do podsvětí.

2. Popis podsvětí bývá různý, celkem však dosti kusý a troskovitý. U Kuldy je to zámek, v němž dva draci hlídají dvě princezny (počet hlav neudán). U Koláře má drak, hlídající jednu princeznu, dvě stě hlav. U Mikšíčka jest to rozkošná krajina se zámkem, v kterém (vlivem var. *a*) trpaslík, v první části přemožený, hlídá princeznu. U Popelky spustí se vysloužilec do zámku se zahradou, kde čert, svého řemesla švec, sedí ve vrbě a šije.

Zajímavé, co rek v obydlí princezen nalézá. Zajímavé tím, že ačkoliv tento prvek zde patrně nahražuje jakousi mezeru, ve variantu *a* citelnou, nijak pak není s dostatek využit. U Kuldy najde v prvém pokoji trouby a bubny, ve skříni píšťalky, a tím vším může přivolati si velké vojsko. Dá si dát císařské šaty a zbraň, přehlíží vojsko. U Koláře je ve skříni píšťala, buben, trouba, jimiž přivolává stádo lvů, jízdu a pěchotu. U Václavka octne se v krásné zahradě, v ní zámek, stromořadí, v zámku nádhera, již asi dlužno přičísti na vrub sběratelovy fantasie. V kuchyni princezna, jež reka krmí a varuje. Po boji soudruh reka nezradí. U Popelky schází tento detail, u Mikšíčka, kde vlivem var. *a* scházejí draci, slouží rekovi píšťala, visící na zdi, k tomu, aby povolal houf skřítků, a dal jimi jich zlého pána roztrhati.

Boj s draky podniká rek u Kuldy pomocí princezen. Od jedné dostává prsten, jímž nabývá síly čtyřiceti mužů, a meč, který na ráz vše smrtí. Když zabije draka, jde pak k druhé princezni, dostává totéž a usmrtí silnějšího draka. U Koláře dostává prsten a meč, jímž na ráz stíná sto hlav.³⁰⁾ U Václavka zápasí rek s obrem na zahradě a udeří jím, až je mrtev. U Popelky ovšem, právě jako u Mikšíčka, tento detail schází, a rek jen svěcenou holí přinutí čerta vydat klíče od zámku, kde jsou vězněny tři princezny.

Když jsou princezny vysvobozeny a vytaženy na povrch, zradí soudruzi reka. U Kuldy spustí provaz, na nějž rek opatrně místo sebe při-

³⁰⁾ Tento prsten sílu dodávající a meč samoseč náleží k oněm hojným bludným prvkům, nevázaným na určité látky, jichž provenience nebyla dosud podrobena systematickému studiu.

vázal kámen, podobně u Popelky, u Koláře reka jednoduše opustí, u Mikšíčka zasypou díru, kterou princezna vylezla na povrch.

Rek nyní hledí si pomoci z podsvětí ven. U Kuldy zavolá vojsko a najde tři lidi, kteří jsou z jeho krajiny, ti jej podzemní cestou dovedou přes moře domů, dva zemrou, třetí s ním dojde až do vsi. U Koláře vynese jej lev, u Popelky čert, u Mikšíčka dá si od skřítků vystavět schody.

3. Ve všech versích zůstává rek ve městě vysvobozených princezen nepoznán, zatím co se soudruzi chystají k svatbě a princezny kladou různé podmínky, jichž splněním se pak pravý vysvoboditel objeví.

U Mikšíčka je krejčovským pomocníkem a pošle princezně slunečné a měsíčné šaty³¹⁾ její, jež vzal sebou z podzemí. U Kuldy, jako zlatnický tovaryš, posílá mistra prodávat v zámku prsteny princeznamí darované. V obou versích vsunut humoristický detail na tomto místě oblíbený, jak tovaryš na oko hrubě se zdráhá vyhovět princezninu pozvání, ukazuje, že ona má k němu stejně daleko jako on k ní a pod. U Kuldy ještě jiná vložka. Princezna přiveze si reka přímo ku svatební hostině, vykládá hostům hádanku, že ztratila od zlatého zámku klíček, dala si udělat stříbrný a nyní nalezla zlatý. Který si má ponechati? ³²⁾ U Koláře slouží rek pět let jako kovářský chasník a pomáhá králi nepoznán ve válce jako rytíř. ³³⁾ Při vítězné hostině hodí princezně do poháru prsten, který mu darovala. U Popelky přijde po roce do města, právě o svatbě, vyžádá si pohár ze svatební hostiny od princezny a hodí do něho darovaný prsten. (Dostal od nejstarší prsten a šátek. ³⁴⁾)

Trest zrádců jest vesměs krutý (vlivem as povídek drakových), roztrhání voly (Kulda), divokými zvíraty (Popelka) a p.

Naše verše celkem stvrzuje základní znění variantu b, tak jak je podávají verše Kuldova a Mikšíčkova z Moravy, jest však proti nim v osnově neucelenější.

Na konec připojuji ještě dvě verše české, jež jsem neměl již příležitost vpracovati do tohoto rozboru.

Bouchal (Český lid. VI).

³¹⁾ Šaty slunečné a měsíčné je zde jen slovní reminiscence na podobné vtipy z jiných látek o dívce, kde šaty podobně mají vytčené místo.

³²⁾ Hádanka je z látek jiných, o dracích ohrožujících princeznu (naše XXI. na př.). Srv. na př. Köhler I. str. 426.

³³⁾ Prvek, jenž zabloudil sem z jiných látek: o rekovi, jenž nepoznán zápasil o princeznu, o rekovi, jenž sloužil jako zahradník atd.

³⁴⁾ Ohlas opět jiného zakončení, kde rek se sází s hostinským, že dostane jídlo a pití z královské svatební hostiny. Pravidelně v širších versích naší povídky XXI.

Verse naprosto v rozkladu. Počátek o hlídání jabloně třemi syny.³⁵⁾ Honza pak pronásleduje velkého chlapa do lesa do studně, přijde studní k třem princeznám, dostane od každé prsten (a meč), přemáhá tři, šest, devět čertů (vliv látek o týrání duchy. Cfr. N. S. I. str. 31., látka 13., var. b, d.). Pak najde tam na okénku píšťalu, zavolá jí vojáka, pak regiment vojáků, ti mu udělají studní nahoru schody.

Kulda (Český lid. VI).

Králi dle předpovědi ztratí se tři dcery v šestnácti letech, hledají je setník, kadet a tambor. Následuje vložka z prvého variantu, jak vaří si v černém zámku, kam přichází staříček, ale nepřátelství staříčkovo zapomenuto, ač upomíná na ně jeden detail. (Staříčkovi se skřípnou vousy do dřeva). Tambor spustí se pak za staříčkem do jámy, najde princezny, trápené třemi draky. Dostav meč visící na zdi a vína na posilněnou, přemůže draky, dostane od princezen slunce, měsíc a hvězdy, dá si je do kabely (»a v tom čase nesvítilo na nebi ani slunce, ani měsíc, ani hvězdy«). Soudruzi vytáhnou princezny, tambora tam nechají. Tambor najde ve stole píšťalku, zavolá jí vojáčka, poroučí pluk, jenerálské šaty, jede ku králi, prokáže se darovanými věcmi. Dodatek, že sňal tomu vojáčkovi hlavu na jeho přání, z vojáčka stal se mládenec, a zámek byl už na rovině. I toho stařečka sňal a z něho stal se krásný mládenec. (Šablony.)

Cosquin č. I. a LII. Poznám. I. str. 6 a n, II. str. 138. a n.; II. str. 351. (Oba varianty českých látek). (Cfr. též pozn. k č. XIX. porůznu). *Köhler-Gonzenbach* k č. 58. 59. 61. 62. 63. 64. II. str. 238—242. (Zft. VV. VI. str. 164—165). *Köhler-Campbell* k č. 16. str. 296. a n (zatemnělé). *Wollner* pozn. k č. 14—16 str. 555 B. *Köhler-Schiefner* k č. II. str. VIII.—IX. *Köhler* I. str. 292. k č. 4. *Český Lid* VI. str. 239. k č. III. *Hahn* II. k č. 70. str. 294. k č. 97. str. 310.; *Grimm* II. č. 166. str. 323. *Kreutzwald-Löwe* 8.

* XIV.

Kde se říka na tanečnících, tam zbojnici tancovali s bačůfkami a potem toš oni měli i v tem Hrozenkofskem lesi komory zděné a tam pry byl, ten, — tam měli ty svoje poklady, eště vloni tam chodil jeden z Karlovic. Tam má být stůl, jak se tam doleze, a za tem sedí pes či drak a neda tam vejít. Tam teče voda taka chladna. Od těch bačůvek brali mléko a tam na rovince s nima tancovali, tož tomu nadali »Tanečnice«. Při tych zbojníkoch byly takoví štyře muští a jedna ženska. Ti se menovali Matěřánci, chodili po nocách a kradli. Nějakému v Karlinci vrtali nebozízem do kolena, ať dá peníze, a nedal. Potom přišli na jedneho k nam, Płankovi, děti spaly na loži a oni spali na hůře. Tož a on slyší tam neco chodit, on sa podíval komínem, člověka vidí ušípaného a on si děla atd.

³⁵⁾ Cfr. na př. Cosquin I. str. 12. Köhler-Gonzenbach k č. 64. II. strana 241. Wollner str. 535, Köhler 517, Hahn II, k č. 70. strana 294.

Č. verše: *O pokladu hlídaném pod semí psem, kohoutem a p. Srov.*

Václavek (sbírka XXXII.) strana 49 - 51. Václavek (knihovna VIII. 15/16) strana 77. Viz též: Václavek (Květy) strana 56. K. I. 6 (daleké díry do Radhoště). Viz též: Sedláček I. strana 7. II. strana 57. Menšík V./VI. č. 9.

Cfr. též č. II a vložku v č. XI. na počátku.

O podivném tanci v lese. Srov. na př. Václavek (Sbírka XXXII.), str. 188. Václavek III. str. 10.

27. srpna. Jarcová.

Vdovec Ž.

XV.

Jedna princezna v Dalmácií byla zavinšována od jedné čarodějnice. Jeden voják tam ležel, frajtr, a ten, když byl na vartě, ona k němu přišla a prosila ho, aby jí pomohl, a on se jí ptal, jakou stranou by ji pomohl. Ona mu říkala: »Od černé krávy každý den žejdík mlíka donést.« A on jí ho nosil každý den. Tak ji ho nosil půl roku. Za půl roku tak ji vysvobodil, Ona byla jednoho krále dcera ukradená. Potom milý voják princeznu jak vysvobodil, tak princezna vojáka si vzala za manžela a jela s ním ke svému otcovi. Ale už otec nebyl živ, protože ona tam byla přes sto let, jenom že bylo v pamětních knihách poznamenané, že se tomu králi dcera ztratila. Tak voják byl velice obdarovaný a dceru si sebral. Tak ten jistý voják, jak si dceru sebral, tak byl velice obdarovaný; tak dal svému vojsku, svému regementu, hostinu velikou udělat a od vojska byl propuštěný.

XVI.

Byl voják na kvartýře v jedné dědině u jednoho sedláka, a ten sedlák měl jednu dceru, a otec se bál, že ten voják s ní něco bude mít. Tak ho vartoval, vojáka, dlouhý čas. Ale voják nebyl zdechlý, ten si netížil, pomáhal mu na poli a i doma, všecko mu usluhoval. Potom jeden čas ten jistý otec spatřil vojáka létat za dcerou do chlíva a dcera litala za vojákem do maštale. Šikovní oba byli. Potom ten hospodář žádal oficíra, aby toho vojáka dal pryč, a on se ptal ten oficír hospodáře, že proč ho chce dát pryč.

»Pro nic jinšího, jen proto, aby mi s dcerou něco nevyvedl.«

»Tak vy jste žádal šikovného muže, tak včil vám ho odeberu a dostanete vojáka cigána.«

Cigán, jak přišel k němu na kvartýr, moc dobrého nedělal. Co mohl ukrást, ukradl, propil a rozházel.

Ten jistý voják, co tam byl před tím, ten přišel do druhé vesnice. A on si s tou ženskou, co tam byl předešle, dal zprávu, aby ho počkala

v neděli po poledni v poli, že on, jak bude po práci, že on ji tam bude čekat, neb ona jeho. A ten voják tam nepřišel. On musil jet na ordinanc se svým koněm. Jak přijel z ordinance tento den večer, tak sebral koně a sedl na něho, a jel do té vesnice k tomu sedlákovi. Koně si uvázal pod kolnou, byl tam dobře povědomý, tak si otevřel dveři a šel do světnice. Ve světnici hledal dceru, kde spávala, dcery tam ne-našel. Hledal staré rodiče, kde oni spávali, také jich nenašel. Povídal si:

»Co to může být nového, když tu žádný doma není.« Tak si udělal světlo v té světnici, a jak si světlo udělal, tak dcera byla na peci, a ruky měla svázané nazadku, tak jak otrok, a mezi zubami tu měla kolek, aby nemohla mluvit. A ti staří seděli v hloučku v jednom koutě oba, a také měli svázané oba ruky, a také měli ty kolky v zubech, jak ta dcera, aby nemohli mluvit. On jim to z huby vybral a ruky rozvázal, a ptal se jich, kdo jim to udělal. Oni mu odpověděli, že tam přišli tři raubíři, a že žádali po něm peníze; a on se jich ptal, kde ti raubíři jsou, — že jsou na komoře, že hledají peníze. A on vzal paloš a šel do milé komory, a slyšel na komoře na vrchu štabarcovat. A on řekl:

»Bosovám vašu dušu, marš dolů!«

Tož ten první s té hůry letěl dolů a hnál po vojákově palici. A voják byl tak chytrý a šikovný, ten mu otpalíroval a ruku mu uťal. Potom letěl druhý, tak zas po něm hnál, ten mu zas odhodil tu palici palošem, a uťal mu ucho. Potom letěl třetí s hůry dolů, tak mu vťal dozadu. Tak všecky tři poranil. Potom přišel do světnice k sedlákovi, jak s těmi byl po pořádku. Sedlák ho pustit nechtěl, aby nejezdil, někdaž ráno. On se mu vymlouval, že to nemůže být, že on musí na kvartýr ve svůj čas přijet. Voják šel na to místo, kde koně uvázal, pro svého koně, a koně nebylo. Tak sedlák, když ho tak zaopatřil, tak mu říkal, aby se nic nestaral, že on mu koně vystaví za své peníze jakého bude chtět. Tak voják tam rád přenocoval, a ráno šel do své dědiny, na svůj kvartýr. A vešel do maštale a koně našel v té maštali, co ho míval. Přišel do světnice, dcerka (?) mu pravila:

»Vojáčku, u nás se stala veliká proměna. Můj muž s mojími dvěma syny vartoval pšenici na poli a zloději přišli brat pšenici a tak oni se s nimi bili. Můj muž pozbyl ruku, starší syn pozbyl ucho a muž [mladší syn] má přeťaté záda.«

A to ten jistý voják jim sám udělal, protože šli krast do cizí dědiny k sedlákovi na hůru peníze — a tak se jim ten kšeфт nepodařil. Tak voják šel to meldovat k reportu co udělal. Sedlák ráno o deseti hodinách přišel k tomu komendantovi, vypravoval o tom, co ho ochránil od té smrti a peníze že má zachované. Tázal se ho komendant, kolik těch peněz měl.

... »Šedesát tisíc, v pšenici na hromadě na hůře jsem jich měl strčené.«

Tak žádal toho komendanta, aby toho muže z vojny propustil a dobře komendanta obdaroval. A také komendant to povolil, obštít dostal, a dceru sedlák mu dal s jeho jméním. A také hned se sebrali, a ta armáda, co u ní byl, tři dni darmo jedli a pili, všecko sedlák zaplatil, a byl z vojny propuštěný.

XVII.

Včilej byla v Lidečku přístava, a byly tam ženské naschoděné, přadly. Tu jedna ženská pravila, když tam nebylo mužských na té přístavě: »Kdyby prý sem aspoň čert přišel.«

Ale čert tam byl za malou chvíli. Jedné ženské upadlo vřeteno, co přadla len, na zem, a ta se proň shýbla a poznala na nohách, že má koňská kopyta. Tak říkala té hospodyně, že už je zle.

Hospodyně říkala: »Nestarej se nic.« Čert pravil, že s ním musí jít.

Ona mu odpověděla, čertovi: Až poteče voda Lidečkem, než kohout zazpívá.«

Čert všecky kohouty v Lidečku skoupil a dobře jich platil. Jedna gazzděna měla dva: jednoho prodala, druhého schovala pod ohrabečnicí, co se zboží osívá. Čerti se sebrali a dělali stav v Lidečku. Potom ještě měli donést jednu [skálu], a ta hospodyně toho kohouta pustila, a kohout zazpival, a čerti, co skály nesli, kde hlas uslyšeli, tam skály zaházeli. U nás jsou dvě, u Jarcové, shoděné, v Brňově je jich šest zas zahoděných. Tož to je památka až podnes.

Čert uchází se o dívku, má však dříve provést skalní stavbu, kterou mu kokrhání uschovaného kohouta překazí.

České verše: K. I. 15. od Rožnova. Václavek (sbírka XXXII.) str. 95—96 z Valašska. Menšík V./VI. od Holešova č. 41. str. 372—376 [Srv. též J. Hošek (Český lid VI. str. 185).]

Václavek (Sbírka XXXII.), str. 95—96. Na Lidečku hloupá dcera sedlákova, Rozina, v hospodě, když netančí, přeje si třeba čerta; přijde nastrojený, má kopyto. Dcera jde domů a vypravuje to otci, čert ráno přijde do stavení, dcera se zpovídá, matka chce na čertovi, aby vodu (Senicu) obrátil hore Lidečkem za noc, než kohout zazpívá. Čert po vsi napřed, kroutí kohoutům krky, matka schová jednoho pod necky, čerti nosí skály, když nese poslední, pustí matka kohouta atd. Na skále dosud vyznačena záda čertova.

K. I. 15. str. 40 a n. (první část).

Děvčata jsou na přástce, domácí si nikdo nevšímá, ona by i čerta chtěla, přijde myslivec, chce ji za ženu, ona žádá, aby za 48 hodin

postavil na kopci mlýn, v kterém by se mlelo. Čert druhý den v Bečvě skupuje všechny kohouty, stařec radí, aby si kohouta schovali. Čert nosí skály, kohout puštěn zakokrhá, čert skálu pustí, ještě jsou na ni vytlačena záda a řetězy, jak ji nesl. (Povídka pokračuje dál o rekovi bez bázně.)

Menšík. V Lidečku (na cestě od Klobúk do Vsetína) k muzice v půlnoci přijde pán jako myslivec, hovoří po německu, tančí s Kačenkou po nebožtíku Trousilovi, chodí pak za ní k půlnoci neb k poslednímu (v noci černě, ve dne zeleně). Říká si Ladimil, chce ji za ženu. Matka chce (je půl dvanácté v noci), aby touž noc vystavěl most klenutý od jednoho kopce k druhému. On káže pomocníkům poškrtit všechny kohouty ve vsi a pak dá si nosit balvany. Jedna zbožná stařena měla však kohouta pod neckami, ten zakokrhal, most se sesul. Dosud vidět sříceniny a skamenělé hlavy čertů v lese. (Ku konci vložena epíoda o kořalce, již čert vynalezl.)

Cfr. A. Wünsche: Der Sagenkreis von dem geprellten Teufel als Baumeister. (Allg. Ztg. Beilage 1894. č. 202—203). Köhler III., str. 582—3.

XVIII.

Byla jedna princezna od uherského krále Štěpána, který dostal korunu s nebe.

Před roky Uhři neměli svého krále, tak dostali psaní s nebe, že dostanou krále. Který bude na železném stole obědvat na den osmého července, ten že bude uherským králem. Tak všeci Maďaři bohatí si dali nadělat železné stoly, a na ten den všici šli pod širou oblohu a obědvali na těch železných stolech. A sedlák Štěpán také obědval na železném stole. Obrátil pluh železem na vrch a dřevem na spodek, a jeho žena mu přinesla oběd na pole. A on říkal pacholkovi: »Tady budeme obědvat na železném stole.« Anděl s nebe nese korunu a dával mu ji na hlavu. A sedlák se bál, tou otkou, co špárou od pluhu hlínu, se zaháněl, a na uherské koruně po dnešní den je znamení: po jednom křížku tou otkou čáhnul, tak je ten křížek posavad nachýlený. Ale anděl mu ji přec na hlavu dal. Tak mu ji nemohl žádný s hlavy sdělat, až se všickni Uhři sjeli, mu korunu s hlavy odebrali, za krále ho přijali. Potom dlouho nekráloval. Vedli proti němu rozbroj a tak ho zabili. Tak se dostali pod rakouskou vládu.

Viz »Český lid I« »Pověsti o panovníkovi povolaném od železného stolu« a dodatky: IV. strana 22 (Franko). VI. strana 137 an. (Zíbrt).

XIX.

Potom dcera princezna byla zavinšována pod jedním drakem u Segetína. Jsou tam tři vody: Dunaj teče rovno, Tisa a Maruša jdou do boku. V Tise je víc ryb než vody, a ten drak tam přebýval a žral ty ryby. Až mu ryb pochybilo, začal chytat lidi. V Obrvargajnu se ztratilo moc lidu. A žádný nevěděl, kde se ti lidí dívají (t. j. kam ti lidé mizí), až potom šli dva vandrovní. Jeden ostal na straně a druhý šel z předu a ten drak toho předního i s pinklem popadl a sežral; a ten druhý, jak to viděl, tak se vrátil do Segetína a tam to meldoval u práva, že viděl toliké a toliké zvíře, a že mu kamaráda sežralo. Tak potom tam dali tele vycpané slamou a vápnem, ale maso bylo pryč, a patrija vojska čekala s kanóny. Potom, jak byl hladový, vylezl z vody a letěl pro to tele. A tenkrát vojáci začali z kanonů do něho bít, tak ho zabili. Sedm centů sádla z něho vybrali a jedno vědro jedu, a princezna byla vysvobozená. Tak vandrovní byl velice obdarovaný.

Rek osvobodí princeznu obětovanou drakovi, Istí, že dá drakovi sežrati kořist, po které zdechne.

P. Lerch: Ein Beitrag zu den Localsagen über Drachenkämpfe Or. Occ. I. strana 752. Cfr. též strana 564.

XX.

V Sedmihradské zemi byl jeden boháč veliký a měl princeznu. Tak mu ji raubíři ukradli. Tak jí neměl tři léta. Za tři léta tam přišel jeden sládkovský krajánek a tam u něho nocoval. A on se mu stěžoval, že měl jednu dceru, a že se my ztratila; a on mu povídal: »Když mně dobře budete platit, já vám ji najdu.«

On mu říkal: »Kolik budeš peněz chtít, tolik obdržíš.«

On mu odpověděl: »To bude těžká práce. Jestli já trefím, tehdy kdy oni budou pryč, tak ji dostanu; ale potravu sebou musím mít. Ona je na jednom ostrově v jednom zámku; já se musím vézt po moři, a také se o to postarám.«

Také když přijel k tomu zámku, šíř kapitánovi dobře zaplatil. Když přišel do zámku, těch raubířů nebylo doma. Přišel na dobrou chvíli.

Ona mu říká: »Vítaj, vítaj, můj vysvoboditeli. Už na tě čekám dvacet let. Jak jsi se sem dostal?«

On jí odpověděl: »Já to mám všecko z vnuknutí božího, já jsem poslaný od tvého otce. Ale potravy už mně chybilo, už nemám.«

Ona mu odpověděla: »Nestarej se nic, jenom ber, co budeš moci, zlata a stříbra, drahých klenotů, co nejdražších. A už se nemeškejme

neb nemáme dlouhý čas. Jak nepřejedeme za čtyry hodiny z tu odtud, budeš ty nešťastný a i já.«

Ale on už byl hotový, tak sedli na bárku, už šífa nebylo, a ona uměla veslovat, tak jeli pryč. Tak šťastně ujeli až do její krajiny. Tak byl, jak ji přivedl k jejímu otcovi, dobře obdarovaný.

XXI.

Hyněk

Jeden král měl dceru, a v tom městě každý den musili drakovi jednoho člověka dát. A ten drak z každého numera sežral jednoho člověka. Potom přišlo na královu dceru, drakovi ji dát. Třetí den před tím král dal obtáhnouti město na zármutek modrým suknem. Přišel tam jeden vandrovny, ptal se, co je to za znamení, že je to město obtáhlé modrým suknem. Jemu odpověděli, že zítra o devíti hodinách půjde králova dcera na pokrm drakovi, tak že je to ten zármutek. On odpověděl, aby ho ke králi přednesli, že on se za její život obstará, že bude uhájená. Tak lokaj, když to tam přednesli, královi omeldoval; král se velice nad tím poradoval. Ráno hned byl obeslaný, co bude žádat, když se to stane, a ona bude obhájená. On povídá: »Milost královská, co mně budou chtět dát, já všecko přijmu.«

Na druhý den ráno králova dcera už šla k drakovi o devíti hodinách. Veliký zástup lidu s ní šlo. Ten šel také s ní. Jmenoval se Hyněk a měl prut od černého muže. Když přišel k drakovi, povídá drakovi: »Draku, polez ven, tvůj pokrm je tu.« Drak mu odpověděl, že ještě nemá hlad, že zítra, v osmou hodinu. Ti šli zpátky, král, jak ji uhlédl, byl velice potěšen. On mu povídá: »Pane králi, ještě zítra v osmou hodinu zas musíme jít spolem tam.«

Na druhý den zas v osmou hodinu Hyněk šel s královou dcerou k drakovi. Když přišel k drakovi, k jeho skále, volá na draka: »Draku, polez ven; tvůj pokrm je zde!«

Drak mu odpovídá: »Až zítra, v osmou hodinu.«

Zas šli zpátky, král byl velice potěšen, že dcera zas zpátky jde. On mu povídá: »Pane králi, zítra bude nejhorší.«

Na třetí den ráno o osmi hodinách Hyněk vzal dceru, a procesí šlo, a i král. Chtěli vědět, jak ten poslední to dopadne. Když tam přišel Hyněk, na to místo s tou dcerou, procesí ostalo zde pozadu. Hyněk nechal dceru za sebou stát a přistoupil ke skále a vytáhl prut, co dostal od černého muže, a volá na draka: »Draku, polez ven.«

Drak sebou pohnul ve skále, až se skála tak trásla, a vylezl ze skály ven. Když ze skály vylézal, tak devět hlav měl; hned mu tím prutem (Hyněk) na ráz tři hlavy uťal; a jak podruhé se zahnal, uťal

mu zas tři; potřetí jak se zahnal, zas mu uťal tři. Tak po kolena v jedě brodil, co z draka jed tekl. Králova dcera, když viděla, že on jest tak slabý v tom jedě, tak ho vzala za ruky a vyvedla ho ven.

Tak šli spolem až na to místo, kde ten veliký zástup lidu čekalo, jak to s ní vypadne. Král se velice poradoval, že mu princeznu vysvobodil a i všecko město bylo rádo, že už takého soužení mít nebudou. Tázali se ho, co mu budou dlužni. On odpověděl: »Co jsem vysvobodil, to je moje a ostatek, já vám všechno odpouštím. Ale za den a za rok sem přijedu.

Čekali do dne do roka, on tam nešel. Za den a za rok král měl vojnu. Lokaj jeden povídal, že on se dá na pomoc na místo toho, co má přijít.³⁶⁾

Potom ten se upamatoval, milý Hyněk, kde má jít. Sebral se on a šel do milého města a naučil se na círeče hrát. Král měl hostinu a on měl od princezny dva prsteny zlaté, když ji vysvobodil, na svých rukách. Na těch prstenech měla princezna svoje jméno. On povídal v hospodě: co je tam nového. »Král má mít vojnu a ten jeden lokaj se bere za zastavatela princezny, že ji on vysvobodil, a tak má být zítřejší den sdavka.«

A on pověděl, Hyněk, že on také půjde tam, kdyby mu tam dovolili aspoň zahrát. Tož při hostině před sdavkou Hyněk přišel, co princeznu vysvobodil a začal hrát v burku. Tak ho volali, aby šel do světnice. On říkal, aby mu dali z toho koflíka pít, co princezna pije. Princezna svolila. Tak mu přinesli víno v tom koflíku, a on ty prsteny tam pustil. Princezna, jak uhlédla prsteny, hned to meldovala svému otci, že už je ten tam, co ji vysvobodil, co na té círeče hraje, že to on je. Tak milého lokaje hned odmrštily a král ho dal utratit, a Hyněk dostal princeznu.

Tak měl s druhým potentátem vojnu ten král, ale Hyněk šel zas na poradu k černému mužovi, co mu dal prut na draka, zas se u něho poradil. Dal mu černý muž koně a paloš, že všecko, co žádá, vybojuje. Když byla vojna, taky šťastně co mu poradil a poslechl ho (vykonal).

Potom černému muži za poradu musil hlavu stít. Tak mu černý muž dobře poděkoval.

Rek pomoci černého muže osvobosuje princeznu, obětovanou drakovi, sidlicímu u města, pomáhá pak, nepoznán, králi v boji a usvědčí domnělého ochranci princeznina ze lži.

Povídka tato skládá se ze dvou úlomkovitě zastoupených látek.

³⁶⁾ Vyprávěči vypadl motiv o zradě lokajově hned po zabití draka, jako mu též schází celý začátek o černém muži a o nabytí kouzelného prutu.

1. Rek osvobozuje princeznu obětovanou drakovi.
2. Rek vychován černým mužem . . . pomáhá nepoznán králi v boji.

1. Látka prvá má v češtině tři varianty (NS. I. str. 27.—30. Látka 12.).³⁷⁾ Srovnáváme zde jen úlomek, který obsahuje naše verše.

Z var. a) u Bayera město černým sukнем potaženo, drak denně vyžaduje člověka. Rek jede s princeznou, otvírá skálu prutem a volá draka. Drak nechce vyjít až příští den, tak dvakrát, až po třetí vyjde, je zabít, rek usne, pacholek, jenž princeznu doprovázel, jej zabije a vydává se za osvoboditele, princezna chce čekat rok a den. Oživený rek vrací se po roce, posílá princezně po zlatníkovi prsten, který mu darovala. Princezna proň vzkáže, on jí vzkazuje, že má k němu stejně daleko, pak poznán usvědčí zrádce. U Menšíka drak sedmihlavý, princezna čeká u kapličky, k tomu účelu postavené. Drakovi narůstají stále čerstvé hlavy, až konečně je přemožen. Rek dostane od princezny půl prstenu a šátku a vyřeže si jazyky z dračích hlav. Zrádcem je úředník, jenž se vykazuje hlavami. Po roce město červeně ozdobené; rek sází se s hostinským, u něhož nepoznán jí, že dostane vše, co bude chtít, z královské tabule (po tři dny), pak poznán. U Kuldy značné odchylky a novotvary. Město černě potažené, pro princeznu přijde saň (shltit tělo) a čert (duši). Rek je přiklíží divotvornou mastí, čerta ztrestá, sani setne obě hlavy a vyřeže jazyky. Dostane zlatý prsten a slibí za rok se vrátit. Kočí proti tvrzení princezny dokazuje dračími hlavami, že je ochrancem. Po roce v červeně vyzdobeném městě rek sází se po třikrát s hostinským o jídla s královské tabule, usvědčí zrádce, jenž si nevědomky sám diktuje trest.

Z variantu b). U Němcové je to drak desítihlavý, jenž rozšiřuje morový zápach a žádá princeznu k žrádlu. Rek jej zabije, vyřeže hlavám jazyky, dostane půl závoje a slibí za rok se vrátit. Zrádcem je kočí jenž nevědomky si diktuje trest. U Kuldy drak vyžaduje denně pannu. Rek přemáhá draka, jemuž za jednu sňatou hlavu vyrůstá jich sedm princezna čeká v kapli, dá prsten rekovi. Rek vyřeže jazyky, odesdí zabit sluhou, po roce — oživen — vrátí se k svatbě zrádcově, sází se s hostinským, přiveden k hostině. Princezna vypravuje hádanku o zlatém zámku a zlatém klíči k němu, který ztratila; dala si dělat stříbrný, našla pak zlatý.³⁸⁾ U Radostova žíví se drak jen pannami, rek mu po boji vyřízne jazyk, dostane od princezny prsten, usne, zabit dvěma

³⁷⁾ Var. a): Bayer II. 8. (24.—28.) od Rožnova, Menšík 66. (219—228.) od Jemnice, Kulda III. 2. (18.—25.) od Olešnice. Var. b): Němc. II. (47.—67.) Rad. (13.—31.) Kulda I. 27. od Rožnova. Var. c): K. I. 54. od Rožnova, Kulda III. 25., Kulda IV. 13. od Kamenice, Václavek I. (30.—40.) z Valašska, Rad. (1.—12.). Ze zlomků spadají sem: Kolář II. 20. (13.—18.) ze Slovácka, Hraše 7. (27.—32.) od Broumova.

³⁸⁾ Cfr. na př. Köhler I. str. 426.

sluhy, za rok — oživen — se vráti k nastávající svatbě jednoho ze zrádců, sází se s hostinským o jídla s královského stolu, usvědčí zrádce dračím jazykem.

Z variantu c). Kulda I. 54.: V městě modře ověšeném drak požírá řadou lidi, Petr doprovází obětovanou princeznu, ováže drakovi krk její zástěrou a zabije jej. Zrádcem je sluha. Po roce město červeně ověšené, rek přijde, je poznán, zrádce utracen. U Radostova nahrazen je běžný motiv jiným, z látek, v nichž rek závodí o princeznu. U Václavka drak dvanáctihlavý, princezna určena mu losem, drak první den nechce vylézt, až druhý den v osm hodin ráno. Po ubití draka rek vyřeže jazyky. Zrádci jsou dva lokajové. Po roce přijde — oživen — do červeně ověšeného města sází se s hostinským o jídla s královské tabule atd. U Kuldy IV. 13. zaměněn drak třemi obry (vlivem povídek o rekovi, jenž na pastvě zabijí obry a závodí pak nepoznán o princeznu). Na konci zrádce komandant, město červeně ověšené, sázka s hostinským. U Kuldy III. 25. černě ověšené město, desítihlavý drak, jenž šíří morový západ, rek vyřezává draku jazyky, dostává prsten, zrádcem kočí. Po roce červeně ověšené město, sázka s hostinským zvlášť široce rozvedena. U Rad. (1.—12.) drak desítihlavý, zápasí s ním dva rekovi zároveň, provázení zvířaty, princezna rozhodne pak mezi nimi házením prstenu, kterého si vezme za muže.

Ze zlomků Hraše vypravuje o desítihlavém rekovi, jenž přilétá jednou do roka a chce princeznu. Boj na třikrát, rek pokaždě utne tři hlavy, princezna zatím čeká v kapli.

V naší povídce, která shrnuje z celé látky jen právě základní episodu o boji s drakem a nejasné zakončení, nahrazeny ostatní části úlomkem z druhé látky.

2. Látka tato náleží v češtině ke skupině látek, jež právě úvodem se liší. V látce, odkud vzat úlomek naší povídky, (NS. I. str 38.—39. látka 20. var. a) a Tille, Literarní studie I.) otec rekův chytí divokého muže, rek, jako hoch ještě, jej náhodou vypustí z vězení, prchne pak před otcem a je divokým mužem vychován na rytíře. Divoký muž pak radí mu, aby nepoznán sloužil u krále, pomáhal mu v boji atd., přičemž jej vyzbrojuje, mu radí atd.

(Dračí motiv).

Cosquin č. V. (širší varianta o několika bratřích se zvířaty) pozn. I. str. 72. a n. II. str. 352.; č. XXXVII (širší varianta se psy), č LV. (zlomek). *Gonzenbach-Köhler* k č. 39., 40., 44. (širší varianty) II. str. 229.—230. (Zft. VI. str. 75.—77.) *Köhler-Campbell* k č. 4. str. 115 a n. (Kombinováno s jinými látkami.) *Wollner* čís. 10. 11. (širší látka) a (hlavně) poznámky k č. 14.—16. str. 554. A. *Köhler* I. k č. 8 str. 303. (širší varianta); str. 368.—369., str. 387. k čis. 4. (širší varianta); str. 398.—399. E. S. *Hartland*: The legend of Perseus. London Nut. 1894. 8. *Hahn* II. k čis. 22, str. 214 a n.

XXII.

Kojata.

Byl jeden král a měl jednoho syna, a král jel přehlédat svoje dvory. Přijel k jednomu dvoru, měl všecko v pořádku. Tak než jich objel třináct, a žena byla doma těhotna, královna, na tu zapomněl. Potom jak jel zpátky, přijel do svého lesa a chtělo se mu velice pít. Kázal kočímu zastavit koně, aby hledal někde vody. Kočí hledal vody, ale najítí nemohl. Tak šel sám král. Našel jednu studénku král.

Tak když neměl se z čeho napít, tak si ke studénce klekl, a měl hodnou bradu; a ze studénky viděl, mělo to klepeta jak rak a červené oči; tak ho chytlo za jeho bradu, toho krále, tím klepetem, a nechtělo ho to pustit, až mu dá to, o čem doma neví. A on si povídal: — O všeckém vím — a na ženu zapomněl. Žena měla prince. Tak on to přislibil. Tak ho ten pustil.

Když přijel dom, uhlédl prince narozeného, tak byl smutný. Trvalo to dvanáct let, princ se ho vyptával, proč je tak smutný. On mu odpověděl: — Když jsi prodaný. — On mu povídá princ, aby se nic nestaral, že on si v tom pomůže.

Princ si vzal koně, a vydal se na cestu. Jel pět dní cesty ze svého lanu pryč. Přijel k velikému jednomu jezeru, koně tam uvázal a viděl tam třináct kačen po tom jezeře plovat a třináct košíl na břehu leželo. Ten tu jednu košili sebral a schoval se a i s košilí. Těch dvanáct kačen uteklo a ta třináctá běhala a hledala košili. A když on viděl, když ona vždycky běhá a hledá košile, on se jí ukázal. A to byl tatík těch kačen, co toho otce jeho za tu bradu chytl. To byl veliký čarodějník, jmenoval se Kojata.

Ta dcera byla nejmladší. Ta mu řekla: — Včil ti dám dobrou radu. Ty vysvobodíš mě, a já vysvobodím tebe. Můj otec ti dá velikou úlohu, ale mě vyzradit nesmíš. A koně nech tu a běž k mému otci. On ti dá kvartýr a tři dni ti dá rozmyšlení. Budeš ve světnici sám a já večír budu brnět po okně, já se udělám ve včelku, protože jináč k tobě nepřijdu. A co ti budu radit, to mě musíš poslouchat. Můj otec má nás třináct dcer a my sme všecky jednaké, jak jedna, tak druhá; všecky stejné šaty. A on ti dá hádat, která je nejmladší. A jináč mě nepoznáš, pod levým okem budu mít mušku takou maloučkou. A dej si pozor.

Tož si ho zavolal a dcery stály v glídě. Ptal se ho jestli mu uhodne, která je nejmladší jeho dcera; tak že bude mít život darovaný. On si jich třikrát obešel a ledva ji poznal. Tož mu ukázal, že to je ona. Stála třetí od kraje. On se ho ptal, že kdo mu tu radu dal. On mu odpověděl, že jemu pánbu nic neporoučí.

Na druhý den mu uložil vystavit zámek ze samého zlata a stříbra, a bez kladiva a bez vařachy.³⁹⁾ A potom on se nad tím staral. Ale ona večír zas přiletěla a dala mu prut. A on šlehnul a zámek byl, důkladnější než on měl prv ten. Jenom ráno chodil kolo zámku a poklupoval. Král Kojata, jak vstal, přišel k němu, stanul, že kdo mu tu radu dal. On mu povídá, že kdo mu dal první radu, že mu dal i druhou radu.

Třetí úlohu mu dal, už ona ta dcera mu nemohla poradit. Tak večír ta dcera k němu přišla, co mu to radila a pravila mu: — Jinší rady není, včil se musíme sebrat spolem, a utéci do tvého kraje; nebo ty bys byl nešťastný a já zároveň s tebou.

Tak večír ona se udělala koněm a on sedl na ni a dojeli až k tomu jezeru. U toho jezera vzal svého koně a sedli oba na koně a jeli velice silno. Ona slyšela za sebou veliké bouření; ona se udělala v kostel, a on se udělal v kněze, mnicha. A ti jeli toho čarodejníka tovaryše, jich hledat. Když přišli k tomu kostelu, tak se vrátili a šli zpátky k němu. Když k němu přišli, pravili mu, že žádného nedohnali, jenom viděli kostel a mnicha v kostele. A on jim říkal: — To oni byli. —

Na druhý den jich poslal zas za nimi. Ale oni ještě lepší ujížděli, jak ten první den. Zas slyšeli za sebou dupot. Ona se udělala ve velikou vodu a jeho udělala most, rozlámaný, starý. Ti přijeli k té vodě a tomu mostu, tak se vrátili a přišli to meldovat tomu královi Kojatovi, že neviděli, jen most a vodu. A edem on jim říkal: — Vždyť to oni byli. —

Na třetí den se sebrali a zas ujížděli, na hranici co by se dostali. Na třetí den už byli na svém poli. Přejeli k třetímu kostelu, už do nich práva neměl. Začal ze sebe vlasy smýkat a hlavou do země třískat a svou dceru proklínal, že ho tak ošidila.

A král mladý přijel domů a přivezl si pěknou princeznu, a jeho otec byl na to velice potěšen.

Král slibuje bytosti, která mu ve studánce přiskřípla vous, o čem doma neví (syna). Syn z třinácti kačen (dcer oné bytosti) na jezeře jedné schová košili, pomocí její vykonává těžké úkoly, otcem ukládané, přchá a zachraňuje se na útěku proměnami před pronásledováním.

Látka této povídky skládá se z několika částí:

1. Otec v nouzi slibuje zlé bytosti, o čem doma neví (syna).
2. Rek přistihne dívky, v ptáky se měnící, při koupání schová jedné oděv a tím se jí zmocní.
- 3 Rek vykonává pomocí dívky za ni těžké práce, zlou bytosti ukládané.

³⁹⁾ Zednické lžíce.

4. Rek prchá s dívkou, a ona čarodějnými proměnami zachraňuje sebe i reka před pronásledováním.

[5. Rek zapomíná na dívku.]

V češtině vytvořila látka tato dva varianty. V obou základem je vykonávání těžkých prací za dívku. Varianty liší se tím, zda z původní látky podrobněji reprodukovány motivy počáteční, či konečné. Osnovy obou variantů silně kolísají a vykazují dosti bludných prvků.

Variant a) obsahuje povídky: Menšík 80. (283.—290.) od Jemnice, Slavia II. 1. verše opsaná z Menšíka a obmyslně určená jakoby od Zbraslavi. Němcová I. (110.—125.); Němcová I. (45.—66.); Kulda (Český lid VI. č. 11. str. 195.—196.) z okolí sloupského; *variant b)*: Menšík 91. (339.—348.) od Jemnice, Malý (54.—67.). Menšík IV. 28. od Benetic, Kulda II. 66. od Rožnova, Kulda III. 9. od Olešnice.

(Var. a). 1. Počátek o zaslíbení reka⁴⁰) jen u Němc. I. (45.—66.). Odchylné detaily zdají se být, až na nadpřirozený porod reka, produktem fantasie sběratelky (zvlášt zasahování vodní víly do děje). Král jde do boje, jeho ženě radí ve snu vodní víla, aby snědla jablko, jež najde po probuzení, že bude mít syna. [Víla před lety vdala se za strýce králova, jenž pak utonul v moři. Jeho dceru vynesly vlny na břeh jednoho ostrova.]

Král vrací se po lodi, bouře zničí loď, myslivec slibuje mu zachránění, upíše-li mu krví, o čem doma neví. [Svolí, vypije sklenku vody, usne a probudí se u svého města.] U Menšíka nejasná vzpomínka tím, že bubeník uloupí hochu. Z var. b) u Menšíka IV. 28. kupec zabloudí v lese a upíše čaroději krví to, o čem doma neví, syna Beryáčka.

Z var. a) 2. Způsob jakým se rek seznamuje s dívkou není stejný. Jeví se tu silný vliv látek o muži, který hledá zmizelou ženu; v těch náš motiv rovněž se vyskytá a těžko je dosud určit, kde je původní.

Němc. I. (110.): Rek, zahradnický pomocník, vidí v zahradě královské na rybníce tři dívky se koupat, jež mění se v labutě a odletují. Vezme nejmladší závoj, dá ho schovat matce. Dívka závoj vyloudí, že je v něm ještě krásnější, změní se v labuť a na odletu vzkáže rekovi, aby ji hledal na zlatém vrchu. Menšík: Rek přijde k lidožroutu, jeho žena jej schovává. Lidožrout přes den odchází a rek hlídá dům. V zahradě studna, na ni přiletují tři labutě, mění se v dívky atd. Třetí den vezme jedné ptačí oděv, žena lidožroutova dá jím koně, jež je donesou k rodičům rekovým. Ptačí oděv uschová matka atd. Na odletu žena rekova napsíše na stůl, kdo ji chce mít, musí železné střevíce zedratí a v skleněných zámcích ji hledati. Němc. I. (45.): Orel odnese reká do chalupy k stařeně, která vykládá, že orel je muž její dcery z nedá-

⁴⁰) Cfr. na př.: Cosquin I. str. 164, II. str. 13 č. LXXV, a pozn. Campbell-Köhler č. 2. (103 a n.). Wollner str. 571. a 576. Köhler I. str. 388. Hahn II str. 193.

lekého hradu. Mají tři dcery: Drčnu, Treperendu a Krásku, jež se denně koupou v rybníce. Rek Krásce vezme šaty, dostane od ní perly, dá jí matčin prsten [darovaný kdys vodní víhou]. (Zde látka o zmizelé ženě nepůsobila, právě tak jako v naší povídce). Připojuji zde ještě z jedné povídky o rekovi, hledajícím zmizelou ženu, též motiv o koupajících se dívkách (Kulda I. 25) Rek slouží rok a den u čarodějnka, který má velký rybník, kam se chodí koupat tři holubice, každá má tři zlatá pera. Po roce dostane jednu holubici a radu: až přijde domů má ji vytrhnout tři zlatá pera a dobře schovat. Z holubice princka, jeho žena. Vymámi lstí na matce pera, odletí na střechu domu, čekat na muže. Rekovi spustí se v lese krev z nosu, rychle se vrátí, žena se s ním rozloučí, že jí víc neuvidí, odletí atd. pokračuje jinou látkou.⁴¹⁾ U Kuldy (Český lid) realistické líčení studně za mlýnem, kde Honzíček (nevlastní bratr Františka) najde tři divoké husy-dívky atd. Anička jeho ženou, zmocní se po čase svého peří, odletí a zanechá vzkaz, aby ji hledal na skleněném kopci. Rek pomocí obra, jenž viádne zvěři a ptactvu⁴²⁾ se o ni dozví, pták noh jej donese ke kopci, pomocí pláště, lstí získaného od vadících se bratří⁴³⁾ vyletí nahoru.

(Var. a) i b). 3. Němc. I. (110.—125.): Čarodějnica slibuje rekovi nejmladší dceru za tři těžké práce:

Dřevěným nádobím ze stojatého lesa 100 sáhů dříví spracovat.

Rybník na vrch přelít.

Stádo tří set zajíců uhlídat. (Vlivem povídek o rekovi, jenž za princeznu hlídá zajíce, v. N. S. I. str. 35., látka 17.).

Nevěstu ze tří set stejně oděných dívek poznat.

Dívka nosí mu oběd, pomáhá mu pomocí prstenu, naposled navštíví jej v podobě holubice a sdělí mu, že bude mhouřit pravé oko. Menšík 80.: Paní zlatých zámků ukládá rekovi: ze tří set stejných dívek vyhledat nevěstu. Dívka prozradí se mu šátkem.

Němcová I. (45.): Čarodějnice žádá:

Dřevěným nádobím spracovat kus lesa.

Rybník přelít na louku a chytit zlatou a stříbrnou rybu.

Jezdit na divokých koních.

Dívka vyslechne rozmluvu čarodějnice s dvěma dcerami, v podobě myši a mouchy, radí princ v podobě holubice, pomáhá mu (koně, přeměněně starší dcery, krotí červeným sukнем). Malý (54.—67.). Menšík 91. (obsahem totožné): Princ tři léta slouží čarodějnici a koná práce:

⁴¹⁾ O dívkách-ptácích, jež se koupají viz na př. Köhler-Gonzenbach II. str. 207. k č. 6. Köhler I. str. 444. Cosquin II. str. 14.—22. Weil 1001. II. str. 157.—161, 163 a n. IV. st. 134.—156. Hahn II. str. 207.

⁴²⁾ Radící bytosti cfr. na př. Cosquin I. str. 48.

⁴³⁾ Běžný bludný prvek této a příbuzných látek.

Dřevěným nádobím spracovat les.

Sítěm čerpat vodu a chytat ryby v rybníce.

Postavit větrný zámek se stříbrným a zlatým mostem, střechu
z ptačích hlav.

Najít nevěstu ze tří stejných dívek.

První tři práce pořídí dívka, jež mu nosí oběd, rek zatím spí v jejím klíně, pokaždé celý rok. Po čtvrté pozná ji dle klubka, jež se k ní zakutálí. Menšík IV. 28.: Čaroděj nařizuje svému chovanci, Beryáčkovi

Dřevěným nádobím spracovat les.

Dřevěným nádobím vykopat rybník a nasadit naň ptactvo.

Po třetí něco tak těžkého, že oba to nedovedou a prchají.

Dívka Rebečka nosí rekovi oběd, uspí jej na klíně a sama vykonává první dva úkoly. Kulda III. 9.: Divá žena uloupí lsně králově syna Bujárka, kupcové dceru, jež sluje Suria. Když dospívají, má hoch uloženo:

Dřevěným nádobím nadělat 7 sáhů dříví

Nachytat ptáků a vystavět z nich dvoupatrový dům.

Děravým košem vysušit rybník.

Dívka nosí rekovi oběd a sama vykonává úkoly. Kulda II. 66.: Čarodějnici, matku čtyř dcer, zavře reka do stáje, posílá mu jedovatá jídla, pak mu ukládá:

Dřevěným nádobím štípat dříví.

Náprstkem vylít moře.

Vyhledat nevěstu ze čtyř v prostěradle zabalených sester.

Dívka varuje reka před jedem, nosí mu oběd, uspává jej, pomocí prstenu vykonává úkoly. Kulda (Český lid) VI.

Dřevěným náčiním posíci louku.

Dřevěným náčiním porazit les.

Anička mu nosí jídlo a pomáhá, po třetí prchají dvacetimílovými botami.

(Var. a i b). 4. Rek prchá s dívkou, poněvadž má býti zahuben. Němc. I. (110.): Letí v podobě dvou labutí z okna, mění se pak v lidi a prchají v dvanáctimílových botách. Čarodějnici pronásleduje je v čtyřiceti dvacetimílových botách. Dívka mění reka i sebe:

v růžový keř s poupečtem,

v kostel s kazatelnou,

v rybník s labutí.

Čarodějnici v podobě vola chce vypít rybník a praskne. Menšík 91.: Na útěku před čarodějnici mění se dívka s rekem:

v keř růžový a růži,

v kapli se zlatou makovicí,

v rybník a labuť.

Čarodějnici při pití rybníka praskne. Menšík IV. 28.: Dívka kryje útek tím, že předstírá, že chce prát prádlo v noci, kouzlem pere se prádlo samo, oni prchají, čaroděj pronásleduje je v mllových a dvoumlových botách. Dívka s rekem se mění:

v růžový keř a růži,
v rybník a kačenu.

Kulda III. 9.: Vyslechnou úklady čaroděje a čarodějnici, dívka dá do postele kachnu, nařídí dveřím, aby odpovídaly za ni na otázky, pak prchají. Čaroděj je pronásleduje (na konec sama čarodějnici); mění se

ve strom s dvěma jablkami,
v keř s dvěma růžemi,
v rybník s kačerem a kačenou.

Čarodějnici pukne při pití rybníka. Kulda (Český lid VI.) Pronásledovatelé sestry, na konec matka. Dívka mění sebe i reku:

v šípek a růži,
v kapli a kněze,
v kačera a kačenu v prostřed rybníka.

Matka chce vypít rybník a pukne.

Ve versích Menšík 80. a Němcová I. (45) tyto proměny scházejí. (Němc. má za to zakončení var. b).

(Var. b). [5.] Konečná část, která v naší povídce není, tvoří jaksi vypravování pro sebe. Když jsou zachráněni, vrátí se rek domů sám, dívka naň čeká, on na ni zapomene, ona pak buď mu jen připomene, neb se mstí. Podrobnosti pomíjím, právě tak jako zajímavé vložky mezi 1. a 2. Vložky ty má Němc. I. (110.—125.), Menšík 80., Kulda II. 66. Rek totiž, když jde za ženou, přichází k radícím bytostem, jež jej posílá vždy dál, a říkají mu, kde má hledati. V prvních dvou versích mimo to nabude pak rek lstí létací sedlo od vadících se bratří, jímž k zemi doletí. Oba bludné prvky jsou zde asi přejaty z látek o rekovi, jenž hledá zmizelou ženu (NS. I. str. 45., 46. Látka 29, 30.). Pro úplnost podotýkám, že Kulda III. 9. počíná místo nadpřirozeného porodu neb slibu vložkou z lidové pověry, o dětech podvržených divou ženou. S látkou další vložka nesouvisí.

Cosquin čís. IX. a čís. XXXII. pozn. I str. 105 a n. II. str. 12 a n. II. str. 361.—362.; *Köhler-Gonzenbach* k č. 14, a 54. II str. 213.—214. (Zfl. VI. str. 64.—65.). *Köhler-Campbell* k č. 2. str. 103. a n. *Köhler* I. str. 279., str. 403. (poznávání dívky mezi mnohými). *Český lid* VI. str. 423. č. I. 4. *Hahn* II. k č. 54. str. 253. *Grimm* II. č. 193. str. 427. *Kreutzwald-Löwe* 14.

XXIII.

Byl jeden král a neměl žádných dětí a měl veliké království. A ta královna pravila: — Když prý nemáme dětí, kdyby do mě čert vstoupil — co by prý nějakého syna měla.

Tož se jí narodil syn. Tři dni pracovala k porodu; vstoupil do ní däbel. Tak když se jí narodil syn, princ, tož ho šli křtit. Tož byl tolíký, jak ve třech rocích chlapec, a než mu byl rok a vyšel na ulici, tož v deseti rocích chlapcovi vyprieskal. Potom vzali učitela a dali ho študýrovat; ale on učitela poslouchat nechtěl, učitelovi se zprotivil. Když šel po ulici, každému vybil. Tak mu nadávali všickni pekelník.

Když mu bylo dvacet let, tak z burku utekl a naverboval si tři sta kamarádů a chodil a zámky obíral, kostely, dědiny loupil, pálit a lid mordoval a všecko zle dělal. Potom v jedných horách si postavil burk. Byl tam pár roků s těmi svými kamarády.

Potom ho předešla jedna stará baba, a to byl posel z nebe. Říkal mu, aby nechal všecké marnosti, že přijde na věčné zatracení, a pěkně mu to rozložil. Tak ten přišel do toho burku a kamarádům pověděl, jak se sešli, aby se tak rozešli. A oni ho poslechnout nechtěli, že je jim dobře. Ale on kamarády všecky zbil a burk zavřel a sebral se a putoval do Říma k pápežovi.

Když přišel k pápežovi, tak se z toho vyznal ze všeckého, co dělal. Pápež mu rozřešení dát nechtěl, aby šel převorovi sto mil za Řím; že jestli tam nedostane rozřešení, že pomoc mít nebude.

Když přišel k tomu převorovi večír na noc, tomu anděl z nebe nosil pokrm. On mu pověděl, že jde pro rozřešení, že ho pápež poslal. Ten mu odpověděl, že mu rozřešení nedá až ráno, až dostane vnuknutí z nebe. Ráno mu povídal, že mu rozřešení už dá, jestli ho zachová. Sedm roků po rukách a po nohách lozit jak pes, ani nemluvit. Tož ten se za to uvázal, že to vykoná. Tož ten mu dal rozřešení, a ten už od něho po rukách a po nohách jak pes šel. Tak se ubíral k Římu.

Když přišel do Říma, po rukách jak lezl jak pes, už mu krev tekla. Tak když do Říma přišel, někde dopadl něco, někde kost, co páni vyhodili, tož tu křupal. Bili ho jedni, jedni ho litovali, že to přec musí být člověk. Hlad veliký měl, tak se dodřel v Římě do burku.

V Římě byli v burku čtyři psi. Tak k tomu jednomu psovi se skamarádil. Král, když viděl, že je to člověk, se psem líhá, pes mu nic nedělal, tož vždycky tomu psovi už dávali lepší jídlo. Tak tam vydržel v tom burku celých sedm let.

Když dochodil sedmý rok, ten král měl velkou válku a měl dceru němou od té doby, jak on tam přišel. A ten král byl tak utískaný od toho potentáta, že všecko vojsko už měl mít pryč, v tom sedmém roku. Ten král udělal trachtu pro oficíry a masa jim pozůstávalo. Tak a i ti psi hodně dostali.

Ráno na druhý den, když byl v bojišti, přišel anděl a tomu jistému co tu pokutu měl uloženu od toho převora, přivedl koně a dal mu rytířské šaty. A ten sedl na koně a jel na bojiště. Když na bojiště přijel, král ho viděl, že takového rytíře nemá. Ten se dvě hodiny bil

s nepřítelem, až nepřítele málo zůstalo, až nepřítel volal o pardón. Ten se zatočil a jel s koněm do burku a zas koně tam odevzdal, kde ho vzal.

A králova dcera se dívala. Králova dcera mluvit nemohla, ale královi napsala, že ten, co se psem leží, že ten měl koně, že to je ten rytíř.

Za měsíce nepřítel zas se zmocnil, zas byla válka. Král zas udělal trachtu a zas se komendantů radil, že kdyby taký dobrodinec zas přišel jak mi pomohl prv. Ale král zase když slábnul, anděl přišel, zas mu koně přivedl, zas jinší barvy a jinačí šaty (šimel, bílé šaty měl; prv měl červené, koně braunu). Ten zas jel na bojiště a zas nepřítele střískal, až ho málo zůstalo.

Až se nepřítel potřetí zmocnil, ten zas král trachtu udělal, a ten zas dostal koně, zas bílého, zas bílé šaty, a zas jel královi na pomoc potřetí. A jak zas toho nepřítele přemohl, tak po něm dávali pozor, kde pojede; už ho chtěli chytit. Ale on ujel, že ho chytit nemohli a odevzdal koně tam, kde ho přijal, a zas šel do své boudy k psovi.

Králova dcera, ta němá, to vždycky viděla.

Král, když bylo po vojně, zavolal všecky komendanty, že který ten rytíř je, co na té pomoci jenom byl. Ale jeden oficír si koupil také šaty a tak bílého koně a chtěl krále podvést, že on to byl. A králova dcera kývala hlavou, ta němá, že to není on, aby jí dali páro a papír. Král jí páro dal, a ta psaní napsala, aby vzal toho, co je se psem a ji, aby je dovezl k pápežovi.

Tož král ji uposlechl a dovezl jich oba k pápežovi. Ten ještě lezl po rukách, ona s ním šla. Když přichodil ke kostelu a i s ní, tak už na nohy vstal a dcera promluvila, a on byl vysvobozený. Už měl všecky hříchy odpuštěné, už svojich sedm roků vydržel.

Tak se ho král ptal, jakého je rodu? On mu praví: — Pane králi, takého, jak oni. Já jsem také královský syn. Oni jsou z Říma a já jsem z Afriky.

Tak mu král dceru dal a království mu popustil.

Poznámky viz u čísla XXXVIII.

28. srpna. Solánek.

Hofner B.

XXIV.

Byl jeden kupec a měl jednoho syna a ten se mu hrozně nevedl. Byl trošku také lump.

Tak on si povídal se svou ženou: »Máme jenom jednoho syna a ten se nám nepodobá. Ale rádi bysme ho dali do vojenského stavu; kdyby se trošku procvičil, snad by byl z něho šikovný chasník.« —

Ale tak když on se dostal na tu vojnu, on věděl, kolik má otec peněz, on vždycky žádal, aby mu otec poslal nějaké peníze, že je už tím a tím, že by se rád dostal za vyššího pána. Tak to šlo po kolikrát, až po třikráte vždycky o peníze psal a malým pánem byl. Ale jeho otec tak velice bohatý nebyl, tak on se obnasnažoval, aby mohl vydržet svého syna na tom učení; tak svůj kvelbík prodal a chtěl se prosvědčit, šel za svým synem na vojnu. Když tam přišel, tak už byl něco víc jak kaprál, ale otce to nepotěšilo. Přijda domů, neměl se čeho chopit, tak zůstal v tom městečku, podal se svině pást; tak byl sviňákem ten otec. Ale syn, když viděl, že doma není žádné pomoci, ten se držel slušně a šikovně na vojně, až se tak držel, až měl jeden král dceru, a jinšího neměl. On se mu tak poliboval za zetě, když se mu tak pěkně líbil ve vší poslušnosti, dal mu dceru i s královstvím. Ale král přece vždycky čekal, skoroli poslechne (omylem místo vzpomene) své rodiče, jakého rodu jsou; skoro jich kdy vzpomene. Ale to trvalo tři léta, až své rodiče vzpomněl.

Tak když své rodiče vzpomněl, král byl plný radosti, že toho čekal, kdy že rodiče vzpomene, že na to jenom čekal.

Tak on mu odpovídá: — »Naber si zlata a stříbra, však jsi svým rytířem a jdi navštívit svého otce. — «

Tož tak on se sebral a šel. Když šel přes ty lesy, tak přišel na hospodu zvláště zbojnickou. Když tam přišel, jedna děvečka zaslíbená (tam) byla, a ta plakala nad nimi, že všeci k zahynutí přijdou. Ale on si z toho nic tak nedělal, ani tomu nevyrozuměl. Ale jemu dali nocleh na čtvrtém štoku. A když přišla jedenáctá hodina, zbojníci povstali, všecko vojsko pobili, na krále se už brali. Potom, když král už věděl, že už je zle, ze čtvrtého štoku — byla tam kopa slámy (na dvoře), — tam spadl a byl tam až do rána. A ráno byl dub při tom parkáně, a on vylezl po tom dubě a vzchopil se přes parkan, jen v gatích a košili, od samé hrůze, a utíkal a vpadl do mravenčího kopence málo mrtev.

Ale byl jeden lesní myslivec, co chodil po lese. Ten měl třech psů. Jednomu bylo Pozordej, druhému bylo Roztrhej, třetímu bylo Železolam. Tak on chodíval vždycky s těmi třemi psy, a ten Pozordej vždycky chodíval napřed. Ten Pozordej našel toho krále polu mrtvého v tom mravenčím kopenci. Tak on se vrátil pro svého pána zpátky a věděl (?) že něco našel. Tak pán jde za svým psem, neb věděl, že jest pes chytrý. Pes přivedl svého pána, vztáhne z mravenčího kopence člověka, ale nemohl se s ním domluvit (myslivec) od hrůze.

Tak se ho ptal: »Co jsi za jeden?« — Tak on mu odpovídá: »Pane, ten a ten jsem, tak se mně vedlo, tady ve vašem revíru, při té zbojnické hospodě. Neb se nemám, pane, čeho jat. Kdybyste tak, pane, byl dobrý a vzal mě za nějakého sluhu.« —

Ale myslivec odpovídá jemu: — »Potřebuji vždycky sluhu takového, který je spravedlivý.« —

Tak on byl u něho a on mu dal těch třech psů na pomoc, a píšťalku, když by ti psi jeho odešli, a on na ně zapískal, hned u něho byli. Tak jednou šli se svým pánum po lese (nový sluha a myslivec), přišli na tu hospodu malou.

A ten mládenec mu odpovídá: — »Pane, pojďme se podívat na tu hospodku.« —

»On mu odpovídá: — »Nic proto, však je den, nic nám za to nebude.« Ale on před tím byl na té hospodě s těmi třemi psy. Ale on jich tam všecky vyplundroval. Ale tomu ještě důvěrnost neměl, si umýšlel, jestli jich není někde víc v poli. Ale když měl všecko poznámenané, ničím nikde nebylo tyklé (t. j. nic nebylo dotknuto, ničím nebylo hnuto). Tak si myslil, že jich už víc není v poli.

Ale tak on odpovídá svému pánu, myslivcovi: — »Já jsem tu, pane, byl na nocleh a já jsem nad niimi zvítězil a všecky obojoval. Tady jest prázdná hospodka.« —

A on mu odpovídá: »To jsi dobré učinil.« —

On mu povolil, může si nabrat zlata a stříbra; on nežádal nic než to, v čem ho našel ten myslivec [gatě a dva krejcery, že půjde domů]⁴⁴⁾.

Když šel domů, přišel do svého městečka svému otcovi a prosil otce: »Otče milý, dobrotivý, odpusťte mně a přijměte mě ještě jedenkrát na mou milost.« —

Ale otec se velmi rozhněval: »Lump jsi byl a darebák jsi byl, a všecko jsem s tebou pozbyl. Měl jsem kvelbíček dost chatrný a i ten jsem s tebou pozbyl a tu mně včil přijdeš do mého domu v jedněch gatích a v košili.« —

Ale maminka byla tak dobrá, přimlouvala se: »Otče, otče, přijměme ho.«

»Oh, tatínku, vždyť budu jíst co ty svině jedí, a já vám, tatínku, ty svině budu pást.«

Ale na maminčino přimlouvání otec přijal ho a tak on pásl ty svině. A když pásl ty svině, koupil si papír a inkoust a poslal své královné psaní. Všecko napsal, jak se mu vedlo v jeho cestě, a co že on, a jak je on, a jak se ona má zaopatřit na svou cestu, aby ona tak nevypadla, jak on dopadl.

Tak ona za ním jela, když dostala své psaní. Zaopatřila se vším, jak bylo napsáno. Když přijela na tu hospodu, na které on nocoval

⁴⁴⁾ Celá vložka o myslivci a psech zabloudila sem pouhým omylem z jiné látky zcela neorganicky, a je též znát, jak vypravěč pracně se dostává do přetřeseného proudu své látky. Omyl je ještě zjevnější z dalšího, kdy princezna přijde na zbojnicko hospodu a najde opět děyečku i zbojníky.

a všecko vojsko pozbyl, tak ta děvečka zaslibená tam byla. Tak plakala nad ní, jak nad nimi.

Ona se ptá: »Děvečko, proč pak pláčeš?« »Mně se neptejte, já bych vám pověděla, ale nesmím. Všeci tady zahynete.«

Ale ona už věděla, jak se má řídit. Když páni šli před večerem na špacír, ta si začala své vojsko, udatné koňáky, execirovat, všecko zbojnictvo tam pobila. Tak si bezpečně tam přenocovala. Na druhý den tázala se do toho městečka, z kterého měla svého manžela. Ale ona neříkala, co jest za jeden, ona se dotazovala jenom, kde je tady ten sviňák, který ty svině pase, že by k němu ráda, si u něho vyvolit kvartyl. Tož když jináč nechtěla, vedli ji tam. Když přijeli proti tomu domku, tam se postavila se vším komenstvem a šla, prosila za kvartyl.

Ale on (otec) jí odpovídá: — »Paní královno, dy oni majú tádyk pěknějších pajácůch a domkůch, lež je u mňa. U mňa jest ten nejsprostší pajác.«

Ale ona odpovídá: »Mně se nelibí, jenom tady.«

Tak když jináč nebylo, tak zůstali tam. Ale ona se ptá: »Máte-li jaké děti?«

Ale on odpovídá: — »Nemáme, jenom syna, ani ten není doma.«

Ale ona odpovídá: — »Kde pak ho máte? Ať přijde sem.«

Ona přistrojila nějakou hostinu na stůl, přikryla červetem stůl On ji odpovídá: — »My máme šikovného syna, neb jsme s ním všecko pozbyli; ani proň posílat nebudeme neb jest to věčný nepodara.« —

»A i nic mně potom není, jenom proň přece pošlete.«

Tak už bylo něco na stole nachystané, a on přiběhl ušípaný, ušmíraný, uchytil (něco se stolu), jak divoký. A on to všecko na toš udělal, aby mu otec nevyrozuměl, protož otec nevěděl, co jest. Ale ona odpovídá: — »Odpusťme.« —

Ona přivezla pěkné šaty jemu, královské. A on se umyl, oblékl se do svých královských šát. Otec ho nepoznal. Ale když potom seznal že cosi jest, prosil za odpuštění. Tak potom se zvedla všecka rodina a známost na jeho úctu, k jeho hostině. Tak potom žádal otce svého, a i nevěsta: — »Otče, pojďte s námi, budete se mít dobře s námi.« —

Ale on odpovídá: — »Jděte, milý synu, a vy švagrová, neb já sem už starý; kde sem se zrodil, tam se hodím.« —

Tak ona mu dala zlata a stříbra, aby si trojnásobně ten kvelbík zbudovali, co se svým synem pozbyli. A tak po všem se navrátili do své vlasti; a když přijeli na tu hospodu, kterou (?) ty zbojníky vymárnili, zlatem a stříbrem ty vozy zas doplnili, a dobře jsou chvála bohu při zdraví a štěstí po dnes, a konec pohádce.

Poznámku viz až u č. XLVI.

»Národopisný Sborník« VII.

XXV.

Tož byl jeden bídny člověk. Dostal třicet rýnských na podíl. On si povídá: — »Co s nimi doma? Půjdu pryč do světa, budu při nich hledat svého štěstí.« —

Když šel do toho světa, přišel na jednu hospodu, všecky peníze mu tam ukradli, jenom tři groše mu nechali.

Tak šel na druhý den smuten, zarmoucen, povídá si sobě: — »Toliké míle cesty mám jít a jenom tři groše mám.«

Šel kus cesty, potkal žebráka, velmi žebračil, ale pěkně ho prosil, aby mu něco udělil.

Ale on mu odpovídá: — »Což pak ti mám dát. Máš tu jenom tři groše, ale jeden ti přeci dávám.« —

Jde svou cestou, jde kus cesty, potká druhého žebráka; byl-li ten žebračí, ten byl ještě ráz tak žebračí. Zas ho prosí: — »Pane, buděte tak dobrý, něco mně udělte.« — Tak mu udělil ten druhý groš.

Zas jde svou cestou, zas potká třetího žebráka, ten byl ještě zas tak ráz tolik žebračí, jak ten. A on prosil: — »Pane, udělte mně něco.« A on odpovídá: — »Už nemám nic, krom poslední groš a i ten vám dávám.« —

Tak ten žebrák mu odpovídá: »Pane, co si za to vyžádáš. Máš totiž tři věci. Máš takovou kabelku; když řekneš: „Marš do kabelky!“, všecko do ní půjde. Máš točkaj takové karty: když s kým budu hrát, všecky obehrám. Máš točkaj takové housličky: když na nich začnu hrát, všech budou skákat.« Ty tři věci mu dal.

On viděl utíkat zajice přes pole, on si myslil: dobrý bude na večeři, tož — »marš do kabelky!« —

Přišel na jednu hospodu, tam bylo moc vojska, a on začal na ty housle hrát, a ty housle byly velmi veselé. Když na nich začal hrát, všecko vojsko počalo skákat; ti co byli při stěně, až záda odřeli. Tak už měl peněz dost, byl vesel a už se radoval svému štěstí. Ale ještě šel dál.

Přišel do jednoho dvoru, tam velmi strašilo. On tam prosil noclehá: — »Pane, buděte tak dobrý a dopřejte mi noclehá.« —

— »Oh, vždyť my sami tu nemůžeme obstát. My se musíme sami na noc vystěhovat pryč.«

On si povídá: — »Páni, to by bylo dobrá věc, kdybych já tady nepřenocoval.« —

Tak on zůstal na noc, poručil si svíčky, karty měl své. A když bylo jedenáct hodin, ve dvoře začalo strašit ukrutně dolů komínem, kravě hore ocasem. Když strašilo, ten vandrovní všecky si povolal sebou, zlé i dobré duchy; a kor nebyli dobrí duchové, než byli zlí. Tak si on všech zavolal a ty karty, které měl od toho žebráka, dal se s nimi

hrát, a všecky obehrál. Tak už když byli obehraní, povídali mezi sebou si: — »Pošleme ještě do pekla pro toho chromého; jak toho už neobehraje.« — A ještě toho obehrál. A potom když měl tu kabelku toho žebráka, tož ty všecky čerty »hrr do kabele, marš dábli do kabele,« peněz měl už vyhraných dost, a dobře zavázal.

Tož potom na druhý den tam byl takový dub v tom dvoře. Na ten zavěsil kabelu a na druhý den si naptal mlatců, a dal dobře mlátit, a ti čerti, dábli, tam kvičeli, jak je mlátili. A on jich nechtěl pustit, až se zařekli, že tam víc pokoušet v tom dvoře nebudou. Ti mlatci dostali dobře zaplaceno, a od těch čás dábli nepokoušeji.

Rek dostává od žebráka sa almužnu tři divotvorné věci, jimiž krotí čerty, strašidla, smrt a p.

České verše: K. III. 13 (103) od Olešnice, Slavia 17 z Olomouce, Menšík 57 od Jemnice, K II 116 od Rožnova. Kolář I 13 (33—36) ze Slovácka, Mikšíček I (113—120) Slavia II 15 z Poděbrad, Slavia II 18 z Lomnice u Jičína. Rad. (66 - 78). Václavek (Květy) str. 49—52. Kulda (Český Lid VIII. str. 318—319) č. 20. z okolí Sloupského.

Látka skládá se z dvou dílů:

1. Nabývání a charakteristika divotvorných věci.
2. Skutky jimi vykonávané.

1. Pravidelně rek poslední peníze dá třem žebrákům a dostane buď postupně od nich, neb od posledního (posla božího, boha, jenž třikrát jej zkoušel), divotvorné věci, jako splnění tří přání.

K III 13. Štěpán slouží u starce v lese, po třech letech dostane tři dukáty, dá je postupně žebrákově, jejž třikrát potkává, po čtvrté žebrák, anděl strážný, splní mu tři přání:

karty vyhrávací,
dýmku nehasnoucí
a pytel »fuk do pytle«.

Na nebe zapomněl.

Mikšíček: Pipán dostane tabák a tři dukáty od bratra hejtmana, dává je třem žebrákům, poslední bůh, plní mu tři přání:

dýmku nehasnoucí,
štěsti ve hře,
kapsu, v níž najde, co si přeje.

Nebe zapomněl.

Slavia 17: Pipán od bratra vojáka dostane tabák a tři groše etc., žebrák — bůh plní mu přání:

kapsy plné tabáku,
hůl, jež jej přenáší, kam mu libo,
kapsu, do níž všechno strčí.

Hůl přejata z látky o rekovi, jenž v noci zpytuje princeznu (N S. I. str. 24. látka 6).

Kulda (Čes. lid VIII): Pipán od bratra tři dukáty a tabák. Od třetího žebráka:

dýmku stále nacpanou,
neprohrát v kartách ani kostkách,
kabelu, do níž všechno strčí (Šup do kabely).

Na nebe zapomněl.

Rad.: Rekovi zbudou (po rozvláčném úvodu) 3 krejcary, atd. přání:
kapsa plná zlata,
karty vyhrávací,
pytel, do něhož všechno strčí.

Na posmrtní spásu zapomněl.

Menšík 57: Sirotek za tři léta vydělá tři groše atd., přání:
kostky vyhrávající,
housle, nutící k tanci,
pušku, již všechno zastřelí.

Stařec zlobí se, že nepřál si nebe.

Kulda II 116: Sprostý Jura vyslouží za 3 léta 3 groše atd., přání:
pušku, již vše zastřelí
housle, nutící k tanci,
pytel »hybaj do pytle«.

Vzdor varování nezvolil nebe.

Václavek: Za kousky chleba dostane Ctibor od tří starců po sobě
dýmku, kterou nevykouří,
kabelu, do níž všechno strčí.

Slavia II 18.

Počátek o hůlce, z níž v kolébce stane se dítě, přejat z látek
o Bumbrličkovi, Ivánkovi a p.

Ivánek jde do města s třemi groši atd., od jednotlivých žebráků dostává
hůl samobijnou,
pytel »hop do pytle«
housle, nutící k tanci.

Hůl z látky o rekovi, jenž dostává servít, beránka a kyje samobijné (N S. I. str. 24—25 látka 7).

Na nebe zapomněl.

Kolář I. 13. (zlomek). Augustin za chléb dostane od žebráka
koš »hop do koše«.

Slavia II. 15. Voják dá chléb jednomu žebráku, a ten mu poradí,
že pod nejvyšším stromem u cesty v lese najde
karty vyhrávající
housle nutící k tanci
pytel »skoč do pytle«.

2. Skutků, které rek divotvornými věcmi koná, je řada; jednotlivé povídky z nich vybírají.

a) Přemáhá čerty v zámku, v kterém straší.

K III. 13. O 11. v noci přijde dvanáct čertů; rek louská ořechy, čertům dává louskat křemínky (zajímavý a vzácný detail); obehraje je, strčí do pytle, ráno dá stlouci v kovárně. Mikšiček: Rek přenocuje v zámku, který pán s dcerou na noc musí opouštěti. Čerti, černí, po kusech spadávají tam se stropu. Obehraje čerty, strčí do kapsy a ráno propustí jen za tři sudy renčáků, tolarů a dukátů. Rad: napřed zkouší pytel tím, že přeje si do něho husu, kterou právě jakýs pán dostává k obědu. V hostinci obehraje čerty, strčí do pytle a napráska jim. Slavia 17. Podobná zkouška s celou hostinou: V zakletém zámku čert spadává se stropu, vyhraje na něm zámek, pak »fuk, čerte, do kabinky«. Právě tak s druhým. Ráno je propustí za mnoho stříbra a zlata. K II. 116. Rek obehraje v hostinci 4 zlé duchy, strčí je do pytle a schová si je u hostinského. Později dá je šesti mlatcům vymlátit. Slavia II. 18. V hostinci o půl noci obehraje čerty, strčí do pytle, holí vypráská. U Menšika jen upomínka, že obehraje žida. U Koláře strčí rek do košíka zlou tchyni a pět čertů, strašících ve mlýně.

U Václavka hraje v karty s čerty na novostavbě, kterou v noci čerti rozhazují. U Kuldy (Český lid VIII) napřed zkouší kabelu tím, že bere myslivcově oběd. Potom v zámku černí chlapi, tři, spadávají se stropu, obehraje je, strčí do kabele, ráno propustí za peníze. Slavia II. 15. Dvanáct čertů (drápy a kopyta mají) hrají karty, prohrají, nutí jej k tanci, on jim hraje na housle až je uštve, pak je strčí do pytle a pustí až ráno.

b) Vsází se se židem a nechá jej tančit v rošti.

Menšík 57. Rek vsází se se židem, že zastřelí hejno vrabců na rybníce. Žid musí pak pro ně, rek hraje mu na housle, žid skáče a rozškrabe se, žaluje, rek odsouzen k šibenici. Zahraje pod šibenicí na housle, vše se dá do tance, je zachráněn. K II. 116. Vrabci sedí na keři uprostřed rybníka, žid pak tančí nahý v keři. Před soudem rek má zahrát na housle. Žid se dá přivázat, ale přec to jím trhá, až je bez sebe. Slavia II. 18. Rek hodí židovi almužnou hrst dukátů do keře a hraje mu na housle, když je hledá. (Soud a odsouzení na šibenici a osvobození zde teprvě na žalobu lékařů, když jim zavřel smrt do pytle.)

c) Rek přemáhá smrt a získává nebe, na které ve svých přáních zapomněl.

K III. 13. Po letech přijde smrt s kosou pro reka, zmizí v pytli. Rek nemůže však zabiti pak nijaké zvíře. Jde do nebe. Petr dívá se okénkem a nechce jej pustit dovnitř, dokud nepropustí smrt. Jde do pekla, ale čerti se ho bojí. Vrátí se k nebi, hodí tam svůj pytel po-

otevřenými dveřmi, přeje si pak, aby seděl v pytli a nechce ven. Smrt zatím unikla a zuří na zemi. Rek nechce vylézt z pytle až o posledním soudu, kdy země shoří. Občas vysmívá se čertům, kteří číhají, až se vrátí na zem, ale to mu ani ve snu nenapadne. Mikšiček: po létech uvězní smrt s kosou na 7 let, pak přijde andělíček s rozkazem božím, aby pustil smrt, ale také uvázne v pytli. Po sedmi letech přijde pán bůh sám, rek poslechne, umře, jde do pekla, ale je odkázán, podobně u nebe sv. Petrem. Strčí Petra do pytle, pověší na kliku, sedne si u brány na svou modrou zástěru a otvírá sám. U Kuldy (Český Lid VIII) smrt do kabely na 7 let, pak andělíček, na konec Pánbůh sám. Pustí smrt, zemře, jde s kabelou, do nebe nesmí, v pekle se ho boji. Na konec hodí svou kabelu do nebe, a sv. Petr svolil, aby tam ostal Rad.: Rek uvězní smrt s kosou, která přišla, poněvadž jeho svíce dohořela (reminiscence z povídek o smrti kmotřence) . . . Vypustí pak smrt s podmínkou, že smí svůj pytel vzít na onen svět. Po smrti uzří dvě cesty: poloprázdnou do nebe, plnou lidi do pekla. Z nebe i pekla odkázán, a neznámo, kde došel konečně přijetí, poněvadž se odtamtud dosud nikdo nevrátil. Slavia 17. Rek po mnohých létech strčí smrt do pytle, propustí ji, až bůh sám mu nařídí, a přijde do nebe. K II. 116. Smrt potká reka a dává mu ještě krátkou lhůtu, poněvadž musí v městě ještě mnoho lidí usmrýt. Když přiliš zuří zavře ji rek na 7 let do pytle, tak že nikdo neumírá, pak ji propustí, zemře, u brány uzří žebráka, jenž plnil jeho přání a teď mu brání vstoupit, proč si nezvolil nebe. Čerti v pekle se ho boji, vrátí se k nebi, a tak dlouho prosí, až je na přimluvu svého strážného anděla vpuštěn. U Koláře jen sumárně; vězní smrt, pak ji pustí, když mu slibí, že pro něj a pro princeznu přijde teprvě za 100 let. U Václavka zavře smrt s kosou na 7 let do kabely, pak ji pustí a sám zemře. U Menšíka 57 vrací rek po letech divovorné věci žebrákovi a za to přijde do nebe. Slavia II. 18. konec vůbec schází.

Svatba rekova (v některých versích) s dívkou neb princeznou zde motiv zcela podružný.

Cosquin č. LXVII. a pozn. II. str. 258 a n. *Gonsenbach Köhler* k č. 57. II. str. 237—238 (verse jinak zcela odchylná). (Zft. VI. str. 163). *Wollner* k č. 17. str. 559—561.; k č. 36. str. 574 (jen motiv o nebojácném samostatně).

Köhler I. str. 83. a str. 111. k č. 11. str. 130 (čert padá se stropu) str. 303 k č. 7.

J. Zupitsa: Jack and his step dame. (Archiv f. d. Studium der neuen Sprachen und Literaturen 1893. str. 57. an. o tanci v trně). Joh. Bolte: Das Märchen vom Tanze des Mönches im Dornbusch . . (Festschrift zur Begrüßung des V. allgem. deutschen Neuphilologentages Berlin 1892. str. 1. a n.). Nachtrag viz Archiv 1893. str. 289—295.).

Český Lid VI. str. 417. č. II. 6, O tanci v trně též Hahn II. str. 240.

Grimm II. č. 110. str. 121.

1.—3. září. **Střední Bečva.***Krejčí S.*

XXVI.

a)

Tak byl v jednom městě jeden král, a ten měl jednu krásnou princeznu. A dozvěděl se o ní jeden svobodný král a vydal on se pro ni na cestu. Když ale přišel do jejího paláce a žádal ji o podání ruku, ona ho nechala černými psy vyhnat. On šel truchlivý domů, a potkala ho jedna stará bába a ptala se ho, co je tak truchlivý. On jí řekl, že když ona mu pomůže, že jí dá velké obdarování, když té princezně učaruje, aby do dne a do roka sčernala. Ona řekla že s radostí.

Princezna den ode dne víc a víc černala, až do roka dočista sčernala a byla čertem posedlá. A před její smrtí si udělala se svým otcem, že on jí dá stát vartu, totiž každou noc osmdesát mužů vojáků. Pak byla pochována do kostela do krypty. Hned tu první noc šlo stát vartu osmdesát mužů vojáků. Když uhodila jedenáctá hodina, ona vyletěla z krypty a pravila: — Jste tady všickni? — Ano, jsme. — Tak ona všech osmdesát mužů vojáků roztrhala a šla do své krypty a zase lehla. Ráno král přišel do kostela a viděl, že vojáci všickni jsou roztrhaní. Hned šlo po všechných vesnicích, že každý musí jít k odvodu.

A mezi nimi byl jeden, Alexandr, a ten byl také odvedený, hned tu první noc přišlo na něj stát již vartu. Ale on věděl, že by byl od černé princezny roztrhán. Tak vyrazil okno a utíká na jeden rybník, že skočí dolů. A v tom jak letí, jeden stařec ho chytil. Povídá: — Alexandře, co děláš? Takový mladý člověk, že si život běreš. — Jak bych si neměl život brát, když mám být od černé princezny roztrhán? — On povídal: — Jdi, Alexandře, a vlez si za oltář, ona tě nenajde. — Alexandr šel a vlezl si za oltář. A když přišla jedenáctá hodina, princezna vyletěla ze své krypty a povídá: — Jste tady všickni? — Povídají: — Ano. — Ona je počítala, a jeden scházel. Povídá: — Jestli se to ještě jednou stane, tak dolétnu do purku a celou rodinu roztrhám. — Tak všech devětasedmdesát mužů na kusy roztrhala a šla zas do své krypty a lehla si. Když uhodila dvanáctá hodina, Alexandr vylezl za oltářem a klekl si k oltáři a modlí se. Král ráno přišel do kostela a povídá: — Alexandře, ty mně musíš povědít, co jsi viděl, a co se dělo. — Povídá: — Jejich milost královská, já jsem sem přišel a nic jsem neviděl. Tady jsem si klekl a modlím se celý ten čas a docela nic nevím. — Král povídá: — Tak vidíš Alexandře, to bude tvoje služba celé tři roky; budeš mít větší lédunk a větší mináž. Tak si snadno tvoje tři roky vysloužíš. On, chudinka, myslil, když tam stál jednu noc, že už má svoji vartu odbytou.

Tak zase večír přišlo stát vartu, ale Alexandr se vzpíral, že už on víc nepůjde. Tak ho vzali čtyři vojáci a dovedli ho do kostela, a kostel

zamkli. Ale on šel právě zase tou cestou, kterou šel dříve: vyskočil ven a utíká do lesa a vlezl na veliký strom a skočí dolů, a stařec ho chytí. Povídá: — Alexandře, co děláš? Takový mladý člověk, že si život bereš. — Povídá: — Jdi, Alexandře, a vlez si do kazatelny. Až ona vyletí z krytby, ona tam žádného člověka vidět nebude, ona bude litat po kostele, bude řvát, až se celý kostel bude třást. Až uhodí dvanáctá hodina, tak si půjde zas lehnout, a ty jdi dolů s kazatelny a klekní si k oltáři a zase se modli. Ráno král zase přišel, Alexandra u oltáře zas klečet viděl. Povídá: — No vidíš. A jakou máš hezkou službu. — Tak Alexandr zase šel do kasáren a holt byl moc truchlivý, když on si vzpomněl, že tam celé tři roky stát vartu musí.

Tak konečně se přiblížila zase noc, a měl jít stát zase vartu, ale vzpíral se, že on radši chce být zastřelený, než aby šel stát vartu. Tak ho konečně vzali čtyři muži a dovedli ho do kostela a kostel zase zamkli. On už svoji starou cestu věděl, vyskočil zase oknem ven. Šel a kupil si provaz. Povídá: — Počkej ty starče, jak už mě nechytíš. — Šel a vlezl si na vysoký strom. Přivázal provaz a udělal oko a dal si ho na krk. Teď se pustil dolů a visl. Stařec tady přiběhl a přeřízl provaz. Povídá: Alexandře, co děláš? Takový mladý člověk, že si život bereš. — Než bych se trápil tři roky, tak si radši život vezmu. — Jdi, Alexandře, do kostela, a stůj vartu zase a postav se zrovna ke krytbě. Až ona vyletí z krytby, ty si vlez do krytby a lehni si hubou dolů. To je dnes poslední tvoje zkouška; pak ty budeš její vysvoboditel. — On šel, a tak učinil. Stojí tady u krytby, celý strachy se třese, jen pořád kouká na hodiny, brzo-li uhodí jedenáctá. Jedenáctá uhodila, princezna vyletěla z krytby. Alexandr hned skočil do krytby a lehl hubou dolů. Tady princezna přijde, povídá: — Kdo má právo si do mé krytby lehnout? — Ale on nesměl sebou ani pohnouti. Tady přišli čerti a Alexandra páličí žíživým žezelem po nohou a po rukou a on se nesměl ani ohlédnout. Pak přišli štíři a hadi, jeho štípali, a on nesměl na to nic dát. Pak přišla princezna, povídá mu po dobrém: — Alexandře, vstávej. — Alexandr ani jako by to neslyšel, poněvadž on čekal na dvanáctou. Jak již uhodila dvanáctá hodina, tak ona k němu přišla celá bílá, povídá: — Alexandře, vstávej, ty jsi můj vysvoboditel. —

Alexandr vstal, a vzali se pod paží a šli k oltáři, tam si klekli a modlili se. Ona mezi tím modlením stáhla se svého prstu prsten, povídá: — Na, Alexandře, ty jsi můj vysvoboditel, ty musíš být můj manžel. — On ale prsten vzal a povídá jí: — Já nikdy vaším manželem být nemohu, protože jsem cvikátor.⁴⁵⁾ — Pak konečně už tady bylo ráno. Král tady přišel do kostela a viděl svoji princeznu tak krásnou, jako byla

⁴⁵⁾ Vyprávěč i posluchači vyložili takto: Cvikátor je nemanželský syn až z devátého kolena; příčitá se mu zvláštní moc (zde souvisí to s tím starcem). Je velmi vzácný, objevuje se tak jednou za sto let.

dříve. Padl jí do náručí, povídá: — Drahá princezno, ty mně musíš povědít, co se s tebou dělo. — Povídá: — Otče, já jsem byla zaklená a Alexandr je můj vysvoboditel, a dřív od oltáře nepůjdu, pokud nebude můj manžel. — Král tady poslal hned pro kněze a chce je oddávat. Ale Alexandr se vzpírá, že to být nemůže, že on je cvikátor. Král povídá mu, že on na to nic nedá, že on musí být dnešního dne manželem princeznino. On ale povídá, že on je volný, ale že chce čekat do dne a do roka. A král a princezna byli s tím spokojení. Hned Alexandr vzal princeznu za ruku z jedné strany a král z druhé strany, a šli do purku. Hned celé město bylo červeným sukнем potažené. Hned v celém městě byly radovánky, v každé hospodě muzika hrála a král všecko zaplatil.

Tak se to dozvěděli knížata, hrabata, baroni, že jakýsi cvikátor vysvobodil princeznu a že má být nastávajícím králem. Tak hnedky mu to záviděli. Povídají si mezi sebou: — Koukněte, takový cvikátor má být králem a my už tady čekáme na to tolik růk a dokázat to nemůžeme. — Pak hleděli mezi sebou, jak by Alexandra se světa sprovodili. Tak si udělali jakýsi hon v lese, a Alexandra pozvali. Ted' jeli všickni na koních, a hleděli, jak Alexandra dostanou v lesích, že ho tam zabijí. Ale Alexandr si na nic nepomyslil. Tak ted' tady každý z těch rytířů něco zastřelil, a bylo napsáno, kdo to zastřelil a co zastřelil. Jemu to bylo hanba, že už každý něco zastřelil, a on nic. Tak už tady bylo před večerem a nabídnul se mu tady jelen, a on povídá, Alexandr: — Jelene, tebe nezastřelím, ale tobě mým mečem hlavu useknu. — Tak se pustil za jelenem. Jelen tady utíká a milý šiml s Alexandrem za ním. Už tady byla ale tma docela. Jelen skočil do houští a šiml s Alexandrem za ním. A jelen se ztratil a šiml se ztratil a Alexandr ostal v houští sám. Tak se sekal z houští svým mečem ven. Až se prosekal, byl den. Povídá si: — Můj bože, to sem pronásledován. —

b)

Tak šel, kam ho oči nesly. Byl v pustém lese a spatřil tam jednu chaloupku. Šel do té chaloupky, ale už měl náramný hlad. Tam přijde a živého ducha tam nespátril. Sednul si ke stolu, a tam bylo prostříno a připravíno pro jednu osobu jíst. Bylo tam napsáno: — Alexandře, najež se, a jdi do maštale, a toho koně si vezmi a sedni si na něj a nech ho, kam s tebou půjde. — Ale Alexandr si myslil, že třebas je to na jiného Alexandra; hlad měl, tak to snědl, a až do rána když žádný nepřišel, tak šel do maštale, a tam byl krásný šiml. Ale ten šim hrabal nohama a tak ho vítal, Alexandra, jak ho spatřil. Pak tam bylo

zaražené v jeslích jedno zlaté brko. On to zlaté brko si vzal, dal si ho do kapsy a šimla odvázal, sednul si na něj a teď jede.

Kam šiml běžel, tak ho Alexandr nechal, až už byl v jedné cizí zemi. Přijel do jednoho města, povídá: — Pane hostinský, co že tady nového? — Povídá: — Tady je nového tulika, když sem jakýsi cizozemec přijde, tak že musí být každý vojákem, a také i vy musíte být. — Hned šel ke králi, povídá: — Jejich milost královská, je tady u mně jakýsi cizozemec. — Hned král poslal pro něj čtyry vojáky a Alexandr byl před krále předveden. Povídá král: — Zde musí být každý vojákem. — Jejich milost královská, já si přeji být vojákem; ale přál bych si kdybych mohl sloužit s mým šimlem. — Povídá král: — To můžeš. — Tak druhý den nastoupil hned k regementu. Execírku už on uměl a secvičený byl už, tak on hned ten první den avanžiroval, až se dostal za jenerála. Byli tam při tom vojsku, kteří už na tu šarži dávno čekali. Povídají mezi sebou: — Vidíte, jakýsi cizozemec, on je tady takový krátký čas a on už je jenerálem. — Tak se radili, jakým způsobem by ho se světa splodili.

Ale druzí vojáci, když byli v maštali, tak si svítivali svíčkami, a on si svítil zlatým brkem. Povídá jeden: — Já půjdu ke králi a řeknu: Jejich milost královská, Alexandr má takovou jakousi věc, že se může celá maštal chytit. — Král si nechá Alexandra zavolat, povídá: — Alexandře, co ty to máš za věc, že ty tim svítíš? — Povídá Alexandr: — Jejich milost královská, to je takové velké, zlaté brko. — Alexandře, tak mně ho musíš přinést. — Tak Alexandr mu zlaté brko přinesl. No král ho měl za to ještě radší, že mu daroval takové zlaté brko.

Když vojáci se dozvěděli, že král má Alexandra ještě radší, tak jeden povídá z nich: — Já půjdu ke králi a řeknu: — Alexandr povídá: Co pak to brko. Ale kdyby měl pan král toho ptáka, co je z něho to zlaté brko, to by měl teprv radost. Alexandr o tom ptáku neví, a král ho na něm bude chtít. Budete vidět, že přijde o krk kratší. — Král si nechal Alexandra zavolat, povídá: — Alexandře, ty mně musíš toho ptáka přinést, co je z něho to zlaté brko. Jak ne, tak jsi o krk kratší. — Jejich milost královská, to je těžká věc. Když já o takovém ptáku nevíím. — Jak mi ho nepřineseš, tak jsi o krk kratší. —

Co měl Alexandr dělat? Vzal si svého šimla a sedl si na něj a vzal si do pytla oves, a malý soudek vína a jede. Nechal šimla běžet, kam sám chtěl, až tady šiml přijel k jednomu černému moři a po rád hrabal, ukazoval na druhou stranu. Alexandr slezl s něho dolů a vysypal mu ten oves a nechal ho žrát. A tam byla právě lodička, on si na ni sednul a plynul po moři a připlaval na jeden ostrov. A tam byl jeden muž a to byl obr, a ten umíral hladem. Alexandr měl sebou víno, tak do něho líl víno. Milý obr se vzkřísil a sednul si. Povídá: — Ty země červíčku, ty jsi můj vysvoboditel. — Povídá: Kam jdeš?

— Alexandr mu povídá: — Já jdu hledat zlatého ptáka; a když ho nepřinesu, tak budu o krk kratší. — Povídá: — Nestarej se. — A hned tady máknul do kapsy, vytáhnul píšťalku a zapíská. Tady za chvíli přijel šíf, a na něm bylo jedenáct obrů; a ten, co na ně pískal, ten byl dvanáctý. Tak jim hned vypravuje, že Alexandr je jeho svoboditel. Povídá jim, že Alexandr hledá zlatého ptáka. Oni mu všickni povídají, že ho snadno dostanou, že právě zítra to bude sedm let, co každých sedm let je támhle ten purk otevřený, a v tom purku všickni spějí. — Tak ty půjdeš a toho zlatého ptáka si vezmeš. Ale ne ale až tam půjdeš, ona je tam princezna moc hezká, aby si se do ni zamiloval, anebo gubernantky, jsou také tak hezké. Ty musíš jít a žádného si nevšimnout, toho ptáka si vzít, hned čerstva utíkat zpátky. Potom ti musíme říci, tam visí dvě klece. Ten zlatý pták je v roztrhané kleci. Ne potom aby si ho chtěl přendavat, sic by se brána zavřela, a ty bys tam ušel v tom purku sedm let. — Ale on jak vešel do purku, tady spatřil princeznu ležet; ona byla taková krásná. On se na ni tak podíval, a dal jí hubičku, ona se ve spaní tak usmála. Pohlednul na gubernantku, ta byla také tak hezká, té dal dvě hubičky a utíká pro ptáka; a ti už tam venku hubují, že on se tam zamiloval do té princezny. V tom, jak tady ptáka bere, ta klec se mu nelíbila, poněvadž byla stará. Chtěl toho ptáka vyndat z té staré klece a dát ho do zlaté klece. A v tom křičí obrové: — Alexandře pospěš. — Tak už mu čas nezbýval, tak popadnul starou klec se zlatým ptákem a utíká. A v tom, jak utíká, a už byl za bránou, a v tom se brána spustila. Alexandr tam nechal nohu a urazilo mu to kramflek s patou. Obrové povídali: — Vidíš, Alexandře, vždyť jsme ti povídali, abysi si pospíšil, že se brána zavře; ale ty jsi se tam jistě zamiloval do princezny. — Povídá: — Když byla tak krásná, tak jsem jí dal hubičku a gubernantce dvě. Pak jsem popadl ptáka a hned utikám. — Tak obrové hned Alexandrovi zavázali nohu a vzali ho na šíf, převezli ho na druhou stranu; povídají mu: — Tu máš tuhle píšťalku. Když se ti zle povede, tak přijď na to samé místo, zapískej, my přijdeme a tobě se vším nápomocni budeme. — Tak on jim poděkoval a rozloučil se s nimi, sednul si na svého šimla a jede zpátky se zlatým ptákem. Když přijel domů, už byl večer. Nešel ale ke králi s tím ptákem; dal si ho do maštale, a takové světlo bylo krásné z toho ptáka, jako kdyby byl někdo celou maštal zapálil, a pták tak krásně zpíval, že to žádný jak živ neslyšel. Jeden z těch vojáků povídá: — Počkejte. Já půjdu ke králi, já řeknu: Jejich milost královská, Alexandr už je tady s tím zlatým ptákem, a on si ho dal do maštale, do toho smradu. Ten dostane od krále. — Přijde ke králi: — Jejich milost královská, Alexandr je tady, se zlatým ptákem. — Povídá: To je dobře, tak ho nechte; až se vyspí, on mně ho přinese. — Alexandr tedy ráno přinesl ptáka královi. Pták tady tak krásně zpíval, že to král jakživ neslyšel.

Když ale Alexandr odešel, pták si dal hlavičku pod křídýlka a spal. Král si zavolal Alexandra. Alexandr, jak dvěře otevřel, pták tak krásně zpíval. Král povídal: — Alexandře, ty tady musíš zrovna se mnou spát. — Pak král měl Alexandra moc rád, ale přece mu to k vůli udělat nechtěl, aby tam s ním spal.

Tak až se to dozvěděli vojáci, že když Alexandr odejde, že pták nezpívá, že spí; tak si povídají mezi sebou, že se Alexandrovi přece jen spomstí.

Tak hned tady jeden běží ke králi, povídá: — Jejich milost královská, Alexandr povídal, proč ten pták spí. Kdyby on tady měl princeznu z toho purku, odkud ten pták je, tak že by pořád zpíval. — Tak král nechal hned zavolat Alexandra, povídá: — Alexandře, ty jsi povídal, že proč ten pták nezpívá; že když tu nemá princeznu, že zpívat nebude. — Povídá: — Jejich milost královská, to není žádná pravda, že jsem já to řekl. To je jen návod na mě. Jak já bych mohl přinést princeznu z toho purku. To žádný nedokáže, a já také ne. — Povídá král: — Alexandře, ty musíš jít a tu princeznu mně musíš přinést. Jak ne, tak jsi o krk kratší. —

Tak co měl Alexandr dělat, sebral se a sedl si na milého šimla a jede. Když přijel k černému moři, zapíská na píšťalku, za chvíli přijelo dvanáct obrů se šífem. Povídají mu: — Co pak žádá ještě ten tvůj král? — Alexandr povídá: — Tu princeznu. — Povídají sobě: — To je těžká věc princeznu z purku dostat ven. Tak kouká jeden na druhého a nevědí, jak by tu princeznu z toho purku dostali. Tak mu povídají, Alexandrovi: — Tak vidíš, Alexandře; až my přijedeme ke břehu, tak tumáš tenhle proutek, a šupni nás jednoho tím proutkem a z nás se udělá dvanáct muzikantů. Ona princezna ráda tancuje, ona vyjde ven, a udělej jí poklonu, a vezmi ji tancovat. A v tom, jak budeš tancovat, tak tancuj pořád blíž a blíž šífu; pak s ní přijdeš na šíf, a v tom nás šupni jednoho, a z nás se udělá zase dvanáct obrů. — No tak skutečně tady přišli ke kraji. Alexandr tady jednoho šupnul, a z nich se udělalo dvanáct muzikantů. Teď princezna ráda tancuje, honem běží a kouká, co se to stalo, a gubernantka také běží za ní a vůbec všickni běželi z purku se dívat, co se to stalo. Alexandr byl hezký člověk, šel a dal poklonu a vzal ji tancovat. Jak tady tancuje, pořád blíž a blíž k šífu, až se s ní dostal na šíf. On hned šupnul jednoho obra a hned šíf se odrazil od břehu a jede dál. Teď ona lomí rukama a chce jim skočit do moře a křičí. Ale Alexandr ji drží a těší ji, a na břehu gubernantky a všickni její přátelé náramně naříkají. Ona v tom velkém zármutku mákla do kapsy a vytáhla klíče od purku, zlaté, hodila je do moře. Tak když přijel na druhou stranu s ní, tak Alexandr si ji posadil na koně ke předu a sám si sedl do zadu. Tak se dostali domů, už byl

skoro večír. Ale on nešel s ní ke králi do purku, on spával v maštali na palandě, tak on si tam s ní také lehl.

Druži vojáci hned běželi ke králi, a žalují mu to: — Jejich milost královská, Alexandr už je tady s princeznou a on s ní leží na palandě. — Tak ho nechte; až se vyspí, on mi ji ráno přivede. — Tak ráno Alexandr, když se vyspal, tak princeznu vzal pod paží a vede ji ke králi. Povídá: — Jejich milost královská, tady mají, co si přejou. — Ale pták, jak spatřil princeznu, tak líbezně zpíval, a princezna zpívala, veselá byla. Král koukal jako blázen. Tak král Alexandrovi poděkoval. Alexandr šel zase po své práci. Ale sotva Alexandr zavřel dvéře, pták přestal zpívat, princezna přestala mluvit. Pták si dal hlavičku pod křídélka a spal. Princezna si sedla ke stolečku a dala si ruku pod hlavu a spala taky. Král tady chodí po pokoji celý rozzlobený, povídá: — Toho chlapa tu musím mít pořád. — Tak si ho nechal zavolat. Alexandr otevře dveře, pták začal zpívat, princezna byla samá řeč, smála se, a král nevěděl radostí, co má dělat. Povídá: — Alexandře, ty tady musíš se mnou být. — No Alexandr odešel zase po své práci, princezna spala a pták spal.

Tak se to dozvěděli vojáci. Povídají mezi sebou: — Počkejte; budete vidět, že my snadno Alexandra připravíme o krk. Já půjdu ke králi a řeknu: Jejich milost královská, Alexandr povídal, že ta princezna spí proto, a ten pták že nezpívá proto, že kdyby princezna měla svůj purk tady, tak že by byla veselá a mluvila by na ně a měla by je ráda. — Tak král si nechá Alexandra zavolat, povídá: — Alexandře, ty jsi povídal, že princezna spí proto, že tu nemá svůj purk; — povídá: — Alexandře, ty mi ten purk musíš přinést; jak ne, tak jsi o krk kratší. —

Tak co měl Alexandr dělat. Sebral se a sedl si na svého šimla a jede, až přijel zase k černému moři. Vytáhnul si z kapsy příšťalku a zapíská. Tak asi za čtvrt hodiny tady silně, mocně přiráželi šíp obrové. — Co pak ten tvůj král ještě žádá? — To musí být nějaký nesnesitelný král. — Ještě ten purk. — Povídají: — To je těžká věc, ten purk tam dostat. Ovšem, jsme silní, ale půjdeme a prubujeme to. — Tak se sebrali se svým šífem a přijeli až k samému purku; vzal si každý veliký sochor a milý purk na milý šíp naložili. A než byl den, milý purk stál zrovna před královo purkem. Tak už tady bylo osm hodin ráno, a on ještě nevstal, král. A on ten purk stál zrovna před jeho okny. Ráno Alexandr přijede do domu královo, povídá: — Jejich milost královská, už tady mají ten purk. — Princezna, jak to slyšela, tak utíká po schodech dolů a běží do svého purku, a král za ní. Teď ona bere za kliku a bylo zamknuto. Princezna povídá: — A už je zle, — a král stál vedle ní — klíče jsem hodila do moře. — A král povídá: — Alexandře, musíš je přinést. — Alexandr povídá: — Jejich milost královská, to jsem všecko dokázal, ale klíče z moře přinést nemohu. — A jak jich nepřineseš, tak

jsi o krk kratší. — Princezna povídá: — Jdi, Alexandře, hled', abys ty klíče dostal někde. —

Tak co měl Alexandr dělat; sebral se, sedl si na svého šimla a jede k milému černému moři. Když přijel k moři, vyndal pišťalku z kapsy, zapiská. Tady, asi za čtvrt hodiny, přijelo dvanáct obrů se šífem: — Co pak ten tvůj král ještě žádá? — Ještě ty klíče. — Tady koukal jeden na druhého jako blázen. Povídají: — Ty klíče, to dokázat nemůžeme. To už jsme všecko dokázali, ale to dokázat nemůžeme. — Ten jeden povídá z nich: — Tam ostává jedna bába v jedné jeskyni, a to je moje prachbába, a to je čarodejnici od všech ryb. Ona má v její jeskyni všelijaké zlaté věci; pojedeme tam a optáme se jí, jestli by tam takové zlaté klíče měla. — Tak se sebrali, Alexandra vzáli sebou a jedou. Když přijeli k té jeskyni, tam ostali stát. Ten její přátelský tam vešel a ptá se jí, jestli by tam měla takové nějaké jakési klíče zlaté. Ona povídá: — Všecko tady mám, ale takovou věc tady ještě nemám. — Povídá: — Ale počkejte; to se dozvíme hnedle. — Tady zapiská na tu velkou sortu ryb. Ryby přijdou, ona se jich ptá: — Viděly ste tam nějaké klíče zlaté? — Tady ryby na ni pohlédnou, krčí ramenama, neviděly. Tak ona zavolala na tu prostřední sortu ryb. Tady ryby přijdou, ona povídá: — Viděly ste tam nějaké takové zlaté klíče? — Tady ryby na ni pohlédnou, krčí ramenama. — Neviděly sme. — Tak ona tady zapiská na tu nejmenší sortu ryb: — Viděly ste tam nějaké takové zlaté klíče? — Neviděly. — Ste tady všickni? — Nejsme. — Kdo pak schází? — Fousek. — Tady Fousek přijde, ona povídá: — Kde jsi byl tak dlouho? — Já sem se tam zapletl do takových velkých klíčů a nemohl sem je unést. — Ty víš o nich? — Vím. — Tak poslala bába tu velkou rybu s Fouskem. Fousek jí ukázal klíče, ryba je vzala do tlamy, vrátili se zpátky k bábě, bába je dala obrovi, obr je dal Alexandrovi, a převezli ho na druhou stranu. On jim poděkoval, že už víckrát požadovat nebude. Sedl si na koně a jede. Když přijel domů, šel si rovně ke králi, a dává klíče. Král vzal klíče a běží do purku, a princezna za ním a Alexandr za ní. Princezna vzala svého ptáka a dala si ho do svého purku. Pták zpíval, princezna se smála, gubernantky byly veselé, a král měl z toho takovou radost, že je princezna veselá, tak povídá: — Vidíš, Alexandře, všecko jsi mně dokázal, teď se ženit budu. — Tak žádá princeznu o podání ruky. Ona povídá: — Ne, já mám radši Alexandra. Alexandr je můj vysvoboditel, ten bude můj. —

Tak král povídá Alexandrovi: — Tak vidíš, Alexandře, když je tomu tak, tebe má princezna radši, tak já nechám vystavět velkou pec na dvanáct sáhů dříví. A až bude rozpálená pec, který ji z nás dvanáctkrát projde a nespálí se, tak ta princezna toho bude. — Alexandr povídá: — Jejich milost královská, já jsem spokojený. — Tak hned nechal král stavět pec. Ona povídá Alexandrovi po straně, aby to král neslyšel:

— Nic si z toho, Alexandře, nedělej, nic se neboj. To víš, až bude pec vypálená, on král bude chtít, abysi šel napřed. Ale nic se toho neboj. Tu máš tohle psaníčko, a dej ho tomu ptákovi do zobáku a pust' ho oknem ven. On se za chvíli vrátí a přinese ti takovou mast^l, tu si ale dobře schovej. — Tak když byla pec vypálená, král povídá: — Alexandře pojď a připrav se, ty musíš lézt napřed. — Alexandr povídá: — Jejich milost královská, já jsem spokojený, ale jestli by mně dovolili ještě trošku namazat vepřovým sádlem. — Král povídá: — S radostí; jen se namaž, Alexandře, dobře. — Král si ale myslil: — Počkej, chlapíku; jak tam vlezet, tak víckrát nevylezeš. — Tak Alexandr teď leze. Tady přelezl jednou a nic se ho nechytilo. Král koukal na něj jako blázen: taková pec velká rozpálená. Až ji prolezl dvanáctkrát, a nic se mu nestalo. Teď měl lézt král. Ale král povídá: Pec se nechá vyhasnout. — A nakoupil padesát bagounů a nechal znova pec vypálit. Povídá: — On se namazal jen takovým kouskem vepřovým a nic se mu nestalo. — Tak nechal zabít těch padesát bagounů a to sádlo z těch padesát bagounů všecko na sebe nechal přivázat, a teď tady leze skrz pec, a Alexandr se usmívá. Jak ale tam vlezl do peci do rozpálené, tak v několika minutách byla z něho jedna škvarka, protože sádlo hoří lépe než dříví. Tak už měl Alexandr krále s krku.

Tak jde do maštale, povídá: — Šiml, ty jsi mě šťastným učinil. Jak se ti mám odsloužit? — Šiml povídá Alexandrovi: Ty mně musíš tvým vlastním mečem hlavu useknout. — Ale Alexandr nechtěl. Povídá: — Jak to neuděláš, tak chybíš. — Tak Alexandr vytáhl meč a jednou ranou uťal šimlovi hlavu. A z toho šimla se stal takový krásný mládenec. Povídá: — Tak vidíš, Alexandře, ty jsi můj vysvoboditel. — Povídá: — Tahle princezna nebude tvoje, ta je moje. Zapomněl už jsi na tam tu? Zítra už to bude rok a den. — Povídal: — To je moje sestra. — Tak co měl Alexandr dělat; tak se s nimi rozloučil a s princeznou a šel, tu jak vysvobodil dříve. Ale ona už na něj čekala, povídá: Alexandře, hnedle by si byl zmeškal. — Tak hned byla veselka, radovánky všecky se odbývaly, a já tam tenkrát taky byl,

nebyl sem tam vo-tý doby,
dali mi tam košík vody.

Komentář k a) viz u č. XXXIV.

b) *Rek najde radicího koně a zlaté pero, slouží u krále, je na radu závistníků posílan pro vzácné věci i pro princeznu, (kterou na konec dostává za ženu.)*

České verše: K. II. 101. od Rožnova; K. III. 1. od Olešnice Slavia II. 14. Jindř. Hradec; Němc. II. (170.—187.). Popelka I. (34.—40.)

Rad. (161.—187.). Václavek, Pohádky část II. (33.—42.). (První mor. obr. knih. red. J. Soukal, Val. Meziříčí č. 15./16.).

Povídky tyto patří k velké oblasti nejzajímavějších skupin átkových, o rekovi, jenž vydává se na dobrodružné cesty, a sice k vzácným a dosud málo prostudovaným látkám, z nichž v českých versích dají se poznati — ovšem různě promísené — dvě kostry charakterisované různým ustrojením rekových výprav: v jedné posilán několikrát pro vzácné věci zpět k čarodějnici, jíž s bratry unikl; v druhé posilán několikrát napřed pro dívku, pak, aby donesl věci, jichž ona si přeje.

Prvky látkové českých versí jsou tak promíseny, že nedávají pevnou osnovu té neb oné látky.

1. *Rekův původ, jeho radící kůň, a bratři.⁴⁶⁾*

Němcová má počátek nejúplnější: Rybář najde třikrát devět vajec, z nichž se vylíhne 27 bratří.⁴⁷⁾ Hlídají královu louku, nejmladší Šternberk chytí 27 koní, které ji pustoší,⁴⁸⁾ nechá si nejnevzhlednějšího, jenž mu radí. Bratří mu utíkají, dohoní jich. Ostatním schází nadpřirozený původ bratří. U Popelky 12 princů, smějí se nejmladšímu, jenž má nevzhledného hnědouše. U Václavka 12 hraběcích synů, 11 na vojně, nejmladší doma, jde po smrti rodičů za nimi, potká starce, jenž se proněho mění v bělouše.⁴⁹⁾ U Rad. má král 7 synů ve světě, nejmladší stonavý je doma, zjeví se mu stařec, poroučí mu vsednout na koně — bělouše a jet za bratry. (Letí vzduchem.) U K. II. 101. tří selští synkové jedou do světa, nejmladší hloupý Jan. Na louce najdou stádo koní, starší ujedou, Jan najde nevzhledného koně, jenž se ho ptá, má-li jet po zemi či vzduchem. U K. III. 1. celá verše pod vlivem náboženským. Rek na radu starce vymodený slove Jan od Boha, Bůh kmotrem, od něho má v stáji, 24 léta zavřené, koně a cedulkou, aby jel do světa. Slavia II. 14. má jen nejasnou upomínku, že rek, chudý sedlák, měl mnoho dětí, prchl do světa a na louce našel osedlaného koně, jemuž, když mluvil, narostla na tu chvíli na hřbetě lidská hlava (nemotorný realistický výklad). Naše povídka nemá počátek o nadpřirozeném porodu (ač rek označen zvlášť jako »cvikátor«) a o bratřích, patrně vlivem jiné počáteční látky.

2. *Jízda k čarodějnici.*

Rad.: Bratří přijedou k čarodějnici, jež má stejně dcer, hostí je a opije. Rek nepije vína, pozoruje, jak je čarodějnice ukládá s dívkami

⁴⁶⁾ O radícím koni viz též naši povídku XII.

⁴⁷⁾ Nadpřirozený porod. Cfr. na př. Köhler-Campbell str. 115., 118. Wollner str. 546.—547.; Köhler I. str. 387. Zft. VI. str. 75. Cosquin I. str. 67.—70. Hahn II. str. 215.

⁴⁸⁾ Z látek o rekovi, jenž nepoznán zápasí o princeznu. N. S. I. str. 37. látka 19., var. b).

⁴⁹⁾ Z látek o vděčném mrtvém, N. S. I. str. 44., látka 28. a o rekovi, jenž jede pro ptáka, koně, princeznu. NS. I. str. 42., látka 25., 26.

do postelí a zkouší pruty i sírou, zda spějí. Když vyjde, vymění rek bratřím a dívkám místa, čarodějnici zabije dívky, bratří ráno prchají. Popelka: Bratří přijedou ke královně, která oře dvanácti bělouši a má stejně princezen. Rek vymění místa běloušů a vlastních koní v stáji, právě tak s bratřimi a princeznami, královna usmrť bělouše a dívky, bratří ráno prchají. Václavek: Bratří dojedou k čarodějnici v lese se stejným počtem dcer, při hostině rek na dvoře zapálí slámu, všichni vyběhnou, on zatím vymění sklenice dívkám a bratřím (uspávací prášek), k vraždě nedojde, bratří prchnou. (Patrně paedagogická úprava.)

U ostatních veršů, kde větší počet bratří nedodržen, tento motiv o čarodějnici schází.

3. *Co rek nalezl cestou*

Tento poměrně drobný detail tvoří pravidlem přechod k druhému oddílu vypravování. U Popelky je to zlatá podkova a věneček zlatých vlasů, u K. II. 101. zlatá podkova a lebka se zlatými vlasy, u K. III. 1. zlatá koruna, u Slavie II. 14. zlatá podkova, v naší povídce zlaté pero. Kůň pravidelně varuje reka, aby nalezenou věc nebral sebou, že bude nešťastný. U ostatních není této podrobnosti, děj však stejně pokračuje, že rek dojel do služby ku králi (hraběti atd.), že dvořané, bratří atd. mu záviděli a radili králi, aby jej posílal na nebezpečné výpravy. Kde má rek cestou nalezené věci, jsou ty ovšem záminkou (vlasy ztracené princezny a pod.), jindy dosti primitivní náhražky: čtou v knihách, vymýšlejí, čím se rek chlubil a p.

4. *Zvířata, rekovi pomáhající.*

Tento motiv vystupuje zde jen podružně. Šíře je rozpracován v látkách zvláštních. Viz NS. I. str. 41., látka 24. a str. 31., látka 13., var. a). V naší sbírce rovněž podružně a v jiné formě (rek mění se ve zvířata) v povídce XII⁵⁰⁾

Němc.: Rek po cestě pomáhá chrtu, orlu a kaprovi z nouze. Rad.: Rek po cestě pomáhá kapru z bahna (dostane píšťalku), pak krmí orla. K. III. 1. pomáhá rybě, ptákům, u Václavka kaprovi (v naší povídce řeč o vládci ryb).

5. *Rekovy výpravy.* a) Pro ptáky, zvěř, víno k čarodějnici zpět.

Tuto látku mají jen dvě verše, a sice z Radostova a Václavkova, obě spojeně s látkou druhou:

Rad.: Král nemá ptáků v království a posílá reka pro ně na radu závistivých bratří k čarodějnici. Vyjede v noci vzduchem na bělouši, najde v prvním pokoji stříbrné klece a ptáky, v druhém zlaté, v třetím diamantové. Smí však teprv ve čtvrté síni vzít nevhledného ptáka

⁵⁰⁾ Cfr. též na př.: Cosquin II. pozn. str. 243. a 351.—352. Köhler-Gonzenbach II. str. 216, Köhler-Campbell str. 100 a n. str. 115 a n., Wollner str. 569. Köhler-Schiefner str. XVII. Köhler I. str. 57., str. 397 —398. Hahn II. str. 243.

v dřevěné kleci, prchá, vypustí jej, druhý den ptáků hojnost. Po druhé jde pro zvěř. V prvním pokoji je stříbrosrstá na stříbrných řetízcích, v druhém zlatá, v třetím diamantová. Zas v čtvrtém šeredného psa na provázku. Po třetí pro víno. Z žíní běloušových uplete síť a provaz na 300 loket, provaz uváže koni za nohu, vleze do sklepa, kde sudy s obručemi stříbrnými, pak zlatými, pak demandovými, vezme však z výklenku dřevěně opásaný soudek, tak těžký, že ho sotva nese, skočí do sítě, padne rána, čarodějnice vyběhne, ale kůň síť vytáhne a prchne s rekem. Soudek dává jakékoliv víno a nevysychá. Václavek: Rek s bratřími žije šťastně u hraběte, ale rád by vyplnil jich přání a proto pomocí běloušovou jede k čarodějnici v horách. (Tedy nikoliv k té prvé.) Ta má mnoho klecí ve sklepě. Prchne s tou nejkaredější, za ním valí se mlha, prchne přes hranice, ale čarodějnice mu hrozí, však že se ještě vrátí. V kleci pak zvěř, jakou si se jen přeje. Po druhé jde pro pití. U čarodějnice vezme tu nejspatnější bečku, za ním ohnivá koule, prchne. Z bečky víno, pivo, a neubývá.

b) Pro divoké koně a pro princeznu k čarodějnici zpět.

Popelka: Rek má přivést od čarodějnici-královny bělouše, dá svému koni na jeho radu udělat podkovy 3 centy těžké, vyleze na strom, jeho kůň brání se třem stům vraníků, až přijde bělouš zlatě okovaný, s tím se vrátí.

Po druhé jde pro zlatovlasou princeznu, již čarodějnice má přivázanou za zlaté vlasy ve vysoké věži.⁵¹⁾ Vlasy musí protnouti a princeznu snést, aby se nedotkla země. Prchají, čarodějnice pošle za nimi zlatého ptáka. Kůň poručí rekovi, aby vytáhl mu z pravého ucha kartáč a hodil ho na zad. Z kartáče zámek, na jehož věži pták ostane seděti. Po druhé z levého ucha hřeben, z něhož je velký hrad.⁵²⁾

K. II. 101. Rek poslán pro zmizelou dceru královu. Jede s koněm ke skále, klepe, skála se otevře, uvnitř v domě kolébá stařena princeznu v kolébce. Stařeně musí dát políček a princeznu unést. Princezna chce pak ještě tři oríšky,⁵³⁾ v nichž má svatební šaty a jež leží v oné kolébce. Rek je přinese. V této povídce schází počátečná návštěva u čarodějnice a proto též zde návrat k čarodějnici nevypracován. Za to následuje jako vložka látka úplně samostatná o rekovi, jenž jde pro tři pera z draka za červeným mořem (NS. I. str. 43.—44., látka 27.). Pak teprve má přivést rek 12 mořských kobyl. Jede s bičem k čer-

⁵¹⁾ K tomuto zvláštnímu detailu cfr. na př. Köhler-Gonzenbach č. 53. a pozn. II. str. 236. Zft. d. Vereins f. Volkskunde VI. str. 165.

⁵²⁾ Tento vzácný detail, jenž pravidelně se vyskytuje v jiných látkách, cfr. NS. I. str. 39., látka 20., variant c), k tomu Köhler-Campbell str. 107. 111.—112.; Wollner str. 539.—540.; Cosquin I. str. 141. 152—154.; Köhler I. 388.; Hahn II. str. 198.

⁵³⁾ Šaty schované v oríškách jsou jen nejasná reminiscence z látek o dívce (Popelce, myším kožíšku).

venému moři, kůň, krmen chlebem, letí s ním vzduchem, pak řehce, přicházejí 3, pak 6 hřebců, rek je zahání, pak dvakrát tři a šest koní.

c) *Rek posílan k moři pro koně, ptáky, princeznu a věci, jichž si přeje (vodu). Pomáhají mu obři.* (Naše povídka.)

Slavia: Rek posílan pro zlatě kované koně, veze pět set měřic ovsa a jede k měděnému zámku, kde je hlídají obři ve dvanáct hodin spící. Zláká koně ovsem a odvede je. Koně doma však nechtí žráti. Po druhé právě tak chytí pod řešeto na oves dva ptáky zlatoperáky, po třetí unese ze zámku zlatovlasou princeznu, ale také ta nechce jísti a žádá svůj měděný zámek. Zastane obry, jak se hádají o království, rozdělí je spravedlivě, oni mu za to donesou měděný zámek a koně, ptáci i princezna se rozveselí.

Rad.: Rek má přivést princeznu ze zlatého zámku v moři. Jede s třiceti chleby, třemi sty sudy vína, třemi sty voly k moři. Nakrmí tři hladové obry, ti mu postaví v moři silnici až k zámku. Po druhé má přinést zámek, obři ho přenesou na třech dubech za 300 chlebů, sudů a volů. Pak třeba najít v moři klíče od zámku. (Pomáhá mu ryba, jež ostatním rybám vládne.)

Na konec chce princezna živou a krásnou vodu, jež jsou na ostrově, na kterém stál její zámek. Rek jde, spozdí se, moře zalije silnici, obry vystavenou, orel jej vynese a oživí živou vodou.

Kulda III. 1. Král »Hrdý« posílá reka pro ztracenou ženu. Rek jede s vozem chleba, masa a vína, nakrmí 10 obrů pod skálou, kteří se perou z hladu ocelovými tyčemi. Obři vedou reka pak ke královně, kterou unesl dudek do pekla (?)⁵⁴⁾, vylámou osmero železných dveří ve skále, až dojdou ke královně, která víská spícího čerta, položí mu hlavu tiše na polštář a prchne s nimi. Rek má pak najít ztracený prsten královnin (pomůže mu ryba, kterou nakrmí). Na konec má přinést živou, mrtvou a krásnou vodu.

Ve Václavkově povídce, která vůbec zdá se jen summárně zapsanou a trochu uměle osvěženou versí, schází detail o obrech. Rek na radu běloušova jde hraběti pro princeznu v jeskyni za Červeným mořem zakletou, která nosí černé šaty. Po druhé jde pro prsten, jež ztratila v moři. Pomáhá mu kapr, svolá všechny vodní živočichy, prsten najde malá rybička. Po třetí pro vodu krásnou, mrtvou a živou, jež kapou se sloupů třemi dirkami u Černého moře, a jichž si princezna přeje.

Na konec připojuji ještě parallelní část povídky u Němcové, která by hojným prostoupením cizích látek a odchylnými detaily byla velmi zajímavá, kdyby spolehlivost sběratelčina byla zabezpečena. Spíše však

⁵⁴⁾ Detail tento odjinud neznám. Celá povídka Kuldova je pod vlivem náboženských představ.

nahromadění zlomkovitých prvků lze zde přičísti fantasii a slabé paměti sběratelčině než lidové tradici. Rek hledá králi ztracenou nevěstu, jejíž obraz visí v zámecké obrazárně.⁵⁵⁾ Dá si dělat zlaté pantoflíčky, jede k moři. Princezna, žijící u jedné čarodějnici, připluje v lodce, rek vydává se za kupce,⁵⁶⁾ vláká ji těmi pantoflíčky na loď a prchne s ní. Princezna chce pak svoji skříň se svatebními šaty, kterou opatruje čarodějnici, bydlící 300 mil dále v černém zámku. Čarodějnici žádá na rekovi, aby napřed jezdil na třech koních. (Ryzka mění se při tom v zajíce, hnědouš v havrana, vraník v rybu, ale rek je pomocí vděčných zvířat chytí.⁵⁷⁾ Čarodějnici chce jej pak udeřit prutem, on ji předejdě a ona zkamení.⁵⁸⁾ Pak chce princezna klíč ke skříni, který je schován v zámku 300 mil dále. Rek zkrotí tam pět lvů pomocí prutu od předešlé čarodějnici, pátému z tlamy vezme klíč.⁵⁹⁾

6. Rekova poslední zkouška.

K. II. 101. Podojí v železných rukavicích mořské kobyly, vykoupe se v jich vroucím mléce, je mnohem krásnější, vezme si princeznu. Popelka: Rek obviněn, že podvádí krále s jeho ženou, podrobuje se božímu soudu. Ponořen do vařící vody, zůstane bez pohromy, žalobce v ní zahyne. (Naše povídka podobně.)

K. III. 1. Rek na konec bez důvodu usmažen v oleji, pak oživen živou a kráslicí vodou, je mnohem krásnější. Král podrobí se, ač varován, stejně operaci, pokropen pak mrtvou vodou, zůstane mrtev, rek vezme si princeznu. Rad.: Princezna chce krále učiniti mladým, zabije jej mrtvou vodou, omladí krásnou vodou, pak však omylem, místo aby jej živou vodou oživila, usmrtili jej znova mrtvou nadobro. Vezme si reka. Václavek: Panna omladí bratry krásnou vodou, zabije všechny, i hraběte, mrtvou vodou a vzkříší je živou vodou, jenže na hraběte se nedostane a on ostane mrtev.

Němcová odchylně: Princezna má meč, setne jím hlavu králi i rekovi a řekne, kdo má ušlechtilejší krev, že oživne. Oživne rek. Ve verzi Slavia této zkoušky není.

⁵⁵⁾ Tento detail, zdá se, je reminiscence z jiných látek, kde vyskytá se jako volný úvodní prvek: rek uzří zakázaný obraz princezny a chce ji pak mít. Cfr. na příklad naše povídka XLVI. a pak NS. I. str. 39., látka 21. Z cizích: Köhler-Gonzenbach II. str. 225. Köhler I. str. 127.

⁵⁶⁾ O rekovi, jenž jako kupec vláká princeznu na loď, je látka samostatná. Cfr. NS. I. str. 39., látka 21. Zde jen vneseno. Z cizích na příklad: Hahn II. str. 229., 259.

⁵⁷⁾ O službě u čarodějnici, vykonávané pomocí vděčných zvířat, je samostatný volný prvek, k němuž druzí se též látka českých povídek, jež viz NS. I. str. 41. látka 24.

⁵⁸⁾ Detail, jenž pravidelně vyskytuje se v jiné látce. Viz NS. I. str. 29.—30., látka 12., var. c) ku konci. Z cizích na př.: Köhler I. pozn. k č. 53. str. 464.

⁵⁹⁾ Detail původu mi neznámého,

7. Zakončení některých povídek.

Němcová vypravuje o novém úkladu bratří po svatbě. Dají čarodějnici změnit reka v slavíka, kůň poradí princezně, aby jej pokropila vodou z jednoho pramene a pak ujela, neohlížejíc se na netvory, kteří ji budou pronásledovati. Rek pak zkamení bratry. U Kuldy II. 101. vyloží na konec princezna, že ta čarodějnica byla její matka, skála, z níž byla unesena, je začarované město, kůň její bratr, zatroubí na trubku, a město se vynoří ze země.

Rad.: Bratří obviňuji reka s princeznou, že zabili krále, jsou za to upáleni. — K. III. 1. Rek jede se ženou k rodičům a dá se jím poznati.

Běžné zakončení povídek o radícím koni mají Rad. a Němc. (stětí koně, a z těla holubice), Kulda II. 101. (stětí koně a změna v prince), Slavia II. 14. (změna v prince).

Cosquin č. III. (smíšena s jinou látkou), čís. LXXIII. pozn. II str. 294. a n. II. str. 365. a částečně I. str. 46.—48. (Cfr. též pozn. k č. XIX. porůznu. *Köhler-Gonzenbach* k č. 83. II. str. 254.—256 Druhou částí též k č. 30. II. str. 223. (Zft. VI. str. 171.—172.) *Wollner* k č. 5. str. 525. (látku o čarodějnici). *Köhler-Schiefner* str. VII.—VIII. k čís. III. str. X—XII. (k čarodějnici) *Köhler* I. k č. 9. str. 305.; str. 396; str. 411. k č. 5. (k čarodějnici, str. 467. k č. 58.) *Český Lid* VI. str. 412 k č. III. 11., část první. *Hahn* II. k č. 63. str. 258.; *Kreuzwald-Löwe* 8.

2. září. Soláneč.

Hofer B.

XXVII.

Byl jeden král a měl třech synů. Ti jak se vyučili a byli schopni kdesi čemusi, tak nechtěli též jinšího dělat, v hospodě bývat, v karty hrávat. Ale otec jim povídá:

»Milí synové, nic z toho není, musíte jít do rajzu, zkusit svět.« —

Tak šli; přišli na jeden kopec, na jeden hostinec,⁶⁰⁾ a z toho hostince se rozešli na tři strany. Jeden přišel mezi krejčíře, vyučil se krejčím. Druhý přišel mezi ševce, vyučil se ševcovské (t. j. řemeslo). Jeden přišel mezi zbojníky, tak se vyučil zbojníkem.

a)

Tak ten, co přišel mezi ty zbojníky, tak šel jeden mužský; oni mu povídají:

— »Jdi a zabij ho.« —

⁶⁰⁾ Starosta opravil vyprávěče že má říci »do jednoho hostince«.

Když šel a zabil ho, tak mu povídali:

— »Jdi, vykopej jámu a dej ho do té jámy a poslouchej, co ti bude mluvit.« —

Tak šel a hodil ho do té jámy a poslouchal, co mu bude povídat. Tak mu povídalo:

— »Tobě bude veliké štěstí do pět a sedmdesáti let. Ale od pěti a sedmdesáti let se ti štěstí převrátí.« —

Tak mezi nimi vyštudýoval do roka, až nad nimi byl majstrem. Když přechodil den a rok, tak musel jít domů. Tak se uřekli všem tří bratří, za rok a za den se sejít zas v tom hostinci.

Když se tam sešli, krejčí a švec, ti byli oškubaní, ale bratr třetí, zbojník, ten byl pěkně oblečený a veliký pán, že ho bratří nepoznali. A když ho bratří nepoznali, tak on se tázal, co jsou za jedni. Tak oni mu odpovídají:

— »My jsme jednoho krále tři bratří. Tak dva jsme už tady, a toho třetího čekáme, a není ho tady.« —

On jim povídalo:

— »Proč pak jste tak smutní? Proč nepijete, a nic nejíte?« —

Oni mu odpovídají:

— »Pane, nemáme nač.« —

Tak on jim poručil pít a jíst. Jak se napili a najedli, tak se jim přiznal:

— »Já jsem váš bratr.« —

b)

A jak přišli domů k svému otcovi, každý musil své řemeslo dělat, jaké který byl naučený. Ten krejčířské a ten ševcovské; a tomu povídá:

— »Když jsi zbojníkem, také musíš svůj kousek dokázat.« —

Tak ona měla ta jeho královna, jeho matka, zlatý prsten na prstě; že léščí ho do rána ukrade, že dostane obdaruňk; že když ho při tom stihne, o krk menší. Tak on povídá, že je mu to lehká věc. Tak on věděl, v které světnici jeho matka leží. Tak si přistavil taký dlouhý žebřík k tomu oknu, a udělal si chlapa slaměného, a už ho podává po předu do toho okna. Otec si myslil:

— »Tu jsi, zbojníku.« — Vrazil do něho mečem, a on pustil slaměného chlapa důle. A on (král) si povídá:

— »Však jsem ti už zavdal.« — Ale on ho šel schránit z ulice aby žádný nevěděl. Ale syn zbojník jeho hlasem (t. j. nápodobil jeho hlas a) šel zrovna pro ten prsten. Ona myslila, že ten prsten dává svému manželovi, ona ho dala tomu synovi zbojníkovi. Za chvíli přišel otec, povídá:

— »Kde máš ten prsten?« —

Ona povídá: —

»Vždyť jsem ti ho, malá chvilka, dala do ruk.« —

Tož ráno syn dostal pár dukátů obdarovaňů (?) za ten kousek.

Na druhý den mu povídá:

— »Lésci mně doveď zas pěkný kousek, dám ti zas pár dukátů obdarovaňů; ale když při tom budeš stihlý, o krk budeš menší.« — On povídá, že je mu to lehká věc.

Tak dal koně (ten král), a na toho koně vojáka, okoli koně obsadil vojenskou vartu. Tak toho koně měl ukrást. Tak on se připravil za žebráka a nabral si do bečúlky foštrník (uspávací nápoj), a chodil od domečka k domu, a ptal vždycky nocleha neptaja (t. j. jen na oko), až přišel k té samé vartě. Vojáci se ho ptají:

— »Co pak tak chodíte, stařečku?«

— »Ah, vojáčkové, prosím vás, chodím od domečka k domu a prosím nocleha a nemohu si ho nikde vyžádat.« —

A oni mu odpovídají, ti vojáci:

— »Vždyť můžete, stařečku, a i tady přenocovat.« —

A on odpovídá:

— »Kdyby bylo možná, vojáci milí.« —

Vzal sobě bečičku a popíjel z bečičky nepíja. Tak všecky vojáky počastoval. Povídá:

— »Dejte tomu i na tom koňovi.« —

Tak když se všeci počastovali, silně z toho truňku odespali, a i ten na tom koni. Tak on toho vojáka, na tom koni co seděl, oběsil i se sedlem, a koně si zebrał. Ráno král vstane, honem se jde dívat na svou vartu a na koně, ale varta spala, voják oběšený byl, který seděl na koni. Tak zas dostal (zloděj) pár dukátů obdarování.

Ale byl (v) tom městě jeden kněz, farář. Ten se mu (královí) přesmíval, že se dá tak mámit svému chasníkovi. — Ale otec odpovídá synovi svému:

— »Viš co, vyved' nějaký kousek tomu farářovi. Já ti zas dám pár dukátů k obdarovaňů.« —

On mu odpovídá, že je to lehká věc. Tak si naptal malé chlapce, aby mu nachytali dost hodně raků. A on si nadělal takých malých svíčeček a pospřilepoval na raky. Když byl večer, pustil po krchově a pozažíhal. Odemknul si kostel, světlo zažal, a hrál si na varhanách. Tomu knězovi bylo Jakub. Vždycky zpíval si (zloděj):

»Jakube, zeber peníze, půjdem do nebe.« —

Ale hlásný to slyšel a viděl, přiběhl na faru, povídal:

— »Velebný pane, tam je zázrak, dušičky chodí po krchově a anděl v kostele zpívá: Jakube, zeber peníze, půjdem do nebe. —

Ale farář chtěl se přesvědčit, jistá pravda to byla, jak hlásný mluvil, Ale kuchařka to také slyšela. Prosí:

— Velebný pane, já mám také trochu peněz; jsou tak dobrí, vezmou mě sebou též do toho nebe. — Tak zebraли všecky peníze a přinesli do kostela nahoru. Ale anděl tam měl pro ně pevný žoch nachystaný, Tak jim kázal, aby vlezli do toho žochu. Když vlezli do toho žochu pevno jich zavázal. Tak jich vlékl shory dolu těmi schody, a oni velmi křičeli, jich to tlouklo. A on jim odpovídá, aby ticho byli, že to musí jít do nebe cestou úzkou a trnavou. Tak jich zavlékl na faru, svině ze svinčíka vypustil a tam jich se žochem strčil. Tak jich bylo hanba, už věděli, že jsou omámení. Ale ráno dívka jde napřed svině pokládat, ještě se ulekla, co se to tam v tom žochu pohybuje. Honem ke kostelníkom že co je tam v jejich chlévcu. Kostelník šel, tam byl farář s kuchařkou. Ale ráno syn králů, zbojník, zas dostal pár dukátů obdarování. Ale hned král psal farářovi Jakubovi, proč se dal omámit. Tak mu peníze všecky zpátky poslal, které donesl nahoru, aby se víc žádnému nepřeškleboval, konec.

XXVIII.

Tak byl také jeden král a narodil se mu princ. Tak on měl velikou radost, honem se šel dívat do planety, jakou si planetu donesl. Planetu měl dobrou, edem v patnácti letech měl být oběšen. Tak z toho se král zarmoutil. Tak když už vyrostl ke svým rozumům, dal mu král učitele do svého domu a prince nepustil ani na ulici. Ale princ se tak dobře učil ve školách, a zatím dával chytřejší odpovídky učitelům, než učitelé jemu. Když dochodilo patnáct let, povídá otcovi: —

»Ale otče, co pak myslíte se mnou, když vy mě nechcete nikde pustit, ani na město, ani na pole. Když já zatím mám být králem a světa nebudu nic znát.« —

Ale prosil otce, aby ho pustil někde na špacír. Otec mu dovolil s dvěma prefatýny na koních vyjet. Tak vyjeli na koních. Když už byli kus za městem, povídá jednomu prefatýnovi:

— »Buď tak dobrý, vrát se mi domů, do mého pokoje, tam jsem zapomněl fajku. Já bych si rád trochu pokouřil.« —

Když toho už neviděl, prefatýna, poslal zase zpátky druhého: —

»Nic z toho nemám, ohně nemáme, vrát se mně tam, pro sirečky.«

Tak vrátil obou dvou prefatýnů. Na svém koni ujízděl pryč do čirého pole.

Tak přijel do jednoho lesa. Tak už bylo tma, nevěděl kudy kam. Ale slyšel v opisoch že, když vyleze na nejvyšší strom v lese, že vidět, na kterou stranu se má táhnout; že přece vidět z velkých měst světlo. Ale když vylezl na ten vysoký strom, co uvidí: dvanáct zbojníků si sedět při ohni, a jíst a pít. Jemu se už také chtělo jíst a pít. Ale on měl sebou jednu vzácnou pistoli. Tak on zamířil; ten zbojník majstr

jejich si kouřil cigáru; tak on mu tu cigáru sestřelil u samé huby z té pistule. Oni si povídají mezi sebou: —

»To tu musí být jakýsik jeden dobrý.« —

On když to uslyšel, on povídá:

— »Já jsem z pomezi vás jeden. Nás bylo také moc, a nás pochytali, edem já jsem z pomezi nich majstr zůstal.« —

Tak k nim přišel, hned mu také hostinu dali, a on jim odpovídá:

— »Kamarádi moji. Vím tak jeden kostel bohatý. Když ho půjdeme obloupit, sedm let bezpečně hodovat tady můžeme.« —

Ale na druhou noc on své kamarády pojhal a dovedl svému královi do kostela. Když jich tam všecky vevedl, po zadku zůstal, a honem dveřmi pleštil, zbojníky tam všecky zamknul. Na hlásné svého krále udřel (?), aby vojsko honem obstoupilo chrám, že tam má dvanáct loupežníků. Ale on se zbral zas hned a jel pryč. Všecky zbojníky pochytali, pomordovali, edem z pomezi nich baufíru nechali, oči mu vyloupali.

On, ten princ, odešel, a zas druhému královi. Tam u toho krále se ohlašoval, co je za jeden, ale čím chtěl, tím se udělal. Když zedníkem, tak zedníkem, když princem, tak princem, a vždycky jakési kousky dokazoval.⁶¹⁾ Tak jedenkrát přišel jednou zedníkovi, aby ho vzal za tovaryše, že má u jednoho krále v burku práce dost, a tak mu on spravil v tom burku také práci. Ale zedník svého tovaryše nikdy neviděl. Večer přišel tovaryš, zástěru a zednické šaty od vápna, od malty doprskané, každý večer svému majstrovi dal dva zlaté. Majstrovi se to líbilo, ale majstr mu odpovídá: —

»Já tě tam nikdy nevidím dělat.« —

On mu povídá:

— »Pane, my máme těžší práci než vy. My, takoví mladíci, máme těžší práci a větší plat.« —

Ale on vždycky věděl, co se v burku mluví. Tak jedenkrát navedl svého majstra, povídá:

— »My tak musíme těžce žít a i těžko dělat; v burku je peněz dost, půjdeme jich nabrat.« —

Tak jedenkrát šli, peněz nabrali, ale v burku se poznalo, na druhou noc chytře naň vartovali. Ale on když věděl, co se bude dělat, nechtěl ho (mistra) tam už poslat. Tak žili zase tak dlouhý čas na ty peníze, až těch peněz pochybilo.

Ale ten král měl také jednu princesku. Ale vždycky študýroval (princ), jak by on mohl tu princesku dostat. Ale jedenkrát on se vyznal co je a jak je. Tak král mu slíbil princesku, aby si ji zbral. Tak on hned do domova svému králi psal, aby na jeho svatbu přijel. Otec tří

⁶¹⁾ Osnova látky patrně potrhaná.

léta nevěděl o svém princovi, až mu na svatbu odepsal. Tak otec z toho byl velmi potěšený, a že ještě dostal princestu s královstvím. Tak se jim potom dobře vedlo, až do jejich smrti.⁶²⁾

O obratném zloději.

Z hojně zásoby látkových motivů této skupiny representují naše dvě povídky versemi trochu ztemnělými dva typy.

1. (XXVIII.) O zloději, jenž okrádá královskou pokladnici, obelstí vojáky na stráži, krále při hostině a pod.

2. (XXVII.) O zloději, jenž o sázku kraje řezníkovi dobytek-pánovi plachtu s postele, koně ze stáje a p., na konci ukradne faráře (kostelníka a pod.).

V naší povídce XXVII. tři synové, kteří se učí řemeslům, jsou pouhou reminiscencí látky o několika bratrech, kteří se vyučili nadpřirozeně dokonale svým zaměstnáním. Viz NS. I. str. 47., látka 31. Pokračování o zbojníkovi, jemuž zavražděný prorokuje budoucnost, je dosti vzácný detail zde jen vnesený.⁶³⁾ Teprve po návratu bratří z cesty následuje běžná látka jednotlivými svými motivy: kradení prstene s prstem v noci, kradení koně, kradení faráře.

V povídce XXVIII. úvodní proroctví, že princovi souzena šibenice, přejato z látek toho druhu samostatných, duchovních, o zbožném rekovi a jeho soudruhu andělovi. Polapení lupičů předstíráním bohatého lupa v kostele neznám v českých látkách, látkově též bezvýznamo. Pak teprv následuje pravý děj, zatemnělý motiv o zedníkovi, jenž staví královu pokladnici a nechá si tajný vchod, schází však další děj.

České verše (jen těchto dvou látek):

- 1) Slavia 12. Telč; Bayer 1875 II. 17. (57.—63.) Valašsko.
- 2) Mikšíček I. (160.—166.); Malý (182.—183.); Třebízký (79.—84.) K. I. 53. od Rožnova a Kulda (Český lid VI. str. 200) (Pouhá vložka). Kulda (Český lid V. str. 457.) č. 4., obě z okolí sloupského.

1. Slavia: Počátek indifferentní o princi, jenž chce se naučit všem řemeslům, také zlodějství, připojí se k lupičům a jako mistrovský kus

⁶²⁾ Zakončení naprostě pomatené a šablonovitě přistřížené.

⁶³⁾ Cfr. na př. Karłowicz 34, 52. Z českých povídek příkladem Kulda (Český lid VIII. str. 321.) čís. 22. z okolí sloupského: Rek u lupičů má na zkoušku zabít na rozcestí prvního, kdo půjde. Zabije, poslouchá pak 3 noci na hrobě zabitého a slyší volat: »Ze země za padesát let pomsta.« Loupí stále, po padesáti letech slyší zvonit v noci na roráte, jde do kostela, kostel zavřený. Vrátí se, ráno však kostel vykrazen, stopa vede k němu, u něho uloupené věci. Pozná, že to jest ona pomsta a na vlastní žádost jest rozčtvrcen.

má vykrást pokladnu královskou. Vykope si díru do toho sklepa, kraje, zacpe ji neznatelně. Král na radu žida posype podlahu popelem, ale princ na odchodu zasype stopu.⁶⁴⁾ Po třetí vykopou jámu, vylejou smolou. Hejtman lopičů zapadne do smoly, dá si odříznout hlavu, aby nebyl poznán. Král dá tělo na bránu a stráž k němu (žena jeho zapláče a tím se prozradí.) Rek však dá jí koš s vínem, ona jej před branou upustí, tím její pláč vysvětlen. Na konec pořádá král hostinu, očekává, že zloděj přijde a něco ukradne. Rek ukradne zlatý koflík, zastrčí ho do kapuce jednoho kapucína a tak pronese. Na konec dobrovolně se přihlásí a dostane princeznu.

Bayer: Počátek odchylný: tři synové královi jdou otci lesem pro lékaře, usnou, nejmladší slyší 3 havrany vypravovat, že král zemřel a odkázal nejstaršímu království, prostřednímu peníze, nejmladšímu »Šibenici« v Hišpánii.⁶⁵⁾ Nejmladší jde pak do Španěl, dostane od baby rostlinu, která jej činí neviditelným. (Detail blíže neurčitelný). Pomoci této rostliny ukradne z královské komory peníze, král na radu svého šaška dá tam nalít smoly, chytí se však švec, u něhož princ bydlil. Princ utne mu hlavu. Král připravuje pak hostinu atd., šašek pozná zloděje a znamená jej křížkem na čele, zloděj znamená stejně krále, královnu atd.⁶⁶⁾ Princ pak se dobrovolně přizná, dozví se, že Šibenice mu souzená je španělská princezna.

2. Bez ohledu na rámce dosti ledabylé, vybírají jednotlivé povídky porůznu z řady běžných motivů a důvodní je pravidelně sázkou mezi zlodějem a okradeným.

U Mikšíčka otec má 8 synů, vede je do lesa, a dle poznámek, které činí, určuje jich budoucí povolání. Nejmladší, »Klimek«, mímí, že by z hlohu byla pěkná hůl a otec určí, že bude »šnophónem«. Klimek jde do světa a připojí se k jedenácti zbojníkům. U Třebízského chce se naučit švec krást, pověší na plot kravskou kůži a kraje ji.⁶⁷⁾ Týž počátek má Kulda (Český lid V.). Malý: Zloděj vzdá se svého řemesla, slouží poctivě, ale má svému pánovi ukázati pak, co umí. U Kuldy rámcem přejat z téže látky, co naše povídka XXXVIII.

⁶⁴⁾ Tent detail, zde nemotorný, je účelnější v látkách, kde královna stopuje, kdo k princezně v noci chodí. Viz naši povídku XXXVI.

⁶⁵⁾ Toto proroctví — zde slovní hříčka, připomíná počátek naší povídky XXVIII pravidelněji v jiných látkách, viz na př. české Menšík V./VI. čís. 28., K. III. 23., K. I. 44. a 51., Němc. I. 206.—224., K. IV. 4. atd.; o rekovi, jenž poslouchá v lese bytostí, vypravující tajnosti pravidelněji v jiné látce, o spravedlivém a nespravedlivém. Viz na př. Köhler I. str. 281 a n. k č. 1., Cosquin I. str. 88. a n.

⁶⁶⁾ Detail zde není na místě; je přenesen z látek, kde královna hledá nočního návštěvníka u princezny.

⁶⁷⁾ Tento počátek vyskytá se v češtině též v jiné látce zlodějské, o dvou soudruzích, kteří se na konec prou o dva groše. Viz na př. Václavek III. str. 20—25.

a) Řezníkovi krade tele, vedené lesem, pomocí bot (meče) atd. Pravidelně jako tovaryšský (učenický, mistrovský) kousek u zbojníků.

U Kuldý vyžaduje si k tomu šavli a pochvu, u Mikšíčka rovněž, hází mu do cesty napřed pochvu, pak meč, u Malého boty (krade skopce). U Mikšíčka a Malého okrade ještě znovu řezníka a sice u prvého (o páš) tím, že hlavu telete strčí do rybníka a bečí v křoví.⁶⁸⁾ Řezník myslí, že tele se zaběhlo a se topí, svleče se a jde za ním do rybníka. U Malého krade druhého skopce tím, že v křoví bečí, a řezník jde prvního skopce hledat.⁶⁹⁾

b) Sedlákovi ukradne vola od pluhu.

U Mikšíčka odejde sedlák od volů do lesa, zloděj uřízne jednomu ocas, strčí ho druhému do tlamy a prvního odvede. Pak chodí kolem a říká, že je to podivná věc. U Kuldý vezme pytlík krejcarů, rozhází je sedlákovi do brázdy, sedlák hledá poklad, zloděj uřízne volovi ocas atd. (druhé zvíře kůň).

U Kuldý (Český lid V.) sedí švec v lese a volá »divím se«. Sedlák jde se od pluhu podívat, čemu se diví, zatím švec uřízne tlustému volu ocas a strčí ho chudému do tlamy. Tlustého odvede a zase se pak diví.

c) Ukradne prostěradlo (košili, prsten) pánovi (jeho ženě) v noci.

U Kuldý oznámí to pánovi předem, přijde v noci s vycpaným pánákem k oknu, pán po něm střelí, jde jej pak pochovat, dá prsten schovat ženě. Zloděj vklouzne místo něho do pokoje a jeho hlasem po tmě prsten si vyžádá jakoby zpět. Schová se pak pod postel, když usnou, nalije jim do postele kvasnic, paní svleče košili, hodí ji pod postel, on se s ní vytratí. U Mikšíčka se seznámí s komornou, opije ji, vklouzne do ložnice, poleje lože kvasnicemi, vezme odhozené prostěradlo. U Kuldý (Český lid V.) má švec ukrást paní vrchního prsten s prstu a vykoná li to, může si ho nechat. Švec postaví v noci přestrojený došek k oknu vrchního, vrchní do něho střelí, jde pak domnělou mrtvolu uklidit, švec zatím vklouzne do světnice a vyžádá si, jakoby byl sám vrchní prsten.

d) Ukradne témuž pánovi koně ze stáje.

U Mikšíčka seznámí se s pacholky, opije je, sváže štolbu, nasype mu hnoje do rukou a odvede koně. U Kuldý (Český lid VI.) hlídají koně 3 pacholci: jeden drží ho za stihel, druhý za ocas, třetí na něm sedí. Rek přestrojí se za starou babku, opije je kořalkou, jednoho po sadí na bidlo, druhému dá do ruky povríslo, třetímu pometlo. U Kuldý (Český lid V.) krade klisnu pomocí kořalky »ospalé« Klisnu tři pa-

⁶⁸⁾ Cfr. např. Cosquin II.-str 50—51, 53. Köhler-Gonzenbach II. str. 228. Jahrb. f. rom. u. engl. Lit. VIII. str. 251.

⁶⁹⁾ Tento vtip opakuje se v dotčené již hádce dvou, kteří se perou o dva groše. Viz Václavek III. (20—25).

cholci střeží jako u předchozí verše. Švec strojí se za žebráka. Z pa-cholků jednoho posadí na parkán, druhého na koryto s žebříkem v ruce, třetímu dá pometlo.

e) »Ukradne« učitele (faráře, kostelníka).

U Třebízského rozpustí raky se svíčkami po kostele, prostře tam pytel a zpívá, kdo chce do nebe, musí do pytle. Učitel se zvoníkem tam vlezou, vleče je po kamení, oni se těší, že cesta do nebe je kame-nitá. V zámku se jim vysmějou.

f) Drobné, ojedinělé motivy.

U Kuldy, když pán chce zloděje znát, přijede k němu, vydávaje se za vysokého úředníka, a pán jej ještě uctivě přivítá.

U Mikšíčka několik: když jej lupiči špatně krmí, volá z lesa, jakoby přicházeli lidé, lupiči utekou od jídla, on se nají, pak se jim vysměje.⁷⁰⁾

Z reka stane se zámožný muž, zbojnici chtí jej okrást o úly. Jednou sám do jednoho vleze, tahá lupiče za vlasy a způsobí rvačku, podruhé naplní úly hnojem — známý žert z Eulenspiegla.

Opaři spité lupiče kořalkou a dá je zjímat — viz naši povídku XXXI.

Pro úplnost podotýkám, že náleží sem ještě jeden pravidelný motiv o zloději, jenž knězi ukradne lstí mešní roucho s těla, po případě i pe-níze v něm schované. Srov. Stiefel, Hans Sachs-Forschungen k č. 187. str. 139—141.

K č.: XXVII. *Cosquin* k. č. LXX. pozn. II. str. 274—281. II. str. 364—365. *Köhler-Campbell* k č. 40. str. 677—678. *Wolzner* k č. 37. str. 574. *Köhler* I. str. 87, str. 99, str. 415 k č. 10. *Český lid* VI. str. 413, č. III. 11. část druhá; a str. 376 č. XII. *Librecht zur Volkskunde* str. 33—34. *Grimm* II. č. 192 str. 418. K číslu XXVIII.: *Köhler-Schiefner* str. L. H. *Fischer* und Joh. *Bolte* Kommentar zu der Reise der Söhne Giaffers str. 215. *Prato*: La leggenda del tesoro di Rampsinite 1882. *L. Šainénu*, Basmele romane str. 71. K oběma látkám: *Köhler-Campbell* č. 17 d. str. 303—313.

XXIX.

Sloužil jeden voják na vojně a tam na té vojně velmi strašilo. Tak musel vždycky jít jeden voják na vartu, ale každý zůstal nešťastný. Ale to byla jednoho oficíra žena. Oni sobě udělali takový slib, který prv umře, tři noci ho vartoval. Ale ten voják byl dosti bohabojný. Ten když věděl, že naň přijde varta, místo toho pokojne přes den se modlit. Když šel z toho modlení, potkal stařečka. On dá pozdravení stařečkovi, stařeček mu odpovidá :

⁷⁰⁾ Totéž o penězích opakuje se v dotčené látce, v niž perou se dva o dva groše. Viz Vrána I, 5 Z cizích cfr. *Cosquin* II. str. 155.

— »Vojáku, co jste tak smutný? Nestarejte se nic, dobře vypadnete. Enem sobě opište gvérem kolo okolo sebe, a dejte si pozor, nic se nestrachujte.« —

Když přišla jedenáctá hodina, tu víko s té truhly střelilo, a vyšla šluha, a do druhého hrobu. A z druhého hrobu vyšli dva psi a tak se bili a rvali na tom krchovu, až se k samému kolu váleli. Ten voják od samé strachu⁷¹⁾ skoro mrtvý byl, ale nic se mu zlého nestalo. Na druhý den žádal pokoj, že se nevyspal, ale on místo spaní zase šel a modlil se pánu bohu, že ho pánbu ode všechno zlého chránil. Když šel domů z varty, zas ho potkal ten sám stařeček. Povídá mu :

— »Tož jak vojáčku: nic se vám zlého nestalo? A té noci zas půjdete a jak sem vám naporučil, té noci zas tak učiňte. Té noci už bude víc těch duchů, víc těch psů okolo vás hřmotit, ale nemějte žádného strachu, nic se vám zlého nestane.« —

Tak na druhou noc, když vartoval, dal si pozor; ale byla i první noc strach, na druhou noc byla ještě větší. Tak kolem do kola psi se rvali, že se zdálo, že do toho kola se všeci vломí a jeho roztrhati že musí. Když přišel ráno domů, tak přišel šťastný. Prosil za pokoj, ale zase se šel modlit, a zas děkoval pánu bohu, že ho pánbu chránil ode všechno zlého. Když šel z toho modlení, zas potkal toho samého žebráka :

— »Vidíš, vojáčku, jak sem ti povídal; leši jsi si dal pozor, šťastný jsi zůstal. Ale té noci zas půjdeš na vartu, a dej si pozor. Té noci vyjde veliká šluha, že třikrát kole hrobu se otočí. Ale té noci nechod bez královského meče na vartu; nebo bez toho oficírového. Když ti nebude chtít dát svůj meč, tak ať si jde sám na vartu. Když ti dá ten meč, tak jdi na vartu, a jak ta šluha vyjde z toho hrobu, tak ji rozetni tím mečem a dej si pozor, když ji rozetneš, co bude dělat. Zítra mně povíš.« —

Tak on přišel svému královi, jako, svému oficírovi, pánovi, povídá :

— »Pane, dnes já na vartu nejdu bez tvého meče. Když mi nedáš svůj meč, tak musíš jít sám sobě na vartu.« —

Ale on z toho měl strach, rád mu dal svůj meč. Tak on šel na tu vartu. Když bylo v noci jedenáct hodin, šluha vyjde z hrobu. Ten ji rozsekla na tři kuse. Ale šla k takovým zelinám, jak u nás jsou na příklad kopřivy, a o ty lístky se pozotírala a zrostla se a ušla přes parkan pryč, a už včilej se nenavrátila. Tak voják byl unavený za tři noci, prosil zas svého pána za odpočinutí. Ale on zas neodpočíval, zase se šel modlit a zas děkovat pánu bohu, že ho zachoval ode všechno zlého. Když šel z modlení, zas toho samého stařečka potkal. Stařeček mu povídá :

— »Vojáčku, dali ste si pozor?« —

⁷¹⁾ Vypravěč má stálou frazi »ocamej hrůze«; zde však na první její část navázal dále »strachu«, nechávaje gen. fem.

On mu odpovídá:

— »Dal jsem sobě pozor. Když jsem tu šluhu rozčal na tři kuse šla po takové zelině, jak kopřiva; až se potysala (?) zas se zrostla a ušla pryč z toho krchova.« — Tak on povídá tomu vojákovi:

— »Včil vojáčku, jděte a oberte to listí, co se ta šluha potysala. S polovicí listí si udělejte masti, a polovicí si nechejte, a na druhou noc, spěš než přijde její hodina, tak mu ji vzkříste, a i mu ji dovedete;«

— jako tu ženu toho hoficíra co byla pochovaná. Tak on hned na jeho poručení šel a nasbíral to listí; s polovicí udělal masti a polovicí listí nechal. A tak měl naporučené od toho stařečka, mazat tou mastí ji popodnos, a ten lístek jí dať na její čelo. Ale když jí dal lístek na její čelo a pomazal ji tou mastí popodnos, za nějakou chvíliku začala si těžko odychať. Ale ještě ji potřel, až ona furt v její kráse a zdraví přibývalo, až on ji vzkřísil, tak ji přivedl svému pánovi.

Ale pán v ní už žádné zalíbení neměl, ale ona byla ještě živa sedm let, ale smutná vždycky byla. Voják sobě zaopatřil tu masť a to listí, ale se mu vždycky dosti dobře vedlo. Ale jedenkrát v jednom hostinci byla muzika, a ten hostinský měl jednu služku; tomu vojákovi se líbila ta služka, a tornu hoficírovi se také líbila, ale ona měla radši toho vojáka, než toho hoficíra. Ale hoficír to spozoroval, tak ho vzal v nenávist a nevěděl, jak by se mu odměnil za dobré; navedl druhého, aby mu zebrał z jeho kapsy zlaté hodinky a dal do vojákovy kapsy, cožádný vědět nebude. Když to bylo udělané, hned se stal křik veliký, že hoficírovi zlaté hodinky zhynuly. Hned se všecko vojsko přehledávalo ale milý voják o ničem nevěděl, a hodinky se u něho nalezly. Tu hned měl přijít k velikému felheru a on od hrůzy utekl a utíkal tři dny a dvě noci, až přišel do jednoho města cizího krále.

Tu přišel jednomu ševcovi, a prosí, aby tak byl dobrý, aby mu trošku nechal odpočinout, a že je hladný, že kdyby byl tak dobrý, že co by mu dal něco pojist. Ale švec nebyl bohatý, ale přijal ho na odpočinutí a i ho posilnil, dal mu něco pojist. Ptá se:

— »Co tu nového?« —

— »Ja, je tu nového, máme všeci zámrnutek; našemu králi princ umřel, zítra má mít pohřeb.« —

On odpovídá, že by on byl též rád na tom pohřebě, edem že má špatné oblečení, že není šikovný; prosil ševce, kdyby tak byl dobrý a půjčil mu nějaké šaty. Ale švec mu to udělal. Když šel na milý pohřeb, všecko fány byly vystavěné; ale on začal fány shazovat a chtěl jít těm máram, aby ho propustili, že ten princ leží v mdlobách. Ale varta ho nechtěla propustit. Povídají sobě:

— »Jdi ty červiče sprostý; co se ty upovažuješ fány shazovat, a k máram jít.«

Ale on napsal hněd psaníčko, aby podali královi, že je dostatečný, toho prince vzkřísit, že on není mrtev, že je jenom v mdlobách. Když král dostal psaníčko, a si ho přečtl, z veliké radosti dychtivý byl, kdyby to bylo možná. Ale když ho uviděli, sprostého člověka, král mu odpovídá:

— »Léšči ho vzkřísiš, dobře budeš placen, a když ho nevzkřísiš, svůj život pozbudeš.« —

Ale on si poručil extra pokoj, co tam žádný nemůže přijít. Tak si ho tam vnesl na těch márách. Když mu ho tam dali na těch márách, odhrnul pokrov s té truhly, a začal prince pomalíčky potírat tou svojí mastí, a princ začal pomalúčky pěkně červenat. Ale oni ho chtěli přezpytovat, co s ním tam dělá; začali vrtat ve dveřích takovou díru, co by neslyšel, co by uviděli, co on s ním dělá. Ale on zaslechl. Když zaslechl, pospotíral víc a víc, zakel (?) ti neviděl. Když ho vzkřísil, nechal ho odpočinout. Když si odpočinul, pěkně si poručil přinest vody, prince umyt, a zas mu veselý šat, pěkný, nový přinést, obléct, a dvě porcie, jednu pro prince, a jednu pro něho. Tak s velikou radostí princ vítal svého otce a svou matku a z toho byli rodiče velmi potěšení. Tak on měl dobře zaplaceno a nechali si ho zde ve svém městě za náhlavnejšího doktora, a měl se dobře až do své smrti.

Voják hlídá mrtvou důstojníkovou ženu, oživí ji hojivým lupením, obviněn pak z krádeže, prchá, atd.

Povídka počíná reminiscencí látky z našich povídek XXVI. a XXXIV., o princezně, která v noci pozírá stráž a končí pak prvkem jenž je reminiscencí buď z látky našich povídek o Kristu, uzdravujícím nemocného (XXXIX., LV.), neb ze známé látky o smrti kmotřičce.

České verše: Bayer II. 13 (45—51) od Rožnova, Němcová II. (211—225) K. III. 31 (229—239).

České verše vesměs zlomkovité a prosáklé cizími zatemnělými prvky.

Němc. 3 sběhové přijdou do zakletého hradu, kde mohou vysvobodit tři černé princezny, nedotknou-li se jich po tři noci.⁷²⁾ Dva sprostí nevydrží, zahynou, kaprála ta třetí propustí, dá mu drahokamy a zlatý lupínek se stříbrného stromu, který tam roste. Tím lupínkem může milovanou osobu třikrát vzkřísit z mrtvých.

Slouží u kupce, vezme si jeho dceru, ona za půl leta umře. Dá jí lupínek na prsa, vidí, že má hada pod srdcem. Ona oživne, ale prchne pak s důstojníkem. Rek slouží u pluku toho důstojníka, stojí

⁷²⁾ Přejato z jiných látek, jež viz N. S. I. str. 25. látka 8 var. a, str. 27 číslo 11., str. 31. látka 13. var. b, a., str. 42, látka 24. pozn.; str. 46., látka 29. var. b.

při plesu na stráži, důstojník na radu té ženy dá mu stříbrné lžice do brašny, obviní jej z krádeže, dá oběsit. Jeho pacholek jej však po opravě lístkem oživí. Jeho žena zas zemře, jde k ní do hrobky, zabije toho hada, oživí ji, ona zas je mu věrna.

K. III. Kupcovu synu zemře chudá žena, on vidí jednou na hřbitově, jak z jejího hrobu leze had, přerazí jej; had se uzdraví na jednom keři. Rek vykope pak ženu, oživí ji lístkem z toho keře. Lidé se jí bojí, kupec s celým jméním a s ní jede raději do Amsterdamu. V hospodě vzpomene si, že doma zapomněl ty lupínky, jede pro ně, ona zatím i s penězi prchne s jedním plukovníkem. Kupec slouží pak jako voják u téhož pluku, žena nastraží na krádež zlatých hodinek, když byl zastřelen, profous jej tím lupinkem vzkříší.

On pak jde do světa, je lékařem, vyléčí princeznu [Srv. naši povídku], stane se jenerálem, uchází se o princeznu, ale napřed chce jet do Amsterdamu. V Amsterdamu pak vyslýchá jako jenerál o té krádeži dá vojáka, který mu hodinky podstrčil, i plukovníka, oběsit, ženě stít hlavu, profosa udělá plukovníkem.

Bayer: Student bez peněz se věší, myslivec mu dá peníze, když slibí, až bude posvěcen na kněze, že okřtí 3 děti ve jménu čerta. Dvě děti jednoho kupce tak okřtěné zčernají a zemrou. Při třetím je voják, který umí latinsky, a zmaří křest. Hlídá pak hocha a vidí 3 černě obléčené dámy, jež mu prorokují, že se utopí, že může být zachráněn, že bude zachráněn, bude-li opatrný. Hoch pak jednou běží za ptáčkem, spadne do studny, voják jej vytáhne; když doroste, voják zemře.

Hoch vezme si chudé děvče, to jej okrade a uteče s důstojníkem. On dá se k témuž pluku, žena o slavnosti dá mu zlaté hodinky do kapsy, obviní jej z krádeže; má viset. Dostane oknem zelinu od čerta, když ji vezme do úst zůstane živ, ale musí jej někdo odřezat. Pomůže mu starý voják.

Rek jde k císaři, a ten jej udělá princem. Vrátí se do toho města, starého vojáka udělá důstojníkem, důstojníka dá pověsit i se ženou, čert si je odnese. Sám se ožení s císařovou dcerou.

Cosquin č. LXXXII. a pozn. II. str. 344 a n.

XXX.

Byl jeden švec a vždycky pilno šil, a vždycky měl bídu. Tak on povídá, že ten pánu mu to zle radí, že on vždycky pilno šije, a že se zle má, a páni že nedělají, a že se dobře mají. Tak povídá: »Nejlepší na pána boha jít s palicí!«

Ale jde kus cesty, přijde pod jeden most, tam byl kříž. Potká tam také stařečka, a ten stařeček mu povídá: »Kam pak jdeš, ševče?«

»Já jdu na pána boha s palicí, nebo pánbu to zle soudí; já moc šiju a zle se mám, a páni málo dělají a dobře se mají.«

Ale stařeček mu dal červét⁷³⁾, co se stůl přikrývá.

»Jak ten stůl přikryješ, všeho hojnost budeš mít.«

Tak se stavil svému bratrovi na noc. Ale bratr mu červét zahanloval. Přišel domů, nebylo to nic platno. Tak rozhněval se, šel zas na pána boha s palicí, že ho ještě obelhal. Přijde na to místo, zas potká toho stařečka.

»Kde pak, ševče, jdeš?«

»Jdu na pána boha. Eště mě obelhává.«

»No to ti dám takového berana«, stařeček mu povídá; »ten jak se otřepe, budeš mít peněz hojnost.«

Tak se zase stavil svému bratrovi na noc. Bratr mu zas zhanloval berana. Přivedl domů berana, povídá:

»Ženo, dobře s námi bude, beran se nám otřepe, budeme mít peněz hojnost.«

Povídá:

»Berane, otřep se!«

Ale beran se ani nehnul. Tož zas šel podruhé, zase šel na pána boha, zas přijde na to místo, potkal se zase s tím stařečkem:

»Kdepak jdeš, ševče?«

Tak mu dal kyj a povídá mu, tomu kyji aby poručil:

»Dvakrát kolem do kola.«

On to zase se stavil tomu bratrovi, poručil kyji: dvakrát kolem do kola; ale kyj počal tak tancovat a bít všecky, až mu všecko vrátili, červét a i berana. Tak měl všeho dost potom. Tak už měl peněz, až ich na čtvrti měřil.⁷⁴⁾

Ale sousedům to bylo velmi divné, že co bude měřit, že vždyť zboží nemá, ani čeho takového nemá. Tak se šli dívat — ten měří peníze na čtvrtě. Tak mu to velmi záviděli, že je tam moc peněz. Tak poslali vojsko, obrat ho. Vojsko když přišlo, peníze zebrallo; ten povídá kyji:

»Dvakrát kolem do kola!«

Kyj zas tak zmlátil vojsko, až mu všecky peníze vrátilo. Pak už při těch penězích se dobře měl až umřel.

Rek dostává 3 divotvorné věci po sobě: jednu jídla dávající, druhou peníze, třetí kyje samobijné. První dvě jsou mu ukradeny, pomocí třetí je dostává zpět.

⁷³⁾ Starosta kárá vyprávěče, že se říká servét a ne červet.

⁷⁴⁾ Vypadl drobný detail, že si poslal vypůjčit čtvrtě.

České verše: Menšík 95 od Jemnice; Malý (163—169); K. II. 74 od Rožnova. Stránecká (16—21). Vrána I. 2 od Němčic. Soukal (56—59) Slavia I. 4₁ 8 (14—17).

Jednotlivé verše této látky, ač v základě mají osnovu všechny stejnou, přece liší se v češtině ustrojením ve tří skupiny.

1. Menšík 95 — Malý (163): Tři selští synové, nejmladší, Jirka, nejhlopější (jméno u Malého schází); vysluhuje za sebou divotvorné věci roční službou u starce. Cestou ze služby schovávají si divotvorné věci u hostinské a zakazuji jí užívat slov zaříkacích. Hostinská jim podvrhá věci bezcenné, až kyje toho nejmladšího — zkusil jich sílu na myslivci, jenž jej ohrožoval bičem — přinutí ji vydat věci ukradené. — Stránecká: totéž rozvržení, jenže bratří slouží po sobě, u starce čarodějná v lese, kde musí pod řadou kotlů udržovat oheň.⁷⁵⁾ Stařena, jež se v jednom kotli vaří, prosí je, aby nepřikládali a radí jim, aby si požadovali za mzdu ty divotvorné věci. Zlodějem je hostinský. Když nejmladší dobude divotvorných věcí od hostinského, je bratry obžalován z krádeže, odsouzen k šibenici, dá však svou holí všem napráskat, a tím se zachrání.

2. Kulda. II. 74. Dva ševci, kmocháčci, chudý prosí bohatého o maso a dostane je se zlořečením, aby táhl ke všem čertům do pekla. Jde do pekla, a čertík u brány mu radí, aby šel direktně k luciferovi, a co má od něho za maso žádat. Zlodějem je hospodská. Doma měří na konec švec peníze měřící,⁷⁶⁾ od kmotra vypůjčenou. Ten najde v ní dukát, obviňuje jej z loupeže. Rek se mu přizná, kmotr jde z lakoty hned se ženou k luciferovi s masem, v pekle je čerti přijmou s jádotem. (Sběratel přiznává, že ku konci povídku tuto mravně upravil.)

3. (Dárcem je Vítr.) Vrána: Muži rozvěje Vítr cestou ze mlýna mouku, žena posílá jej pro ni k Větru. Muž najde ve vysokém pohoří Větrovu matku, která jej vezme k svému synu, Poledníkovi. Zlodějem je košíkář (applikováno ke zkomolenině látky: rek dostává košík). Soukal-Slavia (identické verše). Rek hloupý Honza, jež po oné nehodě matka posílá k Větrovi. U jednoho vrchu mu stařena ukáže obydlí Větra, v pravo na třetím vrchu domeček. Vítr se omlouvá, že mouku nevezal, snad prý jeho synové, ale pak dává mu divotvorné věci. Na konec Honza po návratu nabije holí zlodějovi, který právě chtěl okrást rodiče.

Divotvorné věci, o nichž povídka vypravuje, mají celkem stejně základní vlastnosti.

U Menšíka-Malého:

beránek, dukáty sypající (beránku otřes se),
servít jídla a pití dávající (ubrouska přístroj se),
hůl Bušmanda (huj, holka; na pacholka, bí, ale nezabí).

⁷⁵⁾ Tento odchylný detail viz na př. Köhler I. str. 69, 257, p. str. 320 k č. 14; samostatně na př. Grimm II. č. 110 str. 77.

⁷⁶⁾ Cfr. na př. Cosquin I. str. 227.

- Kulda II. 74.: servít, jídla a pití dávající,
kohout červený, jemuž při kokrhání ze zobáku padají dukáty,
dvě kyjanky (kyjanky, bijte a tlučte).
- Stránecká: Stůl, jídla a pití dávající (Stolečku, dej mi jídla)
pytlík, peníze dávající,⁷⁷⁾
hůlčičku drndavou (Hůlčičko, drnnej).
- Soukal-Slavia: ubrus, všechna přání plnící (»poroučím«),
beránek, dukáty sypající (»zaklep se«),
hůlčička (»mrskej«).
- Vrána: košík, všechna přání plnící,
sud, z něhož na rozkaz leze »patero« a každému vymrská.

Cosquin č. IV. pozn. I. str. 52—59; č. XXXIX. pozn. II. str. 66—68. č. LVI.
(kombinováno s látkou o fazolích, jež rostou do nebe) pozn. II. str. 172—173 (pro takové kombinované látky). Viz též pozn. II. str. 86. (citát) a zlomkovitě č. LXXI s pozn. — *Gonsenbach-Köhler* k č. 52 II. str. 235. (Zft. VI. str. 162). — *Wollner* k č. 30. str. 573. a k č. 40. str. 40 (odchylná verše shodná v motivaci s naší K. II. 74. — *Köhler* I. k č. 7. str. 47., pak k § 624 str. 67. — Srv. *Weil* 1001. II. str. 391—402. *Český lid* VI. str. 417. č. III. 5.

XXXI.

Byl jeden voják, sloužil druhou kapitulaci, a jednúc ho cosi napálilo, tak sdezentiroval. Ale pan císař šel také do rajzu, oblékl se za vandrovníka a šel zptytovať svět. Ale tak se sešli spolu. Povídá mu vandrovný:

— »Vojáku, kam jdeš?« —

Voják mu odpovídá:

— »Já jdu už dom, neb jsem sloužil na vojně už druhou kapitulaci, a včil jsem se napálil tak jsem z vojny utekl.« —

Ale vandrovný mu povídá:

— »Půjdeme spolem.« —

Tak šli spolem jedním lesem. Tam byla cestina, tak vždycky šli tou cestinou, až přišli do jedné hospůdky. Ale ten voják byl takový řízný, ten si poroučel edem:

»Gořalky! Gořalky!« —

Ti tam naň kříčí, že tam jsou páni, že ať je s tichu. Ale vandrovný měl u dveří sám dost strachu, neb ten císař, co byl přepravený za vandrovníka. Ale on kříčí edem:

— »Gořalky! Gořalky! A vařené gořalky!« —

Tak si poručil kotel gořalky uvařit, a tehda, kdy bude nejvíce vřít, že bude pít. Tak na jeho poručení se naň dívali všeci jak hloupí. Ale on dobře věděl, že jsou to samí zbojníci, tak kříčel gořalky, gořalky. Jak bude nejvíce vřít, ať se postaví do frontu, že se budou dívat, jak

⁷⁷⁾ Patrně vlivem látky, kterou viz N. S. I. str. 25. látka 8 var a) b).

bude pít. Tak když už kořalka vřela, tak ji přinesli, a i s kotlem. Povídá:

— »Tož se páni postavte všeci do frontu, a dívejte se, jak budu pít.« —

Tak jak se postavili, tak kořalku šut jim po očích, a všech opařil a všecky zbojníky zesekal. Tak teprv byl vandrový potěšen u dveří, že ten voják zachoval jeho života. Teprv se mu přiznal, co je za vandrový, že jest on císař, ale že přece zkusil jeho rychtovnost a šikovnost, a že ho zachoval od zahynutí. Tak mu povídá:

— »Máš tady dost zlata a stříbra, nemusíš z mého domova utíkat. Seber sobě peníze všecky po zbojnících a v mé městě můžeš zůstat až do smrti.« Tak se potom navrátil zpátky, peníze si zebrali a dočkal tam života až do smrti.

Voják s králem v lesní hospodě zahubí lupiče tím, že je poleje vařící kořalkou.

České verše: Rad. (13—21.) Mikšíček I. (160—166). Kolář II. 44 (105). Slovácko. Menšík 48 od Jemnice.

V češtině znám jen dvě vložky z jiných látek, shodné s naší povídou a dva zkomolené zlomky.

Rad. (13—21.) (látku o rekovi, jenž osvobojuje princeznu obětovanou drakovi, svr. NS. I. str. 28—29. látka 12. var. b). Rek jde se sestrou do hostince, kde je zajatá dívka varuje před čtyřiadvaceti loupežníky. Když přijdou, chlubí se rek, že vypije 4 pinty vaříciho oleje. Dá je vařit, vystoupí na stůl, a když se lupiči kolem něho shromáždí, poleje je olejem, pobije šavlí.

Mikš. I. (160—166) (látku o obratném zloději. Srv. naši povídku XXVII.). Lupiči, kteří dříve v noci reka přepadli, navštíví jej ve dne, jako by přátelé. Rek je hostí, když se opijí poleje je kořalkou, nabije jim a dá je zatknoti.

V obou zlomcích schází detail o vroucí kořalce.

Menšík. Král zabloudí na lov v lese, potká husara, který jej nezná. Přenocují v hospodě zbojnické. Lupiči dobývají se k nim do pokoje, husar je pobije. Najdou dukáty, jež si husar vezme, zlobí se na krále, když jej nemůže vytáhnout z díry, do které vlezl. Jedou domů, král napřed, káže strážím, aby před husarem vstaly do zbraně, husar strážím hází peníze, ale zas se zlobí na krále, až pak jej pozná a je jenerálem.

Kolář ještě stručnější. Mlynářův syn vraci se z dovolené na vojnu, bloudí v lese, potká hladového vojáka, nakrmí jej a zachrání v řece, pozná pak, že to byl císař.

Cfr. *Cosquin* XXXIII. pozn. II. str. 31. *Grümm* II. č. 199. s. 457. *Köhler* I. str. 303. k č. 7.

Dokončení v VIII. sv.

Pověrečné léčení.

Příspěvek k lidovému lékařství u Čechoslovanců.

I.

Lidové léčení zaujímá v kulturní historii národní přední místo, a zvláště léčení pověrečné množstvím svých obyčejů, tajemných zaříkání, čar i pověr tvoří bohatý, nevyvažitelný zdroj lidových tradic, z nichž mnohá jako zlatá nit vede až do šeré dávnověkosti, kdy otcové naši klaněli se Perunovi. Nalézáme je u všech národů; neboť je tak staré, jako lidstvo samo — dostavilo se přirozeně u lidu, na nízkém stupni kultury postaveného, s první nemocí. Proto stal se nyní hledaným tento poměrně nejzachovalejší pramen k poznání a ocenění lidového života, poetický a dětinský svět lidu v minulosti, a kam »civilisace« nevnikla, i v přítomnosti osvětlující.

Čím více tonul lid v pověrách, tím rozšířenější bylo též léčení pověrečné, jsouc zhusta založeno na prostonárodní symbolice. Prastaré zkazky přecházely z kmene na kmen, od národa k národu, mnoho se na nich změnilo, mnoho individualitě jednotlivců přizpůsobilo a mnoho — zapomělo. Horské krajiny v království, jihovýchodní Morava a Slovensko jsou místa, kde nalezneme ještě nejzachovalejší lidový život a také nejvěrnější zprávy o léčení pověrečném. Ale i tu třeba pozornosti, abychom se vyvarovali klamným závěrkům, pátrajíce, proč tak a nejinak v mnohých případech se dělo.¹⁾

Člověk, odchovávaný v prvním stupni kultury přírodou, srostl úplně se svojí živitelkou a přítelkyní; ač byl její pánem, přece často pocítil svoji malomocnost a sklonil hlavu před její tajemnou silou, před velebností vesmíru i kosmických úkazů, ano je i zosobil a božskou poctu jím prokazoval. Kultus blahodárného slunce v době slunovratu zimního (o Vánocích) a letního (noc sv. Jana Křtitele) uchoval se v četných obyčejích a pověrách z dávných dob pohanských až na dny naše, víra v Je du b aby, můry, klekánice, sudičky, divé ženy, čarо-

¹⁾ »Medicina lidová, jak ji dnes pojímáme, je vlnou civilisační poměrně nejméně zasažená část pověr a obyčejů lidových. Že pak studium léčitelství prostonárodního dosíti hluboko zasahá do studia mediciny vůbec, viděti z toho, že mnohé moderní objevy mají původ svůj v medicině lidové. Zajisté není též bez důvodu domněnka P. Ign. Wurma v Č. M. Ol. 1894. o příbuznosti sympathického léčení lidového s moderním hypnotismem a léčením suggestivním. Také se zárodky novodobé organotherapie se v medicině lidové shledáváme.« (MUDr. J. Kessler ze Spreng-eisenu, Č. Lid VIII. 125.)

děnice a j. je tolíkéž zachovalý zbytek slovanského bájесловí. Lze uvěřiti domněnce archeologů, že i nálezy předhistorické, jako trepanované lebky, provrtané zuby, paznehty a j. sloužily za ochranné talismany proti nadpřirozenému působení zlých mocí.

Byla to bohatá říše rostlinná, která prokázala člověku v chorobách služby největší a byla také u veliké vážnosti. — »Národové přírodní vidí ve všech rostlinách bytosti oduševnělé; ve svém názoru anthropopathickém přenášeji své vlastní affekty, náklonnosti a vlastnosti na bytosti přírodní, je obklopující; z rostlinstva berou své fetiše, uctívají zvláštní stromy, keře, bylinky.« (B. Bauše, Lumír XXV. 241.)

Zdraví lidu bývalo pevné, otužil se při prostém způsobu života a lopotné práci, nezastonal tak snadno. Když se nemoc přece dostavila, byla pokládána za dílo zlých duchů (dnes nazývají místy dlouhou nemoc »trestem božím«). Nemoci byly zosobněné »tajemné bytosti, zlídémoni, světem jdoucí, kteří útočí na zdraví lidské.« (F. Bartoš, Mor. lid 188.) Zlí duchové posílají nemoci na lidi: nátnka obchází v noci stavení, klepe a volá; kdo se ozve nebo otevře, dostane ji; zimnice — osoba ošklivá, žena veliká a zubatá — straší na křížovatkách u Velvar (Krolimus, Český Lid IV. 167.); o koleře obecně známo, že chodí po osadě a koho potká, toho se chytí; personifikovanou smrt zná každé dítě atd.²⁾

Někdy se nemoc nezjeví předem, ale vzniká z nepatrnych příčin: Kdo ukáže na sobě, kde nemocný bolesti trpí, ochuraví též onou nemocí. Z ouřku a ouleku dostávají děti psotník. Podleze-li pes kolébku, sní-li dítě kočičí chlupy, dostane souchoty (úbytě, suchou nemoc) (M. Václavek, Mor. Valašsko, 122.); chytá-li někdo kozu za rohy, vyroste mu živá kost (t. 135.); je-li ruda na stromech, budou se lidé osýpati (t. 136.). Naplije-li kdo na žábu, dostane nemoc stejnoumennou (Poděbradsko). Kojí-li matka děcko, majíc ruce pomoučené, neb od těsta pomazané, přivodí mu souchotiny. Jí-li kdo při zvonění hran, rozbolí ho zuby. Kdo jí hráč na Velký pátek, dostane vředy. Žloutenka je z látky, též napije-li se kdo vody na prosnou (pohankovou) kaši, dívá-li se dítě po tmě do zrcadla. Nátnka, zimnice, padoucí nemoc — tři nejčastější hosté — vznikaly obyčejně z ouleku. Kdo dává do úst hřeben, měděné peníze, dostane kurdeje.³⁾

²⁾) »Chodí po něm vředisko«, říkají Valaši, má-li kdo padoucnici, křeče hostec — »šiarka« na Slovensku zosobněný »zlý veter« (apoplexia).

³⁾) Blbý zrak *uhrané* (uštkne, uřkne), živý čili pronikavý opět *zmámi* (očaruje)... Nejhorší uřknutí jest ale ve snu, z něhož může pojít i smrt uhranutého. (J. V. Houška, Čes. č. Musea 1856. sv. 3.). — Ve Slezsku »uřečení (uřknutí, uhranutí) způsobi ten, koho matka odstavila a z látky opět znova kojila. Uřekne se obyčejně, pohledem. Proto jest dobře, obdivuje-li kdo co, pronést slova: »Bez úroku!« Ně-

I jméno na křtu dané rozhodovalo o zdraví; na Poděbradsku ku př. dlouho nedávali děvčatům jména Ludmila, aby nemřela; chorému dítěti třeba změnit i jméno, aby ozdravělo atd.

Při tom všem přijal lid též víru, že jsou někteří lidé, jimž je přáno poznati tajemné sily a moci, kteří dovedou pomocí podivných k uzel, čar, říkání, amuletů a j. prospěti nebo uškoditi. První obdrželi svou moc od dobrých duchů, kteří lidstvo chrání, druzí od d'ábia. »Bůh trestaje pyšné anděly, svrhl je dolů s nebes; který spadl na skálu, stal prý se skalním duchem, který do lesů, lesním duchem, vílou; který do vody, vodníkem (hastrmanem). Podobným způsobem povstali mnozí zlí duchové, jako rarášci, skřítki, čarodějnici, můry, strašidla a jiné« (J. Dufek, Naše Horácko, 299). Tito zlí duchové jsou přičinou všeho neštěstí, též nemocí, a mají ve svých službách lidi, kteří jím svou duši krví upsali.

Cizí původ přinášel známé zjevy západoevropské pověry středověké, přepodivné zaklínací formule kabalistické, zkomořeniny jmén arabských a hebrejských, znetvořené dál a dále, od přepisovačů beze všeho porozumění pův. textu biblickému překrucované, nesrozumitelná slova, charaktery, amuletové značky a přizpůsobil je českému písmu, výslovnosti. (Č. Zíbrt, Mysliv. obyčeje a pověry V. Spol. Náuk XI. 1897.)

II.

Hlavními škůdci svých blížních byli čarodějnici (kouzelnici) a čarodějnici (čarownice, hadačky). Od nejstarších známých dob až dosud je rozšířena víra v lidu, že tito škůdci ve spojení s däblem zvídají tajné věci a nad přirozeným způsobem škodí na zdraví a majetku. »První čarodějnici byla čertova bába.« (Dr. M. Höfler, Volksmedizin und Aberglaube in Oberbayern, 1888. 20.)

Nových dokladů o působení čarodějníc v dobách minulých teprve nyní víc a více se nachází v archivech; z těchto neúplných zpráv (soustavná práce na kulturního historika čeká) uvedeme prostě některé na objasnění výše uvedeného.

Píše Kosmas († 1125.) nepříznivě o kněžně Libuši, že byla hadačka a däbelským hadačstvím vyzvěděla, kdo bude knížetem . . . O Kaze praví, že uměla léčiti bylinami a zaříkadly (Kazi, quae Medæae Colchicae herbis et carmine, nec Paeonio magistro arte medicinali cessit . . .) Jinde jí pak vytýká, že učila lid ctiti dryady a hamadryady

které oči, zejména černé, jsou zvláště uhrančivé. Též ten, který vstane ráno z lůžka, než se neumyje, uřkne snadno; jenom že takový nemytý člověk má zase tu výhodu, že däbel, maje jej za — svini, jej nepokouší.« (Blandina Čižková, Č. Lid VIII. 368.).

(víly a samovíly). — Také při vypisování boje Čechů s Lučany svědčí bezpečně, že lid znal pověry o kouzlech proti poranění. Mluví tam macecha k pastorkovi: »Věz, že čarodějnice cili můry české s vými čarami přemo hly naše Vzteklice...« (Překlad W. W. Tomka, *Fontes Rer. Bohem.* II. 16—18.) To nám je dokladem, že za Kosmy bylo umění čarodějně po Čechách dobře známo. — O tom, jak od XV. do XVII. věku byly čarodějnice po západní a střední Evropě stíhány, jsou nesčetné zprávy. Sebe menší podezření stačilo a na sta lidí (zvláště starých žen) pro nedovolené praktiky při strašlivých soudech přišlo o život na hranici, na kole, nebo za živa bylo zahrabáno. Soudy s čarodějnicemi, tato skvrna dějin, zvláště v německých městech mnoho obětí si vyžádaly⁴⁾, u nás »první proces čarodějniční udál se r. 1540. v Náchodě, kde kat upálil babiznu, která namíchala něčeho pastýři, aby lásku k jeho milé obrátila v nenávist.« (J. Svátek, *Lumír XIV.* 136.)

Ještě r. 1588. kněz Štelcar dokazuje, »že čarodějnice nic nesvedou«, a také až na ojedinělé případy se u nás mírně soudilo.

Čarodějnice a upíry, jak čteme u Hájka při l. 1337. a 1345. kteří ještě po smrti lidí strašili, probíjeli Čechové, vyňavše je z hrobu, dubovým kůlem.

Rozcestí a »Boží muka« mají ve středověkých zprávách zvláštní význam. Dle »Popravčí knihy pána Rožmberka« přiznal se kdosi, že také »božie muky lámal a zbijal« (r. 1422.); jiný, že »Božie muky pálil a rubal« (r. 1423). Pověra, že mohou lidé čarodějně pomocí dábelskou působití bouché, kroupobití, je rozšířena po celém středověku. (Č. Zíbrt, *Staroč. výr. obyčeje*, 101, 146. kde uvedeny doklady.) — »Boží muka lámají, sekají, loupají a kříže z nich srázejí, k čarodějnictví toho užívají . . .« (Z artikulů soud. 1626.—1667. A. Tomíček, *Věst. Spol. Náuk* 1897.) — Právě svatokrádežné prostředky, jako zneužití sv. hostie, kácení Božích muk a poklon, střílení do kříže přivoditi měly zvláštní moc k čarování.

Koldínova práva městská r. 1579. za čáry stanoví trest smrti při muži mečem, při ženě zahrabáním za živa.

»Ve stol. XVI. kolik jsme čtli postill a mravokárných spisů, v každém skoro narázka na »d'áblem vymyslené poboky,« na nosení amuletů. Nath. Vodňanský rozhovořil se široce (Div. Boží, 150—153)

⁴⁾ Der Schongauer Richter Friedrich Hörwart von Hohenburg liesz innerhalb 2 Jahren nicht weniger als 63 angebliche Hechsen aus Schongau den Feuertod sterben« (Dr. M. Höfler, *Volksmed.* 22). — V Chomutově v letech 1579.—1615. bylo upáleno nad 40 čarodějnic a podobných exekucí opakovalo se v rudo horských městech více, kdežto soudní akta z českých měst z té doby jen jednotlivé případy vykazují. (J. Svátek: »K dějinám poprav a katů v Čechách,« *Lumír XIV.* 137.)

o čarodějnicích, »kteříž jistých figur, charakterů, okršlků, čar, slovíz písma sv. vzatých nevázně, i jiných pověrných a džáblem vy myšlených žehnání užívají pověrně, neb pro vyzvědění věcí tajných, neb pro užitek nějaký tělesný čarodějnáka, neb pro uškovení jiným na zdřaví, na dobytku i jiných věcech . . .« (Dr. Č. Zíbrt: Kouzla a čary starých Čechů, Archeolog. památky XIV., 87.)⁵⁾

Některé čarovné *charaktery* prošly celým světem, jak dokazuje známý kouzelný čtverec:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Dr. Č. Zíbrt nalezl jej u nás ve staré čarodějně knize univ. bibliotéky, L. Bakešová nyní ve vsi Ořechově u Brna, kde psal tato slova »dědeček na kurku a dal jí s nimi vzteklině snísti(!)«. —

Kutnohorské čarodějnice škodily v XVI. věku tím, že dávaly benátské mýdlo na tři dny do tlamy zdechlého psa a mydliny z toho mýdla lily, kde chtěly škoditi; zakopávaly lidské kosti, špendlíky, chlupy, maso, psí potřebu pod práh; jindy užily vody ze tří studní, vratiče, kafru, troušily smetí po kostele, podstrčily psí hlavu; tahaly nit z domu zpátkem, dávaly střepy na vrbu a do nich kroupy, dřevičko, pomyje; u jedné nalezeno kus modré košílky z viselce (oběšence) a kost. (J. Šimek, Český Lid IV. 26., 110.) — Pasovské umění čarodějně (požívání charakterů: »Teufel, hilf mir, Leib und Seel gib ich dir«) bylo v XVII. věku i u nás dobře známo.

V Nymburce namíchala čarodějnice r. 1566. »nápoj lásky«: ze psa umrlého chlupy a kosti ustrohané smísila s vodou a prolila třikrát psí hlavou; na několika místech jindy se dočítáme, jak míchání »nápoje lásky« bylo oblíbeno. Tamže vyznal r. 1596. rybníkář a mordýř, že žilky z pravé ruky nemluvněte, ze života matky vyňatého(!), mají moc kouzelnou a že jimi při krádeži svítily, aby se domácí nezbudili.

V Kouřimi škodil kdosi r. 1604. lidskou kostí lidem a byl za to odsouzen jen na týden do šatlavy. — Čarodějnice Sabiná na Starém Městě Pražském r. 1605. pověděla, že »lidem sléváním na vosky

⁵⁾ Tamtéž dočítáme se o rukopise z XV. stol. (univ. knih. pražská: 5 H 27, fol. 170, 171, a 7418, fol. 15), že v pojednání o čarodějnicích (Husovi připisovaném) vykládá se: ».. nemají choditi ku přijímání kromě hadačů, zaklínačů, lekovníků, ptakopraviucích, časokúzlných a pod. také caragi (var. harayi), navazači, qui alligant characteres vel evangelia, ne offendantur.«

posluhuje« — byla propuštěna. — Dorota Sviňková z Rečejan r. 1600. v Kutné Hoře se přiznala, že o Velký Pátek šindel z krchova vzala ku potřebě tlačení vosku a v den sv. Filipa Jakuba bíledně rozsvítila; byla též propuštěna (Z. Winter, Kult. obraz českých měst II. 783—784). — V hejtmanské knize Poděbradské vepsán r. 1605. rozsudek apelací, jímž Václav Vašíček žalovaný, že čárum učí, z práva útrpného se propouští, dokud by naň něco podstatnějšího nebylo nalezeno (F. J. Zoubek, O věcech círk. na Poděbradsku Č. Č. M. 1878, 52).

Hůře však se vedlo čarodějníkům na Nymbursku. Na Jana Mandelíka, jinak Nežerku, z Budiměřic svědčili Jan Špička, Jan Čulík, Mach Rokůsek a Martin Janoušek, že čaruje a všichni tito jeho vyučenci byli hrozným způsobem odpraveni. Tak Jan Špička na trápení r. 1606. vyznal, že těly nekřtěnátek dobytek i lidi sušili, psa zabili a prášek z jeho srdce a lúna ženskému pohlaví v pití dávali, do kostelůlezli a na oltáři z ubrusů niti křížem vytahovali, od stoličky, na které kněz kleká, třísky řezali, drahé tělo boží zachovávali, krucifixy z božích muk na rozcestí loupalí a tím přehrozná kouzla a čáry prováděli.

Jen Nežerka, jsa patrně vzdělanější a světa znalejší, životem vyvázl. (O tomto velikém processu čarodějném dle Smolných knih města Nymburka i spisu archivu Musea král. Českého píše J. Jireček: »Některé příhody pana Henryka z Waldštejna« v Osvětě 1878., J. Hellrich ve Věstníku Nymburském II. 4., V. S. Kroslus ve Staroč. pověstech II. 440, V. Schulz v Českém Lidu IX. 34).

O čarodějnici Kateřině Bechyňové, r. 1534 hrdla odsouzené, jež 14 lidí zabila a kůži z nich odírala, píše K. J. Erben v Lumíru (1856. I. 16.). Také M. Dačický z Heslova zmiňuje se při r. 1591.—1594. o lidech čarodějných a proto utracených. (Paměti I. 175, II. 43, 47.).

Dle zpráv missionářů z druhé polovice XVII. věku tvrdil třeboňský kovář, že mnohé zbavil nemoci zubů, vrážeje do vrat svého domu hřeby a pronášeje určitá slova. — V Kružburku u Ledče prodával hrobař železné hřeby z rakví k pověrečnému léčení; na Kouřimsku užívali cedulek ku vzbuzení lásky a zapuzení zimnice (Th. Dr. A. Podlaha v Českém Lidu IV. 289). Listy s kouzelnou formulí: Mágá + Mágjlá + Abila + Řib nosili na krku, pod paždí na Hlinecku (K. V. Adámek).

V kouřimské »Knize svědomí« nalezl jsem při roce 1602. nářek Mandy Čapkovy: »Jsem chromá — Všecková suší mě a když chce, pustí. Ze mne již dvakrát vodu zmyli a tu vodu jsem kázala na dvůr vlti a z nich žádnej nestonal.« —

Ustáváme jen na těchto několika ukázkách, jak se nemocným čarovalo. A do dnes vyhýbá se lid ženám, které jsou z čarodějnictví obviněny; věří, že v noci před prvním květnem čarodějnici sletují se k rejům, že stírají rosu, dojí provazy, poškozují nesvěcené kříže . . . Věří též, že před nimi chrání jména: C † M † B †, svěcenou křidou napsaná, podobně

muří nohy, pozdrav »Pomoz Pán Bůh«, vykrápění svěcenou vodou v jisté dny, sypání písku, pilin kol stájí, dávání větvíček (májí); také nápisy na postelích, různé amulety dosud nalezneme. »Kdo potká čarodějnici a dříve ji osloví, tomu nemůže uškoditi.« (J. V. Houška v Čas. česk. Musea 1856, 59). »Panáček poznajú každú takovú (čarodějnici), dyž se podívajú přes velebnú svátost. Taková stojí zadkem k oltáru. Ale ne-smijú to zradit.« (A. Šebestová, Lidské dokum. 244).

Ve východní Moravě může bosorka či bosorkyně (čarodějnice), bosorák, boboník, bobonica, újemník, újemnica počarovat, porobit a zstudit; neboť jsou to lidé, kteří odřekše se Boha a se zlými duchy se spolčivše, nabývají od nich nadpřirozené moci a mohou se i v ropuchu, kočku, můru proměnit. (Fr. Bartoš, Moravský lid, 159).

Na Slovensku lid věří, že téměř všecky choroby pochodi od zlých účinků bosorek a jiných zlých bytostí a proto léčí nemoci ověrami (J. Čižmář, Časop. Matice mor. XVIII., 14). —

Víra v můry je tak obecně rozšířena, že jich zde minouti nelze.⁶⁾ Můra chodí na ženy a děti, morous (morák) na muže; moří (tlačí na prsou) nejen spící lidi, ale i zvířata a rostlinky. V podobě pápěrky neb stébla vtáhne se do světnice klíčovou dírkou a ssaje lidem krev z prsních bradavek. Bere též na se podobu černého kocoura i jehly. Můrami jsou nejen čarodějnice, ale i bezděčně se jimi stávají za živa nebo i po smrti lidé se srostlým obočím, ploským chodidlem; také chodí »tlačit« ti, kteří se narodí se zuby, se šišatou hlavou a j. Člověk, na něhož chodí můra, »očividně se ztrácí« a nepomůže-li si záhy, umírá. Léky uvádí již Hájkův »Herbář« (str. 322 a 325). Také ostrý nástroj, metlu dávají si pod hlavu, aby neměly můry přístupu.

V Neplachově kronice čteme, že ve Blově u Kodaně r. 1336. morousa, který po smrti v noci strašil, vykopali a upálili. V Levíně pak r. 1345. zemřelou ženu můru, jež po smrti ještě lidi dusila, vykopali a chtěli ji upáliti. Když oheň nechytal, k radě bab zapálili jej šindelem s kostelní střechy a měli pokoj. (A. Sedláček, Sbírka pov. hist. 38.)

Vyprávěla mi Najmonka ze Žiželic: »Můra cecala dlouho mého tatínka. Jako stýblo vtáhla se do sence a dusila ho v noci, až hekal. Prso měl veliký a tak mu poradili, aby si to mazal, vodpuště, slepičím lejнем. Pak mu poradili, aby ji pozval na chleba s máslem. V noci, když ho tlačila, řekl jí to a hned měl pokoj. Ráno přišla si vlastní kmotřička pro chleba a hrozně se styděla.« —

⁶⁾ O »můře« u nás psali: Dr. H. Máchal Nákres slov. bájesloví 175 sl. J. Košťál v »Čas. č. Mus. LXV.,« E. Čermák v »Českém Lidu III.,« J. Čižmář v »Časop. Mat. Mor.« 1893, F. Bartoš v Mor. lidu, M. Václavek v »Mor. Valašsku.« Č. Zibrt, »Staročeské výr. obyčeje« 210.

»... To tady taky tak chodila (múra) a pila tem liďom na prsách. To prej vyletí taková komínem, ale střeva nechá doma a dyž se vrátí, zasej ty střeva do ní se vsúkajú ... Ona se promění v co chce, ve psa lebo kočku, jak si zmyslí.« (A. Šebestova, L. dok. 277). —

Na Slovensku morena mátoha (hysteroepilepsia) cecá děti i dospělé. »Takú morenú může být bár živý človek, lebo aj mrtvý.« Dává-li mrtvý, musí se bohyně (lidová dochtorka) na osobu dávenou nahou přes mráň (pečivo s dírou) podívat. (J. Čižmář, Čas. Mat. Mor. XIII. 14.) —

Mocným čarodějem býval černokněžník (upír, fext), o němž v Čechách dosud věří, že mu nic neuškodí, je nezranitelný; neboť nosí při sobě kůži z nebožtíka fexta, jenž sedm let již byl v zemi. Lidu činí mnoho dobrého a nemocným pomáhá. Na Moravě byl tento kultus zvláště rozšířen; Václavek (v knize Mor. Valašsko str. 102) o černokněžnících (horských mniších) dí: »Hlídají poklady ... znají se dobře v léčení lidských neduhů. Mnozí kněží obřadu cyrillo-methodějského chtěli po vypuzení kněží slovanských z Moravy (r. 886.) zemříti mezi rodnými bratry a skrývali se ve slujích ... kdekoli se objevili, dobře činili i nemocné léčili.«

Dle jiné verze (V. Houdek, Č. M. Mor. 1893.) byli to středověcí žáci universitní, kteří za pohostinství odsluhovali se fysikálními pokusy, od neučeného lidu za čarodějnictví pokládanými. — Název něm. »fest«, »gefroren« upravili si Čechové v název „fext“ (také »fest«) a „zmrzlík“. Tak nazývali člověka domněle nezranitelného, v dvojí kůži. (Č. Zíbrt, Mysliv. obyčeje a pověry Věst. Spol. Náuk 1897.)

III.

Od účinků čarodějníc pomáhají ve vých. Moravě na Slovensku od nepaměti božci či bohoni a bohyně s boží pomocí; jsou to dobrí vědomci, lékaři, věšti i zaklínači v jedné osobě. Lid se k nim utíká v každé chorobě a dobře jim platí — bojí se jich spolu, že by mu mohli porobiti.

V neděli a ve svátek je bohyně u Nového Města nad Váhem obléhána nemocnými a vydělá kromě potravin 10—20 zl. — tak ku př., jak J. Čižmář piše, za »látí olova« je pevná taxa 1 zl. —

U nás jsou ode dívna zaříkávačky, žehnačky, moudré ženy či baby, hojitelky, vyměřovačky, stíračky, které se pověrečným léčením zabývají.⁷⁾ Nalezneme je skoro v každé vesnici a obor

⁷⁾ »U všech téměř národů ženy se obíraly uměním lékařským, sbírajíce léčivé bylinky a kořínky a připravujíce z nich rozmanité lektvary ... Léčení dálo se zejména vzýváním bohů, odříkáváním kouzelných formulí a všelijakými skutky symbolickými« (P. Sobotka, Rostlinstvo 27).

jejich působení je nejrozmanitější: Některá, široko daleko pověstná, léčí nemoc jedinou, jiná zažehná všecko, některá umí zkusovat i návní kost, jiná zavírat klíčem vředy a boule, přestříhat i ouštěle, vytírat živé vlasy atd. Mathiolův herbář i zkomolené výpisy z něho též u mnohých nescházejí.

Také dovedly léky strojiti, dobytku pomoci, zlámány napravit, i zloděje, čarodějnici vyhledati. Lid je dosud má v úctě a více jím věří, než »dochtoru z professe«; neboť znají skryté síly přírodní, konají vše s Bohem, u proto též na jejich říkání nejspíše pomůže. Na Slovensku dávají nemocným modlicí knížky pod hlavu.

Při svých výkonech řídí se žehnačky *homeopathickou zásadou*: Léčiti podobné podobným, t. j.: Čáry, ať proslovené, ať myšlené, zase jen říkáním se zmaří.

»Veliká váha kladena na zaříkání nemoci. Slovo má zajisté v poňtí prostonárodním velikou moc: Ono může veleti živlům, vyzývati hromy, bouřku, krupobití i zadržovati je, působiti úrodu neb neúrodu, rozmnožiti bohatství, ploditi stáda neb hubiti je morem, darovati člověku štěstí, zdraví, zdar v podnicích, neb stihati jej pohromami, zapuditi nemoc a poslati ji na jiného, roznítiti lásku v srdci dívčím a jinoším, neb ochladiti ji, pohnouti soudce k smilování nebo popudit ji ku zlosti, učiniti vojína neporanitelným, hojiti rány, staviti krev, proměniti člověka ve zvíře, rostlinu nebo kámen, zkrátka: slovo může činiti zázraky bud' dobrořečením nebo proklínáním.« (Afanasjev: Poetičeskija vozvršenia Slavjan na prirodu I. 423., P. Sobotka, Rostlinstvo 27.)

Z úspěšných pak případů pověrečného léčení, jež účinkům sugesce lze připsati, rostla tím více víra v moc lidové doktorky. Křesťanství nepodařilo se ani ve středním ani v novém věku při veškerých trestech zbytky pohanství, v pověrečném léčení uchované, vymýtiti. Lid lpí na něm do našich dnů jen s tím rozdílem, že přizpůsobil své nazírání (jak patrně z formulí zažehnávacích a zaříkávacích) kultu novému: vzývá Boha, obětuje před žehnáním na mši sv., putuje k posvátným místům atd. Nepodivíme se tomu, že dosud i mnozí tak zvaní intelligenti, chvějíce se v nemoci před majestátem smrti a vedeni pudem po získání zdraví, utíkají se v nemoci k žehnačkám od doktorů a lékáren. »Doktor má všecko z knih, bába od Pána Boha« — je známá průpověď venkovánů.

Ženy, strážkyně domácnosti a ošetřovatelky nemocných, staly se přirozeně i šířitelkami pověřcivého, sympathetického léčení v době, kdy lékařů po venkově nebylo a lazebníci, mastičkáři v městech dávali si rádně platiti.⁸⁾ Jen sem tam objevil se žehnák (u nás po-

⁸⁾ V Kouřimské »Knize svědomí« zapsáno, že Albrecht, lazebník r. 1602. od zavázání rány chtěl 4 tolary. Tamtéž v »Munuale práva rycht.« zapsáno, že roku 1621. Pavel, lazebník, za hojení ourazu chtěl na koželuhovi 18 kop, ale spokojil se při ouřadu se 6 kopami 30 groši.

slední, v širém okolí známý, zemřel nedávno v Poděbradech). Nejvíce se jim pletli do řemesla ovčáci, kováři, pohodní, slouhové a jejich ženy, i katí a cikánky.

Ovčáky, pastýře, skotáky, matkalíře řadí Bílovský r. 1724. (Vivum coelum 384.) mezi navazače, kteří »svými „kliky háky“ lidi uzdravují.« (Dr. Č. Zíbrt, Kouzla a čáry st. Čechů. Pam. archeol. XIV. 88.) Na Poděbradsku dodnes je rozšířena víra, že slouhové čarují. — Tříška z hůlky, kterou soudce nad zločincem přelomil, provaz z viselce, palec z pravé ruky, masti a léky od kata mívaly účinek neomylný; platili katové za kouzelníky, čaroděje.

V Kuklenách zemřel 29. dubna 1858. kat Horina, jako Pražský kat v »Katově pacholku« uváděný, ještě hojičstvím je zanášel a nemalé důvěry požíval u sprostších i vzdělanějších tříd (Lumír VIII. 430). Motiv z národního podání o čarodějnici a katu zdramatisoval Poděbradský rodák Jan Šantl ve hře »Čarodějnici Černoborka a kat Kutnohorský«, r. 1844 na stavovském divadle Pražském dávané.

V Němcích byli i katí, kteří nad sto poprav vykonali, povýšeni za doktory lékařství, jako r. 1706. berlínský kat Martin Koblenz. (Josef Svátek, Dějiny poprav a katů v Čechách, Lumír XVIII. 148.)

Víra v pověrečné léčení tkvěla hluboce v srdci samých žehnaček; byly plně přesvědčeny o mocném účinku svých říkaček a rozličných prostředků. Odkazovaly je dětem jako nejvzácnější a často jediné dědictví.

V tom tkví nejedna z příčin, proč nelze tak snadno vniknouti v obor tajností žehnaček. Sám jsem toho nejednou zakusil, zvláště nebožky M.... v Městci Králové nezapomenu! Věděl jsem o ní, že nejen zažehnává, ale i zuby trhá, léčivé bylinky sbírá, prášky a lektvary strojí, koření k nakuřování a koupeli připravuje, ale zapřela mi vše. Marné bylo mluvení, výklady. Teprve když jsem s ní sdělil zprávy jiných »dochtorek«, rozvázal se jí jazyk a obohacovala dlouho můj zápisník — sprátelili jsme se, ano i na »koření« spolu chodili.

Z pochopitelných příčin ještě z dob útrap hledí lid s nedůvěrou na »pány« — utrpěl od nich tolik zlého, a uzavírá své city, povahu i pověry, aby »neměl potah s ouřady«. Jsou známé i případy, že dali domácí lidové doktorce její verbař do rakve.

»Prozrazené tajemství léčení pozbyvá na tři léta mocí« — bývá mocným důvodem žehnačce pro zvědavého sběratele, ač neodbude-li ho povrchním, nepravým sdělením.

Způsobilost k žehnání není u všech žen stejná. Zvláště mocně mohou zažehnatí nemoc, které se narodí o Novém roce, na Novou neděli, na Smrtelnou neděli; muž ze sedmi synů má nemenší moc. Ku svému úkonu se též žehnačky připravují postem, modlitbou,

mytím. Stíračka souchotin v Ořechovičkách u Brna před svým výkonem postí se tři dny a s nikým z domácích se nestýká. (L. Bakešová, Čas. Musea Olom. IX. 125.) Symbolický význam chová nabývání způsobilosti k zažehnávání krtic: Kdo smáčkne do sv. Jiří prostředním prstem krtka — na venkově tolik nenáviděného, nabývá tím moci k zažehnávání krtic tím prstem. (J. Smola z Táborska, Květy 1885. 337.) Podobných zpráv dosti nalezneme.

Při pověrečném léčení třeba též zvláštní dovednosti — umění; ku př. choré dítě potírá se prostředním prstem pravé ruky od dlaně pravé ruky přes záda a kříž k levé noze; totéž opakuje se od levé ruky k pravé noze, konečně v týle a na prsou. (E. Čermák, Vesnické léčení z okolí Proseče na Skutečsku, Český Lid I.) — Tyto způsoby mívala skoro každá žehnačka zvláštní a někdy je upravovala spolu s modlením dle kabátu pacientova.

Komu žehnání a zaříkání nepomůže? Kdo v zažehnávání nevěří, kdo za ně prosí, nebo děkuje, zmaří účinky léčení. Žehnačka má konati vše pro »Zaplat Pán Bůh«, nemá ničeho žádati za svoji práci, ale vzít za vděk, co dostane. Zmýlí-li se ve formuli zaříkávací, uškodí nejen nemocnému, ale i nemoc jeho n a n i přejde. Členům své rodiny žehnáním nepomůže; jiným »jen když to spravedlivě dělá a upřímně se k Pánu Bohu modlí«.

IV.

Zevnějším znamením pověrečného léčení bývala **dotýkací praktika**. Ať se dostavila s ostrou břitvou, ať s neviňoučkým talismanem, nescházela skoro nikdy.

S vladlé uši (jinak »snědek«) při zažehnávání nařízly se třikráté břitvou, při žloutence řeží Valaši břitvou na nose (Mat. Václavek), »májové sekání« je na Poděbradsku dosud v plném květu.

Jiné prostředky dodávaly pověrečnému léčení zvláštního kouzla, a právě hledanost i neobyčejnost jejich nabývala v očích lidu tím větší moci a zastínila i mnohé léky, skutečně platné.

Byl to především **hromový kámen** (na Slovensku »strelka« zvaný), modravý a lesklý, jako brousek, jenž nechyběl v kapsáři pravé žehnačky. Nelze ho tak snadno získat! Spadne za čas s hromem na zem a zapadne na sedm sáhů hluboko; teprve po sedmi letech, sedmi měsících a sedmi dnech vychází opět na povrch. Pozná se po otvoru, který má v sobě.

»Hromový kámen po chalupách mají, ale cizím lidem se o něm nezmíňují. Potírali jím boule a návnice, užili ho při zažehnávání oustřelí, újem, krtice. Prášku z něho naškrabaného proti bolesti uvnitř. Přikládali hromový kámen na rány od uštknutí hadího. To prý zmodral a v mléce jej zase vyvařili«. (K. V. Adámek, Lid na Hlinecku

300.) — »Proti padúcnici hromovej kamínek na červeným víně třenej užívat«. (A. Šebestová, Lidské dokum. 275.)

»Kamenné zbraně, mlaty a klíny předhistorického člověka, jež lid na polich nalézal a původ jejich si vysvětliti nedovedl, považoval za hromový kámen či klin a pro domnělý nadpozemský původ připisoval jím i nadpřirozenou moc«. (J. Hellich, Poděbradský věstník II.)

Užívají ho v lékařství na potírání při bolesti zuba, při otoku, na spadlé mandle, jím žehnají návní kosti, bolaky.⁹⁾ Hromový kámen má moc »vod neštaršího Locipera a Bůh mu dal ducha«. (L. Bakešová.)

Valaši věří, že přichází »hromový klín s vrchu, že je malinký jako hrášek a přeletí zed' jakoukoli a zůstane po něm jenom dírečka, to je ‚ten hrom‘. S tím se nemůže nic dělat ani v nemoci, to enom zapálí a sletí do země«. (M. Václavek, M. Valašsko, 136.) — Hromový kámen v západním Německu je zkamenělina hlavonožce rodu Belemnites, užívaná proti zaříkání jako u nás. (J. Hellich.)

Podobné služby jako hromový kámen koná jiným ženám kamenek žlučový, barvy zelenavé (Kouřimsko), osykový suk (Jičínsko). Rusové hadí uštnutí zažehnávají osykovou korou.

Bezoarový či žlučový kámen ze skotu zavedli v lékařství Arabové. U nás se ho užívalo nejen k zažehnávání, ale i jako prášku v rozličných tinkturách.

Báječný kámen (Lapis porcanus) ze žaludku dikobraze sloužil k léčení panstva, které mohlo dobře platiti.

»Vlaštovičník to je kameň z hnizda vlaštovčího. Tým se nadkuřuje od nátky«. (A. Šebestová, Lidské dokum. 271.)

Přistupujeme k nejobtížnější části: vypsání některých léčidel, jichž se u nás pověrečně užívalo i užívá. Nelze všech ani uvést; neboť kolují v nejrozmanitějších variantech, každý kraj má své rázovité, a mnoho jich ještě neobjeveno leží ve starých herbarích (verbářích), nejdůležitějších knihách rodinných, které se opisováním značně rozšířily, zachovavše pověrečné recepty.¹⁰⁾

⁹⁾ V Kuželovém (u Velké na Moravě) černých hrom. kaménků se užívá, když krávě zatvrde vemeno, šedivým se »mastfá«, když člověk oteče pod bradu; v Osvětimanech utírají hrom. kamenem vodu proti »čemeru« (rheumatismu), v Kunovicích při bolesti hlavy potírají jím spánky, v Pustoměři »namnou kostku«. (J. L. Červinka, Č. M. Ol. IX. 105.) — Na Domažlicku přikládali »kámen« na rány, způsobené vzteklymi psy.

¹⁰⁾ Z klasické literatury, hlavně z Plinia, přešlo mnohé prostorárodni léčení do středověkých herbarů a z těch mezi lid. »jenž pídívá od jakživa po tajných zázračných a léčivých silách v přírodě a jemuž podnes herbář bývá nejmilejším domácím lékařem.« (P. Sobotka, Rostlinstvo 31.) Po válce třicetileté bylo pověrečné léčení v největším rozkvětu. Dryáčníci, mastičkáři, cikáni i židé hrnuli se do Čech, nabízejíce pověřivé léky i »všelijaké balšamy«. V Praze směli na Staroměstském rynku toliko dvakráte v roce zboží vykládati. Pravdiva byla slova Veleslavínova, že

Mnohé z těchto pověrečných léků byly dobrými léky, jichž se dosud s prospěchem užívá v lékařství a byly tím vítanější v rukou zažehnávaček, rasovek, pohodnic (žen pohodných).¹¹⁾

Ze živočichů se nejvíce doporučovaly částky z těla hada, zabitého do sv. Jiří, kdy není ještě jedovat; z takového hada nosila se sušená hlava na krku proti zimnici; kůže (hadí košilka) svylečená do Panny Marie Sněžné je mocným kouzlem proti každé chorobě, hadí sádlo rozhání zimnici.

Roztržená žába (za živa) hodí se na náskoky či odraženice. Úhoří kůže váže se pod kolena proti křečím. Živý lín přikládá se na žaludek proti žloutence, na Valašsku jedí proti ní i vši s chlebem (M. Václavek). Na odbíračku se dává žába za živa rozsekaná, na boláky křídlo že živého netopýra, chramostejlovou koží stírají se vředy. Na Poděbradsku ještě v l. 1842. nosila se živá žába v pleteném pytlíčku na krku proti zimnici.

Ocasem černé kočky otírají ústa cintavému dítěti, maso a kůži z ní přikládají na prsa tomu, kdo má černý kaše. Špetku chlupů ze psa, jenž někoho pokousal, přikládají na rány nemocného. Liščí játra a plíce jedí souchotináři. Krtkem do sv. Jiří zabitým a jeho krví stírají krtice, hlemýžděm lišaje, slintákem (slimákem) bradavice.

Morčata chovají se ve světnici, protože táhnou do sebe suché loupaní, rozstrouhané kosti z nich pijí se s kořalkou proti bolestem v žaludku. Mravenci z devíti kopců sbírají se na Velký pátek proti otokům. Ve hlavě štíky jsou z kostí nástroje umučení Páně; prášek z nich proti padoucnici.

Žabí skořápka (škeble) dává se na prášek utlučená nemocnému (aby nevěděl), do nápoje proti zimnici. Proti ní se pijí též tři stonožky, pavouci. V jiných nemocech se radi hlava kuny, mozek straky, vlaštovčí kaménky. Též hnizdo vlaštovčí se vaří v mléce proti záškrtu.

Husí sádlo proti kašli, ježí sádlo proti píchání, koňské na zachlazený špik v kostech, psí sádlo proti dýchavičnosti, dušnosti.

Prášku z kozlí krve, štičích zubů, račích ok a vinštíře při píchání v boku, na prsou užívali, liščí jazýček nosili na krku proti nátce. (K. V. Adámek, Lid na Hlinecku 300, 307.)

»Čechy jsou špitálem říše Německé« a ne bez příčiny potíral J. A. Komenský »dryáčníky«, kteří lid balamutili. (A. Bauše, Fohled do dílny přírody.)

¹¹⁾ Léčení úroků potom z podolku, paždí, chlupů, zapocené onuce — pověrečně mezi lidem rozšířené — vysvětluje J. Čižmář (Čas. Mat. Mor. XVII. »O lidovém lékařství na Moravě«, 141) jako přirozený lék: »... zde nepochyběně účinkují (při mdlobě) éterický olej valerový (silice) a kyselina valerová — v potu lidského těla obsažená. Skutečně pak užívají lékaři s prospěchem silice kozlíkové (oleum Valerianae), prachu, tinktury a odvaru z kořene kozlíkového (radix Valerianae) při mdlobě, křečích a epilepsii.«

V minulých stoletích nalézáme léky mnohem vzácnější a podivnější, jako: prášek z mumie, lidská kůže, tuk levhartí, albatrosův, prášek z lebky člověka a násilnou smrti sešlého, zuby neviňátek atd., jak již při čarodějnicích stala se zmínka. Mech z lidských lebek, zvláště z viselců (viz list císaře Rudolfa II. r. 1608. Kutnohor-ským o takový mech, Květy VI. 38.) míval moc nadpřirozenou. Proti moru věšeli si bohatí na prsty neb na hrdla prsteny s drahými a zá-zračnými kameny. (Z. Winter, Kult. obraz č. m. II. 208.)

Tato pestrá ukázka lékovadel ze říše živočišné, po vlastech našich obecně rozšířených, bývala ovšem pověrou obetkána a získání léků rozličnými podmínkami ztěžováno. Zajímavé je, že s mnohým, co novodobá organotherapie zavádí, shledáváme se v léčitelství lidovém, ku př. požití »žily hovězí« proti ztrátě vlasů, mozku »z moudrého zvířete« proti pomatenosti.

Pověrečnému léčení rostlinami a vodou věnujeme jinde pozornost; zde ještě o jiných prostředcích léčivých. Havraním brkem vypichují se bradavice a žehná návní kost. Alabastr z »paškálu« škrabe se dětem proti psotníku. Prášek ze skla se polýká, aby škrkavky po-praskaly. Střelný prach se jí s medem při bolení v krku, jinde přidávají střelný prach do sádla a natírají jím lišeje. Zvonová mast roz-hání boule a žlázy i nátku. Mydlinami, upravenými k holení vousů, potírají se bradavice večer a do rána ztratí se samy ze strachu, aby nebyly oholeny. Olova z kostelních oken se užívá ku »slévání« ouštělí vztekliny. Skrze to k dívá se na lidi, nebo i proti vodě, koho bolí oči,

V této směsici léků rázovitých vynikají: Punčochou nebo nahřátým válkem, též rozpařeným mechem se střech doškových lze setříti zá-ušnice. Průtrž vyhojí se klínem z rádla náhodou nalezeným; děti »protržené« protáhnou se roztrženým mladým stromkem, který se pak sváže, a jak srůstá, sroste i dítě. Nad dízí krmí se dítě, které má »snědek« (mnoho jí). Tři hrstky prosa, hozené přes koště, pomohou od uhranuti. Koštětem, jímž se vymetla pec chlebová, potírají se »kuříky« (kuří oka). Dvěma proutky z koštěte, jež žehnačka křížem mezi prsty drží, zažehnává nátku. — Kdo nám vysvětlí, proč na Nymbursku uhranutý otře obličeji třikrát o tělo nahého dítěte?

Od padoucí nemoci pomůže si, kdo se dá mrskati svěžími pruty vrbovými; touto dotýkací praktikou má se zdraví, svěžest prutu přenést na člověka. Za to však suchou větví přenáší se schnutí: Šlehají-li se děti metlou ze starého koštěte hubnou a usýchají.

Válení v rosné trávě, pomlázka má přenést s věcí svěžest a zdraví na lidi. Při prvním zahřmění, kdy se snoubí Vesna s Perunem, zdvihá se něco těžkého, aby síla přírodní přenesla se na člověka.

Nejradikálnější recepty nalezl jsem ve starém psaném herbáři z Chlumecka: »Telata« (opary kol úst) maž ušním mazem a vytírej

podolkem!« Tamtéž se doporučuje v jiných nemocech prach, močka z dýmky, kolomaz, moč, výměty a j., proti nimž šuminy z masa, suk z rakve, práchno z vrby, bláto ze hřbitova jsou lékovadly zcela neviňoučkými. —

Niti se též hojně užívalo, především k měření souchotin. Změřil se chorý po délce i šířce v bocích, před východem slunce — mimo neděli — položily se niti křížem na půdě panenské (nezorané) a země pod nimi se vykopala nemocnému do koupele. Pašiové niti (v pašiové dny předené) hodí se proti každé nemoci. Malorusové užívají niti obráceně předených v nemoci sv. Valentina. Také bradavice, jak obecně známo u Slovanů, lze zahnati nitěmi; kolik bradavic, tolik se udělá uzlíků na niti a ta na schodě měsíce zakope se pod okap.¹²⁾ —

Stužky, šátky, »ktanice« objevují se hojně v lidové léčbě. Na šnůrce, provázku z tabáku, kvintě a j. nosí se kol krku stroužek česneku proti zimnici. Hedvábnou »ktanici« neb harasku váží pod kolena proti křečím. Červená pentlička v karkulce chrání dítě před ouřkem. Červený šátek váží mu na hlavu, chytá-li se ho psotník (v témže případě kladou na dítě okno, matčiny svatební šaty, modlitby ženichem darované, i dávají mu jísti troud ze spálených ústřízků šatů svatebních). Kmotr váže na krk volatému dítěti pentličku. Má-li dítě ohniparu, koupí kmotr za lichý peníz (ale nikdo ho nesmí o to žádati) červenou mašličku bez smlouvání a na ni navleče peníz s ouškem, aby jej dítě nosilo.

V.

Tajemné prostředky léčebné těšily se od nepaměti zvláštní oblibě. Byly to především amulety, škapulíře s výpisky žalmů, evangelií i jiná tajemná slova, jichž původ vyložiti nelze, křížky a penízky, které se hojně na těle nosily proti nemocem od dob nejstarších až podnes.¹³⁾ Dokladů historických máme hojně po ruce. (Amulety, karaktery starých Čechův, dr. Č. Zíbrt v Pam. Archeol. XV.) Nejen u nás, ale i z jiných zemí zpráv bezpočtu. Uvedeme zde nejnovější z Bosny, našim nejpříbuznější:

»Hodža udílí »zapis« (věty z koranu), který Turkyně zabalují do plátna a nosí na šnůrce okolo krku jako u nás amulet, anebo dlužno

¹²⁾ Dle sdělení p. J. Hellicha kladly též žehnačky na dlaň dvě niti křížem, záehnaly a postříkaly je vodou. Zvlhčené niti se rozmanitě zkroutily a dle těch obrazů, jež vytvořily, předpovídaly báby výsledek nemoci i jiné věci. (Poděbradsko.)

¹³⁾ M. Václavek (Mor. Valašsko 137.) uvádí 36 případů, v nichž žalmy určité pomohou v nemoci, chudobě a tísni; tak ku př. šlakem trefenému říkej »žalem« 29. do ucha, pro spaní dej pod hlavu opsaný žalm 25., před čáry chrání 26., těhotným pomůže 52., bolí-li hlava, přivaž na ni žalm 89. atd. — Na Slovensku rádi se přečísti proti zimnici 99krát z evangelia místo o zimnici Krista Pána (?).

klásti zapis pod hlavu, nebo nalije se naň do sklenice čistá voda, ve které se po 24 hodiny močí, po té se voda slije a po lžicích užívá; rozmočený zapis se spálí.« (Doktorka B. Kecková, Nár. Listy, 10./XII. 1899.)

Hajní nosívali na Hořicku a m u l e t. Je to dřevěná deštička as $\frac{1}{2}$ cm. silná, na níž po jedné straně jsou vyrezána písmena tajemné věty. Pokud hajný takový amulet nosil, byl nezranitelný. (Národop. Sborník Hořicka 149.)

Na Slovensku nosí se proti padoucničtí těžší amulet: půle nalezené podkovy, v níž zůstaly všecky tři klínečky. (J. Čižmář.) U nás se nosí proti žloutence na krku v pytlíčku tajné koření od žehnačky po 14 dní a pak se hodí před východem slunce po proudu vody; nemoc odejde. — Proti nátce z leknutí dobře nositi »englickou« či slonovou (mořskou) veš (fructus Annacardii) a čertovo lejno (Assa foetida).

Léku toho užívalo se i k nakuřování boulí, podebraných mandlí a vyráběla se z něho pověstná pražská vodička (aqua antihysterica pragensis) proti nejrozmanitějším neduhům. Pode jménem »o z a n t« užívá se ho dosud při bolesti zubů.

V Ořechově na Moravě »babička hojitelka« se pomodlí »Otčenáš« a vezme pak plátěný bílý pytlíček, v němž má ukrytý Jeruzalémský růženec, sedmkrát svěcený, pak kulatou kostičku z kerchova, kus ledku, kafru a šnúru, jak byl Kristus Pán dlöhé a hromový kámen.« (L. Bakešová.)

Papírové lístky s nápisem od ovčáka na Chlumecku nejen nosili kol krku, ale též je polykali proti nátce, zimnici, souchotinám. Co bylo na nich napsáno, »žádnej neschopil«. (Autent. sdělení.)

Penízky, dotýkané škapulíře nosí dosud hojně nejen děti, ale i doospělí. Takový penízek zavěšovala žehnačka v Toušicích na Kouřimsku na krk každému, kdo se k ní o pomoc utekl; po skončeném žehnání jej opět uložila. —

Tajemnou mocí vynikalo i působení mrtvých na některé nemoci. Některé části z jejich těl nosily se jako mocné talismany, kůstky jako ochranné prostředky před nemocí. Již dotknutí se umrlce působí, že nemoc na něho přejde a do hrobu s ním odejde. Na Moravě hází lidé padoucnicí stžení do hrobu za mrtvým papírovou míru délky a šířky svého těla, připsavše na ni své jméno, a věří, že nemoc se zahrabe a více nevrátí. Nehty s levé ruky se ořeží a v pytlíčku dají mrtvému pod paždí, aby s nimi vzal s sebou i nemoc dotyčného. U haličských Malorusů kdo se dotkne umrlce, nejmladšího z rodu, a řekne: »Aby mě tak zuby bolely, jako toho umrlce«, ztratí bolesti zubů. (F. Řehoř, Lidová lečba u hal. Malorusů Č. Č. M. LXV.)

Kulaté kůstky z těla dětského v lese, na krchově, pod okapem při svítání nalezené, užívá se k zažehnání návní kosti, bouli, oteklin; jindy hledává se k témuž účeli kost z chodidla umrlce, nebo i jakákoli kost jiná, již však nutno do šatu nějakého zvednouti; kdo by ji vzal do holé ruky, zbaví ji rázem kouzelných účinků, jež měla.

Ostřížkem z rubáše nebožtíkova stírají bradavice, třísek, hřebů z rakví potřebují v nejrozmanitějších nemocech, jako jest bolest zubů, boule, růže, vřed atd.

Na Vysokomýtsku zakope se vytržený zub na hřbitov, nebo vstrčí se do dřevěného kříže, aby zuby nebolely. —

Tajemné prostředky k léčení při koupi se nesmlouvají, neváží, neměří. Některé věci třeba vyprositi, jiné ukrásti.

»Vypros a okus v hospodě ode všeho truňku trošku, jistě popustí tě zimice!« (Verbář z Kr. Městce). Jinde chorý vyprosí všeho koření u kupce a odvar pije proti zimnici. Vyptaný nebo nalezený chléb se přikládá na boláky. Krejcar na žebrákově vyprošený váže se dítěti kolem krku proti ohnipaře. Med pro nemocného třeba též vyprositi; kdo nemocnému med prodá a nedá ho z lásky, zdarma, tomu pomrou v čely. (J. Vyhlídal, Z dom. lékárnícky pruských Čechů, Vlast XV.)

Za darovaný lék se neděkuje, také holou rukou se naň nezáhá, ba i nádob nových, neupotřebených se k úpravě jeho užívá a potom je rozbijí.

Věci, jichž třeba ukrásti k léčení, jsou tyto nejobyčejnější: Řezníkovi se krade kus masa na bradavice; hrnčíři hrnec a z devíti stavení vyptají se do něho pomyje ke koupeli (Slezsko). Kdo dá pod »pelíšek« kradená březová polínka, na toho nejde můra. (Hořicko.)

Z okolí Frenštátu na Moravě je tento recept: »O půlnoci ukradni sedlákovi s pole devět zelných košťálů ke koupeli souhotivému dítěti!«

Mlynáři řeží provázky s pytlů a váží je dětem, majícím ohniparu, na krk.

Tajemnou rouškou je obestřeno i »zatloukání« nemocí do stromů. Cíti-li kdo suché lámaní, píchaní, bodne ho ranhojič prvého března jehlou v choré místo, otře krev, která vytryskla hadříkem a v noci zatluče hadřík količkem do kmene mladého stromu v lese; při tom říká »tajná slova« (?). Jak se kůra zaceluje, zaniká též bolest. (Poděbradsko.) — Má-li kdo žloutenku nebo zimnicí, ořeže mu lidová doktorka nehty, ustříhne chomáček vlasů nad čelem a před východem slunce, když je nový měsíc, zatluče vše s lístkem papíru, na němž i jméno chorého napsáno, do vrby. Někde má říkačku k tomu, jinde se jen modlí. Obdobné k tomu je i »májové sekání«, jež jsem jen na Královéměstecku nalezl.

K zapuzení mnohých nemocí konávají se celé tajemné výpravy. Uvádím zde všeobecně známou, kterou již J. Houška r. 1856. (v Č. Č. Musea) zapsal: »Zimnice stiženého nesou na dvou povríslech, hlavou v před, v noční době ku kří; tam nemocný vyskočí a ubíhá domů. Nosiči zavěší povríslo na ker — zimnici s nimi — a též utekou.« — Podnes na vrbách, břízách, olších u vod nalezneme zavěšené klůcky, šátky, kusy oděvu nemocných. Kdo by je sňal, dostal by tu nemoc.

Muřiny píší se dosud tříkrálovou křídou na dvěře, postelete proti můře.

Homeopatickou zásadou: »Similia similibus« lze vysvětliti užívání pověrečných lékovadel, která v očích lidu mají velikou tajemnou moc a jen dle uvedené zásady ve spojení s nemocí se dostala hned v dobách nejstarších.¹⁴⁾

Zimnice z pití vyléčí se zase jen opitím se. Většina nemocí vzniká z leknutí a zažene je tedy leknutí nové. Toho, kdo je stižen padoucnicí, shazují na Královéhradecku z nenadání s mostu do vody; jak se lekne, padoucí nemoci pozbude.

Ve Slezsku zapuzují v řud (padoucnici), že kousnou nemocného do palce pravé nohy a trhnou celým bezvládným tělem; vřud se více neobjeví.

Také ze živého (?) morčete (pro děvče ze samečka, pro chlapce ze samičky) vyjmě se srdce, usuší, roztluče a prášek podá se nemocnému v pátek na lačný žaludek (z Albrechtic, Blandina Čížková Č. Lid VIII. 368.). Padoucnice vzniká z leknutí a zase leknutím při kousnutí se zahání. —

Kdo má ječné zrno, má popchat zrno na oko a hodit do studně. (A. Šebestová, Lidské dokumenty 269.). V odyaru rostliny zv. zděšenec koupali děti uleknuté. (K. V. Adámek, Lid na Hlinecku 306). Kdo měl krtice, měl rozhrabati krtiny. (Týž 290.)

Plivne-li baba náhlé do obličeje, pomine žloutenka, z ouleku vzniklá. (A. Hajný, Nymbursko.) Jiný všeobecně po Evropě rozšířený pověrečný recept proti žloutence radí dívat se na žluté věci, nebo je i nositi, když dívat se do žlutého kalichu v chrámu, na dukát ve vodě, lepiti si na žaludek pozlátko, nositi česnek na žluté hedvábné šňůrce.

Jde-li na někoho zimnice, stačí ho rádně polekat, nebo dáti mu vypiti kořalku, kterou se hlaveň ručnice vyplákla po vystřelení, podati mu vody, do níž bylo střeleno. — Trpí-li kdo »fusákiem« (nemůže se schýlit), ukazují mu rozpálené železo; fusák se lekne a uteče. Také

¹⁴⁾ Starí Čechové bolest očí hojili kouřem z okatých per pávích, žloutenku polévkou ze žlutonohých slepic, žlutoprsé sýkory, černé neštovice mastí z trusu černého ptáka (kosa), chudokrevnost léčili práškem z červených korálů atd.

nátka, růže a škytačka může býti z leknutí a pomine při leknutí novém.

Mrtvá kost na ruce potírá se kostí z mrtvoly, aby se ztratila. — Spánek (mechovitý výrůstek na šípku) dává se dětem do kolébky, aby spaly. —

Kde nepomohly mírné prostředky, užilo se nakuřování věcmi, které vydávají ostrý zápach. Dítěti, stíženému psotníkem, pálí se pod nosem páví péří, tabák smočený v hnojůvce a jalovec. Suchá nádcha nakuřuje se hadí neb úhoří koží, tchořem, v komíně usušeným, kostelním kadidlem a »mýrou« t. j. myrhou. (Aut. sdělení p. Stiftra, lékárníka z Křince.) Zlý vítr, růži, zuby nakuřují konopnou koudeli a kořením; krtice sušeným krtkem. V jiných případech užito k nakuřování jahel, smetí ze tří prahů nebo z kostela, mrtvých včel, psího lejna, pryskyřice, drobtů z chleba, zbytků ze štědré večeře, mateřídoušky, svěcených kočiček a j. Že nakuřování bývalo dosti obyčejné, svědčí i zvyk, že děvčata nakuřují se před muzikou laskavcem, aby hodně tančila a uchránila se od ouřku. (Rychnovsko.) Na Poděbradsku nádcha se vůbec »zakuřuje«. Používalo se dříve svěceného kadidla, nyní obecně nádchového koření (J. Hellich) i drobtů, které zbyly od Štědrého večera.

VI.

Sledujíce způsoby a zvyky při léčení pověrečném, shledáme, že o jeho úspěchu především rozhodovala doba, tvar měsíce, postavení slunce, určité dny v témdni i v roce; také místo a čísla byla neméně důležitými činiteli.

Mnohé nemoci léčily se nejúspěšněji na »schodě« měsíce s tím úmyslem, aby jich tak ubývalo, jako měsíce ubývá; žehnaly se boule, stíraly krtice, mze, vyhánely škrkavky. Oustřele zahání žehnačka na vždy, říkajíc mezi jiným: »Až bude měsíček třírohý, vraťte se bolesti do té hlavy!« Na schodě měsíce třel se »lišaj« opoceninou s oken nebo ušním mazem.

Na novém měsíci, nejčastěji v březnu, nemoci se dostavují: otvírají se boule, žlázy, nehojedy, krtice. V té době lze zažehnati vole, setříti bradavice třikrát rozříznutou cibulí, kůstkou v lese nalezenou, koží z uzeného masa, kolínky ze slámy, třískou ze shnilé rakve, ne však holou rukou, a položiti vše na předchozí místo, nebo zakopati pod okap. Při tom se říká: »Vítám tě, měsíčku nový, na zdraví, na štěstí, na všecko dobrý! Dej, co pod tím palcem držím, aby toho ubejvalo, jako tebe přibejvalo!« (Královéměstecko.) -- Když šel měsíc dolů, mazali se mastí z cicvárkového semínka proti prašivině.

Když měsíc dorůstá, stříhají se vlasys a vousy, aby rychle rostly. Tuto pověru nalézáme nejen u Čechoslovánů, ale i u sousedních Němců.¹⁵⁾

O úplňku měsíce ztratí žloutenku, kdo se vymočí na plátno a dá je přes noc na trávník; měsíc do rána žloutenku vytáhne. (A. Hajný z Nymburska).

»Jak svítí v noci měsíček, dyž schází, a nekde svítí v jizbě na stěnu, tak stírat z tej stěny třikrát, podřít kuří řitě a pomodlit se. Žář z teho měsíčka je tuze platná na všecko.« (A. Šebestová, Lidské dokum. 272.)

Slunce má značný vliv na průběh nemoci. Při západu slunce odstoupí nemoc od člověka a při východu nabývá nad ním nové moci. Proto za soumraku měří se souchotiny, stírají mze, zatlouká se kolíčky zimnice a žloutenka do stromů, chodí se k potoku s neštovicemi v očích, k lesu zaříkat dítěti divý pláč. Proto též před východem slunce zažehnává se hromovým kamenem návní kost, stírají se bradavice, konají se pověry v pašijové i jiné dny, chodí se pro kost na hřbitov k žehnání návní kosti, pro vodu na lektvary souchotinářům a j. Některé bylinky léčivé sbírají se v noci (o půlnoci před sv. Janem Křt.), jiné v pravé poledne.¹⁶⁾

Při léčení třeba obrátiti chorého k východu slunce: Při stíráni housenek obrátí se dítě k východu obličejem. Také k východu má hleděti, kdo se myje vodou na Velký pátek, komu se měří souchotiny, stírají bradavice. —

Neděle je nejšťastnější den k léčení nemocí, mívají také lidové doktorky nejvíce práce. Pátek, jako při všem, i v léčení je nešťastný. Některé recepty, jako: Ve středu a v pátek užívej proti škrkavkám! jsou dosti vzácné; Velký pátek tvoří ovšem výjimku i s významnými dny, které naň připadají. —

K významným dnům v roce vztahují se nesčetné pověry, staré zkazky o nemocích, léčení jich, i o ochraně před nimi. Dotkneme se zde některých obecných; neboť nelze uvést všech místních, pro každý kraj rázovitých. Jen výčet a srovnání všech objevených vyžadovalo by práce nové, samostatné!

Štědrý den a večer, bohatý četnými pověrami, zahrnuje i ochranné prostředky proti nemocem. Drobty ze štědré večeře hodí se k nakuřování nádchy, ouřku a j. nemocí. Topinky se jedí »na čutrobu« proti prašivině (Sborník Hořicka 193), kaše s medem proti uštknutí hadímu,

¹⁵⁾ Dr. M. Höfler, Volksmed. und Aberglaube in Oberbayern 1880. 61. »... im wachsenden Monde und im Zeichen des Löwen oder der üppigen Jungfrau sollte man die Haare schneiden, welche Mahnung sich bis auf unsere Tage erhalten hat.«

¹⁶⁾ »Zimnice, jako by hodiny měla, přijde vždy v pravý čas a kdo jí v tu dobu neléčí, hodně ho potrápi.« (Aut. sdělení p. A. Stiftra z Křince.) Škrkavky jen ve středu a v pátek otvírají huby. (Stará pověra v Čechách.)

šlape se na sekuru, aby nebolely nohy. — Kdo leze na Boží narození na pec, bude mítí mnoho »sucharů« (vředů) (F. Bartoš, Moravský lid 92.). — Umytí vodou tříkrálovou chrání od nemocí. Kdo šije ve velké svátky, seberou se mu prsty. Blažejské žehnání svícemi chrání od bolestí v krku. Voda, na sv. Hátu svěcená, chrání před uštnutím. Pracuje-li kdo na sv. Apolenu, bolí ho zuby; na sv. Valentina, dostane padoucí nemoc. — Kdo jde do chrámu pro popelec, toho neboli hlava.

Na neděli »kýchavnou« kýchá se ráno na zdraví, v poledne na štěstí, večer na smrt. Kočičky o »květné« neděli posvěcené polýkají se proti zimnici, bolení v krku a bolesti očí. —

Na Zelený čtvrtok pojídají se Jidášky s medem proti hadímu uštnutí. Velký pátek, den očisťování těla i příbytku, řadí se množstvím pověr hned ku Štědrému dni.

Vodou k východu tekoucí myjí se před východem slunce zdraví i choří proti svrabu, bolákům, vředům, bolesti očí. V týž den omývají ruce hnojůvkou, aby nedostaly zádery; modlí se na zahradě za zdraví; dýchají do dolíčků, aby nebolely zuby; jedí v poledne povařené kroupy, aby nedostali kamene; kol Uh. Brodu dávají při večeři pod nohy železo, aby se nepodebíraly; kdo by jedl chleba v ten den pečený, dostal by padoucí nemoc; hlínu z devíti krtičích hromádek přikládají na krtice (škrofule) atd.

Na Bílou sobotu podkoupnou matky děti třikrát v říční vodě, aby nedostaly vyrážky, bolení v krku. »Alabastrem« z nově posvěceného paškálu je nakuřují, mají-li psotník, bolení zubů, housenky. Při zvonění »Gloria« stříhají na Moravě koltuny a kladou je na rozcestí.

Mravenčí vajíčka, vosí hnízda, hadí a úhoří kůže, krtek do sv. Jiří získaný, má zvláštní léčivou moc, za to voda jedovatá; kdo se v ní do sv. Jiří vykoupe, kdo se jí v lesní studánce napije, dostane zimnici. — Léky nejlépe připravovati od sv. Martina do sv. Bartoloměje.

V předvečer filipojakubský chrání se stavení rozmanitými prostředky před čarodějnicemi, aby člověku neb dobytku neuškodily. Koření v noci svatojanské natrhané hodí se při každé nemoci, podobně věnečky a bylinky posvěcené v oktáv Božího Těla, na den Nanebevzetí P. Marie (15. srpna) atd.

K. V. Adámek (Lid na Hlinecku. — Soupis lid. památek v král. Českém 1900.) uvádí pověrečné léčení zvláště při těchto dnech: V poledne o sv. Janě Křt. trhá se tráva, dokud se zvoní poledne; je prý nejsilnějším kořením a v odvaru z ní koupají děti, stížené křivici (angl. nemocí) (209). Když se na Bílou sobotu zvoní poprvé, myjí se lidé u potoka. Kdo se myje na Štědrý den před východem slunce, tak lehce nestůně, podobně na Tři krále se myjí proti prašivině (288.), na Velký pátek proti psině (297.), lázně z vody, o sv. Trojici na-

pršelé, pomáhají chromým (308.). Tří tlučených srdcí z hadů, před sv. Jiřím chycených, užívá se proti padoucí nemoci (314.). Na sv. Jiří myli se žabími lužemi, aby nedostali pihy (314.). — V národní pověře bosenské nalézáme hojně pověrečného léčení v předvečer sv. Jiří: dívky se koupou před východem slunce, aby byly zdrávy, z rostlin (kopřivy, »vlasulje« a j.) předpovídá se budoucnost. (O narodnom praznovjerju i liječenju, Glasnik 1898, 503—530).

Mnohé z této ukázky dnů, svými pověrami významných pro lidové léčení, chovají v sobě zbytky po hanství, ale jiné — zvláště rozličné pověry místní — jsou dílem pozdějších dob a marně se dnes namáháme vysvětliti z bájesloví nesmyslné léky, s tou kterou nemocí spojené a právě na jisté dny předepsané. —

O místech, kde se některé nemoci léčí, stala se již zmínka v částech předchozích; je to v případě výminečném les, voda prudová, cesta rozcestí, kroví, plot, bez, cizí stavění (kam se nemoc přeneset) i chrám, hřbitov.

Kdo se omyje vodou v cizím kostele, nedostane pihy; kdo jej třikrát obejde, ztratí ouřk. V kostele se nechávají bradavice, zimnice; při »Credo« se tře návní kost o lavici; při pozdvihovali bije se volatý místo do prsou »do volete,« aby je ztratil. (J. Dufek, Naše Horácko 296.) V některých chrámech obětuji z vosku napodobné ruce, nohy a j., choré části těla zpodobující, s úmyslem, aby bolest pomínila. — Svěcenou vodou ze tří kostelů, v nichž nemocný nebyl, vymývali ústa při bolení zubů. (K. V. Adámek, Lid na Hlinecku 323.)

S čísly, určitým počtem říkání, modliteb, i počítáním se často při žehnání setkáváme; nejčastěji to bývají čísla: 3, 7, 9, 77, 99; zřídka 11, 29 a j.

Tři dny nosí se na krku kamének ze řeky proti zimnici. Tři lžíce vody se odměří ku stíráni mzí, po tři noci vylévá se voda pod bez; třikrát opakuje se říkání, modlitby, třikrát klepe se bezem, na třech místech se zaříkává. Třískami a smetím ze tří prahů podkuřuje se nádcha, k podobným účelům je voda ze tří studní, drobty ze tří kapes. Kdo rozetře v dlaních tři jahody o sv. Vítě v lese nalezené, nabývá způsobilosti k žehnání, stíráni. Na tři místa posýlá se nádcha (na lesy, hory, vody), na konci zažehnání se říká třikrát: Amen, amen, amen. — Tři dny, třikrát a na trojím místě zažehnával se snědek.

Posvátné je číslo 9; se žádným jiným se tak často nesetkáváme. »Zaklínám a zaháním tebe, devaterá nátko, devaterá růže, devaterý oustřele...« — Na 9 uhlíků sype se devatero koření, když bába dítěti ouroky zažehnává. Zimnice se zažehná za 9 mezí; 9 oloupaných česneků nosí se 9 dní na červené šňůrce kolem krku proti zimnici. Nádcha odhání devaterou nemoc. »Koupel se dětem připravuje

z vršků devíti stromů». (F. Bartoš, Mor. lid 195.) Prášku z 9 osykl devíti listů užívá se proti zimnici...

Zimnice bývá dvoudenní, třídenní, každodenní. — »Odejdi, nádcho, z 99 kloubů, jak Pán Ježíš odstoupil z nespravedlivého soudu!« — V odvaru z devatera dříví koupe se sedmkrát dítě s andělskou nemocí (Nymbursko). — »Žehnám tě, nátko sedm a sedm desaterá: chodivá, lámová, žlutá, shnilá . . .« — Zimnic jest 99 druhů, vředů (na Moravě) 9 krát 9. Malorusové mají 77 druhů zimnic a počítají proti nim 77 léků. — »Odejdi, nátko, z mých 77 svazů!« — »Odejdi, nátko, z mých 9 ran do 99 propasti . . .« — Živé vlasy v očích potírají se devíti klásky z jarky;¹⁷⁾ sváží se do tří peroutek a smáčeji ve vodě z vařených krup. — V pověrách srbsko-chorvatských objevuje se číslo čtyřicet.

Počítání od devíti k jedné a počítání záporné nebyvá vzácné: » . . . Sv. Barbora měla v každém oku devět neštovic, 8, 7, . . . 0 « — » . . . Sv. Job měl 9 nátek, od devíti osm, od osmi sedm . . . « — » . . . Sv. Job v hrobě leží, 9 krtic v něm vězí; nedevět, neosm, nesedm . . . nejedna. « — » . . . Sv. Maří Majdalena měla 9 neštovic, ani 9, ani 8, . . . ani 1. «

Tato sbírka příkladů, jak se čísel užívá, ze všech koučin našich snesená a obecně všude známá mezi lidem, svědčí, že čísla tvoří podstatnou část lékařského umění prostonárodního.

VII.

Často při léčení pověrečném užívá se vody, mléka, kořalky i slin. Zvláště však voda má v léčení prostonárodním od nejstarších dob převeliký význam.

Voda nejlepší doktor. Voda nejlacinější lék, kdo mu rozumí. Ani svěcená voda mu nepomůže. Voda nikomu nepřtíží. — Od nepaměti platila voda mezi lidem za účinný prostředek léčivý; měl ji v úctě, vradil ji mezi čtvero živlů. O slavnostním vymývání studánek zachovaly se dosud v podání národním některé zkazky. (Viz Č. Zíbrt, Star. výr. obyč. 207.)

Na Herálecku čistí dívky z jara vlastnoručně studánky, jinde chasa za vsí sama čistí studně. Znečistění vody platí za veliký přestupek. »Hladina vodní je oko Panny Marie; kdo plije do vody, plije Panně Marii do očí.« (A. Tomíček, Český lid III. 343.)¹⁸⁾

¹⁷⁾ Na Hořicku 11 kolínky, ze slámy nařezanými.

¹⁸⁾ Vody užívalo se hlavně při bolesti oční. K léčení se hodila voda studáneční běžící, vodička ambrožková, mníková, jahodová, z vomanového kořene, mateřídoušková, růžová. (Viz K. V. Adámek, Lid na Hlinecku 310.)

K léčení nabírá se voda proudová či živá v době ranní, kdy se jí dotknou první paprsky sluneční; v té době je plna sily a způsobilosti k hojení vnitřních neduhů i k zažehnávání. Voda po západu slunce nabraná je lidem i dobytku škodlivá. (M. Václavek.) Do sv. Jana Křtitele (var. do sv. Jiří) a kolem sv. Jakuba je voda jedovatá, po sv. Janu přejde jedovatina na žáby, štíry a hady; od sv. Vavřince opakuje se prvé. Kdo by se v takové vodě myl, nebo koupal, dostane osutinu. Kdo se v ní vykoupe na sv. Tři Krále, v roce nezastoná.

Voda tříkrálová hodí se ku stírání souchotin. Voda posvěcená na sv. Hátu pije se proti uštnutí. Sněhem březnovým zahánějí se vyrážky a pihy. Vodu březovou a vinnou chytají z jara dívky, navrtávajíce kmeny; před slunce východem se touto vodou omývají, aby pihy ztratily, neb aby byly »kalé«; paničky aby zdrávy a plodny byly. (V. S. Kroslmus, Staroč. pověsti 8. III.) Také Veleslavín zmiňuje se v Herbáři o březové vodě, že vypuzuje kámen a žloutenku. Svatojanskou rosou, v plachétku sebranou, myjí se dívky, aby byly pěkné a červené. Májová rosa před východem slunce setřená napomáhá vzrůstu vlasů, napravuje dětem křivé nohy.

Ve Slezsku vytírají bolavé oči čistým šatem, do něhož za časného rána od 1. máje do sv. Jana Křt. rosa s trávy se sbírá. Tři noci jsou v té době zázračné a rosa v nich spadlá uzdraví každý neduh oční. Protože jsou neznámé, neradno ani jedné opomenouti. (B. Čížková, Český lid VIII. 369.)

Proudovou vodou na Velký pátek, Zelený čtvrtok, Bílou sobotu se omývají, v ní se koupají, aby se ochránili od nemoci, neb i jich pozyli. Na Hané říkají té vodě »mlčlavá«, protože při obřadu se nemluví. (F. Bartoš.)

Voda ve studních a studánkách platila o Štědrém večeru za čarodějnou, dívky dotazovaly se jí na svou budoucnost. Na Hořicku se touto vodou omývají pro zdraví. »Němci dbali na vodu, o půlnoci čerpanou, jmenujíce ji heil-wag, léčivou to vlnou, mající léčiti i sebe rozmanitější nemoci a neduhy.« (J. Hanuš, Bájesl. kalendář 23.) — Do sv. Jiří nemá se vody z lesních studánek pítí ani k čemu užívat, aby nedostal člověk zimnice. (Poděbradsko.) F. J. Vavák, rychář Milčický, ve svých »Pamětech« píše: »Když jsem r. 1760. z Hochfriedberku jel s povozem, napil jsem se na vrchu jistém vody ze studánky čisté. Ale sotva jsem dojel domů, dostal jsem z té jedovaté vody zimnici, a ta mně rok, též devět neděl trápila.«

Voda ze studánek (i řek) o pašiovém týdnu po Slovanech má divotvornou moc: dodává zdraví i krásy; proto se v ní koupou, myjí, pokrmy z ní a v ní vaří, křížky do ní házejí. (Viz též J. Hanuš, Bájesl. kal. 109.)

»Okolo sv. Anny voda kvete po 3 dny plné tři hodiny« a kdo by se v té době koupal, dostává prašiviny (podobné známo o svátcích ruských u Rusinů, o sv. Janu Křtiteli). — Na sv. Mikoláše otírají se sněhem děti, které mají ohniparu. V noci štědrovečerní chodí »děvčence« na Horňáčích »na zbrody«; mísí vodu z několika studánek a myje se jí, aby byla hezká, šohajům vzácná. (F. Bartoš.) — Rosu s bezu střásá žehnačka na chorého, jenž má mze. Rosu s třešně střásá na se děvče, které má uděláno, před východem slunce.

Má-li dítě oustřele, dospělý mze, omývá se od měreno u vodou a dle toho, jak jí přibylo, soudí se o vyléčení nemoci. Jindy při léčení oustřelí hází se nad hlavou do vody tři špetky ovsa a týž pak ovčími nůžkami se rozmíchá.

Proti ourokům nabírá se novým hrncem nepotřebovaná voda proti proudu. Rosa soken hojí vyraženiny a lišeji. Škytačku zažene, kdo vypije »odraženou« vodu, do níž byl postavil nůž a nad níž se pomodlil. Jáhlovou vodou stírájí se úroky od sliny.

Mfšená voda — ze tří pramenů — proti čárům; voda trojhraničná — kde se tři hranice stýkají — nabírá se o půlnoci svatojanské proti osypanině (F. Bartoš); vody zpátkové či navrátné se užívá k vaření léčivých bylin (F. V. Vykoukal: Domácí lékařství našeho lidu, strana 8.); vodou, kudy ovce chodí, omývají si oči, kdo mají vlčí mhu (mžutku), Malorusové léčí »kuří slepotu« vodou ze štětky lesní (F. Řehoř); zimnice se topí ve vodě prudové; vodou křestní zahání se psotník; ve vodě z devíti studánek vaří se tráva z devíti mezi na koupel souchotivým dětem (J. Čižmář); vody skalní, vody uhlíky hašené a j. též hojně se užívalo.

Voda »Jordánka« — Pána Ježíše křtitelnice — nosívala se původně až ze svaté Země, ale později modlitbou a rozmanitým říkáním bylo lze každou vodu živou v ní proměniti; je dobrá proti ouřku a vnitřním neduhům.

Tři obrázky z pouti z Maria Cell namočily se do vody, kterou nemocný, když nař zimnice šla, vypil. (Sborník Hořicka, 104.) U nás na Poděbradsku užívalo se též obrázků z jiných poutních míst k témuž účelu; také si je známí půjčovali. V poslední době zvláštní moc přikládá se v některých nemocech zázračné vodě z Lurd ve Francii.

Lesních studánek, svatých studánek jest u nás veliké množství;¹⁹⁾ hojí oči, léčí slepotu i jiné choroby. Mají vodu zá-

¹⁹⁾ Znám takové studánky na Vysokomýtsku v Nových Hradech, u Luže, na Vraclavu. — O Prokopově studánce »Prokopce« v jeho rodišti v Chotouni se vypráví, že v ní matka sv. Prokopa zbavila se shnilé zimnice a mnoho lidí se pak tu uzdravilo. — V Sázavě zázračná voda mnoho nemocných uzdravila. — Krołmus vypráví o zažehnávači Ženíškovi Slivenském u sv. Prokopa v Dalejích,

zračnou a lid k nim z daleka putuje, aby zdraví získal. Při nich staví kapličky, chrámy a obrazy znázorňuje zázračná uzdravení. Tam nezřídka usedly jsou i zaříkávačky i zažehnávačky, které živou vodou léčí.

Zbývá uvést, jak se nakládalo s vodou, které bylo při pověrečném léčení užito. Taková voda, užitím posvěcená, nesměla se ledakde vylít, zvláště ne v místech, kde lidé chodí, kam slunce svítí a kde by byla zneuctěna. Voda po oustřelích, mzích a ouřku vylévala se obyčejně pod bez černý — posvátný strom starých Slovanů — jenž nikde na zahradě u stavení nechyběl. Také ji vylévali na střechu, pod okap, na místa, kde se tři ploty sbíhají, na křížovatku. Při dětech činily báby rozdíly: vodu, jíž užily při léčení chlapců, lily pod jabloň, seděvčat pod hrušeň (Hluboká). Zvláštní, ojedinělý způsob nalezl jsem v Sokolči na Poděbradsku, kde bába k u konci zažehnávání — vodu vypila.

Mléko necezené devět nemocí odhání. Psotník zahání se rozličnými lektvary, které se s mateřským mlékem míchají. Také matka svým mlékem dítě otírá, aby nemoc zahnala. Bolavé oči, pihy natírají se mlékem mateřským; v nouzi lze užiti i kozího, ač to svou mocí prvemu se nerovná. Škrkavky zažene vařené mléko krávy prvníčky s česnekem. Mléko svině prvníčky zahání pihy. —

Kořalka teprve v posledním století stala se kletbou mnohých krajin přičiněním známé kasty lidí. Tato hlíza hubí dnes národní život po stránce morální i hmotné. Již zašly doby, kdy se užívalo kořalky zřídka jako léku; dnes ji poradí lidová doktorka též ženám, dětem. O mužích platí i u nás slova, jež o Polácích a Rusech píše B. L. Lašek:

jenž u studánky, když šel měsíc dolů, léčil oči, nátky, růže a zimnice oblátkovým kamenem ve vodě té namočeným. Týž zmiňuje se o studánce živé ve Zbirovském lese (Český lid VI. 168, 568), o živém prameni pod Chorouškami na Boleslavsku, který uzdravuje všecky neduhy (St. Pověsti 448 II.), o živé studni v Chroustově, kde Bílá Paní rok co rok děvče potopila (473 II.), o studánce na hoře Tábor v Bydžovsku (408 II.), u Hostomic na Berounsku, na Tetíně, Klokotách, Vodolence u Sušice (408 II.). O čarodějně vodě ve studánce »Koda« u Tetína píše: »... lid k ní putuje, v ní se omývá, i se po ní uzdravuje; panzy házejí do ní věnečky, starcové křížky, jako u »Lidy« studánky (u Zbirohu) a při zkouškách a dotazování prý i odpovědi dává« (13 III.).

O zázračné studánce u Klatov, jejíž voda se kalila, měli kdo umříti, i když někým znečistěna byla, píše Hammerschmid r. 1699. v Historii Klatovské. (Č. Zibrt, Staroč. výr. obyčeje 206.)

Universálním prostředkem léčebným byla na Hořicku voda ze studánky od sv. Gotharda: dávala se do chleba, chodili se tam lidé koupat a voda ta roznášela se široko daleko. Před setím používalo se jí ku strojení obilí (zrni). Na Jeříckém Chloumku byla též léčivá voda, léčila chromotu, slepotu a j. různé neduhy. Byl tam vyhníly buk a v něm bývala dešťová voda nadřžena. V novějším čase těší se podobné chvalné pověsti studánka u Třebihoště. (Nár. Sborník Hořicka, 104.) O studánce Litose na Čáslavsku píše K. J. Erben. (Slavie I. 23.) Voda z Bláhovy studánky v Poděbradech léčí bolest očí.

»... »Vodka je jediným nezbytným lékem ruského i polského mužíka. »L'eau de vie« (voda života) nazvali ji Francouzi, poznavše její služby při pochodech na Moskvu. I v době nedávné jistý doktor léčil bohaté latinskou kuchyní v apatice, chudé v traktiru (hospodě) vodkou.« (Z potulek česk. muzikanta, Modrá knih. č. 50.)

Z léků, při nichž se kořalky užívá, nejčastěji objevují se: Kousek chleba s devíti kapkami kmínky dává se při průjmu dětem. »Polka« vaří se a pije proti zácpě. Francouzská kořalka pije se proti křečím a dušnosti. Svařená kořalka s cukrem pije se proti tíži, s máslem proti žaludečním křečem. Placku ze žitné mouky, silnou kořalkou rozdělanou a pepřem posypanou přikládají na žaludek v žaludečních křečích. Proti zimnici vaří se kořalka s čertovým lejнем či ozantem. Valaši opíjejí zimnici kořalkou. »Sprostou« kořalkou potírají se třikrát víčka oční, když bolí oči; také přikládají klůcek plátna, v ní namočený.

Odvary a výtažky z rozličných kořinků, jahůdek atd. v kořalce močených náležejí již do oboru působnosti kořenárek; proto jich zde pojďme.

Červené víno se solí pijí Moravané, vinaři, proti zimnici.

Moč vařený s bílou růží přikládá se na tvář s »náčinky« proti píhám.

»Lačná« slina shání lišeje, mrtvé kosti; na Valašsku »čemer« (zaraženou krev) (M. Václavek). Spadlé mandle znají naše matky setříti palci, namočenými v »lačných« slinách. Také má-li dítě ouřk, vylizují mu oči. Že plivne-li baba náhle do obličeje, zažene žloutenkou, bylo jinde řečeno.

VIII.

Nejen žehnačky, ale též kořenátky, které s prospěchem léčivých bylin užívaly, měly přece zříše rostlinné mnoho léků pověrečných. I mnohá hospodyně měla některé čarovné rostlinky po ruce, ať na zahrádce, ať sušené na půdě. Zvláště rostlinky do Jana Křt. utržené (hořký jetel, slizeček) mají velkou moc, věnečky božítllové, heřmánek, úročník, polej, černobýl a j. na den Nanebevz. Panny Marie posvěcené, nescházely skoro nikde.

Obyčejní smrtelníci nevědí, na co která rostlina se hodí, jen lidé na Květnou neděli zrození porozumějí mluvě rostlin a poznají jejich účinek. —

»Jest koření, které hojí všecky nemoci a rány i bolesti a které tak mocné a divotvorné jest, že had přeražený, možno-li mu jen k onomu koření se doplaziti a ranou jeho se dotknouti, opět celý od něho odchází. Kdožkoli chtěl by lstimě vyzpytovati, které to koření jest, nikdy

se toho nedozvěděl, ano nikdy s tou neb onou pohromou se neminul. Až bude v tom vůle boží, náhoda prý sama divotvornou tu rostlinu objeví.« (J. V. Houška, Č. č. Mus. 1856. č. 3.)

F. L. Čelakovský v písni »Děvče, já ti udělám« mistrně uvádí čarovné rostliny: čtverolistek jetele, laskavec, kapradí, jež pomáhají v lásce; rozmarýnek, interpret lásky, volá ženichy do domu, myrta vyhání z domu; efa j, hortensie nesou neštěstí, navrátíček (*Botrichium*) přivede zpět nevěrného milence atd.

K léčení chorob mladých srdcí, jak patrno rostlin nechybí, ale ještě více jich je se zvláštní tajemnou mocí, jež hojí tělesné neduhy.

Lid jim dal namnoze jméno po nemoci, kterou hojí,²⁰⁾ jiným prokazuje od nepaměti posvátnou úctu a hojně jich k pověrečnému léčení užívá.

²⁰⁾ Laskavostí p. J. Hellica byla s námi sdělena některá z uvedených lidových jmen rostlin, jakých lid ponejvíce k léčení vůbec hlavně pověřeném u v lékárně žádá. Vděčně je zde mimo jiné uvádíme i s poznámkami.

Arnica montana L. = andělský trank, závratový kořen, konilék.

Tormentilla erecta L. (*Potentilla Tormentilla*) = krevníček, krvavý neb krevníkový kořen, nátkovník. O tom kořeně roku 1685. (Zápisky Viléma Paroubka, lesního v Sadské, z konce XVII. stol.) zaznamenáno, že jest prostředkem na chytání divokých kachen a jiných ptáků, kteří nemohou létat, když jej sezerou, v dobrém víně uvařený, s obilím nějakým. — Když si ruce namažeš medem, smíchaným s uškvařenou moučkou z tohoto kořene, budeš mít hojný lov.

Anagallis arvensis L. = kuří mor.

Polygonum Bistorta L. = hadovec, hadí kořen, úžovník; sloužil hojně k čarování. *Calamintha montana* = nátkové koření, doušník lékařský.

Lupinus albus = škrkaviční hrách.

Imperatoria Ostruthium L. (kořen) = všedobr, mistrovský kořen, sv. Jana ruka neb odění. V lidové léčbě jeden z nejdůležitějších kořenů (na Moravě »vředový kořen«), zvaný králem neb mistrem všech kořenů!

Anthyllis vulneraria L. = úročník (něm. Jupitersbart, Wundklee).

Nepeta Cataria L. = nátkové koření, nádešník.

Nuphar luteum L. = leknín, nátkový kořen.

Erythraea Centaurium = hlístník, tisícero koření, zeměžluč.

Scabiosa arvensis = hlízník (proti hlízám).

Cetraria islandica = plícník.

Symphytum officinale = kostival, svalník, černý kořen, vysoký trank.

Angelica archangelica L. = andělský neb sv. Ducha kořen — za starověku již oblíbený.

Arum maculatum L. (kořen) = blázniivec, aronova brada, tvář sv. Jana, diblík, třevdava — užívá se proti zimnici a v léčbě dobytčí.

Artemisia vulgaris L. = černobýl (černobejli), bylina sv. Jana, pás sv. Jana.

Hepatica triloba = jaterník, námožník proti namoženinám (nastuzeninám).

Circaeae alpina L. = čarovník (něm. Hexenkraut).

Hypericum perforatum = čarovník, prostřelenec (po dírkách v listech, proti světlu viditelných), zvoneček sv. Jana, třezalka.

Scabiosa succisa L. = čertíkus (hlavně proti nemocem dobytka), koření sv. Petra.

Bez černý, strom posvátný, oblíbený, nescházíval skoro u žádného stavení a tiskl se ke zdi neb na doškovou střechu. Kdo by zničil bez do kořene, tomu následkem dăbelské pomsty o p u c h n e r u k a, dle jiné verše dostane h o s t e c. Pod něj vylévali v o d u, při léčení upotřebenou, pod něj zakopávali k l ū c k y a o b v a z y upotřebené, jeho rosou zaháněli m ř e atd. »Staří Slované Polabští měli strom ten za posvátný, snad pro jeho pravdivý a mnohý domnělý účinek a odtud přichází, že po krajinách českoslovanských není po venkově obydli, aby podle nebylo bezu a zahrady, kde by bez nestál, kterýž zachoval se i v jiných zemích slovanských, ba i v těch, kde řeč slovanská vyhubena jest.« (Nauč. slovník Dr. F. L. Riegra.)

Známé je přísloví: »Před kozičkou (bezem) smekni, před heřmánkem klekní!«

Také jiné stromy mají tajemnou moc léčivou! Zimnice se nese před východem slunce k o syce; klepe se třikrát stromem a říká se: »Dej ti Pán Bůh dobrýtro, vosyce, vzkazuje ti sv. Trojice, abys pomohla N. N. od zimnice.« (Jičínsko.) Vodu, v níž se močily neb vařily proutky žluté vrb y, pijí proti žloutence. V odvaru krušinové kůry koupe se, kdo má svrab. Oteklé dásně potírají se smolným dřevem borovice. Do otvoru v topolu neb vrbě vyvrataného se dýchá a količkem zatlouká zimnice, žloutenka, suché lámání a j. —

Bryonia alba = posedlen, posed — proti dně (kořen má jistou podobu nahého člověka).

Sempervivum offic. = hromotřesk (kde roste, nebijte tam hrom).

Melilotus officinalis = souchotinářské koření, komonice lék. (Vinohradsko.)

Scorzonera hispanica = hadimordový kořen.

Doronicum offic. = závraťový kořen.

Gentiana cruciata = oustřelové (střílové) koření, hořec.

Galeopsis grandiflora { Melilotus officinalis = oubyťové neb souchotinové koření.

Herniaria glabra = průtržník, ouplavník.

Veronica officinalis = přítržné koření.

Chelidonium majus = roupové koření (roupy — bolest v očích), lašťovičník.

Chrysosplenium = slezinník.

Dryák = Theriaca Andromachi neb Mythridati; povídla, v nichž smichány skoro všecky léčebné rostliny. Ve středověku užívání proti všem nemocem.

Sanquisorba officinalis L. = toten, krevnice, bedrník větší.

Aspidium filix Mas = kaprad', svatojanský kořen, sv. Jana jazyk (něm. Hexenwurzel).

Helianthemum vulgare = devaterník, devatero kvítí.

Dianthus Carthusianorum = slzy P. Marie.

Lysimachia Nummularia L. = žilové koření, vrbina penízková.

Daphne Mezereum = lýkovec, nešlechetník; druhé jméno má od toho, že jím nešlechetnice plod z těla vyhánely (Hořicko).

Jitrocel (psí jazyk, celdon) má 99 kořinků proti 99 zimnicím (psinkám), jen třeba užiti vždy toho pravého. — Odvarem úročníku,²¹⁾ utrženého v noci před sv. Janem omývají se děti, které mají ouřk o sliny. Úročník »přemocná zelinka proti čaradonicám, keré ureknú statky lebo ludi; ureknuté se jím okúri a čaradonica pozbude všeckej moci; preto také roste enom na skalách.« (M. Béňa, Č. Mus. Ol. VII. 80. — Černohlávek (*Prunella vulgaris*) kvete o sv. Janě Křtiteli a v té době pijí potlučené jeho hlavičky proti průjmu, osýpkám; nosí jej při sobě na ochranu před zloději. — Dobrá mysel (*Origanum*) »trhá sa pred Jánem, lebo enom tehdá má v sobě sílu,« proti štípání v hlavě. — Svatojanský kořen, v pravé poledne o sv. Janě Křt. k východu kopaný, má tajemnou léčivou moc, jakož i devatero kvítí, předem o půlnoci natrhané (v Pojizeří vystýlají z mateřídoušky, chlapice a hořkého jetele v ten den svatojanskou postýlkou a rostlin pak užijí dětem do koupele).²²⁾

»Na Chotuci u Křince kvete o půlnoci před Janem Křtitellem zvláště mocné koření, ale žádný ho nemůže dosíci.« (Sdělení p. A. Stiftra.)

Posed bílý — »prestup« na Slovensku — (*Bryonia*) má velikou léčivou moc. Kořen dostává v sedmém roce podobu dítěte a osmým rokem stává se čertem. Kdo jej zasadí, těžce umírá; kde jej vykope, zdraví i rozumu pozbude. Kde roste v zahradě, dělá sedmi sousedním gruntům dobře. Kořen má dvojí: pro lidi a pro dobytek; čarodějnice užívají druhého, aby si přitáhli užitek cizího dobytka. — »Aron majú, co chcú škodit. Je ten kořen podoba celá, ale celá přece jak chlap.« (Šebestová, Lid. dokum. 269.)

Černobýl má uhlí pod kořeny (podobně jako hořký lopún); Moravané je vykopávají o sv. Janě mezi $11\frac{3}{4}$ —12 hodinou polední a odvar pijí proti smrdutému vředu. Známé je tam přísloví: »Černobýl — otec zelin, koní mňatka (*Mentha pulegium*) — bylin matka.« (M. Václavek: Č. Mus. Olom. IX. 48.) U nás v době svatojanské ruší kouzla, brání nemocem.

Cibule z devíti dvorů nemoc táhne, vodníka odhání. — Suřanky (tolie bahenní, *Parnassia*) i čert se bojí! Jak F. Bartoš i M. Václavek zařazoval, vypráví se, že pustil hned děvče, které si dalo suřanku za pásek. Rváč (plavuň) činí člověka, který jej nosí, nepřemožitelným, takový člověk všecky zámky otevře, vše ví; pohodí-li se rváč v hospodě, je hned hádka i rvačka.

Oman (*Inula Helenum*) chrání před kouzly — podobná víra i u Němců. — Libec lékařský (*Levisticum off.*) se vaří, a kam se

²¹⁾ Dvě rostliny mají v lidu moravském jméno »úročník«: devaterník (*anthyllis vulneraria*) a prorostlík (*bupleurum*). U nás, jak z předchozí poznámky patrně, mají jména zcela jiná.

²²⁾ Viz Český Lid IV. 538.

odvar vyleje po smytí hostce, tam se i nemoc odstěhuje. — Veronika (rozrazil), po západu slunce trhaná, zahání suchou nemoc, kámen a zvláště choleru. — Kdo si ováže vlčím lýkem nohy pod koleny a po třikrát před západem slunce překročí třikrát šestinu dělčin hrob, zažene křeč (krč — Slovensko). — Prvním květem slzičky P. M. z jara otři bolavé oči! — Sedmicepý květ anemonu trhá se pro vzrůst vlasů.

Bolavé oči potírají se první podléškou či podlískou (*Hepatica triloba*) z jara nalezenou a říká se známé říkadlo. (Erben 54., Sušil 753.) —

Čerstvě vařená materí douška v mléce je mocnější než tříkrálová voda svěcená; sušit veškera kouzla. Také koupají v ní choré nohy, ženy pijí odvar její; i proti žaludečním vadám prý pomáhá. (R. E. Jamot, Lumír 1875, 264.) — Bedrník v moru lík; chrání proti učarování. — Kdo chce zaříkávat, musí první kvíteček, který uvidí z jara kvést, na ruce rozetříti.

Kuriosní poznámka čte se ve starých zápisích z Holetína: Zvěděti, je-li panna pannou, lze, vezme li se řimbaba, usuší se na prášek a dá se přivoněti; není-li, bude kejchat. (K. V. Adámek, Lid na Hlinecku 325.) — Zázračné jsou byliny: čekanka s kořením kopaná o půl noci na sv. Petra a Pavla, merkulán a verbiňka, kopaná na den na nebe vzetí P. Marie. (Č. Zíbrt, Myslivecké obyč. a p. V. Spol. Náuk 1897.) — Ze slezské aptiky vynikají v prostonárodním léčení koltunová zelina (plavuň), již nosí ženy v Opavsku ve vlasech proti koltunu (na Těšínsku posed černý či přístup), z krvavníka (řebříček) šťáva na krvácející rány, lípový květ hojí duševní i tělesné neduhy. (J. Vluka, Č. Lid IX. 338.)

Mlíčí (mléč hladký), před první bouří trhané, dávají šestinedělkám na prsa, leknutí (leknín) na rány od leknutí, žlutým květem lašťovičníku potírají žloutenku, mastí z koňského šťovíku natírají koňský lišeň, na růži dávají červenou růži, sušený nádešník se šnupe proti nátnce atd. Zde opět vidíme, jak hojně se dbá při léčení zásady: »*Similia similibus*.«²³⁾

Hojně pověrečných léků z říše rostlinné, z nichž mnohé nejsou neznámé i u nás, zaznamenal F. Řehoř u Malorusů (Čas. Česk. Musea LXV):

Rozchodníkem (*Ledum palustre*) o Božím Těle posvěceným nakuřují toho, koho bolí zuby, v krku, aby se bolest rozešla. — Vodou se štětky lesní (*Dipsacus*) hojí kuří slepotu (u nich hojně rozšířenou) i lišeňe. — Kdo se potře šťávou bobule lýkovce na ruce, dokáže, že nepříteli se ruka osype bradavicemi. — Devět

²³⁾ Viz »Národopisné příspěvky bohoslovů královéhradeckých« od P. Š. Bobka v Národop. Sborníku, sv. 3.

chomáčků lnu se spálí a desátým se obalí »růže«. — Třevdava kvete v sobotu před Svatodušními svátky; natrhá-li jí panna a svaří se šalvějí a dobrou myslí, připraví dobrou koupel pro nemocné, stížené prsním neduhem.²⁴⁾

Daleko by vedlo, uvésti všecky známé krajové zvláštnosti z tohoto oboru, jako koupr. mezi jiným starý verbář z minulého století na Poděbradsku psaný uvádí: »Se tří mezí svař hluché kopřivy a po třech kapkách ve středu a v pátek pust' do bolavých uší; modli se při tom k pěti ranám Krista Pána a třikrát opakuj!«

Přestáváme na této ukázce čaravných rostlin, po vlastech našich nejznámějších, na důkaz, že říše rostlinná poskytovala hojnost látky k léčení pověrečnému a mnohé z nich byly i přirozenému léčení bližší, spíše než tajemná kouzla, která vynalezli vychytralí šibalové cikáni na ošálení lehkoverného lidu a která mnozí lidoví doktoři od nich přejali a do nedávna jich užívali.

Není bez zajímavosti též srovnávati, jak pověry o některých léčivých rostlinách putovaly světem od národa k národu. Tak mnohé zprávy, které jsme nyní mezi lidem naším našli, obsahuje latinská kniha lékařská »Pedanii Discoridis Anazarbei de medicinalia materia libri sex«, vydaná r. 1543. ve Frankfurtě.

IX.

Mezi lidové doktory a doktorky, kteří se pověrečným léčením zabývali, náleželi alespoň některými svými výkony — lidoví chirurgové: ranhojiči, »sekáči«, »pihavkářky« a báby, které z moče nemoc určovaly, volíce k tomu zvláštní doby, tajemných prostředků, rozličných říkadel.

Obecní kovář stával v čele těchto doktorů bez diplomu. Dědičně přijímal již s kovárnou na vsi úřad zvěrolékaře a spolu uznán způsobilým léčiti i lidské neduhy. O svůj úřad sdílel se v praxi s obecním pastýřem nebo s pohodným, ovšem, konkurenti měli se v malé lásce. Trhali zuby, napravovali vymknutí a zlamaniny, dělali masti, sekali, pouštěli žilou.²⁵⁾ Také myslivcům bývala připisována moc čaravná, nadpřirozená.

²⁴⁾ O jiných rostlinách viz čl. »Kořenářky« (6. svaz. Národop. Sborníku), »Význam rostlin o sv. Janu Křt.« (Obr. Revue I.), »Čaravné bylinky májové« (Věstník nymburský III. 5. 6.), Domácí lékárnička na Národop. výstavě (Č. Lid III. 347.), »Lékařství« (tamže).

²⁵⁾ Někteří z nich byli známi po celých vlastech českých i v cizině; tak ranhojič Ant. Picha, vulgo »Pechaneč« na Hořičkách u České Skalice, jenž téměř 40 letoudy lidem napravoval, zlomená žebra, vymknuté klouby a j. hojil; také jeho hořičská mast měla velikou sílu (za své blahodárné působení byl

Kovářka, porodní bába nebo i jiné ženy sázely baňky, pijavice (pihavky), mazaly, z moče rozpoznaly nemoc a poradily léky. —

Cítil-li kdo píchání v těle, slabost, křeče, dával si sekati kůži na novou neděli májovou, kdy je sekání nejúčinnější. Široko daleko známa je v našem kraji rodina, jejíž členové prý přes 200 let sekáním se zabývali. V pátek a v neděli po novém měsíci »když nastává světlost«, shrnulo se z blízka z dálí k sekáči tolik lidí, že ani stačiti nemohl a brával si pomocníka, někdy ženu. Ač se spokojil tím, co mu lidé dali, vybral někdy za den až na »půl kola« (50 zl.) a při tom domácím ze vsi to dělal ještě zdarma! Nejlépe jest sekati z jara, od dubna do června, ale v nutné potřebě lze sekati lidem i dobytku kdykoliv. Nemocní si libují a sekáč tím více.

Bolavé místo poseká se zvláštním »sekáčkem«, až se objeví na kůži buničky krve s vodou. Krev se otře kouskem sukna, oškrabou se křížem nehty na rukou i nohou. Vše se vloží do papírku, připíše se jméno nemocného a papír zatluče kolíčkem do doubku. Jak se stromek probouzi, tak i nemocný se zotavuje. Tajemné říkání (?) a modlitba sekáči při práci nechyběla.

Baňky se sázejí na schodě měsíce do týla, bolí-li oči, dávají se na zkaženou žílu, proti křečím, na dásně, pijavice dávají nedoslychavým pod boltec — zkrátka všudy, kde nemocný cítí bolest. Stal se případ, že dala baba dítěti na prsa pijavici a když ji po chvíli od rány odtrhla, tekla krev stále; marné žehnání, zaříkání — teprve po několika hodinách ji zastavili křesací hubkou a do rána bylo dítě mrtvo.

Nečistotu ze tváří odstraňují ranhojiči tím, že tvář pořeží a vymývají vodou s listů plané štětky (voda musí být po prvé jarní bouřce), lišaje potírají se blínovým odvarem, staré rány hojí práškem z kořene sv. Ducha či černého koření, vymrštěnou žílu obkládají žilovým kořením, do sv. Jana Křt. trhaným.

V napravování vymknutých, vyvrtnutých a zlomených údů získali ranhojiči za léta obratnosti nemalé. Pověram se při tom ovšem neubránili a pevně věřili, že podoba měsíce, den a různé nahodilosti působí příznivě nebo opačně na zhojení rány. Každý úd napravili, obložili jej náplastí (míval každý svou) — obecně známá byla z ječné mouky, outrub, másla a octa — a stálí deskami.

Otvírání žíly či pouštění žilou doporučovali za minulých dob i hlavy učené alespoň jednou za rok všem plnokrevným, těžko-

i zlatým křížem vyznamenán); napravovačka v Opočně, strejček Hladkej v Kněžicích, baba v Sezemicích, k níž se chodilo s vodou, Říha, stárek v Poděbradech, na Moravě Firkalka v Pavlovicích. O Novotném z Hrbova u Netolic, jak léčil zlomeniny, zvláště kněžně Švarcenberkové, pěkně píše J. Holeček v knize »Naši« (I. str. 44—49.).

myslným, choromyslným, dále všem tlukotem srdce, zatvrdenutím jater a šlakem trpícím. Tím více však bujelo pouštění žilou po venkově mezi lidem; potoky krve tekly na zdař bůh.

Dosud pouštění žilou děje se »ve velkém« u haličských Malorusů: jak Fr. Řehoř zapsal (Čas. č. Mus. LXV.), pouští žid o trhu krev venkovánům někde za vraty hospody. Čím více kdo zaplatí, tím více mu jí pustí: staří mladí tlačí se k umačkání a jsou mrzuti, když jim málo krve vyteče.

Ve starém verbáři dle školy Salernytánské jest ve versích podrobný návod, kdy a jak žilou pouštěti. Poněvadž se jím lidoví ranhojiči přesně řídili, uvedu z něho některé pokyny.

Žilou se nemá pouštěti ani lidem mladým (do 18ti let,) ani starým. Řídíce se pověrami, doporučují staří k otvírání žily měsíc duben, máj a září; zimní doba je nevhodná. Je však řada 42 nešťastných dnů, ve kterých ten, kdo by si dal žilu otevřiti, roznemůže se, neb docela umře. Jsou pak to dny:

v lednu: 4., 6., 11., 12., 15., 16.;
v únoru: 2., 8., 16., 18.;
v březnu: 3., 15., 17., 18.;
v dubnu: 1., 12., 13., 15.;
v květnu: 8., 10., 17., 30.;
v červnu: 1., 7.;

v červenci: 5., 6., 21.;
v srpnu: 1., 12., 18., 20.;
v září: 15., 17., 30.;
v říjnu: 15., 17.;
v listopadu: 1., 7., 11.;
v prosinci: 1., 16., 17.

I v jiných případech jsou tyto dny nešťastné. Dítě v ty dny narozené nebude dlouho na živu, aneb v chudobě a nemoci svůj věk stráví. Kdo se vydá na cesty, zdráv se nevrátí, kdo do nemoci padne, lehce z ní nevyjde. Nejhorší z nich jsou zase tři dny: 1. dubna, kdy se Jidáš narodil, 1. srpna — Lucifer s oblohy byl svržen a 1. prosince — Sodoma a Gomora se propadla. V těch dnech člověk narozený ohavnou smrtí jde se světa, anebo v světskou hanbu vejde.

Výsledek pouštění je překvapující: zjasní paměť, rozum, zbystří zrak, zjasní hlas, sluch, přejde tesknota, spaní se dostaví, síly přibude (sic!), ouplavice se zažene atd.

»Udělej ránu širokou,
však mírně a ne hlubokou,
a vyjde dým tím hojněji
i tužší krev tím volněji.
Z jara pust' jí dvakrát více,
jiných časů z polovice.
Z pravé ruky, nebo nohy, znej,
z jara, v létě pouštěti si dej!
Z levé na podzim a v zimě
pouštěti jest užitečné.

Srdce času podletního
vyprazdňuj, játra letního;
v podzim nohám krev ujímej,
v zimě ji z hlavy ubírej!
— — — — —
Mnoho užitku nabudeš,
když salvatellu otevřeš:
játra, slezinu i plíce,
prsy čistí, též i srdce.«

Po šest hodin neměl pacient po operaci usnouti, aby nestonal a měl pítí víno, jísti vejce.

Dr. B. Bouček ve svém populárním spise »Rozpravy zdravotnické« píše: »Pouštění žilou, sázení baněk a přikládání pijavek staněno bylo na mylném základě a proto i všechny předpisy ohledně upotřebení těchto prostředků byly zcela libovolné.« Na venkově dosud sem tam lidé pouštějí žilou a sázejí baňky t. j. přikládají na kůži, lehce »šrepem« poraněnou, skleničky, v nichž vzduch byl zředěn. Baňka přilne ke kůži a ssaje krev.

Mezi lékaři byli právě čeští rodáci Rokytanský a Skoda prvními, kteří tento tisíciletý způsob léčení nadobro zvrátili.

X.

Není bez zajímavosti a důležitosti uvést i způsob, jakým lid některé nemoci charakterisuje. Tak především v pojmenování jich není vybírávý a volí pro ně i jména nejhorší.

Jak lid nemoc popisuje, uvedeme několik ukázek:

»Zimnice se něco lidí natrápi! Přijde v určitou dobu, láme údy, hází s nemocným, až se celý klepe a když ho poklepe, zase ho rozpálí, že je horký jako šín a má ukrutnou žízeň. Čím více pak pije, tím je zimnice horší, ba ze čtyřdenní, stane se třídenní, dvoudenní, každodenní. A ta zimnice, jako by hodiny měla, přijde vždycky v pravou dobu.« (Křinec u Nymburka.) —

»Nátka (nádcha, nátice) usadí se všelikdes na těle. Bývá nejprve suchá a z ní se utvoří mokrá (prejskavá, pukavá, po těle chodivá) čili růže. Povstane nejčastěji z leknutí a než se na jednom místě usadí, moří člověka horkem a zase zimou; posléze nemocnému některé místo opuchne, zčervená a silně bolí.« (Pečky.) —

»Oustřele (oustřehlice, stříhle) jest bolestné píchání a hučení v uších. Zvláště děti, které venku nachladnou, dostanou oustřele. Někdy se »to« v hlavě svalí a teče z ucha (sbírá se v hlavě).« (Kouřim.)

»Mze jsou nejobyčejnější nemoci na venkově a jeví se jako polámanina v kříži, nastuzenina, svědění po celém těle; chorý seslabne a zemdlí, ruce a nohy bolí v ohbí, nechutná mu jísti a nemá spaní. Nepomůže-li se záhy, dostane souchotě i umře.« (Městec Král.) — Člověk, který má snědek, je nemožný jako hlína, všecko ho bolí tak, že sotva chodí, uši má svadlé. —

Ouroky (uhranutí, zhlédnutí, vobhlídnutí, ouřk, učarování) jeví se bolestí hlavy a obtížemi v žaludku, až i člověk omdlí. Uřknouti mohou lidé s uhrančivýma očima, kdo se diví někomu nebo něčemu, chválí, kdo neřekne: »Požehnej Pán Bůh!« Ouřk

může býti od sliny, také vobhlídne člověk nematy; některé baby mají jedovaté oči i jazyk. »Když dva lidé na sebe kouknou a trefí panenkami (zřítelnicemi) právě proti sobě, jeden z nich bude obhlídnut.« (Národop. Sborník Hořicka 102., 103.)

»Koltún je kolikerý; obyčejně se jeví slepenými vlasy či svalky.« — (Morava.)²⁶⁾

»Postřel je taková nemoc, že z údů vylézájí rozmanité kůstky, šnůrky, klubka, hnůj.« (J. Vyhlídal, Čechové v Pruském Slezsku, Vlast, XV.) —

»Návní (náhní) kost jinak mrtvá kost je znamení na ruce, které někdo na člověka pošle, ale kdo zná léky, může mu ji vrátiti a ten se ji více nezbaví.« (Městec Král.) —

Z »Pamětí« Vavákových (6 dílů) vyjímám tyto zmínky o nemocích: Pana fišmistra černokosteleckého smrt na cestě potkala, pode jménem »šlaka« se s ním seznámila a jej přemohla. — Černá žloutenice či červenka odňala život panu direktorovi... — Ani žehnání nepomůže tomu, kdo dostane tvrdost břicha. — Baráčník jakýsi, chtěje svrab sehnati, o novém měsíci v peci lékařství užíval, ale chmour z borového jehličí v peci nechal a od toho chytilo stavení. — Děvečka v Tatcích lezla přes plot a z toho dostala všechoudů bolest a skrčení po dvacet dvě léta. Podobně se přihodilo chlapci v Pečkách. — V prosinci horké nemoci či shnilé zimnice, také hlavnice zvané, se r. 1813. rozmohly od vojska mezi lid. Byly kvapné a nikdo u nás pomoci neuměl. — Jiné nemoci byly: záducha (souchotiny), houba, vodnatelnost, zápal, neštovice (očkování Vavák nevěřil).

Nákažlivé nemoci jsou neštovice, záškrt, bolení v krku koutky, lišej, rýma, týfus, cholera, bradavice a zvláště choroby oční: neštovice, ječné zrno, mžutka (vlčí mha) a živé vlasy a j. —

Od některých nemocí není pomoci. Lidový doktor poradí, zažehná, ale pomoci může jen Pán Bůh sám. Boule, žlázy, nehojedy a krtice zavrou se na čas, ale když je měsíc na nově, opuchnou, zčervenají a zase se otevrou. Také mokrá nátka²⁷⁾ do smrti člověka neopustí. Hostec jsou hřichy mladosti, které se mstí na staré kosti. Nepomůže-li dítěti při psotníku troud z matčiných svatebních šatů, není mu pomoci. Podobně podstrel, čarodějnici uchem od rendlíka

²⁶⁾ Slovo koltún, koltoun značí tolík co skřítek (»Wichtelzopf«). Komu skřítkové vlasy spletou, ten se za nejšťastnějšího a nejlepšího pokládal; ale bolívá takové lidi hlava a jsou na myslí pomateni. (Č. Zibrt. Star. výr. obyčeje 201.)

²⁷⁾ »Uvelebí se na nohách, při křečových žilách, zvláště u žen.« (Aut. sdělení z Kolínska.)

na člověka vyslaný, jen tím lékem se vyhojí. (Fr. Bartoš uvádí z Moravy, že se jakživ nevyhojí.)

Kdo užil již sedmerých léků proti některé nemoci a dosud úlevy nepocítil, tomu není pomoci. Od nemoci, která přišla v pátek, pomůže jen Pán Bůh sám. Roznemůže-li se člověk na Smrtelnou neděli nebo v jiné neštastné dny zrozený, podlehne záhy nemoci. Je-li při měření mří ze tří lžic pět, nemocný umře. —

Posléze v řadě prostředků léčebných není lhostejno, jakých užívá pohlaví mužské, jakých ženské. Mnoho receptů výslovně předpisuje jiné léky mužům, jiné ženám a jen na vhodné volbě jich zdar léčení spočívá. Cintavému děvčeti otírají ústa ocasem černého kocoura, chlapci ocasem černé kočky. Mužské vlasy, nehty zatloukají po zažehnání nemoci do buku, ženské do lípy. Lejno husáka pije v zimnici s kořalkou žena, lejno husy muž. Při ouroku otírá se muž podolkem ženské košile, žena opáčně. Vodu, slitou při zažehnávání, bylo-li jí užito při léčení muže, vylévají pod jabloň, se ženy pod hrušeň. Muž omyje vodou z lesní studánky husáka a pak sebe, aby pozbyl zimnice; žena omývá husu. Jalovec je dvojí: mužský roste do výše, ženský je plazivý (podobně divizna mužská je vysoká s málo květy, ženská košatá a květy osypaná); louhem z popele jeho omývají se muži mužským, ženy ženským jalovcem třikrát denně proti vodnatelnosti. Na Hranicku jedí souchotináři černého kocoura, souchotinárky černou kočku. (Fr. Bartoš, Moravský lid 216.) — Proti zimnici užívali na Hlinecku charaktery na perníkových koláčích; přešla-li zimnice, dal muž zbytek psu, žena čubce. (K. V. Adámek, Lid na Hlinecku 322.) —

Smrt objevuje se velmi často v pověrách; straší nejen lidi nemocné, ale ještě více zdravé, kteří za jistých okolností, často náhodou do cesty jí naběhnou a již do roka mají se loučiti se životem. Smrt se ohlašuje rozličným znamením:²⁸⁾ obraz padne, nábytek praská, ozve se rána, krstice ryje pod stavením, pes vyje, straka řehtá a sova houká u stavení, »umrlčí hodinky« se ozvou. Také sny rozličné, rozličné pověry výroční, pak při křtu, sňatku i pohřbu slouží k předpovídání smrti.

Nemocnému před smrtí objeví se na čele a na prsou veliké vši, na prstech podélné rýhy místo příčních, špičatí mu nos, modrají nehty.

²⁸⁾ Hejně prameny poskytuji tyto práce: »Pověry, obyčeje o nemoci smrti a pohřbu na Strakonicku od J. Žipka (Český Lid IV.), Pověry o předpovídání smrti od J. K. Hraše (Český Lid VI.), O smrti od F. Bartoše (Mor. lid 323.), Pověry o nemoci a smrti člověka od M. Václavka (Mor. Valašsko 135.) a jiné po odborných listech uveřejněné. — O pověrách na Poděbradsku v době vánoční a velikonoční pojednal jsem v Obr. Revui (I. 127., 289.) a v knize »Královéměstecko«. (161.—184.)

Na kom zrak umírajícího spočine, ten nejdříve za ním půjde na věčnost. Je-li nemocný zaopatřen a uleví se mu, zemře. Jde-li kouř ze svíce, po zaopatření zhaslé, vzhůru, uzdraví se nemocný, jde-li dolů, zemře. Bijí-li hodiny, když mrtvého pochovávají, brzy někdo z rodiny zemře. — »Znamení, že nekdo z rodiny umře, na to já věřím. Zdá se, že si sám sobě Zub vytrhl ... bouchne něco ... ukápne kapka krvi z nosa, poltré člověka bledne, promění se v ksiftě.« (A. Šebestová 279.)

XI.

K závěrku našeho pojednání ponechali jsme několik slov o formulích zaříkávacích a zažehnávacích. Vedlo by daleko vypisovati tato zkomolená obřadní úsloví, původu tak starého,²⁹⁾ je jich počet nemalý; neboť ani u dvou sousedních zažehnávaček nenajdeme dvě úplně shodné, natož v krajích od sebe vzdálených! Ale v jednom se všecky srovnávají: Zapuditi nemoc s pomocí boží a neměla by formule moci, kdyby v ní o Bohu, Panně Marii nebo o svatých nebylo zmínky! Proto jsou i ženy, jež se při zažehnávání toliko modlí. Některá říkadla z obecněla, jiná byla tajemstvím žehnaček a teprve v posledních dobách sběrateli zachráněna.³⁰⁾

Za obecné lze považovati: Požehnej Pán Bůh! (Proti ouřku) — Šla škytačka podle moře, potkala tam Řehoře, Řehoř se vrátil, škytačka tam zůstala. (Proti škytavce.) — Voloočko, neboli očko; mne neboli, tebe bolí, psa bolí. (Dotýkali se žlutým květem hlaváčku jarního proti bolesti očí.) — Tu máš, babo, dřevěnej, dej mi za něj železnej! (Říkaly děti, házejíce vypadlé »mlíčáky« (zuby) přes hlavu na pec.) — Fuj, chchočko, na kolečko! (Říká na Moravě uřknutý, otíraje si klouby pravice třikrát obočí a plije na zem.) —

»Já baba po Bohu pomohu, co mohu a co nemohu, po nechám Pánu Bohu,« je obvyklý začátek některých zažehnávaček. Zajímavé je stáří mnohých zaříkadel: »Šel jest božec s božčicej a všem a svejma božatama, potkal jest ho milej Pán Bůh...«

²⁹⁾ Tomáš Štítný horlí proti »pohořkům, kterýchž učení lékaři nedržie ... a žechnánie jsú se lží smiešena — a některá jsú holá lež, anoť repce baba pochukujíc a praviec: by Buh chodil po zlatém mostě a utkal se s svatým Petrem nebo s svatou Maří, aneb s kakús dobrú bratří — i vzelží kakés řeči, chtiec lží tělo uzdraviti, ano lež i duši zabije!« (Dr. Č. Zibrt, Amulety, karaktery, Pam. archeol. XIV. 142.)

³⁰⁾ Česká zaříkadla v nemozech Č. Č. M. 1860. 50. — K. J. Erben Prostonář. čes. písň a říkadla 1864. — J. Smola, Květy 1885. 340. — F. V. Vykoukal, Dom. lékařství našeho lidu 1894, — Č. Zibrt, Staroč. výr. obyčeje 247.—251. — K. V. Adámek, Lid na Hlinecku 289.—300. a j.

a »Pán Ježíš jede na oslíčku, svatéj Petr na koníčku: Petře pojed! Pane, nemohu, zlámal mi kůň nohu. Žila k žile a kloub k kloubu a krev k krvi —« nalezl jsem v četných variantech na Poděbradsku i Bydžovsku a obě s malou změnou uvádí již r. 1613. Poličanský v »Pokutách«. (Dr. Č. Zibrt, Žehnání a zaříkadla, Památky archeol. XIV. 413.)

Podobným srovnáním podařilo by se zajisté dokázati stáří i některých z těchto, které hojně v Čechách mezi lidem kolují a z nichž jen charakteristické zlomky uvedu:

1. Měla jsem dnes sen, že v Jeruzalémě vyrost kmen, Pán Ježíš pod ním večeřel, a vy krti, krti, krtice, jděte z toho těla ven a nevracejte se, až bude soudnej den!

2. Šla Panna Maria po mostě, potkalá tam oustřele...

3. Vidím, vidím černej les a v tom lese divý muže, divý ženy, divý panny — přineste tomu děťátku N. N. (jméno) spaní! (Na Hlinecku dívá se zaříkávač na les. K. V. Adámek.)

4. Šel Pán Ježíš cestou, měl tři červy v ruce; to nebyli tři červi, to nebyli dva, to nebyl jeden, to nebyl žádný...

5. Šel P. Ježíš cestou, žehnal boule; poslal je do 'lohu, do trní, do bodlačí...

6. Poslala mě nejsvětější Trojice, abych šla žehnati devaterou suchou nátku, devatery ouroky, devatery všechny bolesti...

7. Pán Ježíš sedí za plotem, přišel k němu svatéj Petr. »Pojď, Pane Ježíši, se mnou!« »Já nemohu, žehnám lišeje: žravej, prašivej, hnojivej, sluneční.«

8. Odejděte, oustřele, růže, nátko, od toho těla, jako odstoupil Jidáš od Krista. Přestaň růst znamení, jako neroste kamení od Krista Pána umučení... Narodil se Kristus Pán v Jeruzalémském Betlémě; jak přišel k usmrcení, aby přišlo to tělo k uzdravení.

9. Tište se, bolesti, tište, jako se tišily Panence Marii, ku porodu pracující a spojte se, bolesti, spojte, jako se spojila Panenka Maria, s Pánem Ježíšem... Zažehnávám vás, oustřele, na hory, na skály na lesy; tam sobě ustelte, jako P. Maria Ježíškovi ustlala.

10. S pomocí Pána Boha všemohoucího! Pán Bůh nebeskéj počal a já Barbora Kysilková, 76 let stará, ve vsi Kozojedy ch rozená (sic!), počínám za ním. Žehnám tě, vodičko čistá vod Pána Krista, pro N. N. (jméno)... Amen pravím vám: Já svou mocí, než s božskou pomocí. Já svou mocí nic nevládnu, poroučím to ke cti a chvále Pánu Bohu...

11. Šel Pán Bůh cestou necestou... Žehnám tě, neduhu, jenž oslepil jsi Jidáše na zrazení Krista Ježíše...

12. Sv. Panna Barbora měla v každém oku 9 neštovic, ne devět, ne osm...

13. Sv. Job v hrobě leží, 9 krtic v něm vězí, ne 9, ne 8 . . .

14. Z rozličných podobenství nalezl jsem ještě nejzachovalejší na Moravě. Jedno z nich uvádí M. Václavek (Mor. Valašsko 128.) při zažehnávání neštovic:

»Přišel chudobný k bohatému a nechtěl bohatý noclehovať chudobného, a hospodyn nocovala, do stodoly jít kázala, chléb pekla, máslo tlukla, podplameník upekla, máslem pomastila a do stodoly nocležníku donesla. Křestane jmenovaný! Přišel k tobě host nešťastný, nevzácný, neradostný. Tak ty, hostu nevzácný, nešťastný, neradostný, ptáš se noclehá — nedáme ti; ptáš masa, nedáme ti; ptáš hospody, nedáme ti; musíš na pusté hory do tvrdého skalí, kde žádní lidé nebývají, ani dřeva nesekají, já však tebe nezažehnávám svou mocí, ale s pomocí P. Jezu Krista . . .« —

V zaříkáváních posílají se nemoci na hory, skály, moře, lesy; do tří studnic (rybníků) s vínem, pivem a kořalkou (krví, vodou a mlékem), aby tam hodovaly. Posílájí se sčítat písek v moři, hvězdy na nebi, pařezy v lese, listí na stromech a vybizejí se k návratu, až bude měsíc tří rohý (nikdy). Žehnačka se táže: »Újmice, újmice, jste-li z větru, z leknutí, z vody, z úroků? . . .« — »Nátko, natice, štípici, bolíci, jsi-li z lidí, jdi na luka, jsi-li z větru, jdi do lesa, jsi-li z ouřku, jdi do ohně, jsi-li z vody, jdi do moře. Tam važ vodu, počítej písek a tomu tělu do »prachplné« smrti pokoj dej! . . .« — »Oustřele, oustřehlice, na N. N. nechoďte, raději jděte do moře tam písek vázejte, a spočítejte, co je hvězdiček na nebi a šlápot na zemi a listí na stromách a srsti na zvířatech!« (A. Hajný, Nymbursko.)³¹⁾

Kdo vysvětlí původ tajemné říkačky: »Na moři, na oceaně, na ostrově Rujaně leží zajíc; přejděte, vy bolesti, do toho zajíce . . .« — která je známa na Chlumecku?

K pojmenování nemocí se ovšem nejlepší jména nevybírají. Žehnačka jmenuje: stříhlíce, střílovice, oustřehlice, újmice, nádechnice. — »Lišeji jedovatej a prašivej, nebudeš-li jako pánský stodoly (sic!), tak se menší nedělej!« — »Ty nátko nečistá, růže růžoucí, nátko nátkoucí, střehoucí, zlá, nedobrá, pichlavá, škublavá, krkavá . . .« (J. Dufek, Naše Horácko 292.) — »Nádcho žlutá, bodlavá, hnojová, krevní, žilní, střelní, sypavá, pálivá, rýpavá . . .« (Královéměstecko.) Jiné: růžáky, oustřeláky, natchovice — ohavice, újmáky atd.

Jak se zahání ječné zrno, vysvětlí dialogy z Poděbradska: A: Ty máš ječné zrno! B: Ty lžeš! — A: Ty máš ječné zrno! B: Ty lžeš! — A: Ty máš ječné zrno! B: Ty v hrdlo lžeš! (Nemoc zmizí). — A: Co máš na oku? B: Ječné zrno. A: (třikrát): Svincké h . . .

³¹⁾ Staří Indové zapuzovali zimnici do lesa, hor (Atharva I. 12. 3.), u nás zaříkává se růže a pakostnice »do dubu vysokého« (Erben 509.), stříly do větru zimnice do bezu. (P. Sobotka, Rostlinstvo 28.)

Na zimnici se jde s chytristikou! U dveří chrámu řekne chorý: »Zimnice, zimnice, počkej tady! Až půjdu zpátky, já si tě vezmu.« Odejde jinými dveřmi a zimnice zůstane v kostele.

Také o směšné žehnání, zdánlivě bezmyslné, nebylo nouze ode dívna. Již Blahoslav († 1571) zapsal ve »Grammatice« babské žehnání ourazu u dětí z Moravy: »Ve jmě ranca kus mazanca, by to robě sedělo, toho by nemělo.« (Dr. Č. Zíbrt, Pam. archeol. XIV. 412.) Po něm zapsali i jiní podobná říkadla. Dnes ještě uslyšíme: »Já baba zvědačka, má huba klapačka, starý kožich, roztrhaný kožich a bolest je ta tam!« — »V pátek maso židi jedí, ať si lišaj také snědí!« — »Zvoní hrany na vše strany; nevím komu, bradavicelezte dolů!« (Tím i bradavicím hrany odlzvánějí.) — »Uhranula tě žena jakýmkoliv očima, buď modrýma nebo černýma, pomoz ti svatá Anna; uhranul tě muž fousatej, pomoz ti Duch svatej; uhranul tě mládenec, pomoz ti svatý Vavřinec; uhranula tě panna, pomoz ti sv. Maří Magdaléna.« (Řiká se nad vodou pro ouroky v Chrudimsku.)

Jak začítí, kolikrát opakovati i jaké modlitby připojiti, je rozdílné; vězí obyčejně v moci i dovednosti lékující báby a v individualitě krajové. Dílo obyčejně bylo korunováno k závěrku trojím: Amen, amen, amen!³²⁾ —

* * *

Neměla-li práce tato nabýti netušených rozměrů, bylo se mi spokojiti uvedením zpráv nejstručnějších, přehledných, rozděliti obsáhlou látku v oddělení, z nichž každé hodno obsáhlé studie nové. Je to první pokus zpracování jediné části lidového lékařství u Čechoslovanců na základě přístupných pramenů. Mají-li jiní národové již celé literatury o tomto důležitému zdroji ku poznání lidového života, lze doufati, že i u nás, kdy pramenů z jednotlivých krajů stále víc a více utěšeně přibývá, bude lidovému léčení věnovati se větší pozornost. F. J. Čečetka.

³²⁾ Plním rád svoji povinnost, děkuje všem přátelům české lidovědy za laskavé zprávy, rady a pomoc v práci, zvláště pp. M. Václavkovi ve Vsetíně, A. Hajnému na Král. Vinohradech, J. Hellichovi v Poděbradech, A. Stiftrovi v Křinci, F. Hrnčířovi v Bobnicích, MUDru J. Vondrovicovi v Poděbradech.

Zápisky Jos. Jakla, svobodníka z Bud na Dolnokralovicku z r. 1753.

Rukopis tento, který se nám dostal do rukou v době Národ. Výstavy Českoslovanské, psán jest úhledným písmem kurrentním a skládá se ze dvou částí. V prvé zaznamenány jsou formule elementárních druhů početních, v druhé pak níže uvedené poznámky, obsahující prostonárodní lékovadla, rady při chovu dobytka, atd., kteréž zní:

Proti oczarowání dobitku a neb v stadije uciň takto: Przed novým pátkem ten czwrtek chlíwy czistie vypucowat, wymit se musí, pak nowi pátek przed sluncem wychodem tímto korzením a swęcenau wodau, trzí králowau solí wyparzit a kráwy omit a chlíwy wykropit dobrze musí kropit tímto korzením i krawám polývat a žlaby witírat i wemena wimit. Rohy y pazaury dobrze wotrziti. Przedně wem lybeczek, sluneczník, rosyczku, turant czerwený, zwoneczek, je-li kus materzí-daussky, czernobegl, dobrau mysl, wraticzku, potom trzíkrálowé soly, tež spolu wody a ze trzích studanek taky. To korzení se zwarzí w teg wodie, pak tím žlab witřiti a kráwy wotrziti, chlíwy dobrze wykropit a tím korzením vykaurzit. Potom wem libeczek, posad bobky, anýz, fenykl, kmín, wotruby psseniczni, sůl králowau; to se stlucze w hromadu a do zlabu dá, aby to kráwy wilyzaly a tím, co se wymena omegwati budau, weme se wlažidlo: ssalweg, kartuf, libeczek, kalkan a dewět strausků česneku, wraticzku — stlucz w hromadu a tím teplým můžou se wemena, dost často rohy omegwati. Pazaury tímto se omegwati musí vzlasstie, když ponegprw vyhániss: Weme se czertowo h . . . o, kafru, česneku — to se w hromadu zmíchá. W novi dni taky to dieleg; žádná czarodiegnice ti wíce neußkodí.¹⁾)

Pakli' chceš čarodějnici dostati, uřež na velký pátek hůl klokočovou před slunce východem. Pak na bílou sobotu před slunce východem tou holí urejpni na krchově kus drnu, když nejvíce lidi do kostela jdou na

¹⁾ Aby se seznal pravopis, jimž pisatel poznámeck těchto psal, podáváme odstavec tento ve věrném opisu. Další jsme transkribovali pravopisem nynějším, šetřice rozlišných tvarův od jazyka spisovného.

jítřní. V bílou sobotu tak ten drn dej si na hlavu a tu hůl měj v ruce; nebo i před jinými svátky můžeš to udělati. Když ten drn míti budeš a tu hůl budeš míti v ruce, tak ji uhlídáš, můžeš ji chytiti.

Jinak když je kravám překaženo, učiň takto v sobotu před novou nedělí. Když mlíko slíváš a co se ustojí v těch hrncích, sli' to v hromadu z devíti. Pak tu sobotu utni kůl vosykový; jak roste vzhůru, tím obrat dolů a když slunce zajde aneb zapadá, udělej ním díru, aby (to) nebylo pod střechou, a novou neděli, než slunce vyjde, to slívané mlíko do ty díry vlej a ten kůl tam strč a třikrát na něj uhoď palicí a takto říkej po každé ránně: »Nedělám to žádnému jinému, než tomu, kdož mému dobytku škodí.« Potom poznáš, jak s tou čarodějnici bude.

Jinak, když jest kravám učarováno, kup džbán nový černý a když krávy močí, chyť toho moče do toho džbánu, potom dobře zamaž, kdybys mohl dostat nalezenou kolomaz, zakopej ho, kde krávy stojí hluboko, aby z něho žádný puch nemohl. Tak se v ní staví. Ale dej pozor, aby z tvého domu čarodějnici nic nemohla vzít, sic by si pomohla.

Jinač učiň takto: Když krávy podojíš, posyř to mlíko, aby se sedlo; v novém hrnku postav ho do díže, nech ho tam devět dní. Potom to sýření dej do nového pytlíku nevobraceného, pak to pověs do komína, tak ta čarodějnice všechn svůj dobytek posyří.

Když budeš chléb péci, kup za jeden krejcar kafru a dej ho do jednoho bochničku a upeč jej a ten chléb dávej kravám ráno, když jdou na pastvu a do druhého dej libečku a taky upeč a když krávy přijdou z pastvy, dávej jim taky. Budeš mít boží požehnání.

Poznamenání strany hovězího dobytka, aby celý rok užitečný byl a zdravý.

Vezme se vorliček neb zvoneček, který jest v panských zahradách. Ten se skrájí na drobno, aby ho bylo pro jednu krávu dvě hrstě. Ten se dá do nového černého hrnce, do kterého půl druhého mázu vody se vejde, na něj se naleje voda, ale musí být ze tří studní a přikreje se to novou pokličkou a zamaže a nechá se to vařiti, až se z toho jeden díl vyvaří. Pak se toho polovic scedí skrze mlíčen do másnice a másnice se vymuje. Též hrnce mlíčné a co toho zůstane po vymytí, umije se kráva s tím od hlavy až k zadním nohám a ta druhá polovice, co bude v hrnci, rozdělá se s chlebovou moukou a udělají se z toho tři bochničky a dají se upéci do červena a jeden se jí dá snísti na sv. Filipa a Jakuba, a druhý na sv. Jana Křtitele, a třetí na sv. Bartoloměje. Tak zajisté toho roku kráva užitečná a zdráva (bude); jest zkušeno a vyprubírováno mnohokráte.

Proti osutí hlavy vezmi sliz a uvař jej ve vodě a tím zmej hlavu. Zapudí se strupy a taky zažene se hřiběcí koní.

Proti kamenu vezmi petrželné semeno a mateří doušku, usuš ji a zetři každý vzlášt a prosej potom, převař je jednoho jako druhého, potom ráno, na večír pi' v teplém pivě — budeš zdráv.

Proti prašivině vezmi terpetyny a májové máslo, maličko soli a to zmíchej spolu v hrnčeku; udělej mast' a tím se maž, kdykoliv chceš.

Když roste hlíza anebo se nadýmá, vezmi semeno konopné a list bezový a sádlem slepičím udělej jako flastr a vlož na hlízu. Jinač vezmi šalvěj s listem bezovým a sádlem slepičím i máslem, smis to v hromadu a vlož na hlízu. Brzo pomine.

Kdo má vši v hlavě, vezmi nový bobek, utluč drobně a smis to s teplým louhem a zmej hlavu, zaviň v teple a nalezneš, že všecky pohynou.

Proti spálení a opaření. Vezmi růžový olej a zaječí krev, slij to spolu, maž tu spáleninu a potom spal cihlu a síru na prach, tím prachem zasyp a když počne se celit, vezmi oleje lněného, medu, pliskýřice, všecko zároveň spolu, potom maž, zdráv budeš.

Myši zmořiti. Vezmi vápna nehašeného, stluč a prosej skrize řičici, potom sejra dobře zmíchej, polož kde jsou myši, chcípnou. Item vezmi kořen, (jenž) slove bazaly, polož ho do čtyř rohů neb uhlů, vyběhnou.

Proti povlaci očí a ke všem nedostatkům zraku kup červeného vína a pij ho na cti drobu a mej sobě ním na židovinách a oči promejvej, ale však málo.

Když je člověk vostuzenej, nepomůže si spíš jako když jde pod černou višni a setřese na se s ní rosu a jde, proleze skrize kolo u vozu a neohlíží se, jde zrovna do setnice; nebo když si uvaří v hrnku červeného, žlutého, modrého devaterníku, vleje na misku a umije se s ním, tak si pomůže — anebo když přinese vodu v konvi a vyleje ji, poklopí a co se na dně stáhne, vypije po tříkrát.

Kdybys měl živé vlasy, vezmi pliskeřice jedlové z těch puklinek, namaž dubové kuličky, roztluc a tím práškem zasejpej. Dobré neštovice také zhojíš.

Pro souptavku kup za groš vořechů, usuš je, se vším utluč a za groš vocta a zvař to pod pokličkou, aby pára nevyšla; nech vystydnot, pak to pij 5 neb 6krát za den — budeš zdráv.

Kdyby tě zuby bolely, vezmi ze šípku ty zrnka a kuř je ve fajfci; — přestanou.

Kdyby se ti v hovadě stavilo, vezmi sanytru, utluč a se dva náprstky do půl žejdlíka studené vody. Tak vyženeš moč i lejno.

Proti hlavy bolení vem bílé kadidlo, síru, jalovec — toho všeho dva loty; pak z vlašských ořechů jádra taky dva loty a to všechno na drobno utluč, pak s bílkem z vejcete zadělej, na papír namaž, pak na oboje žiloviny a na čelo přikládej; bolest' pomine.

Proti zastuzení žaludka, od kterého i běhavka pochází, vyvrtej díru ve bříze a natoč z ní jeden máz zostu, aby do něj nenapřeselo do skleněný nádoby toč a s tou nádobou, dobré zamazanou, když se začíná chléb péct, tak z předu v peci postav; jak se chléb vyndává, tak vem tu nádobu s vodou ven a nech zamazanou, aby nevyvětrala. Jak ale někdo s takovou

nemocí obtížen jest, vem tu sklenici s tou vodou a postav ji do horké vody, by dobré teplá byla a na kterém místě oteklý úd poznáváš, vem nějaké plátno, nastříkej té vody na něj a přikládej; když vyschne, zase to plátno pokrop. Vždy teplé to býti musí a začasté to dělej, tak bolest pomine.

Proti bolení žaludka vezmi jeden már dobrého malvazu a citvaru ednu libru, dej do toho malvazu, nech osm dní kysati a učiň to horké, potom nemocnému každé ráno a večer dej jednu lžíci toho k užívání.

Proti zahnání zimnice vezmi starečkové koření (to jest řepíček), jinač agrimoniky 13 aneb 15 kousků pro starou osobu, pro mladou ale 7 aneb 9; takové buďto ve víně neb v pivě namočené po 6 dní místo jiného trunku nemocnému užívatí dej.

Proti bolesti zubů můžeš vzít balšanu, routy, isypu, zeměžluče a rozmarinu, to všechno na malé kousky rozkrájené do malého hrnčku dás, na to červeného vína naleješ, pak dobré zahradíš, aby pára nevyšla, to ale náležitě vařiti nechej a tak horké, jak můžeš udržeti, na zub za častý přikládej. Bolesť pomine.

Kdo chce krávy užít, aby dobré zavimnaly a žádný neřád se nechytí, musí vzít lískovou řasu, rozdrtit dva díly, pšeničných otrubů jeden díl, konopného semence čtvrt dílu, ručničného prachu částku a to všecko spolu zmíchat, a ze zelí vodu aneb řepu paříc a ráno na lačný život dát ízat čtyřikrát za týden a to od půl jejího času.

Kdybys chtěl tele vosadit, tedy než bude cecat, uřezej mu na kříž u noh po kousíčku pazourku; přední pravou a zadní levou a zas přední levou a zadní pravou; do kouska chleba dát, aby to tele snědlo. Tedy má dát taková kráva dvojnásobný užitek.

Před sv. Fil. a Jakubem utrhni šípkové jabko, nevem ho do holé ruky, utluč na drobno a od prvníčky 1 vejce, a trošku bílé mouky a udělá se na rendlíku svítek, dá se na sv. F. a J. ráno. 3 sírky, jeřábovou houbu, 3 vejce od prvníček, za 1 grešli šafránu, za 1 grešli kafru, za 1 grešli svatojanského chleba, za 1 grešli fílků, 3 bobky, špetka kmínu a špetku kravského kmínu (on jest jako kopr), 3 špetky bílé mouky; to všechno stluč dohromady a udělej z toho placičky, na medě usmaž jako svítek, dej ho do dížky, jedno dojení na něj vydoj a při tom přelom na tři díly nebo kousky a dej krávě snísti. Když chceš míti o libru víc, dej o jeden díl více.

Zimnici zahnati. Vezmi arch papíru, ten spal na prášek a vezmi ze třech studánek po půl žejdlíku vody; ten prášek dej do té vody a když na té zimnice půjde, vypij to a lehni do tepla, tak se vypotíš a zimnice přestane.

Pomoci od žloutenky. Když bečvář požahuje sudy, tedy v té páře podržet tříkráte neb čtyřikrát hodně hlavu, by ta pára se do něj vrazila. Žl. pomine.

Kdyby měl člověk uděláno skrze čáry, vezme se hrnček a ten nemocný se do něj vymočí, co by se jedno vejce zatopilo, a ten nemocný vezme to vejce ne do holé ruky, březného dřeva špičičku taky ne do holé ruky, a tou propichuje to vejce. Dá ho do toho hrnčku, aby bylo v tom moči zatopeno a pokličkou se přikryje a dá se k ohni a nechá se vařit, až se to vejce uvaří; pak ten nemocný vezme přikrytý hrnček a dá jej do velkého brabeniště a jde domů. Nemoc přejde.

Aby myši nežraly, natrhej polního balšánu a poklaď ho kolem, okolo, třebas i výše; — nebudou žrati.

Aby se vši nedržely, vezmi když kovář ponejprv hřibě ková, co z kopyta vystrouhá, vezmi tři kousky, ty rozřež na 9 kousků a zastrč do šatu; nebudou se víc vši držetí.

Kdyby se člověk napil studeného trunku, třebas to voda byla, že by se mu i průchody v žilách stavily, vezmi koření jalovcové ze země a vyvař je v hrnku a můžeš tu vodu scedit a do té vody dej 1 libru švestek, 1 lot alinsu a zvař to a užívej co chceš, pomůžeš si.

Chrást (svrab) sehnat. Vezmi za groš kapucínského semínka a stluč jej na prášek s půl lotu tabáku a slaniny a rozkvař a zmíchej dohromady. Tím se maž, zaženeš jej. Jinak vezmi kapucínského semínka, perpetínu a trošku soli, kousek nového másla a zvař to v hrnčku dohromady pod pokličkou. Tím se maž na židovinách, víc ho mít nebudeš.

Dále zaznamenává pisatel zaříkávací formuli následující:

»Bůh počal a já započnu po jeho milosti. Já N. chci lekovati a záhnati ne svou mocí, ale s božskou pomocí. Nerosti tomuto hovádku to znamení jako neroste kamení od božího narození. K tomu mi pomáhej Bůh Otec † Bůh Syn † Bůh Duch Svatý †.

Konečně uvádí seznam nešťastných dní v roce. Jsouť to: V lednu (1., 4., 6., 11., 15., 17.), únoru (8., 16., 17.), březnu (13., 15., 17., 18.), dubnu (1., 7., 13., 15.), máji (8., 10., 17., 31.), červnu (1., 7.), červenci (1., 5., 6.), srpnu (1., 2., 18., 30.), říjnu (1., 3.), listopadu (7., 11., 15.) a prosinci (1., 6., 7., 11.). Nejhorší jsou: 1. dubna, 1. října a 1. prosince.

Sdělil *Jan Valchář*.

Posudky a zprávy.

Wundtovo pojímání socialní psychologie. Nemůže býti sporu o tom, že Wundtova práce filosofická jest z nejvýznamnějších mezi moderními pracemi z oboru tak řečených »filosofických« nauk; avšak co u muže toho i vzdálenějšímu pozorovateli, ba i laiku musí buditi úctu a obdiv, jest úžasná, neumorná produktivnost, s jakou ve věku, ve kterém u jiných pravidelně nastává jisté zvolnění, ne-li dokonce ustání ve vědecké práci, uveřejňuje nové a nové plody ze svého oboru a to literární plody znamenitě. O tom ani nemluví, že rediguje a plní ročně objemné svazky sborníku prací filosofických (především prací vykonaných v psychologické laboratoři jím řízené) »Philosophische Studien«, že opět a opět uspořádává nová a obyčejně značně rozhojněná vydání děl dřívějších (připomínám jen, že přepracoval »Ethiku«, že »Logika« jeho v 2. vydání vzrostla o celý svazek více než 600 stránkový, že nejznámější z jeho děl, »Grundzüge der physiologischen Psychologie«, ve 4. vydání čítá téměř 1300 stran, kdežto ještě ve 3. vydání mělo asi 1100 stran atd.), překvapil několikráté již odborné kruhy neočekávanou publikací. Tak na př. neváhal zúplna přepracovati své »Přednášky o duši lidské a zvířecí« (nyní již ve 3. vyd.), neváhal vedle své veliké knihy duševědné podati systematický a ucelenější »Nástin psychologie« (3. vyd. r. 1898), knihu to, která v nejedné a důležité věci vykazuje odchylky od dřívějších auktorových učení psychologických; Wundt dále překvapil ty, kdo v něm viděli jen »fysiologického« psychologa objemnou metafysikou (»System der Philosophie«, 2. vyd. 1897) a nejnověji opět publikoval dva objemné svazky, skládající první díl »Völkerpsychologie«.¹⁾

Wundtův spis o socialní psychologii — tak chceme zatím označovati výraz jeho »Völkerpsychologie« — jest rozpočten na 3 díly; první z nich obírá se řečí, druhý má býti věnován problému mytu, třetí mravu. Ve spise o řeči podán jest v 1. svazku výklad o výrazech jevů duševních, potom stopován jest postup od řeči posuňkové k mluvě (»Sprachlaute«) a jejímu vývoji t. j. obírá se změnami zvuček a zvláště obšírně (str. 401—627) tvorbou slov; ve 2. svazku přirozeně nejzajímavější jest stat, ve které vykládá mínění své o původu řeči a mluvy. I v tomto novém díle Wundtově podáno jest tolik zajímavých věcí a myšlenek i fakt, že nelze leč každému

¹⁾ »Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte. I. Band. Die Sprache. I. díl str. 626, II. díl str. 644. V Lipsku 1900—1901.

doporučiti jeho četbu; najdeť tu pozoruhodné věci i odborník a to právě tak na př. fysiolog, jako jazykozpytec z povolání, jako psycholog anebo specialiter i paedopsycholog (o řeči dětské na př. str. 267—297) atd. Pro kruh čtenářstva tohoto časopisu nejbližší a nejzajímavější, tuším, jest nastínit něco podrobněji názor Wundtův na předmět, ráz a cíle »Völkerpsychologie«, respective vyličiti, kterak Wundt pojímá úlohu socialní psychologie vůbec.

Úlohou »Völkerpsychologie« dle výkladů v tomto spise podaných jest zkoumati psychické jevy, které vyplývají ze vzájemného duševního působení jistého množství a jednotlivce. Mnoho fakt individuální psychologie teprve sociální psychologií dojde plného pochopení a vysvětlení, nicméně sociální psychologie jest a zůstane závislá na psychologii individualní prostě proto, poněvadž jevy, kterými se obírá socialní psychologie, lze konec konců jedině vysvětliti z obecných zákonů duševního života, jak se uplatňuje ve vědomí jednotlivcově na rozmanitých stupních jeho vývoje. Kdyby nebylo již v jednotlivcích jistých vloh, nemohlo by spolčením více lidí dojít k nijakému duševnímu produktu.

Sociální psychologie jest tudíž v jistém smysle applikovaná, užitá psychologie individuální, ale jen v jistém smyslu. Předmětem sociální psychologie jest člověk ve všech těch vztazích, které přestupují meze individualního bytu a které poukazují k duševnímu působení vzájemnému jakožto obecné podmínce. Nenáleží tedy sociální psychologii jevy, které sice mají za základ společenský byt člověka, ale uskutečňují se pouze osobním zasahováním jednotlivců; proto nenáleží do sociální psychologie na př. historie jednotlivých duševních plodů, jako historie literatury, umění, vědy. »Völkerpsychologie« má tudíž za předmět ony jevy psychické, které jsou základem obecnému vývoji lidských společností a které jsou základem vzniku společných duševních plodů obecně platné hodnoty; krátce řečeno: »Völkerpsychologie« není prosté užití (Anwendung) psychologie individuální, nýbrž rozšíření a prodloužení (Ausdehnung« nebo »Erweiterung und Fortsetzung« říká Wundt) psychologie i na jevy společného života.

Sociální psychologie obírá se »duši« (nikoli »duchem«) národa (»Volksseele«, nikoli »Volksgeist«). Není nijaké závady mluviti o »duši národa«, »duši lidu«, jestliže pojímá se slovo »duše« tak, jak jedině v empirické psychologii jest přípustno, totiž jako fakticky daná souvislost jevů psychických, jevů bezprostředně našeho vědomí; »duše lidu« ovšem není nijaká summa či úhrn duší individuálních, nýbrž jest produkt množství těchto duší. Na společných plodech duševního života nějakého lidu pracovalo neurčité množství jedinců, členů to společnosti, takže vyloučena jest možnost redukce součástek těch na určitá individua. Zákony vývoje, které jsou v oné příčině obecně platné, nutno sociální psychologii analysovat s hlediska přísné, exaktní psychologie. To jiné nauky dosud aspoň nečinily; na př. jazykověda, mythologie atd. užívaly jen běžné »vulgární psychologie« anebo zpracovávaly obor, který náleží sociální psychologii, s neplodných stanovisek doktrinářských. Jedno

i druhé nemůže postačiti účelům opravdu vědecké psychologie sociální; experimentální čili fysiologická psychologie a »Völkerpsychologie« jsou dva díly a pomůcky psychologie, navzájem se doplňující, ale také jediné dva díly a pomůcky. Neboť tak řečená introspektivní psychologie (Psychologie der »reinen Selbstbeobachtung«) není ani dílem ani pomůckou psychologie, nýbrž jest jen přežilý způsob traktování duševědy methodami nedostatečnými; dějiny pak, literatura, umění, biografie, vlastní vyznání atd., které neustále bývají uváděny za prameny psychologického vědění, nejsou ani díl ani pomůcka psychologie, nýbrž obory applikace psychologie (Anwendungsgebiete), které sice příležitě mohou být prospěšny obecnému psychologickému poznání, ale nemají naprosto rázu pomůcky; neboť pravcu pomůcku vyznačuje promyšlené a methodicky prováděné užívání.

Když takto vymezil si ponětí »Völkerpsychologie«, Wundt snaží se rozsah a rozdělení její si určiti. Tři jsou hlavní odbory sociální psychologie: 1. řeč, 2. mythus a náboženství, 3. mrav a kultura. Tyto tři obory shodují se v tom, že naskrize jsou závisly na společenském žití, na žití sociálním. Vznikly před zasahováním jednotlivců ve vývoj duševní, a i když s počátkem historického žití ponenáhlu více se rozmáhá vliv jednotlivců, jevy ony podléhají zákonitým změnám, které mají původ ve změnách duševních svazů samých. Právě proto »Völkerpsychologie« jest ve styku s jistými historickými obory; tak spočívá historie literatury na psychologii řeči, na psychologii mythu spočívá historie kulturních náboženstev, historie vědy a umění, tak zakládá se na psychologii mravu kulturní historie mravu jakož i historie právních řádů a mravních názorů na svět, které uloženy jsou ve filosofických ethikách. Avšak každý z těchto oborů historických začíná tam, kde socialně psychologické badání a uvažování přestává, totiž tam, kde příliš mocný vliv jednotlivců zatlačuje obecný duševní vývoj v pozadí.

Tyto tři hlavní obory sociální psychologie jsou dále navzájem úzce spolu spojeny; ovšem řeč má jistou přednost před oběma do té míry, pokud totiž jest nutným prostředkem společného myšlení a mythus zase jakožto vniterná forma myšlení předchází nutně před vnější realisací myšlení ve mravu.

Posléze mají tyto tři obory jisté obdobné vztahy k základním třídám jevů psychických. V řeči obráží se především (zunächst) svět představ člověka, mythus, jenž podává obsah představám v řeči uloženým, ve svém vzniku jest rozmanitě určován směry cítění a mrav zahrnuje všecky společné směry chtění, které vydobyly si nadvládu nad individuálními návyky a staly se normami pro společnost i jsou od společnosti obecně uznávány. Arci tyto kroky představování, cítění a chtění jsou jen »po přednosti« (vorzugsweise) rozhodnými pro jednotlivé ony hlavní obory Völkerpsychologie; fakticky vyskytují se ve všech třech oněch oborech všecky ony tři faktory psychické a lze je odlišiti jedině abstrakcí, avšak poněvadž reáliter pokaždé jistý z nich jest v popředí proti druhým dvěma, proto a priori

možná činiti analogisování řeči s intellektuální stránkou, mytu se stránkou citovou a mravu s volní stránkou života duševního. A analogie tato dopouští dále myšlenku, že mimo tyto tři hlavní obory sociální psychologie není jiného oboru stejně hlavního a stejného původního, principiálního významu, čili jinak řečeno, těmito obory vskutku vyčerpává se celý rozsah života »duše lidové«. —

Máme-li přičiniti k tomuto pojímání Wundtovu úlohy sociální psychologie několik kritických slov, upozornili bychom nejprve na neblahé stránky názvu »Völkerpsychologie«, jejž tlumočiti v češtině tak, aby vystižen byl smysl, který Wundt mu přikládá, jest nesmírně těžké. »Psychologie národů« nehodí se, rovněž tak nikoli »psychologie lidu«; ani termin (navržený prof. Durdíkem) »rododuševěda«, tuším, nevystihuje plně a srozumitelně ponětí W u n d t o v s k é. Wundt sám jest nucen uznati, že jméno »Völkerpsychologie« naznačuje jen nedokonale a jednostranně obsah této vědy (str. 2.); připouští, že v jistém smyslu by bylo lépe proti individualní psychologii klásti »socialní psychologii«, nicméně prý i tento název pro nezřetelnost výrazu »společnost« (Gesellschaft), jehož Němci v odborných pracích sem tam užívají (od publikace spisu Tönniesova) rozdílně proti terminu »státní společnost« (staatliche Gemeinschaft), by prý sváděl k nedorozumění (str. 3.). A proto zůstal prý při výraze »Völkerpsychologie« již také proto, poněvadž prý »lid« (Volk) jest zajisté nejdůležitější z oněch kruhů životních, z nichž vycházejí plody duševního soužití.²⁾

Zmínili jsme se o této věci, o otázce názvu, poněvadž není to snad jen jakási filologická, resp. terminologická nesnáz, o kterou tu jde, nýbrž nesnáze, jež se tu naskytují s názvem, mají podle mínění našeho hlubší základ: nejasněnost, resp. nedokonanost názorů v pojímání právě Völkerpsychologie. V čem zříme onu nejasněnost a neurčitost u Wundta, vysvitne nejlépe, jestliže stručně projdeme, jaké změny v pojímání »Völkerpsychologie« filosof ten prodělal; tím zároveň ukáže se jasněji, která to myšlenka u něho se dere znenáhla v popředí i jak se postupně vyhraňovala.

Jest známo obecně, že Wundt není první, jenž pokoušel se sestaviti a pěstovati »Völkerpsychologii«, nýbrž že theoreticky první tak učinili Moric Lazarus a Chajim Steinthal, kteří také založili pro pěstování této vědy zvláštní časopis a po drahou dobu let jej redigovali. Tito mužové ovšem také musili se postarat o vytčení ponětí a úlohy své vědy, ale pojímání jejich liší se od Wundtova v nejedné věci. Lazarus a Steinthal (Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft I. svazek str. 1. sl. a XVII 333 sl.) proti Wundtovi jednak pokládali Völkerpsychologii za pouhou aplikaci psychologie individuální, jednak zase jí vykazovali příliš široký rozsah,

²⁾ Podobně v Logik II., 2. str. 238 (2. vyd.) uznává, že jméno »Völkerpsychologie« není prosto nejasností, nicméně prý ceteris paribus tento název nejlepší a proto prý také podržel »den nun einmal eingeführten, überdies durch seine Kürze(!) sich empfehlenden Namen!«

chtějíce míti v ní zahrnuto veškeré duševní žití, které přestupuje úzký obor individuálního života. V tomto širokém rozsahu ovšem bylo těžko uznati oprávnění sociální psychologie jakožto *Völkerpsychologie* t. j. psychologie duše lidu i není divu, že na př. Herm. Paul (v *Principien der Sprachgeschichte*) popíral oprávněnost *Völkerpsychologie* jako samostatné (psychologické) nauky a že ji odkazoval do historie, a že také Wundt v pojednání »Cíle a cesty psychologie lidu« (*Philosophische Studien* IV. roč., str. 1. sl.) proti tomuto pojímání se ozval a vlastní mínění tu již naznačil. Toto mínění své opět a opět kratčejí nebo šířeji vykládal ve svých spisech; zejména sluší se tu připomenouti stati jeho *Logiky* (II, 2, str. 231—241. vydání druhého, v Lipsku 1895) a *Nástinu psychologie* (3. vyd. Lpsk. 1898 str. 27. n.), stati to, které jsou v jisté míře předběžným stupněm k výkladům ve svrchu uvedeném díle podaným. Také tu setkáváme se s kladem všech tří oborů resp. tří dílů *Völkerpsychologie*, totiž řeči, mytu a mravu, ba i s oním analogisováním oborů těch s třemi základními třídami jevů psychických (srv. *Log.* II., 2. str. 238). Dále také definice a vymezení rozsahu *Völkerpsychologie* jest tu značně shodné s nejnovějším spisem (srv. *Log.* uv. m. str. 232 sl.) rovněž i důrazné vytýkání, kterak individualní psychologie bez sociální a naopak nemůže se obejít, nýbrž nezbytně teprve pospolu činí celek psychologie (str. 234. sl.) a každá z nich že pracuje sama o sobě s jistou abstrakcí. Avšak pojímání poměru této »*Völkerpsychologie*« k individualní psychologii, přece jest tu v podrobnosti jiné než nejnovější, kdy učí, že *Völkerpsychologie* jest pouze pokračování a jakési rozšíření duševědy individuální. To platí zejména o výkladech Wundtových v »*Nástinu psychologie*« a souvisí ostatně s nazíráním jeho na povahu a methody psychologie individuální. Kdežto ještě v *Logice* (II., 2., 238) hlásá, že *Völkerpsychologie* má za základní methodu srovnávací methodu, avšak tato »srovnávací methoda« že jest jiná, než na př. u jazykovědy, dějepisu, sociologie atd., poněvadž tyto vědy srovnávací methodou domáhají se materiálu, ale *Völkerpsychologie* při shledání materiálu z jistých fakt musí se řídit hledisky psychologickými a veškerá vysvětlení i stanovení obecných svých zákonů zakládati musí na psychologii individuální, v pozdějším svém spisu poměr obou nauk v methodické stránce určuje si jinak. Ačkoli prý za dnešního stavu vědy obě vědy, *Völkerpsychologie* a individualní duševěda, jakožto dva díly psychologie probírají se v oddělených vylíčeních, přece nejsou to dva oddělené obory jako prý spíše rozličné — *methody*, kterými psychologie pracuje. Psychologie prý totiž nejinak než přírodovědy užívá dvou hlavních method: jednak *methody experimentální*, jednak prostého pozorování. Psychologie individuální odkázána jest v přední řadě na experimentální zkoumání, kdežto *Völkerpsychologie* na methodu (»čistého«) pozorování; experimentální methoda slouží totiž k analysování jednodušších pochodů psychických, pozorování »obecně platných produktů duševních« (totiž řeči, mytu a mravu) slouží zkoumání vyšších pochodů psychických. Že pak všecky takovéto produkty duševní vyšší předpokládají společnost a to speciálně »lidovou spo-

lečnost« (Volksgemeinschaft), toho příčina jest, že individuální produkty duševní jsou příliš měnlivé povahy a nepřipouštějí objektivné pozorování, a tehdy teprve nabývají potřebné konstantnosti, když se staly zjevy kollektivními, zjevy davovými (Grundriss d. Psych. 3. vyd. 28.).

Jak tedy patrno, u Wundta možno stanoviti změnu v názoru na Völkerpsychologii především potud, pokud se jedná o vlastní, základní povahu této nauky. Jsou individuální a sociální psychologie dva oddíly psychologie, či dvě rozličné methody jen psychologické? kolem této otázky se točí jeho dosavadní pojímání, i možno konstatovati, že kdežto původně Völkerpsychologii pokládal za druhý jakýsi oddíl celku psychologie, později přišel k nazírání, že obé jsou jen různé methody psychologické nauky, nyní pak, že se zase spíše vrací k původnímu svému nazírání. Příčinu této změny a do jisté míry i — nejasnosti v pojímání Wundtově hledati jest asi ve skutečném provádění úlohy Völkerpsychologie. Wundt tu přestává na 3 zjevech: řeči, mytu a mravu, zjevech to arci nesmírně složitých a rozsáhlých, i když jen s hlediska psychologického chceme jimi se obírat; nicméně domnívám se, že obor »Völkerpsychologie«, anebo případněji řečeno, psychologie v pravdě »sociální«, (t. j. v pravdě individuální psychologii »doplňující«) jest širší, jest stejně široký jako právě psychologie individuální. Máme-li naznačiti na konec své mínění o celé otázce, nevidím v »sociální« a »individuální« psychologii ani 2 »oddíly« psychologie, ani 2 methody psychologické, nýbrž jen dvě hlediska, s nichž každý je v psychický nutno úvaze psychologické podrobiti. Psychické žití v celku i v »součástkách« (t. j. výtěžcích arci naší psychologické analyse daného žití psychického) jest produktem právě tak společného soužití jako majetkem individuálním, i vyžaduje úplné jeho prozkoumání bádání a úvahy s obojího hlediska. Spracovávatí pak psychologii »individuální« a »sociální« neznačí tedy, leč v popředí posunouti jedno z obou nutných hledisk a do jisté míry (pokud to totiž možno) abstrahovati od hlediska druhého a všeho toho, co s tímto druhým hlediskem souvisí.

František Čáda.

Antonín Hubka: Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu. Knihovny Samostatnosti svaz. 2. V Praze 1899. str. 261.

Důležitá kniha pro poznání početnosti a poměru českého živlu v krajích smíšených aneb většinou německých na jihu království Českého. Dílo toto pracně a svědomitě na základě předposledních dvou sčítání (z let 1880 a 1890) a bohatých vlastních zkušeností autorových sepsané, nemá pouze význam pro politiky české, nýbrž i pro českou vědu národopisnou. Pro sestavení rádné, podrobné ethnografické mapy české mají monografie jako Hubkova nesmírnou cenu, i bylo by si přáti, aby jiní znalci příslušných krajů podobnou pozornost ethnografické hranici české věnovali také na severu Čech, na Moravě, ve Slezsku atd. Vydání specialního díla o kterékoli části této hranice musilo by ovšem předcházet podrobné probádání netolik pramenů statistických a jiných,

nýbrž i poměrů na místě samém, na základě autopsie, aby badatel mohl ne-správné výsledky statistiky úřední náležitě opravovati. Pan Hubka ve své knize podává podobné dílo, kteréž jest výsledkem desíletého studia poměrů při jihočeské hranici národnostní na základě vlastního poznání a spolehlivých informací. Škoda, že hned po této přípravě nesestavil procentovou národnostní mapu jižních Čech a spokojil se pouze vedením hraniční čáry mezi sídly většinou českými a většinou německými. Kromě této mapy (»Národní mapa českého jihu«) připojil autor ke své knize náčrt »Čechové se svými sousedy« (dle Langhanovy mapky »Der tschechische Querriegel zwischen den deutschen Ostmarken«), na němž třemi způsoby značí Čechy, Němce a »jiné národy«. Tento náčrtek, tak jak jest, mohl však pro českého čtenáře odpadnouti: nejsou tam vyznačeni Čechové slezští (vůbec) ani dolnorakouští, což velice překvapuje, a ztratili se nadobro i lužičtí Srbové, nepřihlížíme-li k jiným, menším nesprávnostem. Připojené rejstříky usnadňují užívání knihy.

A. Černý.

Jan Vyhlídal: Čechové v pruském Slezsku. III. vyd. V Kroměříži 1900. Nákl. V. Povondry. Str. 91.

Spis tento platně přispěje k rozšíření vědomostí o Češích pruského Slezska v širší veřejnosti naší, již jest určen; vědeckým potřebám může sloužiti jen druhá jeho část, obsahující materiály folkloristické. Na tu a na vylíčení národnostního postavení pruskoslezských Čechů klade také sám spisovatel patrně největší váhu. Za to kapitola o ethnografickém rozšíření a síle českého lidu v pruském Slezsku držena jest v mezích příliš stručných a ne-přispívá nijak k vědeckému objasnění té otázky, poněvadž autor ani dosavadní příslušné literatury náležitou měrou a s kritickou obezřetností neužívá. Škoda, že autor i při této stručnosti a při zřeteli na populární poslání knihy nepřidal náčrtek ethnografického území pruskoslezských Čechů na základě vlastních zkušeností. Cenná jest však sbírka materialů folkloristických, počínaje několika dětskými modlitbičkami až k příspěvkům z lidové medicíny pruskoslezských Čechů. Nejhojnější jest kalendářík lidových obyčejů a pověr. Ke svému přívějšímu spisku »Slezská svatba« (1894) dodává zde spisovatel zajímavý popis svatebního veselí z Bohuslavic. Z ostatních kapitol jmenujeme sbírečku lidových pohádek a pověstí (čili jedním slovem »bajek«, jak lid říká), písni a tanečních popěvků (bez nápěvů), a kapitolu o kroji pruskoslezských Čechů.

A. Č.

Folklore. What is It and What is the Good of It. By E. S. Hartland. (Popular Studies in Mythology, Romance and Folklore Nr. 2) London, David Nutt 1899 str. 43.

Znamenitý anglický folklorista E. E. Hartland vykládá v této malé, populárně psané brožurce, co to vlastně jest »folklore«, jaký jest účel a význam této vědy. Folklore — definuje spis. — jest věda o podání (Tradition), čili

určitěji řečeno o veškerém duševním životě člověčenstva nevzdělaného, jak divokých plemen amerických, afrických atd. také našich nižších, nevzdělaných tříd; obsahuje zvyky, rády, pověry, lidovou medicinu a mnohé jiné mimo ústní podání, tradice. Podání (Tradition) v nejširším slova toho smyslu řídí se dle jistých zákonů, které ještě nedokonale jsme poznali, neboť byly nedostatečně ještě vyšetřovány. Spis. konstatuje velikou podobu, na mnoze totožnost podání ve všech dílech našeho světa, u všech sebe různějších kmenů. Vysvětuje to tím, že lidský duch pracuje všude týmž způsobem řídě se dle týchž zákonů. Že mnohé i mimo užší oblast tradiční literatury bylo a mohlo být převzato, sděděno, u nás v Evropě jmenovitě přesobením křesťanství a jiných faktorů kulturních, na to spis. nenaráží. Úkolem folklore-u jest nalézti zákony, dle kterých lidský duch tvořil. My bychom definici tuto dle svého stanoviska rozšířili: účelem folklore-u jest dále, stanoviti, co v podání lidu bylo převzato a odkud, stanoviti zákony, dle kterých lid převzaté podání měnil a přetvořoval.

Spis. velmi případně praví, že není vědy, která by neměla důležitosti pro praktický život. Ukazuje pak, jak důležitá jest tato věda v Anglii panující nad nesčetnými národy. Ukazuje také, že hlubší studium toto sbližuje nejenom národy civilisované a divoké, než také třídy jednoho a téhož národa. — Dle toho příkladu mohli bychom šíře rozváděti, jak důležité jest studium českoslovanského národopisu, jak důležité jest studium slovanského národopisu vůbec, jak důležité bylo by hlubší studium folklore-u oněch národů, se kterými v této říši musíme žít a blíže se stýkat a jak by se asi jinak byly vytvářely styky mezi národy země rakouské říše obývajícími, kdyby se toto studium bylo intensivněji pěstovalo. »Intelligent and scientific interest would lead to sympathy«, praví spis. této brožurky. U nás ale takového zájmu naprosto není, jmenovitě ho nemá onen národ, který osobuje si úlohu vedoucí.

Pa.

Mythology and Folktales, their Relation and Interpretation. By E. S. Hartland. (Popular Studies in Mythology, Romance and Folklore No 7) London, David Nutt 1900 16⁰, str. 53.

Populární přehled různých teorií o významu tradic lidových a výkladů shody tradic lidových zapsaných u různých národů v starých a novějších dobách. Spis. přiznává, že jest nade všecku pochybnost, že se pohádky stěhují, že se přejímají, ale vedle toho nepochybuje o tom, že vznikají na různých místech samostatně. To vše jest ovšem nesporné. Ale spor o to jde, do které míry připouštěti samostatný vznik a do které míry přejímání. Spis. se zvláštním důrazem poukazuje na shody některých tradic zachovaných u básníků-klassiků starověkých s tradicemi zapsanými v nejnovější době u divokých národů severoamerických, vytýká zvlášť řeckou báj o Phaethonovi a shodnou báj indického kmene Kwakintl v sev. Americe v brit. Columbii, a připomíná, že jest sice těžko mysleti, že obě tyto báje vznikly

samostatně, ale přece jest ještě tíže mysleti, že by tradice severoamerického kmene indického byla se utvořila z pramene klassického, neboť fysické obtíže stěhování zdají se býti nepřemožitelnými. Zajisté správně spatřuje spis v bájích klassických ohlasy starších ještě bájí z dob praehistorických, nekulturních, a rovněž také shledává právem v dnešních zkazkách národů evropských i jiných sledy různých stupňů kulturních. Poukazuje tu spis, zvláště na některé motivy různé v různých versích o pastorce-popelce, jak v různých způsobech jí pomáhá zvěčnělá matka její. V skotské versi o Rashin Coatie odkázala umírající matka dceře své telátko, to muselo býti potom na rozkaz macešin zabito a dívka zakopala kosti jeho pod kamenem, a potom kdykoliv něco potřebovala, šla k tomuto kameni a každé přání její bylo splněno. V jiné pověsti z ruské Karelie vypravuje se již o původu ovce pomáhající sirotku: bylať matka její od čarodějnici přeměněna v ovci; z hrobu, ve kterém byly zakopány kosti této ovce, vyrostla bříza a tento strom podporoval dívku dary i radami. Tu jest prý jasno, že matka žije dále v podobě ovce a potom stromu. To jsou přeměny, na které možno uvésti na sta dokladů také z jiných látek u všech národů vypravovaných. Jest ostatně otázka, není-li motiv o stromě vyrostlém z hrobu přejat z látek jiných a původně cizí látce o pastorce-popelce. Ale onen zvláštní rys verše skotské není obmezen pouze na tuto versi, než vyskytuje se také na jihu evropském. Dosti podobná jest ku př. verše srbská (Вук Ст. Карађић. Срп. народ. припов. Nr. 32.): v této proměnila se matka v krávu, když jí z ruky vypadlo vřeteno do jisté jámy; kráva zabita, dívka kosti její zakopala pod jistým kamenem za domem, potom pak nalézala na hrobě bedničku s překrásnými šaty a dva holuby bílé, kteří jí radili. Pod jest bulh. verše z Ochridska (Шапкаревъ Сборн. VIII. č. 28) s některými drobnými odchylkami: dívka zahrabala kosti u ohniště do popela, kosti se potom proměnily v zlato a překrásné šaty. Srv. též pohádku kašmirskou (Hinton Knowles Folk Tales of Kashmir 127 st.): tu se proměnila žena v kozu, když nedabajíc zákazu mužova okusila jistého jídla (motiv opět z jiných látek hojně známý); místo dívky pastorky jest tu několik dětí, ty taktéž pohřbily kosti kozy zabité na rozkaz macechy, a nalézaly potom u hrobu vždy dostatek potravy. A tak mohli bychom uvésti ještě velkou řadu versí více méně podobných pohádce skotské a dokazovati takto, že v celé řadě versí západních a východních se zachoval týž celkem sled z dob praehistorických, kdybychom nechtěli různé obměny považovati za pouze literární buď úmyslné buď neúmyslné obměny jisté přejaté látky. Spatřuje-li se ve versi z ruské Karelie důkaz, že matka žije dále v podobě ovce a stromu, pak musíme týž výklad připustiti také pro versi srbskou, bulh., kašmirskou atd., kde jsou metamorfoze jiné, aneb také pro jihoitalskou (W. Kaden Unter den Olivenbäumen str. 104 sl.), kde z hrobu vystupuje dvanácte dívek a strojí pastorku na slavnost královskou; aneb pro ruskou pohádku, ve které umírající matka dala dcerušce své loutku a loutka pak nakrmena radila a pomáhala dívce (Леонасьевъ Нар. сказк. I. č. 59.). Zcela správně poznamenal prof. Brück-

ner (Biblioteka Warszawska 1900 listopad, 205), že tato theorie nevyloží otázku o původu a stěhování pohádek a v důsledcích vede do týchž krajností, jako někdy theorie mythologická. Nezbývá než podrobně srovnávat jednotlivé verše a sice postupně vždy určitým směrem zeměpisným ovšem se zvláštním ohledem na starší zápisu a touto kritikou domáhati se jakéhosi výsledku jak co do původu látky tak i do významu jejich versí pro charakteristiku bájeslových a vůbec kulturních názorů toho kterého národa. Všeobecnými theorickými konstrukcemi se ničeho nedosáhne než jen detailní prací, podrobným rozborem každé jednotlivé látky. Spis. vytýká sice emfaticky »The anthropological method is, in fact, the application of induction to folktales«, co ovšem není zcela správné, ale na potřebu podrobných prací předcházejících řešení velkých otázek neukazuje s náležitým důrazem. Otázka pak, mohou li pohádky vůbec a do které míry být pramenem pro bájesloví, byla v knížce této jen slabě dotknuta. — Připojen jest stručný přehled pomůcek ke studiu pohádek i přehled důležitějších sbírek pohádek všech národů, ovšem jenom, pokud jsou přeloženy do angl., fran. neb něm., a i to daleko neúplný, mezi slovanskými ku př. postrádáme překlady Chodzko, Leger, Goldschmidt, Walda.

Ž. Polívka.

Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. Том II. (Збірник фільєвої секції Наукового товариства імені Шевченка т. III.) у Львові 1890. str. 238.

Sebraných rozprav M. Drahomanova o maloruské literatuře lidové, jichž I. sv. jsme loni oznámili (Sborník VI. 204) leží před námi sv. II. Obsahuje chronologicky sestavené rozpravy najmě z let 1886—87, tištěné v různých ruských časopisech, v Кіевск-é Старин-ě, ve Вѣстник-и Европы a j. Pouze jeden drobnější článek jest z r. 1893, a jiný doplněk k staršímu jednomu pojednání jest z r. 1891. R. 1889 počal Drahomanov tisknouti znamenité své studie v bulharském »Сборникъ за народни умотворения.«

V přítomném svazku nalézáme pojednání Bajka Богдана Хмельницкого (str. 1—24), rozbor to bajky: chlapec uhodil jednou hada, který s ním z též mísy mléka pojídal, had kousl chlapce a usmrtil ho svým jedem; otec pronásledoval hada, a usekl mu ocas; od té doby začal hospodář chudnouti. Drah. ustanovuje, odkud bajka ta pronikla k slavnému hetmanu ukrajinskému, líčí historii té bajky, dotýká se otázky o původu bajek Aesopových, theorie o indickém původě bajek a pohádek vůbec, rozšiřuje území, ze kterého skazky evropských národů se rozšířily, a sice praví, že jich pramenem byla literatura velkých kulturních národů Asie a Afriky vůbec, ne pouze Indie. Ke Chmelnickému pak pronikla řečená bajka prostřednictvím tureckým, jak vůbec byl silný vliv turecký na tradice maloruské. — V další statí Українські пісні про волю селян (str. 25—65) rozbírájí se maloruské písni o zrušení roboty, ukazuje se, že nejrozšířenější píseň o této v životě lidu selského tak důležité události jest vlastně původu knižního, vznikla nepochybně poč. jara r. 1848 v Haliči, složena byla nejspíše Polákem: píseň

zvala Malorusy k bratrství s Poláky —, pronikla pak do lidu nejdříve haličského a byla hojně přepracována; potom pronikla také na Ukrajinu asi poč. 60tých let i tu měla také svůj zvláštní vývoj; poukazuje se pak ještě na některé písň o téže věci, kteréž se neujaly, nedošly obliby u lidu. — Následuje článek *Два українські фабльо та їх жерела* (str. 66—94): líčí historii anekdoty, jak kněz pochoval psa a biskup učinil kozla knězem, svr. *Етнограф. Збірник VI.* str. 118 sl. č. 293, i dovozuje, že vznikla na východě; mimo to sestaveno několik versí pověsti, jak kněz oděn do kozlí kůže, převlečen za čerta chce vymámiti od postrašeného souseda poklad, a jak kůže kozlí přirostla k jeho tělu, ke kteréžto nyní možno sebrati více ještě variantů, svr. *Етнограф. Збірник VI.* str. 110 sl. 282 Ad. Černý Myth. bytosče luž. Serbow str. 354. — Nejobsáhlejší a nejobsažnější pojednání z celé knihy jest *Шолудивий Буняка в українських народніх оповіданнях* (str. 95—166) vytištěné r. 1887 a k tomu doplňky z r. 1891 (str. 167—172). Rozebrány v něm všecky tradice ukrajinské týkající se záhadného reka ukrajinských pověstí jménem Buňaka. Pověst současná o něm obsahuje dva motivy látkové, sledy pověsti, jak veš byla vypěstěna v nesmírné zvíře a ženich princezčin měl uhodnouti, z čeho vyhotoveny jsou její rukavice a j. (ze vší kůže), aneb jaké to zvíře chované pod sklem, jak právě v této mrus. versi, a pak pověst o Midasových uších spolu s motivem o mléčném bratrství. Obě tyto látky obširně se rozbírají, zároveň pak ještě dotýká se spis. některých jiných, zvláště pověsti o Blanických rytířích, pověsti o ženichovi, který má luštiti hádanky, o ženichovi, který se má tak ukrýti, aby ho princezka ani svým zázračným zrcadlem neodkryla, pověsti o Koščejovi a j. Pověsti o Midasovi a motiv o mléčném bratrství byly nejnověji důkladně rozebrány drem Ciszewským, který při této své práci použil také tohoto pojednání vytištěného pod oblíbeným pseudonymem P. Kuzmičevského, ale nelze říci, že by tím toto pojednání bylo úplně zastaralo. Aspoň methodu Drahomanova i základní ideji jeho o poměru mezinárodních látek bude vždy velice poučno sledovati. — *Українські народні оповідання у французькій мові* (str. 173—181): kriticko-bibliografický přehled franc. překladů maloruských tradic, vytištěných v letech 80tých. — Sbírku pojednání zakončují dvě menší rozpravy, v písni *Фатальна вдова* (182—196) ukazují se tragické poměry rodinné a jich ohlasys v písničkách lidových — velká shoda písni totéž celkem thema opěvujících svědčí spisovateli o národní celistvosti maloruského plemene od Haliče až po Don přese všecky historicko-politické rozdílné poměry jeho životu. V druhé rozpravě *Псование українських народніх пісень* (196—212) podáno několik dokladů, jak se na Ukrajině šíří vojácké písni velkoruské rázu nemravného a pod jich vlivem kazí staré písni maloruské, zároveň pak jako doklad šířící se nákazy mravní, demoralisace mezi lidem maloruským. O šíření novějsích fabrických písni Drahomanov nevěděl ještě r. 1893, kdy byla stať tato uveřejněna. —

Knihu uzavírá podobný ukazatel k oběma svazkům.

P—α.

Kleinere Schriften von Reinhold Köhler. Zweiter Band.¹⁾ Kleinere Schriften zur erzählenden Dichtung des Mittelalters. Herausgegeben von Johannes Bolte. Mit einem Bildnis Köhlers und zwei Abbildungen. Berlin. 1900 str. XII. + 700.

Souborného vydání »drobných« — co do rozsahu ale vnitřním obsahem velice bohatých — statí R. Köhlera vyšel pěčí prof. dra J. Bolte, nástupce jeho na poli tomto, smrtí Köhlerovou v Německu osířelém, druhý svazek. Sebrány jsou v něm články Köhlerovy vytisklé od r. 1855 až do 1889/90 v různých vědeckých časopisech německých, francouzských a italských o středověkém písemnictví národů germanských a romanských, najmě o legendách a rozmanitých pověstech náboženských i duchovních, o látkách epických básní a obzvláště o faceciích, fraškovitých anekdotách a novellách. Rozebrány tu nejrozmanitější pověsti, od legendy o stvoření Adamově z osmi částí počínaje až po pověsti Oidipovské, o Jovinianovi, o Tristanovi a Isoldě i počádky o zlatovlásce, o Griseldě, Genovefě a mn. j. Při úzkém vztahu středověkých legend a pověstí s tradicemi lidovými byla příležitost pojednat na každé témař straně o zkazkách a pohádkách lidových. Poukázáno bylo dosti hojně také na verše slovanské.

Leckterá stať v tomto souborném vydání bude se ovšem zdátí za staralou, neboť byla přestížena novějšími pracemi. Ale jednak srovnávací literární historie i ethnografie byla povinna takto postavit pomník znamenitěmu pěstiteli jejímu, od něhož všickni jsme se přemnoho naučili, a jednak není pochyby, že všickni pěstitelé těchto disciplín ještě velmi dlouho budou se utíkat o pomoc a radu do těchto knih. Zvláště badatelé lidových tradic budou po nich sahati s velkým prospěchem, a najdou tu bezpečného vůdce do středověkých literatur evropských. Vydavatel poznamenal velice případně, že souborné vydání pojednání Köhlerových má trvalou cenu nejen bohatostí svou, ohromným materiélem tu sebraným, než také zdravou, svědomitou a střízlivou methodou Köhlerovou má přímo vychovatelský význam pro nové adepty těchto věd.

Vydavatel doplnil na hojních místech parallely Köhlerovy a tím značnou měrou zvýšil cenu této knihy pro odborníky. Připojil ještě obšírný a důkladný rejstřík (str. 680—700). Všecky jednotlivé motivy látkové, pohádkové nejsou ale do rejstříku pojaty. Připomínám to výslovně, aby se nikdo nespolehal pouze na rejstřík. Jest to kniha, kterou by měl bedlivě studovati každý, kdo se chce obratit studiem srovnávací literatury a tradic lidových se stránky látkové, obsahové.

P—a.

Národní písňe moravské nově nasbírané. Sebral František Bartoš. Sešit 1. V Praze 1899. Stran 480.

Velice zajímavá publikace České akademie císaře Františka Josefa. Zajímavá svým rozsahem i obsahem. Připomenuli, že je to již třetí sbírka písni,

¹⁾ O I. sv. srv. Národop. Sb. VI., 203.

kterou tuto Bartoš uveřejňuje a že druhá⁴⁾ měla str. CLII + 653 a obsahovala 1017 čísel, kdežto tento sešit (lépe svazek) obsahuje jich 907 kromě některých variantů, tím zřejměji vyniká váha této práce vytrvalé a úcty hodné. Kdokoli blíže seznámil se s tímto druhem práce, ví nejlépe sám, kolik duševní i tělesné námahy v ní je skryto, kolik roků je třeba nežli se dostane taková objemná a úhledná kniha do rukou čtenáře kochajícího se tu pravými perlami básnickými i hudebními. A zvláště takový muž doveze vysvětliti si i některé nedostatky, jež shledá v této práci, jako nevyrovnatelný následek přehojného materialu z rozličných stran, z nestejných pramenů, v různé době sebraného a v jiné opět zpracovaného, takže mimoděk pamět selže, a proběhne něco, čeho by za jiných okolností sběratel nepropustil. Zmiňuji se o tom již předem, aby snad této úvaze nebylo rozuměno nedobrě v jednotlivých částech, zejména aby nebyla považována za onen druh kritiky, kde spisovatel sedě na povyšeném místě stůj co stůj hledá chyby, přehlíží dobrou stránku a řečí vysokomyslnou spíše odsuzuje nežli posuzuje. Je to moderní způsob, ale nechci vědomě býti moderním. Byv o tuto recensi p. redaktorem požádán, chci vyplnití úlohu na sebe vzatou co nejsvědomitěji.

Budiž mi dovoleno předem probrati několik důležitých otázek nerozlučně spojených se sbírkou písni a osvětlujících všeobecné hledisko, s něhož nutno se dívat na písni i na práci věnovanou jich sbíráni po stránce slovní i hudební a konečně i seřazení jich jistým pořádkem k sobě. Mámeť v dnešní české literatuře již takový počet sbírek národních písni, že lze dobře přehlédnouti celou řadu předností a vad a uvědomiti si přesnější pravidla, jak bylo by lze dojít souborů vzorných a vědecké methodě odpovídajících. Neťajím se tu ovšem tím, že myšlenky mnou snad prvé vyslovené nemají býti autokrativním kanonem pro sběratele, nýbrž spíše radou nebo pobídka k dalšímu přemýšlení a vytříbení názorů, které by byly pak schopny státi se základem vědeckého zpracování písni českých.

Píseň je nutno vždy zapisovati s nápěvem. Avšak psaný nápěv není nikdy, ať tak dílm, fotografií skutečného zpěvu, nýbrž je tím správnější, čím více se mu podobá, čím přesněji mu odpovídá. Neboť ani tónový sklad ani rytmický chod zpívané písni přesně nedají se zachytiti notami, ba jsou mu tak vzdáleny jako psané slovo od dialektem prosloveného. Této vlastnosti si obyčejně čtenáři jen proto nepovšimnou, že čisti noty jest velikánské umění, jemuž pouze málo lidí tak rozumí, aby bez pomoci hudebního nástroje dovedli do jeho tajů vniknouti. A jako slovně podléhá píseň nespočetným variantům, tak mění se rovněž i zpěvně; tutéž píseň 10 děvčat zpívá jistě v 8 variacích, třeba že tyto unikaly obyčejnému sluchu, a třeba že není lze všecky ty proměny notovým písmem postihovati. Také totéž děvče stejnou píseň v nestejných dobách a při nestejných příležitostech mění, tu více ji

⁴⁾ Obšírnou kritiku napsal jsem do ČČMus. 1890.

tlumíc v melancholickém naladění k adagiu, ondy zase jsouc rozradostněno v dovádivém staccatu ji přednáší. Někdy i v taktu ji mění, ano nedodržuje téhož taktu v jednom nápěvu, aby lépe vyjádřen byl obsah slov a nálada pěvcova.

Kromě toho je známo, že lid jeví obzvláštní zálibu pro sborový zpěv a kde jen může: o svatbě, pouti, posvícení a j., kdy více zpěváků je po hromadě, s neobyčejnou zálibou rozestupuje se v dvoj- i trojhlas, ba slyšel jsem i mimoděčný ač velmi neumělý kvartett. Když jsem meškal za studiem na Slovensku, zpívali mi v Dětvě u p. Marka děvečky a chlapci vesměs sborově národní písni a bez přehánění tvrdím, že něčeho tak dojemně krásného nikdy jsem neslyšel a že bych se byl takřka uposlouchal tímto neobvyklým přirozeným koncertem. Něco podobného zažil jsem ve Slezsku v Orlové, kde mi takový požitek připravilo několik hezkých selských děvčat. V jižních Čechách posud slýchati v sobotu večer, kdy chlapci chodí na volání po vsi, sborový zpěv obyčejně dvojhlasý, řidčeji trojhlasý, ač dosti zaniká již a zachází.

Nejkrásnější však zpěv tohoto druhu slyšel jsem každý den před svátkem a obyčejně i ve svátek (zvl. podvečer) mezi chorvatským lidem v Dalmacii. Obyčejně 4, 6 až 8 chlapců jde ulicí vedle sebe, najednou se zastaví před domem, v němž mají svobodná děvčata, vezmou se kolem krku, srazí se v kruh, hlavu dají k hlavě a dívajíce se do země začnou zpívat. Vždy začíná tenor [jsou-li pastevci i soprán], vpadá druhý hlas po třetím taktu a zase po třetím taktu třetí hlas. Kdo slyšel překrásné nápěvy chorvatských písni, z počátku poněkud zdlouhavé a jednotvárné, vždy však postupující ohnivěji až někdy v divokém rej končící, doveďte si představiti, jak v tichu nočním uprostřed vinic pod velebně hvězdnou oblohou tento zpěv uchvacuje a unáší. Ani porovnati se s tím nedá jedno a dvojhlasý zpěv velkoruský, jejž mi bylo dopráno seznati na Vrabčích horách u Moskvy za nedělního odpoledne. To již »chochli« mají docela jiný zpěv pohybující se většinou sice v moll tonině, přece však živým rhytmem se nesoucí a někdy i humorem překypující.

Proč to všecko uvádím, povím hned, aby se snad nemyslelo, že se tu pouze svými známostmi po slovanských zemích chlubím. Národní píseň má se zajisté i po hudební stránce zapisovati tak, jak sama žije mezi lidem. Tu nestačí dát si na př. sborovou píseň zapívat od kteréhokoli zpěváka a zapsati nápěv dle něho, nýbrž jest nutno přihlížeti k rozvedení nápěvu ostatními hlasami, neboť jenom takto zachycená píseň je nejpravděpodobnějším obrazem skutečnosti. Počátky již učiněny byly L. Kubou na Domažlicku, ač ovšem s nemalou sběžností a neomluvitelným spěchem. V Bartošově sbírce nacházíme několik částečných dokladů tohoto zpěvu na př.: 131, 133, 143 a, 156 b, zvláště 603, 800 a j.⁵⁾), avšak to ani z daleka nepostačuje k pocho-

⁵⁾ V čísle 676 jsou sdruženy tři písni, jak to bývá někdy oblíbeno i u nás. Také u jiných nápěvů vyznačeny soudružné noty, ač nechtěl-li sběratel jimi označiti obměnu zpěvu.

pení a poznání všech rozličných modulací hlasových, jakými se lidový zpěv běže. Ve sbírkách slovenských vůbec není dokladů, nanejvýše tu i tam se připomene, že druhý hlas jde týmž chodem v tercích, což však není vůbec správno, třeba že v dvojhlasém zpěvu převládá rozezvuk terce. Jsem přesvědčen, kdyby se pilně sbíral sborový zpěv lidový, že by tím nemalá byla prokázána služba umělým skladbám národním, neboť z něho daleko lépe dá se postihnouti národní ráz nežli z jednoduchého nápěvu.

Nesmímeť zapomínati, že veliká část našich písni má chromatické nápěvy, které v bohaté melodické modulaci uchvacují nejen posluchače nýbrž zvláště i zpěváka, který jakoby celou duši vkládal do melodie, opojen jejím dojemem, ohlušen její silou: tu slzy řinou se mu z očí — onde celým tělem hraje mu každý tón. A což jsou zpěvy ty provázeny houslistou a dudákem, nebo jak na východě bývá: houslemi, basou a cymbalem. Nástroje tyto výtečně druží se k lidskému hlasu a tudíž lidovému zpěvu, dovedou přidati mu tolik barvitosti, že stupňují při citovém ovládání jich dojem zpěvu až k exaltaci. I není divu, že rozkoš proudí celou bytostí tančníků, kdy hrud' na hrud' se tiskne, z úst píseň proudí a z kouta v to mísí se dojemný průvod. A odtud lid navykl sborovému zpěvu, v němž zástupcem nástrojů jsou hlubší hlasy, které sic nedovedou přivést do melodie tolik bohatých barev a odstínů, avšak dovedou vlastní nápěv zlahodnit a k větší přivést platnosti.

Ovšem jsem si toho dobře povědom, že v Čechách i na Moravě ustupuje sborový zpěv, jako vůbec lidová hudba ustupuje moderním nástrojům vřískavým a hřmotným a lidová píseň všelikému kramářskému a městskému zboží, které tím je lákavější, čím více postrádá aesthetické formy a mravní hloubky. Pokud však dá se nalézti, mělo by se k sborovému zpěvu pilně přihlížeti a při nápěvích jej uváděti. Vždyť uveden průvod u Bartoše v č. 631, 764 a 835 na nástroje při písni z Dubovce u Ročova, z D. u Skočova a Těšínska.

Co se týče Bartošovy sbírky rád a ochotně přiznávám, že má nápěvy velmi pečlivě a dovedně zapsány, že při tom hleděno k formové přesnosti hudební, zároveň však s podivuhodnou pílí zapisovány i všeliké libůstky a ozdůbky zpěváků a zpěvaček, mnohdy velmi vrtošivé a vyžadující výborné znalosti hudební k přesnému zachycení. V tom nic nezadají Spevům slovenským, vynikají pak nad všecky dosavadní sbírky po této stránce a jistě stanou se bohatou stupnicí hudebním skladatelům, kteří obrátí se k nim jako čistému pramenu národních perel hudebních. Myslím, že jako v díle II. i tuto na velikou pomoc byl sběrateli p. L. Janáček z Brna, který již dříve výborné učinil mu služby.

Druhá velice podstatná stránka lidové písni jest text. Řeč písni převzatých přímo z úst lidu jest dialektická, avšak má mnoho a podstatných odchylek od mluvy obcovací nebo řekněme všední. To plyne z několika stejných příčin. Píseň jest vždycky báseň i kdyby byla nezdařená, řeč její jest tudíž obrazná, umělá a někdy dostupuje takové výše, že stává se vzorem

i umělci-básníku z povolání. Jsouť v písničkách národních pravé poetické perly, jichž sklad tropicky i rhytmicky tak vyniká nad všední mluvou, že se docela liší od ovzduší, z něhož vyrostly a že nesou vznešený ráz i ve slovné formě tím, že v nich nacházíme neobvyklá slova, neobvyklé vazby ano i odchylnou výslovnost. Zdá se jakoby tvořily přechod ze všední mluvy k mluvě spisovné, neboť z obou si vypůjčují, co jim právě jest potřebno, při čemž zpěvák ani nedbá prostředků, jež ho vedou k cíli. Proto ani takové písničky, které na první pohled úplně jsou dialektické slovně, nejsou takové hláskově, neboť v písni nikdy nepřijde k úplné platnosti tvorba hlásky, ježto řeč je nejen zbarvena nýbrž přímo vázána nápěvem. Odtud si můžeme vysvětliti, že není ani možno zapisovati text zcela přesně foneticky, ježto jest tu tolik variací, že by tím povstala taková směs hlásková, v níž by bylo velmi nesnadno se vyznati.

Proto můžeme si dobře vysvětliti, proč Bartoš v probírané sbírce ani se nepokoušel o to, aby přivedl text v naprostou shodu se svou Dialektologií, ač by se mu to jistě povedlo. Jemu postačilo, když zachytíl nejpodstatnější stránky řeči písničky a je vyjádřil nejprostšími prostředky grafickými. Jedná se nyní o to stanoviti, do jaké míry jsou dialektickým materialem, pokud se jich dá zužitkovati v jazykovědě tak, jako jich nápěvů v hudbě.

Nežli přikročím k řešení této stránky lidových písniček, musím zmíniti se ještě o jich stěhovavosti. V každé krajině, kde národní píseň posud jest domovem, štěpí se ve dvě větve: *a)* písničky domácí, *b)* písničky přistěhovalé. Domácí písničky jsou ty, které zpěvák z obce skládal. Tyto mají prvotní roucho místně dialektické, odpovídají slovně tomu bohatství jazykovému, jakým honosí se skladatel, odpovídají i v skladě, ať tak díl, místní vytříbenosti a vyspělosti, jsouť jakoby krásným zrcadlem svého rodiště. Takovéto písničky mají velkou cenu jazykovou pro poznání místního nářečí po formě i duchu jeho, mají také úplně ráz místní a znalec dovede je rozpoznati od jiných těchto známk postrádajících. Potřebí jen porovnat píseň z Líšně a Zlína, aby byl toho podán jasný důkaz a písničky uvádí Bartoš s dostatek.

Přistěhovalé písničky jsou tím hojnější, čím se v kraji více zpívá, čím větší je pohyb zvláště mladšího obyvatelstva — za službou, prací, vojenskou povinností, obchodem a p. — nebo čím více takového obyvatelstva krajem projde třeba jinam, a konečně čím podmínky k domácí tvorbě míjejí a tím otvírá se cesta cizině. Nejčastější — ba zcela obyčejné — jest stěhování písniček do sousedství, při čemž vždy se píseň mění v řeči a velmi často i v nálepě. Z kraje, kde jest velké nebo hlavní město, dle okolností hustěji bývá prováděna výměna, ač obyčejně se vesnice napálí, neboť náhrada za její krásné písničky bývá dosti chatrná a někdy i špatná. To týká se zvláště výměny vojskem, neboť zpěvný rekrut brzy zaučí se mezi »kamarády« osvědčeným zpěvům, které hudebně, slovně, poeticky i obsahově jsou padančata a někdy zcela již shnilá. Takovými se domácí produkce neoživuje, nýbrž často ubijí, protože zkažený vkus nemá tvůrčí síly. Tyto písničky nemají pro jazykové studium skoro žádné ceny, pokud v nich snad nenašlezneme dokladů, jak bez-

děčně lid mění slova neobvyklá, neznámá nebo nejasného významu po stránce formové veden analogií formy neb obsahu.

Příkladem neselské písničky na př. č. 357, která obsahuje zcela slušného nápěvem i textem ukazuje na původ měšťanský, jehož upatá nevzletnost až příliš k platnosti dochází. Selský původ avšak přestěhování ukazuje na př. č. 756 a j. v.

Jak již z tohoto můžeme lehko postihnouti, nemají lidové písničky vůbec jednotného jazyka t. j. nejsou přesně dialektické jako lidové rozhovory. I písničky domácí t. j. v místě vzniklé vykazují některé odchylky od běžné mluvy. Avšak přece mají tyto písničky ještě tolik důležitých známků nářečových, že nikomu, kdo se zabývá studiem živé mluvy nelze jich pominouti. Tak zejména zachovává se v nich kvantita slabik s velkou přesností, ano nejednou přichází rytmicky k platnosti nápěvem, který se slovem zároveň vznikl. Avšak i velký počet proměn kvalitativních přesně dá se stanoviti a pro znalce místního nářečí mohou být jednak kontrollou, jednak upozorněním a konečně i doplněním poznaného zjevu jazykového. Při tvárosloví nutno přihlížeti k možné licenci metrické nebo rýmové, nelze tudíž jakýkoli tvar podmíněný bráti za běžné pravidlo. Nicméně i tu jest odchylek opravdu málo a znalci bývají na první pohled patrný. Bohatou studnicí jsou písničky pro skladbu a pro slovník; v prvé příčině poskytují velice mnoho látky, kterou zpracovati bylo by velmi vděčno a k nemalému užitku pro vědecké zkoumání jazyka.

Bartoš jest si dobře vědom tohoto významu písničky pro studium jazykové a proto liší se nová sbírka od starších zejména přesným označováním *t*, *t'* a *I*,⁶⁾ rozlišováním *ie* *ie'* (č. 14.: *išiel cez ty hory — postretel som švarné džieuča; bolo by'elé ráno, ščastye'*). Rovněž přesněji označováno *ú*, *ú̄*, *p* atd. (č. 366: *Vlčno'vany*; 45 c. *těba*, *Janošku*, samého a j.) dále *nn* a j. (č. 56). Tak sa ony jenžiaľi m. *dn* a j.). S tím souvisí přesné označování tvrdosti i po obojetných souhláskách na př.: č. 61.: *krytla*, *mytlá*, *trpýš* atd. Ostatně odpovídá tato sbírka předešlým. Liší se tudíž od Dialektologie spisovatelovy tím, že nečiní přesného rozdílu mezi *e* a *é*, *o* a *ó* atd. Písničky slovenské, pokud bylo možno je kontrolovat, jsou přesněji jazykově zapisovány nežli ve sbírce Slavie »Slovenské písničky«, ač tato plností textu a často pěknější písničky vyniká, jak ukáži níže.

Další důležitý bod jest — stanoviti, co má a co nemá být pojato do sbírky. Zřetel tento přesně souvisí s účelem souboru písniček. Kdyby kniha tato určena byla za četbu pro mládež nebo lid, musel by se učiniti opatrný výběr všeho, co by mohlo přijít s paedagogickomravnými zásadami do sporu. Mohl by se vydati tudíž pouhý výbor nikoli sbírka. Avšak takováto kniha nestává se četbou, protože se za četbu nehodí, ani kdyby sebe opatrněji

⁶⁾ V tem Lanžotském poli pasú chlapci vo'ly m. ly (č. 32.) je tisková chyba tak i jinde.

a pečlivěji byla »vyčištěna«. Kniha písni slouží vždy pouze vědeckým a uměleckým účelům, — pro praktickou potřebu stačí *zpěvník*, — té chápou se básníci, hudebníci, filologové a j. odborníci, ona jest jim studnicí nových popudů a poznatků, ona jest pramenem studia a nemůže být úzkostlivou starostí, aby se tam nic závadného nedostalo. Naopak, máli být vědecky potřebna na př. psychologovi a j., musí obsahovati také ony plody lidové, v nichž zračí se kalnější stránky duše davu, nesmí tu scházeti úpadkové písni. Jedině ovšem vyloučiti jest — ač snad v rukopise mohly by být majetkem musea — sprosté lascivní popěvky, neboť ty jsou z pravidla majetkem pouze toho kterého jednotlivce, jenž si v podobných věcech libuje; z těch studium mnoho nemá, protože je známo, že byla, jsou a budou vždy individua, jimž je pochoutkou kochati se v duševním bahně. Avšak jítí za tuto mez a vylučovati ze sbírky pouhé narázky, nebo písni dvojsmyslné, poměr pohlavní drastičtěji opěvující, nebo veřejné poměry bičující jest ne-správno a nevědecké.

Věc tuto vytkl jsem s důrazem před léty (ČČMus. 1890) a znova ji opakuji jako velmi důležitou, protože z vlastní zkušenosti jsem poznal, že z neporozumění věci často se proti této velmi důležité zásadě hřeší. Mohu také ochotně přiznat, že si Bartoš dobře povšiml mé recenze a propustil skutečně v této sbírce dosti značný počet písni úpadkových formou neb obsahem a zajisté, že v další práci bude ještě liberalnější, neboť tím vědecké stanovisko pouze získá. Pokud ovšem má v rukopise písni, jichž nepropustil a snad vůbec nechce uveřejnit, nemůže mi být povědomo, ale důtklivě bych se za to přimlouval, když již našel možnost sbírky své uveřejnit — kdož ví, komu se to zase jednou poštěstí — aby co možná všecko odevzdal v majetek odborným kruhům, jež si k velikým zaváže díkům. Po-kažené písni proberu níže.

Další jest uspořádání sbírky. Hledisek jest několik. Bylo by možno upořádati dle stáří vzniku, pokud to možno, dle původu t. j. místa, na němž poprvé píseň zavzněla, tedy geograficky, dle původce, pokud máme o něm známost přímo nebo z obsahu, konečně dle látky opěvané. Ano bylo by možno sestaviti sbírku i dle počátků písni a při jinak bezvadném provedení, mohla by být výbornou pomůckou studiu, ač tento zřetel jest čistě mechanický. Bartoš po způsobu starých sbírek drží se zřetele látkového. Že ta která píseň dá se zařaditi pod několik oddílů, ví každý, kdo se studiem lidové poesie zabýval; zvláště o svatbě vystřídá se písni nejrozličnějších a měly by tudíž v tento oddíl zařazeny být pouze zpěvy o břadné, vše ostatní pak uvedeno na příslušném místě (na př. církevní písni). Jen ovšem třeba tu požadovati, aby zřejmé varianty byly označeny a nedáváno jim nového čísla, protože by se mohlo zdát, jakoby běželo spíše o zvýšení čísel nežli případné ustavení. Také by si bylo vždy přáti, aby písni skoro stejné byly řazeny za sebou, neboť zřetel obsahový přímo se toho domáhá, a nikoli teprve po několika číslech, což dělá dojem neurovnosti. Pro pořadatele,

který výborně zná své písně, není to nesnadno a pro studium jest to velkou výhodou. V té příčině nová sbírka na mnoha místech postrádá pevného po- stupu a pořadu, takže mimoděk zdá se, že ta která píseň nahodile zapadla, mezi své družky necític se mezi nimi ani doma.

K takovému správnému pořadu jest třeba hned předem sestaviti si abecední seznam písní (dle začátků) a ihned stanoviti si varianty začátků. Tím předem vyhneme se opětování téže písně na různém místě, postavíme přesně za sebou, co k sobě patří a při srovnání s jinými sbírkami hned najednou můžeme odbýti několik písní. Sám jsem si tak vedl při své sbírce písní, kterou mám v rukopise. Pouhé mechanické sestavení počátků písní má cenu pranepatrnu a z vědecké stránky pojato žádnou. Lidové písně jdouce z úst do úst stále se mění, zvláště začátky přizpůsobují se místu, osobě a náladě, zpěvák začne někdy náhodou jindy úmyslně z prostředka, takže mechanická soustava začátku k vědecké práci pak úplně nepostačuje. Ovšem skutečný s e z n a m p í s n í mohl by pouze opravdový jich znalec pořídit, při čemž ještě musel by pracovati několik roků; avšak vykonal by dílo v pravdě záslužné a získal by si o národní písně neocenitelných zásluh. Již dnes bylo by však možno učiniti znamenitý pokrok v seznamu písní Bartošem sebraných, kdyby totiž nespokojil se s mechanickým abecedním seznamem začátků, nýbrž uvedl také počátky oněch slok vnitřních (2., 3. atd.), jimiž snad v jiné sbírce se začíná jeho píseň, nebo může být začátkem i když se předchozí sloka vynechá. Lidová píseň tak, jak je totiž vytisklá, skládá se někdy ze dvou i více samostatných kusů spjatých pouze nápěvem a libuškou některých zpěváků zpívati písně dlouhé. Na př. č. 186.:
 1. Vycházelo slunko, . . . 2. Lásko, milá lásko . . . č. 209.: Na Velehradě krásný dům . . . 11. Kerá je panenka poctivá . . . č. 262.: Co robý džieča . . . 8. Na panský rohlí . . . a j. v. Některé Bartoš sám hned označil zvláštním číslem (266, 267, 268 a j. v.), aby ukázal podvojnou, všude se tak ovšem nestalo.

Také bylo by dobře vytknouti v seznamu varianty poněkud odchylných začátků na př. č. 209.. Na Velehradě krásný dům . . . a č. 273.: Ej ve Znojmě je nový dům atd. Mámeť sice seznam »všech« českých písní, avšak ten je vlastně jen seznamem abecedních seznamů jednotlivých sbírek pořízený mechanicky a hodící se zase pouze k mechanické revisi, jak vysvítá z velmi hojných variantů, jež níže uvádí a kterých by nebylo možno dodělati se přímo ze žádné posavadní pomůcky k tomu účelu sloužiti mající. Tu nezbývá nežli věcná znalost a na jejím základě učiněné možné kombinace, jak příslušnou píseň té které sbírky nalézti. A již tu připomínám, že jsem nechtěl všecky varianty vytknouti, jak je mám ve svých sbírkách zapsané, nechávaje si to k jiné příhodnější příležitosti.

Kdyby měl míti index vědeckou cenu musel by býti dvojitý: a) uváděl by faktické začátky, slokové počátky obdobné a změněné variace, b) byl by sestaven na základě význačných slov a pojmu, aby i věcně stejně ale slovně různé písně snadno daly se nalézti a srovnati. Takový index měl by velikou

cenu, ba byl by neocenitelnou pomůckou všem, kdo studují písni za účely uměleckými a vědeckými. Práce o něm byla by velmi namáhavá, avšak při odborné znalosti předmětu možná a vděčná, neboť by byla korunou sbírky a pojišťovala by jí přednost mezi všemi družkami. Dočkáme-li se kdy něčeho podobného?

V rozdelení látky dle obsahu podržel Bartoš osnovu druhé sbírky (z r. 1889) pouze »ballady« jako prvu část lépe učlánkoval na oddělení: báje; smrt; vražda; poprava; vojna; dějiny; láska-vínek; svatební; zlomky. Všech čísel 183. Již nadpisu dobře postihují obsah, toliko »láska, vínek a svatební«, kteráž záhlaví opakují se i v následujících skupinách milostních a svatebních písni, mají zde zvláštní význam, značí písni prvotně obsahu historického t. j. vztahují se nám nyní ovšem k neznámému ději, z něhož ostaly pouhé zbytky. Obsahem jsou vesměs skoro vážny a duchem úplně liší se od písni svatebních o svatbách zpívaných.

Milostné písni rozdeleny jsou v 19 oddílů a také tu viděti pokrok oproti předešlé sbírce; jsou to: láska; milá; milý: nemilý; nemilá; zahrádka, kvítí, jablko; sliby; přání, prosba; touha, tesknice; vzpomínky; nabídky, ohledy, námluvy; věrnost; překážky: a) příroda, b) chudoba, c) náboženství, d) rodiče, e) lidé; nedůvěra, neupřímnost, nevěrnost; žárlivost; hněvy a vzdory; výpověď; jindy a nyní, rozloučení, smrt; vínek; chvála svobody. V tomto oddíle jsou nejkrásnější písni celé sbírky, některé pravé perly poetické na př. č. 341 dyšící čistou něhou lidovou, nebo č. 417, č. 452 vynikající nad Erbena a Sušila, č. 485 a zvláště 486 a j. v.

Třetí oddíl zaujímají s v a t e b n í p í s n ě, jest jich méně nežli v druhé sbírce a záhlaví jsou stručnější a případnější, nežli byla onde. Píseň k sv. Janu Nep. a poutní píseň k P. Marii, bych sem neodkládal, nejvýše o ní učinil poznámku. Bylo by dobře totiž sebrati i náboženská písni, jako kdysi učinil Kamarýt a věnovati jim zcela zvláštní oddíl.

Již v recensi druhé sbírky ukázal jsem, že velice četné písni, které Bartoš omylem považoval za prvotní, jsou varianty vyšlých sbírek a učinil jsem to proto, abych ukázal potřebu důkladného srovnání zejména se Sušilem, jako krajanem, Erbenem a slovenskými písni jako bezprostředními sousedy. Zájem vědecký přímo k takovému srovnání nutí a nesmí se dokonce vykládati z nesprávného hlediska, jakobych tím chtěl umenšiti zásluhu sběratelovu a měl na mysli pouze ukázati nedokonalost jeho práce. Chtěje pro svou recensi nabýti pevného základu a pro konečný úsudek neklamné opory, musel jsem jako poctivý posuzovatel tuto práci vykonati. Jest velmi nesnadná a stála mne několik neděl námahy, přes to že mám své vlastní sbírky opatřeny vzájemnou a podrobnou citací. Bylo by tudíž věčná škoda, abych neodevzdal výsledků této námahy veřejnosti a abych tím neušetřil práce těm, kteří by vědecky písni zpracovati chtěli.

Pan Bartoš mylíl se v počtu prvotních písni v druhé sbírce a tento omyl provází ho jistě i do nového sborníka. Možná, že omyl tento zaviněn

byl nedostatečností známého »seznamu písni« a proto doufám, že budou vítány mé doplňky a opravy třeba že stručně jen budou připomenuty. Pokud možno cituji písni pouze číslem.

- Č. 13. odpovídá Sl. pís. č. 155., 314. a 533.;
- č. 14. lépe je v Sl. pís. 176., kde nemá kramářského rázu;
- č. 31. srovn. Suš. č. 110 a Sl. pís. 119.;
- č. 38. je variant č. 36.;
- č. 39. je z Suš. č. 92.;
- č. 45. srovn. Suš. 142.;
- č. 47. srvn. Erb.⁷⁾ 480. č. 16., ze Suš. mělo býti uvedeno i č. 189. a Sl. pís. č. 52.;
- č. 56. srvn. Bart. II. 30. a Suš. č. 123.;
- č. 74. o zbojníku Ondrášovi nalezl jsem v jižních Čechách a sice celou o 16 slokách; jest přinesena z východu protože zpěvák nechával slova: prí-sahaj, pytaj, peňaze, masár, čuhaju a j.; na ní výborně jest viděti, jak se písni přenášeji a zdomáčnují;
- č. 83. a 84. odpovídá Suš. č. 173. a zcela Sp. I. 382.;
- č. 92. orig. je v Suš. č. 167.;
- č. 94. rovněž Suš. č. 763., 3.;
- č. 93. úplnejší text nežli Suš. a Bart. II. mají Sl. pís. č. 707.;
- č. 98. srvn. Sl. pís. č. 21. a poněkud i č. 22.;
- č. 100. lépe než Suš. č. 231.;
- č. 102. první sloka Sl. pís. č. 164., srovn. i č. 655.;
- k č. 103. srovn. Bart. II, str. XXIV. výklad;
- č. 109. ani Bart. II. 44. neuvádí úplně, nejlepší text mají Sl. pís. č. 441.;
- č. 109. a 110. patří k sobě; rovněž č. 120. a 118.; 209. = 273.; 218. a 219.; 246. a 247.; 278. a 273.; 393. var. č. 121.; 678.₂ srvn. 604.₂, 552., 551. a 553. (sloka 10.—12.); 662. srvn. č. 607. b; 667. b srvn. 648. pak II. 124., 180. a 254.; 642. = 646. srvn. 687.; 701. a 707.; 723. a 724. jsou a—b; 842. a 847.;
- k č. 113. uveden Suš. 637., ale lépe měl uveden býti Erb 498. č. 42.;
- č. 121. je v Sl. pís. č. 477. částečně a č. 658. úplně;
- č. 138. má lépe Erb. 498.;
- č. 141.₂ srvn. Sl. pís. č. 508.;
- č. 143. u nás oblíbeno, ač Erb. neuvádí;
- č. 146. pěkný variant Erb. 446. č. 330. a 447. č. 331.;
- č. 147. b pěknější mají Spevy I. 330.;
- č. 150. b tři sloky Sl. pís. č. 236.;
- č. 155. srvn. Erb. 182. č. 342. ukazuje, že je to zlomek, jiná sloka Erb. 202. č. 405.;

⁷⁾ U Erb. vždy uvedeny stránka a číslo.

- č. 158. kus písni, kterou do Líšně zanesl nejspíše voják, celá jest v Erb.
 171. č. 311.;
 č. 190. celá v Erb. 99. č. 5. i Suš. známa.
 č. 238. srvn. Sl. pís. 576. [Koll. I., 174. a 175.] a Spevy I. č. 283.
 č. 271. jest úplněji v Sl. pís. č. 355. [Koll. I. 87., Sbor. II. 12., Dět. věk 74.];
 č. 273. srv. Spevy I. 410.;
 č. 279. ab je v Suš. č. 362.;
 č. 281. je pokažený text, překněji uvádějí Sl. pís. č. 183.;
 č. 291. srvn. Suš. č. 306.;
 č. 297. se zpívá s dalšími slokami na Blatech; rovněž č. 331. a 332.;
 č. 299. srvn. Suš. č. 311.;
 č. 309. srvn. Erb. 98. č. 3.;
 č. 310. srvn. ukolébavku z Erb. 1.;
 č. 316. srvn. Snyevy I. č. 95.;
 č. 330.₂ srvn. Suš. č. 479._b;
 č. 336. je v Suš. 219. ne 217. a má míti správně sloku o 4 ne
 2 řádcích;
 č. 339. srv. Erb. 496. č. 38.;
 č. 352. srv. Sl. pís. č. 350.;
 č. 364. srvn. Erb. 207. č. 420.;
 č. 366. pokaženým metrem ukazuje na orig. v Erb. 282. č. 797.;
 č. 377. srvn. Suš. č. 603.;
 č. 384. viz Sl. pís. 514. a srvn. i Šaf. I. 82. a Koll. I. 292.;
 č. 393. srvn. Sl. pís. č. 658. a 477. rovněž Erb. 123.;
 č. 399. srvn. Erb. 125 č. 131.;
 č. 408. pěknější text Sl. pís. č. 572.;
 č. 411. viz Sl. pís. č. 11. a srovnej i č. 10.;
 č. 414. obsáhleji v Sl. pís. č. 176.;
 č. 421. viz Sl. pís. č. 492.;
 č. 426. pěknější text v Sl. pís. č. 147. (16 veršů) č. 148. (28 veršů)
 a č. 549. (20 veršů);
 č. 449. je jistě původu českého, jen srvn. Erb. 227. č. 496.;
 č. 451. srvn. Erb. 413. č. 163.;
 č. 462. viz Spevy I. 421.;
 č. 473.₂ patří k č. 384.;
 č. 488. srvn. Spevy I. č. 49.;
 č. 492. a 493. _b srovn. Sl. pís. č. 496. a Spevy I. č. 401.;
 č. 518. má své doplnění v Sl. pís. č. 354.;
 č. 540. o tři sloky více v Sl. pís. č. 652., srvn. poslední sloku v Erb.
 159. č. 275.;
 k č. 538. mohl býti uveden i Erb. 159. č. 275.;
 č. 559. má variant Erb. 193. č. 376.;

- č. 560. srvn. Erb. 227. č. 496. ;
 č. 365. úplněji v Sl. pís. 273., srvn. i Erb. 186. č. 353. a Koll. I. 187 ;
 č. 566. srvn. Bart. II. č. 239. a Sl. pís. č. 127.;
 č. 572. lépe text uveden v Sl. pís. č. 135. ;
 č. 582. srvn. Sl. pís. č. 513. ;
 č. 625. více o sloku v Sl. pís. č. 479. ;
 č. 636. a 637. je variant písně »Okolo Vyšehradu« atd. ;
 č. 642. více o pět slok má Erb. 190. č. 365. ;
 č. 644. srovn. Sl. pís. č. 524. ;
 č. 648. odpovídá naší »Okolo našich oken« zjarmarčené před několika léty ;
 č. 651. srvn. Erb. 446. č. 328. ;
 č. 646. srvn. Erb. 190. č. 365. ;
 č. 662. je přenesená od nás, Erb. 260. č. 671. má pouze jednu sloku ; jinak obecně známa další část »Jaké je to hezké dva kováři v městě« ;
 č. 684. úplná (9 slok) je v Sl. pís. č. 189., srvn. i č. 166. sloka druhá, pak Mat. Slov. II. str. 74. ;
 č. 687. srvn. Erb. 190. č. 365. ;
 č. 689. měl býti uveden Erb. 332. č. 113., kde lépe odkaz k Suš. str. 755. (č. 838.) nežli jak Bart. uvádí 115. ;
 č. 690.₁ stejně Sl. pís. č. 425. ;
 690.₂ je i česká ;
 č. 705. a 706. viz Erb. 151. č. 243. pak Koll. I. 119. č. 20. ;
 č. 718. srvn. Sl. pís. č. 583. ;
 č. 732. lépe Sl. pís. č. 413. ;
 č. 733. »Vyšla . . . Bůh« lépe v Slov. pís. č. 365. ;
 č. 744.₄ srvn. Sl. pís. č. 322 ;
 č. 768. srvn. Sl. pís. č. 216. a 473. ;
 č. 753. lepší text v Sl. pís. č. 194., srvn. i Koll. II. str. 327. ;
 č. 756. srvn. Erb. 420. č. 200. a b ;
 č. 758. o sloku více v Sl. pís. č. 758. ;
 č. 781. srvn. Sl. pís. č. 261. ;
 č. 791. srvn. Erb. 177. č. 326. ;
 č. 798. srvn. Sl. pís. č. 469. ;
 č. 803. srvn. Sl. pís. č. 323. ; Erb. 117. č. 89. ;
 č. 811. srvn. Sl. pís. č. 626. ;
 č. 816.. krásnější nežli Suš. a Bart. mají Sl. pís. č. 501. ;
 č. 824. textem lepší Erb. 324. č. 83. (nikoli 363.) ;
 č. 836., úplněji uvedena v Sl. pís. č. 30., v Bart. jen 2 poslední sloky ;
 č. 852. srvn. Erb. 378. č. 122., kde je úplnější ;
 č. 854 a 855. srvn. Suš. str. 443. ;

v č. 856. obě sloky k sobě nepatří, nýbrž tvoří dvě písni sdružené nápěvem, jak to bývá v nerozdružených písničkách; prvá sloka je část známé písni »Když mi bylo sedm, ještě jednou sedm« atd.

č. 863. je úplnější v Erb. 299. č. 31. (Suš. má býti citován str. 498. kde je začátek);

č. 872. má býti citován Bart. II. 249. (č. 408.).

Jak viděti jest ve sbírce velmi značná část neuvedených variantů; připomínám tu zároveň, že jsem nekontrolloval pro tuto recensi z úmyslu označené variace a jen tu tam opravuji omylný citát. Neškodilo by, kdyby dodatkem uvedeny byly varianty na konci sbírky, naopak prospělo by se tím jistě studiu o písničkách.

Při stěhování trpí píseň všelijak. Často ostává text a oblékne se pouze v jiný nápěv, při čemž přidá se scházející slabika a poruší metrum, nebo se změní první nápěv a p. Tak ukazuje pokažený text (zvláště metricky) na cizí půdu. Některé vady mohou býti zaviněny špatnou pamětí zpěvákovou, avšak ty dají se s velkou pravděpodobností stanoviti.

V probírané sbírce zhusta nacházíme sloky o nestejném počtu veršů na př.: nejčastější jest obměna 2—3 veršů (č. 9., 10.a, 10.b, 19., 39.b, 46., 116.b, 220., 316., 319. a 572.) a pak 4—5 veršů (č. 94.₃, 121., 153., 274., 505., 517., 774., 804. a 824.), řidší jsou 4—2 verše (č. 32., 142., 151. a 309.); 6—4 verše (č. 24., 147.b, 150.b, 748.₂); pak 6—5 veršů č. 232.; 6—7 veršů č. 149.; 6—8 veršů č. 7. Změna tato působí se tím, že opakován verš se rozvede nebo nahradí dvěma, čímž nastává variace, někdy — a to je zvláště povšimnutí hodno — mění se i nápěv připojením nového závěru na př. č. 232. a j.

Velmi často nacházíme v Bartošově sbírce pokažený rým ukazující nepravidelní znění na př. č. 8.: vydám 6—stát 8.; č. 36.b: památka 2—nevinný 4; 48.b: neslyšel 2—byla 4; 338. noci 3 nikdy 4; 397. miluješ 2—galánečka 4 [vnitřní rým 3. v. !]; 425. vokna 2—kleká 4; 439. vylomyš 3—nehladzel 4; a dále 457., 542., 547., 748., 791., 803.

Některé vady portýzné v těchto písničkách: Č. 10. a za veršem »že by ženich zůstal doma« schází přechodná sloka k následujícímu ději, kdežto 10.b je pouhý nejasný fragment. V č. 18.b má »vdova« dceru, jejíž »tatíček« čte psaní; č. 85. je zlomek, neboť poslední sloka nevztahuje se na »šavličku« nýbrž na »milou«; č. 94.₃ jsou dvě písni a sice poslední dvě sloky jsou dvě písni a sice poslední dvě sloky jsou samostatné (srvn. Suš. č. 762.₃) a měly býti rovněž odloučeny. Č. 117. je kusá, schází sloky o příchodu žebráka, u nás má tato píseň značně smyslný obsah právě ve vynechané části, snad proto ji sběratel upravil? Č. 122. je neúplná poslední sloka, doplnění je v Suš. 328. a 329. Č. 153 poslední sloka cizí, vzata z písni Erb. 244. č. 577.; č. 226. má »stoličko dubová... po ní »k nám má chodit« patrně: lavičko; č. 240. »nechci já tě, milý brachu« m. milá brachu, jak jak se zpívá u nás? Č. 252. má pravou sloku pokaženou, nemá-li tu snad

býti původně: »a v ní pěkných stromů je«. Č. 265. v prvé sloce pokažena. V č. 282. jsou dvě písňe spleteny; 1., 2., 5. a 6. a 4., 5. sloky patří k sobě (srvn. Spevy I. 183.) V č. 385. má býti opraveno: »Sama som doma u svej mamyčky. — »Nenje my možno na pásť konýčky,« odpovídá šohaj i má zníti: — »mám pást«. Chybná rhytmicky je píseň č. 556. Také č. 614. neobrazným povídáním hlásí se k úpadku (snad zbytek trhového textu). Č. 616. má rozměr v každé sloze jiný a také jinak ukazuje pokaženost. V č. 624. i z rýmu i smyslu vidno, že v 2. sloce místo »ti só hí hopřim-
něší« má býti »ti nesó tak hopřimní«.

Velmi často nacházíme úryvek písničkové neúplně známé. Bartoš označil docela IX. část prvého oddílu názvem »zlomky«, ovšem tu umisťuje pouze historisující písničky, jinde nechávaje jich bez záhlaví. Je zcela správno a užitečno, že jsou tu i úryvky vydány, neboť mohou vésti k nalezení ostatku v jiné krajině, nebo alespoň ukázati, že skutečně časem písničky hynou a zanikají. Kdyby pak jenom pro nálepě byly uchovány, dostačilo by to úplně, vždyť i ten patří k uměleckému pokladu národnímu.

Ještě chci na některé drobnosti upozorniti. V č. 104. nepodává se jiné čtení k předchozí písni, nýbrž k č. 46. též sbírky; srovn. i Erb. 479. č 15. a 480. č. 16. K č. 124.c velmi pěkný variant podávají Spevy I. č. 223.; také č. 134. má sic skoro slovné rozvedení, avšak v Sl. pís. č. 647. daleko lepší vystihnutí poznání hříchu. U č. 126. jest uveden variant Bart. II. 16. omylem, má býti II. č. 47. a 48. (str. 38.), pak Erb. 480. a ještě Bart. II. č. 331. a Spevy č. 183. Č. 557. je patrně studentská píseň, jak nejen slova: matinka, hubinka, milenka atd. nýbrž i celý habitus básnický svědčí. Či je to pia fraus či již zdomáčnuje?

Č. 616., 645. a 656. mají pochybené metrum, vzniklé přeslabičností verše. Totéž jeví se v č. 54., které ostatně jeví moravskou příbuznost s českým Haisem, jemuž kdys Neruda v Lumíru věnoval velice pěknou vzpomínu.

Někdy tiskem nebo přehlédnutím vzniká omyl, na př.: č. 6.: před naší m. pred; č. 61.: hrkúta m. ľa a j., c. 78. mu m. ma; 106., 110. a j. chybná interpunkce (3. sloky); č. 151.: napý sa jej má miľá m. z něj [studny]; č. 203. namľúviem. sobie dziewczę — czarne oczkama m. oczka ma atd. To jistě bude vše opraveno na konci sbírky jako se stalo v předešlé. Ještě bych upozornil p. sběratele, že v II. sbírce opomenul přidati »obsah«, kterého je potřeba pro přehled rozdělení látky, takže nestačí pouze abecední seznam počátků písniček. Snad by se tomu dalo odpomoci doplňkem; ovšem nebudiž vynechán v této sbírce!

Na základě všeho vyloženého výše lze udělati si jasný úsudek o Bartošově nové sbírce písniček lépe, nežli jak mnozí činí písničky nečtouce a jen nemírnou chválou se rozplývajíce. Jsem přesvědčen, že sbírka tato jest v nejednom ohledu lepší předešlé, že čestně řadí se po bok Erbenovi, Sušilovi a Kollárovi, že zachovává nám mnoho krásných plodů lidového umění, že

v jiném doplňuje své předchůdce a v nejednom ukazatelem jest i nástupcům. Uložena v ní je neocenitelná píle a těžko pochopitelná námaha fysická, uloženo v ní jest veliké množství duševní práce. Přál bych od srdce p. sběrateli, aby nejen šťastně jí dokončil a času nalezl k důkladné předmluvě věcné stránky její se dotýkající a nejednu věc vysvětlující, nýbrž aby nám zachován byl pro studium poznání lidového života na Moravě, o něž dobyl si neocenitelných zásluh, z nichž k nejpředenějším patří recensované mnou písň, ještě dlouhá léta, aby mohl uskutečnit všecky plány svého blahoplodného života.

Kr. Vinohrady.

Vavř. Jos. Dušek.

Augusta Šebestová: Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky. V Olomouci 1900. Nákl. Vlast. spol. muzejního. Str. 289.

Velmi hojná tato sbírka materialů vrhá světlo na poznání našeho lidu především se stránky psychologické — již proto náleží jí vynikající místo v naší literatuře folkloristické, v níž dosud k této stránce téměř nebylo přihlízeno, aspoň ne ve směru a způsobu, jak k ní přihlíží tato kniha: totiž zachycováním celých úvah, rozumování a rozmluv lidových. Způsob ten prooven jest důsledně v celé knize: i tam, kde líčí se obyčeje a kroje lidové, ponechává sběratelka slovo svým rozprávěčkám. Národopisný material, obsažený v této knize, pochází z jihomoravských osad Kobylího, Vrbice, Pavlovic, Bořetic, Němčiček, Rakvic, Bilovic, Žižkova, Čejkovic a ze Štarviček, »obyvaných lidem, jenž liší se krojem, nářečím a také individuálním rázem, na přirozených zvláštnostech těla i ducha se zakládajícím, nejen od sousedních Slováků, ale také od ostatních hanáckých Slováků.« Nářečí a vyjádření lidové zachováváno všude věrně, na konci knihy pak přidán i slovníček provincinalismů a rčení, tak že i dialektologii poskytne kniha hojnou materialu. Látka národopisná rozvržena jest v kapitoly s podrobným nadepsáním obsahu, ale přece jest velká škoda, že nebyl pořízen podrobný věcný rejstřík, který by usnadňoval užívání bohatého množství materialů. Materialy ty jsou skutečně mnohostranné, tak že dávají nám poznati život a názory lidu v nejrůznějších směrech. Zrcadlí se v nich život dítěk, poměr rodičů k dětem, život mládežnický a panenský, manželství a názory lidu o něm i o vztahu obou pohlaví vůbec, život každodenní, zaměstnání, práce a zábavy, poměry socialní a osvětné, podání, pověry a obyčeje lidové atd.

A. Č.

Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen von Robert Petsch.
Berlin, Weidmannsche Buchhandlung 1900 str. XI + 85.

Zajímavý to příspěvek ke stilistice pohádek lidových. Spis. probírá ve spisu svém, jakým způsobem vypravovatelé lidoví zakončívají pohádky, a stanoví, že celkem se uzavírají paterým způsobem: 1. závěrek prostý: děj se zcela prostě končí, rek odměněn, zloba potrestána; 2. závěrek prodloužen: připojeno ještě několik slov o dalším životě rekově, po případě

i vedlejších osob, když hlavní děj byl ukončen; 3. závěrek úhrnný: hlavní obsah se stručně ještě rekapituluje, na mnoze s dodanou moralkou; 4. vlastní závěrek: vypravovatel výslovně označuje, že pohádka jest ukončena; 5. závěrek osobní: vypravovatel vypravuje, že sám byl účasten, aspoň posledního děje, jmenovitě svatby, kterouž děj dovršen k všeobecné spokojenosti, připojuje pak někdy skrytou neb zjevnou prosbu o odměnu. Spis. sám zaznamenává, že první tři závěrky možno shrnouti pod jménem »vnitřních závěrků«, oba poslední pak pod jménem »vnějších závěrků«. Spíše pak ještě možno jen tyto dva poslední vnější závěrky považovati za závěrky vlastní, za takové, které skutečně mohou býti charakteristické pro vypravovatele, po případě, pro celý kraj a národnost. Závěrky t. ř. vnitřní bývají tak úzce spojeny s vlastním dějem, že se zajisté přejímají hotově s celou látkou, a následkem toho nemohou, aspoň ne tou měrou opravňovati k všeobecnějším ethnografickým vývodům. Chceme-li tu dospěti k jakémusi spolehlivějšímu výsledku, měli bychom srovnávati různé verše každé jednotlivé látky a zkoumati, kde a pokud závěrek její jest pozměněn. Spis. ale toho neučinil. Typické jest ku př. ukončení pohádky o Madejovi, že když kajicný zbojník konečně skonal, bílá holubice vyletěla k nebesům, a nenaskytuje se jen v sedmihradské její versi (str. 14); aneb stejně se končívá pohádka o dceři, která řekla otci svému, že ho miluje nad sůl, jako ku př. Kolberg Lud.XXI. str. 200, jako v připomenuté od spis. versi raetoromanské (str. 20); více méně stejně končí anekdota o hrnci mléka aneb košíku vajec, jak člověk stavěl vzdušné zámky, co všecko z toho hrnce mléka neb košíku vajec vydělá, a jak potom rozhorliv se rozobil hrnec neb vejce, ač jsou třebas jiné nepatrné odchylky, kdežto ku př. ve versi Pančatantry člověk kopl nohou do hrnce, uhodil v slezské versi (Sláma Slezské poh. č. 22) pěstí o stůl až mísa s kyškou spadla na zem a se rozbita, v maloruské versi (Гриценко Матер. I. č. 180) kopl do skleněného nádobí, v blh. ze Sofijska pověsil košík vajec na hůl a tu si položil na rameno; když spřádal sny a viděl v obrazotvornosti své, jak synek mu běží naproti, chtěl ho obejmouti, a pustil hůl... (Сб. мпн. VI. odd. 3. str. 126) a j. Tak tedy souvisí závěrek jako závěrečný motiv nutně s celým dějem, nemůže se od něho odloučiti a nemůže býti podkladem vývodů stilistických, nesrovnáme-li napřed všecky verše dané látky. — Nanejvýše jeví se ještě samostatnější umění vypravovatelské, když se na konci pohádky stručně ještě shrnují osudy rekovy, líčí výsledek zažitých dějů, nynější život rekův a přičinuje jakási mravní sentence, mravní naučení. Ku př. (Ráno mu s prsteňom oddal aj ruku svojej dievky a táto nespierala sa, keď to bol majster nad majstrom a pri tom šuhaj kaľavný). Čo remeslo to remeslo: predsa len pomáha na zelenú ratolest a má vraj i zlaté dno. Dobš. Slov. pov. 3, 14. — Такъ выходитъ, что правою то жить лучше чѣмъ кривдою. Аѳанасьевъ Нар. рус. ск.³ I. 103. Zřídka připojeno celé veršované říkání, jako u Чубинскій Труды II. 557: Отъ трудно жінку очернити. Але трудно еі въ добру славу ввести; нігде о кобітахъ съ позору несудите, Памятайте що ви іхъ

діти atd. Chto pod kim dołki kopie, to som w one wpadnie i diabeł go zgarnie. Kolberg Lud. III. Kujawy I. 176. — Stalo se křivému žalobníkovi, jak říkávají »Kdo komu jámu kope, sám do ní upadá« Kulda III. 259. — I za to naj nijedan muž ne poveri sa svojoj ženi, taj zna, ako neče, da i on zlo projde Strohal Hrvat. nar. pripov. 217. — Tu patrně vystupuje již osobnost vypravovatelova do popředí, neboť nespokojuje se s pouhým podáváním děje, než přičinuje také již jakýsi posudek dějů i osobnosti líčených, kterýžto posudek obrácen jest na posluchačstvo. Spis. připomíná (str. 49), že tento závěrek zdá se býti obzvláště oblíbeným u Slovanů, ale uvádí také hojně příklady z jiných nejenom evropských literatur. Někdy ovšem může osobnost vypravovatelova vystupovati za rámcem děje i v druhé závěrečné formule, když děj uzavírá proto, že další už nezná neb z jiných příčin, jak ku př. ve velkoruské jedné pohádce: А Фролка съ треухою остался подлѣ царской казны и понынѣ сидитъ да насыпаетъ. Когда насыпить треуху, тогда дальше скажу а теперь нѣтъ мочи и духу. Аѳанасьевъ Нар. рус. ск.³ I. 135. — Лутоня наѣлся донельзя, залѣзъ на полатки и уснулъ. Когда онъ проснѣтся, тогда и сказка моя далѣ начнѣтся, а теперь пока вся т. II. 367.

Vypravovatel vystupuje v popředí hlavně v závěrečných formulách vnějších, tu projevuje se nejvíce osobnost vypravovatelova, nezávisí tou měrou na přejatých tradicích, a proto nejspíše ještě tyto závěrky mohou opravňovati k všeobecnějším vývodům ethnografickým. Vypravovatel tu výslově připomíná, že jest pohádka ukončena ku př. Botъ i sказка вся, больше сказывать нельзя Аѳанасьевъ Нар. рус. ск.³ II. 45; pod. str. 220. Král' mu daroval z tých sto kráv jednu na výber. A tá krava mala zvonec, už je tej rozprávke koniec. Dobš. Slov. pov. II. 88, pod. V, 12. — Keď opamätal sa bača, viděl, že stojí pri svojej kolibe na salaši, videl že Dunaj . . . zavracia ovce dnu do košiara k dojeniu; — videl na vrbe zvonec — rozprávce koniec! t. 4, 96; pod. 5, 65: — i ove pripovesti je konec i kraj, nam pa bog daj te sveti raj. Valjavec Nar. pripov. 197. — Tvrídí dále, že všecko, co vypravoval, skutečně se událo, dovolává se osobností, od kterých pověst tuto jakožto zaručenou slyšel, — ťak ſia buť ſte maliní, to tato tu bájku ūpovídali . . . Ethnogr. Збірн. VII. 28. Vypravuje, že právě od reka svého přišel, sám vše to viděl aneb aspoň závěrečného, posledního aktu (svatební hostiny obyčejně) byl účasten ku př. сватьба была знатная, и я тамъ былъ, медъ пилъ, по бородѣ текло, да въ ротъ не попало. Аѳанасьевъ Нар. рус. ск.³ I. 339 č. 115. To jest zakončení ze všech nejhojnější srv. ib. I. 72, 94, 111, 113, 118, 126, 131, 137, 147, 154, 224, 227, 236, 245, 271, 295 a j. i ja sam tamо bila i vino sam pila i sad mi je još jezik od tega mokar. Strohal Hrvat. nar. pripov. 42. pod. t. 75. Pod. v polských pohádkách: Chełchowski Pow. z ok. Przasnysza I. 103, II. 46, 90. Federowski Lud okolic Žarek, Siewierza i Pilicy II. 346. (Duro trul'o) vybil testovi oko, ktorý ležal na tej lavici. A druhí vravia, že o starého otca otrepal a že ho

zabil. Ale ja veru nemohl dozvedieť sa náležite, lebo keď toto prihodilo sa, stál som za košom vody, ktorý prevrhol sa. Z toho strhla sa taká povodeň, že vari ani za časov Noe tolká nebola a tá povodeň doniesla ma až sem, z tej ďalekej krajiny, kde dakedž Ďuro trul'o žil, ak ešte aj dosial nežije a nepletie sa i tu dokde pomedzi ľudí. Dobš. Slov. pov. 7, 20. — Otec ju vdľašne ta dau za muž a spraveu jej svadžbu hrdú. Koj už, ako pri svadžbe, sädali smo na kone, ež pôjdemo pre mladú, vysied' son si i jā na ednú kobuli. Tu či mojä kobuľä zadnyma nohami virgla — a mňä až hyn sen ku ván zašmarila. Tak son tu! Ale tan istenky aj bezo mňä zaobišli sā, pre mladú šli a nebodaj aj pekne krásne dosvadžbeli sā ib. 8, 51. — I ťa tam buť, dali meny goríčki, ľak ťa cí tam fípū, im cibí tam lyig na címīťu. Vzýali tam strílkyti, mené kanbónir fcađiū f kanónu ťi каже: pu! a ťa cí ťu! Etnograf. Zbír. VII, 25, — aneb docela stručně »ňa tam buť i to vidyň i ū tím čuť t. VII. 52, pod. t. 93, 111. — Někdy vypravovatel ještě dodatkem poslá tam posluchače: Da na okoškѣ оставиť я ложку; кто лёгокъ на ножку, тотъ сбѣгай по ложку! Аѳанасьевъ II. 9. I koj mi ne veruje, da ide glet, pak se osvedoči... Valjavec Narod. pripov. 116. Jindy také označuje naopak buď přímo celé vypravování jako lež: i laž čuo, laž kazao, a Bog mi te veselio Vuk St. Karadžić Srp. nar. pripov. č. 29, pod. v polských pohádkách ze Slezska. Národop. Sb. VI. 211, neb dává přepjatým, úmyslným, pravdě nepodobným líčením na ruku, že vše to jest pouhý výmysl, vybájeno, vylíháno ku př. A mené na vesyľva zaprosili za muziku — tož ťa zgodný cí, bo dľa mени tojí pasovalo. A kolli sprdani za stolom spýšili, to mať tøødi vílñicstvo muzika i zgodný cí veчеру nositi. A kolli gospodinu dala pirogi to ťa sobi spodobať ta pochať z radosti ťisti. Gospodinu tojí, ľak vzdriala, ľak mňa vurvala hochlju, tojá ľak skochiū a tam stójala škírina bôčka z vodoú — taňa zašpontať cí, na tûjú bôčku vnať tajim vtoňu cí. I víd tøødi mené nema. Etnograf. Zbírnik VII. 15; pod. t. IV: 80. — Я нарочно за тысячу вёрстъ туда пришла, пиво медъ пила, по усамъ текло, а въ ротъ не попало! Тамъ дали мнѣ ледянную лошадку, рѣпеное сѣдельце, гороховую узечку; на плечики синь кафтанъ, на голову шитъ колпакъ. Поехала я оттуда во всемъ нарядѣ, остановилась отдохнуть; сѣдельце, узечку поснимала, лошадку къ деревцу привязала, сама легла на травкѣ. Откуда не возьмись — набѣжали свиньи, сѣѣли рѣпеное сѣдельце; налетѣли куры, склевали гороховую узечку; взошло солнышко, растопило ледянную лошадку. Пошла я съ горемъ иѣшечкомъ; иду-по дорожкѣ прыгаетъ сорока и кричитъ: Синь кафтанъ! синь кафтанъ! а мнѣ послышалось: скпинъ кафтанъ! я скпнула да бросила. къ чemu же, подумала я, остался на мнѣ шитъ колпакъ? схватила его да о земь, и какъ видите теперь, осталась ни съ чѣмъ. Аѳанасьевъ Нар. рус. ск. ³ I. 192; pod. t. II. 206. Etnograf. Zbír. IV. 87. — Srv. též zakončení chrvatské pohádky jedné: I ja sem v tom lovú bil, imel sem oblečene čižme, obuvene rukavice, čižme na rukach a rukavice na nogah Valjavec Nar. pripov. 279.

Někdy připojuje se se strany vypravovatelovy ještě vyzvání, prosba na posluchače, že by zasluhoval jakousi odměnu, ale celkem zřídka se to objevuje ve slov. versích ku př. Вотъ тебѣ сказка а мнѣ крипка масла Аѳанасьевъ I. 80, вотъ вамъ сказка а мнѣ бубликовъ связка т. 304, II. 229. pod. Чубинскій. Труды II. 138, 300, 510, тѣмъ сказкѣ конецъ а мнѣ водочки корецъ Аѳан. т. II. 129; pod. т. 133, 365. Obširnѣji v jedné polské pohádce: I skończyło się i basta, ja tam byłam, wszystko opowiedziała com wtedy widziała, a teraz za tę gadkę należy się papki najadkę, miarkę wódki i rožek piwa, cobym dalej gawędziła. M. Federowski Lud okolie Žarek, Siewierza i d. II. 343.

Spis. prozkoumal velkou řadu pohádek zvláště západo-evropských narodů, germanských i romanských. Slovanské pohádky poznal pouze z překladů a to neprobral všecky překlady, než hlavně jenom německé překlady. Material jeho jmenovitě pro charakteristiku slovanských pohádek byl velmi nedostatečný. Tu nastává práce tedy slovanským ethnografům, aby sami na základě tohoto spisu studovali domácí material. Ovšem nebudou směti postupovati tak jako spis., než postupně u každého národa zvláště, v každém okrsku kulturním a zeměpisném zvláště, neboť jsou jisté formulky závěrečné větší menší měrou obmezeny na určitý okruh, ku př. v ruských versích (velkoruských, běloruských i maloruských versích) oblíbený závěrek: и я тамъ былъ, медъ пиво пилъ atd., dále na západě jest velmi vzácný, vyskytuje-li se vůbec, v kakovských ku př. pohádkách u Kolberga, Ciszewského vůbec nevystupuje, také v haličsko-ruských pohádkách nevystupuje v této typické formě, než pozměněno srv. Ethnograf. Збірн. VIII. 74, 89. Jak se pak ten různí od závěrku oblíbeného v chrvatských pohádkách: I opet su bile gosti i mene su bili takaj na gosti pozvali... Pil sem iz pisanoga vrčka, za to mi dendenešni rit frčka Valjavec Nar. prirov. 51, pod. 225, 234.

Toto studium formální stránky stilistického rázu pohádek může vést k nemálo důležitým výsledkům ethnografickým. *J. Polívka.*

Dr. Stefan Hock: Die Vampyrsagen und ihre Verwertung in der deutschen Literatur. Berlin 1900 str. XII + 133. (Forschungen zur neueren Litteraturgeschichte. Herausgegeben von Dr. Franz. Muncker XVII.)

Nás týká se přímo pouze první část tohoto spisku pojednávající o pověstech o upírech v tradicích lidových; druhá část o zpracování látek sem spadajících v literaturách západoevropských hlavně od poč. XIX. v. hlásí se do historie literární srovnávací, především německé. Pověsti o nebožtíkovi vracejícím se na svět a vyssávajícím spícím lidem krev jsou spřízněny s některými pověstmi jinými, přede vším s podáním o můrách a s pověstmi o manželu neb manželce vracejících se na svět, obcujících spolu jestě, o manželce po smrti své kojící osiřelé dítky a p. Spis. probírá nejdříve tyto tradice, a potom se obrací k představám o upírovi a k pověstem o něm, ukazuje, kdy a kde se začaly objevovati v západní Evropě první zprávy o upírovi.

Spis konstatuje, že první zprávy zapsány byly v zemích slovanských, uvádí zprávy zapsané Hájkem pod r. 1345 a 1357 — že je vypravuje již op. Neplach (Máchal Nákres slov. bájesloví 186), spis. neví. Připomíná (str. 31) také předpis zákonného Dušanova o pověrečném vykopávání a spalování mrtvol (§ 20.), ale nelze s určitostí v něm spatřovati sledy těchto představ. Potom uvádí zprávu zaznamenanou od Balbina, jiné ještě zprávy XVII. v. z Ivančic, od Krakova — tu uvedeno již jméno »upierzyca« —, pak zprávu Valvasorova a j. Množily se pak zprávy od poč. XVIII. v., z Moravy, z Polska, z Uher a zvláště ze zemí jihoslovanských. Tyto zprávy pobouřily celou Evropu, zaměstnávaly velice kruhy vládní i vědecké, a vytvořily značnou literaturu. To vše spis. velice obšírně vypisuje, mnohem obšírněji než tradice v dnešní době z úst lidu zapsané. Pro literárního historika byl ovšem ohlas těchto zpráv u vzdělaných tříd jakož i v širších kruzích obecenstva evropského zvlášť důležitý, neboť způsobil, že se thema to stalo velice vábným pro literaty, pro básníky chtející řešiti nejtěžší i nejzáhadnější problemy (Goethe, Byron) tak i pro spisovatele toužící uspokojovati davy lačné po sensacích. Spis. praví sice, že bájeslové představy o upírech sotva se dají zeměpisně obmeziti, ale přece připisuje je především Slovanům. Chtěl by také rozeznávat dva druhy a sice jest dle něho Jihoslovanům a národům »pod jich vlivem stojícím« (Rumunům, Řekům nynějším) vlastní představa o upírovi ssajícím, severním Slovanům a Němcům »mezi nimi žijícím« »der schmatzende Gierrach« (str. 24). Toto rozdělení nedá se zajisté udržeti. Spis. vůbec různé představy a tradice o upírech příliš nedostatečně probral; největší část materialu byla jemu jakožto neznalému slovanských jazyků naprostě nepřístupná. A musíme vysloviti podivení své, jak snadně řeší německý učenec obtížné otázky slovanského bájesloví, nestaraje se pranic o material slovanský, pokud skrovničké jeho zlomky nejsou přeloženy do některého jazyka západoevropského. Ale nečerpal ani ze spisu Ad. Strausza »Die Bulgaren«, kde velice mnoho bulh. tradic jest přeloženo. Nicméně chce spis. řešiti původ slova »vampir« a ovšem tvrdí, že jest slovanského původu — tomu odpovídá také prý jeho přízvuk »vámpyr«. Srbský přízvuk slova toho není sice zcela takový, ale o to se spis. nestaral, třebas že slovo to dal vytisknouti cyrillským písmem (str. 55). Že slova u jiných slovanských národů zaznamenaná: pol. upíór, fem. upierzyca, mrus. упір — vyskytuje se též tvar лупирика (Манжура сказки 131), brus. вупіръ, jihovelkorusky упýр (Dalj označuje slovo to výslově юж.) s jihoslovanským tvarem vampir (v dial. bulh. Prilep. вáпир-от fem. вапірка-та Сб. имн. VII. odd. 3, str. 148) přímo souviseti nemohou, jest jasno každému, kdo má potuchu o hláskosloví slovanských jazyků. Tvary ruské a polské souvisí nejspíše ještě se severotur. slovem u běr čarodějnici, které připomněl Miklosich, více ještě s čuvaš. w u b u r »daemon lunam solemve devorans« (Miklosich Die türk. Elemente II. 79); jihosl. v a m p i r jest asi bližší stbaktr. v y ā m b u r a »daeva« (Mikl. op. & l. c.). Ač popíráme domácí slovanský původ těchto slov, ne-

chceme přece popírat domácí slovanský původ těchto představ bájeslovných. U slovanských národů vyskytuje se pod jinými jmény, v smolen., tambov. gub. jmeneuje se колдунъ (Добровольскій Смол. Сб. I. 113 Аѳанасьевъ Нар. пис. ек³ N. 205 d), jinde místy u Bělorusů prostě »mrec« (Federowski Lud białoruski 60) u Srbů a Chrvatů »vukodlak«, u Bulharů místy устрѣль (Книжици за прочитъ III. 40. Сборникъ мин. V. odd. 3 str. 131 sl.). Traditione o těchto bytostech bájeslovných jsou velice rozmanité u různých slovanských národů a měly by se srovnávat vždycky pouze postupně v jistých jazykově a kulturně uzavřených centrech, a teprve až bychom dokonale se poučili o tradicích ku př. u Malorusů na Ukrajině běžných, pak u jiných sousedních národů jazykově spřízněných neb cizích, mohli bychom se odvažovati k vývodům všeobecnějším.

Ostatně je celá řada podobných tradic, jichž se spis. v knize své ani nedotekl. Sem patří zvláště pověst o princezce v rakvi a vojákově ji hledajícím, rožšírená po celé Evropě od Bretagne až na východ evropský. Srv. české verše nahoře str. 103, 125.

Cena knihy té pro nás leží pouze v odstavci, ve kterém sestaveny jsou zprávy o upíru hlavně z XVIII. v. a se líčí jich dojem na veřejnost evropskou jakož i ohlas jich v literatuře.

P—α.

Етнографічні матеріали з угорської Руси. Зібрав Володимир Гнатюк. т. III. У Львові 1900 str. IV + 284. (Етнографічний Збірник. Відає Етнограф. комісія Наукового Товариства ім. Шевченка IX.).

Nový tento svazek ethnografických materiálů sebraných neúmorným ethnografem p. Volodymyrem Hnatjukem rozpadá se ve dvě části. V 1. části vytištěny jsou pohádky a písni sebrané v západních uhersko-ruských stolicích, a sice z vesnice Čertež stol. Zemplinské, ze čtyř vesnic stol. Šaryšské a ze šesti vesnic stol. Spišské. Dialekt těchto vesnic popsal vydavatel zevrubněji ve své studii Русини пряшівської епархії і їх говори в XXXV.—XXXVI. sv. Записк-ї наукового товариства іменні Шевченка. Vliv slovenčiny jest v těchto dialektech celkem menší než vliv polský: tvary chceš, chce, modliši, co, slovo pan, paň a p. mohly proniknouti z obou sousedních jazyků a proto třeba při řešení této otázky od nich abstrahovati. Rozhodují tu zbytky nosovek, tvary místo plnohlásí ruského, hlásky zastupující staré ě, změny ě a konečně přízvuk. Tento přízvuk jest téměř veskrze polský na předposlední slabice. Místo plnohlásí jest záměna československá, nikoliv polská: kral (v haličko-ruských bývá polské król), strana, draha, podražnyj za ruské podorožnyj cestující, v tomto významu tuším v slovenštině slovo neznámé, za to ale v polštině, mžadency vedle možody str. 23 (vesn. Šambron Šaryšské stol.), mlády 107 (Málcov Saryš); vyzdrajujeli (Lipník Velký Spišské stol.), na zdraju str. 90, (Jakubjany, Spiš) zahlavok pod hlavu str. 62 (Orjabina, Spiš.), zo zlatýma šnurkami str. 60 tamže; zdrava str. 64 (tamže), pavam drašku zahradýlo str. 64 (tamže). Mimo to ale chlop,

chlopec str. 53, 54 (Velký Lipník, Spiš). Polsky pak místo československého *γ*: barz, kačmar str. 41 m. karčmar (Sulin Spiš.), str. 62 (Orjabina Spiš.), kark str. 40 (Velký Lipník Spiš.), zamazne str. 90 (Jakubjany Spiš.), harčar, harki str. 108 (Malcov Spiš.), šerco str. 112 (tamže), šmerc str. 113, 116 (tamže), dzvéri zavar str. 114 (tamže), umarla str. 115, rostarhaļi str. 116 (tamže). Polské jest gamba str. 33 (Šambron, Šaryš.), calyj str. 41 Sulin, Spiš.), džadóve str. 41 (tamže), bľadyj str. 48 (Velký Lipník, Spiš.). Polsky asi bude také ſ, ž z ſ, Ž, č z ē (č), ač to nebývá veskrze ani v ústech jedné a téže osoby: ſedžeti str. 48 (Velký Lipník, Spiš.), *t* v infinitivní koncovce nepřešlo v č, učekli (tamže), najšmelšyj (tamže), zlodžejey vedle zloděj (tamže); šniloša str. 58 (Orjabina, Spiš.), žvidála vedle žvidovala i žvidovala str. 59, žala m. vžala tamže, ale č, č se zachovává jen v písni, vedle sebe v infinitivech str. 61: dala potſic i podbít, že by mala u čim choditi. Dala potſic i potkávac, že by mala u čim tancovac str. 62, chťiu Hanéčku bélú zrádzic, zrádiu sebe sam; po ſvece vede po ſvíce str. 105 (Malcov, Šaryš.), zo ſveta 115 (tamže) špíval (tamže), ſedzic. Polský také bude přechod *e* v *u* skrze č: ňus str. 102 (Kružljev, Šaryš.) t. j. nesl, ja by luch na vuz str. 44 (Sulin, Spiš.). — Slovenčině přináleží koncovka 1 sg. praes.: budzem str. 62 (Orjabina, Spiš.) móžem tamže, prídem st. 64 (tamže) ja pújdzem i ja pójdem str. 106 (Malcov, Šaryš.), já préto tvója žéna búdzem tamže a j. Polská opět jest vazba: že bi ſe ſepšího sposobu naúčel str. 105 (Malcov, Šaryš.).

A tak vidíme, jak se tu různé tři pohraničné jazyky slovanské smísily a různí tu živlové národnostní splývali. Pro dialektologii poskytuji tyto materiály ještě přemnoho zajímavé látky, ale zde není místa, abychom se touto stránkou nové publikace p. Hnatjukovy zevrubněji obírali. Pouze oné otázky chtěli jsme se dotknouti, neboť z rozboru dialektů těch plynou vážné důsledky pro ethnografii.

Velice zajímavé jsou tradice zapsané p. Hnatjukem neméně pro folkloristu svým obsahem. K tomu připojujeme následující poznámky:

Z vesnice Čerteže, stol. Zemplinské. str. 1—21.

Č. 1. str. 3. »Sv. Petr a Pavel u převozu.« Zcela stejné jako Ethnogr. 36. III. str. 62 č. 25.

Č. 2. str. 3. Sv. Pavel šel se podívat na svatbu, ač ho Petr zrazoval, a byl zbit, jako jinde sv. Petr když v té přičině neuposlechl Krista. Srv. Národ. Sb. III. 109, č. 28.

Č. 3. str. 4 sl. »Věrný sluha« pase ovce, jde za nimi dle rozkazu pánova a přijde až do ráje. Srv. Dobšinský Slov. pov. 7 str. 3 sl. Jones & Kropf Magyar Folks Tales 90, Ungar. Revue 1885, V. str. 640, Kolberg Pokucie IV., 203 sl., Гринченко Этнограф. Матер. I. č. 80. Dowojna Sylwestrowicz. Pod. žmujdz. I., 262; II., 403.

Č. 4. str. 5 sl. »Zloděj mistrný.« Když přišli k vojákům hlídajícím koně, zavolali tito »háťtverda!« a on odpověděl »gut frajnd«; vojáci se potom bavili madařsky. Zloděj byl konečně vyslán od pána do pekla, aby se podíval na postel pánovu a paninu. V pekle namočil »pokróvec« v kotle, chytily se ho všecky duše, jako včely se vyrojily; když vyšel z pekla, byly kolem něho samy ovce, dal je sv. Petrovi a šel se stádem až do nebe. Srv. Kolberg Lud III., 145, VIII., 127. Toeppen Aberglaub. aus Masuren str. 147. Federowski Lud białorus. I., 225 sl., Kres V., 1885, str. 400 sl. Krauss SM. Südslav I. č. 37. Bosanska Bilja IV., 1889 str. 29 sl.

Č. 5. str. 8 sl. Nevěrná žena hostí milence, cestující ji pozoruje; pták jeho, sova, prorokuje manželi, kde které jídlo jest uschováno; pták draze prodán. Srv. Cosquin II., 329. Sadok Barącz Bajki i fraszki² str. 51. Mater. antropol.-archeol. i etnograf. II. str. 51 č. 22. Dowojna Sylwestrowicz I. 446; II. 250. Н. Θ. Сумцовъ Разыск. въ области анекдот. литер. 76 sl. Шапкаревъ Сборникъ българ. умотвор. IX., str. 429, Mark. Lidzbarski Gesch. neuaram. Hss. 204 sl. Сборн. матер. Кавказ. XVI. odd. I. str. 359.

Č. 6. str. 10. Ivan otravuje popovi svině, aby je s dětmi mohl sám snísti. Za stráž postavena hospodyně popova do almary. Ivan ji udusil. Mrtvola její pak několikráté k popovi se »vrátila.« Srv. Národop. Sb. čsl. IV.—V. str. 135. sl. č. 29. Етнограф. Збірник VI., str. 89 č. 244. VIII., 62 č. 24. Cosquin II., 331 Köhler Klein. Schr. I., 190.

Č. 7. str. 11 sl. Milenci ohlašují se u ženy na určité hodiny; žena je vyzradí mužovi; mrtvoly odneseny vojákem. Srv. Národop. Sb. čsl. III., str. 102 č. 8, str. 118 č. 46. Clouston Popular Tales and Fictions I., 280. Freys Gartengesellschaft ed. Bolte str. 281, 286. Kolberg Pokucie IV., 248 sl. č. 65. Сборн. матер. Кавказ. XXIV., str. 127, sl., Bedier Les Fabliaux², 238.

Č. 8 str. 13 sl. »Člověk hledal bídu« stejně jako Slov. Pohlady 1896 217 sl., Národop. Sb. čsl. II., str. 102, Етнограф. Збірник VI. str. 145, č. 338. — Člověk ten oklamal pak pána, konečně pak kněze vynesl »do nebe.« Srv. dole str. 224 ke Kallas 80 M. Ljutziner Esten č. 62 Zs. Ges. f. Schleswig-Holstein Lauenburg. Gesch., 218; Webster Basque Legends. str 145.

Č. 9 str. 15 sl. Tři kachny zakleté to princezny, nejmladší odňal rek šaty, když se koupaly. Srv. Етнограф. Збірник sv. VII., č. 26, č. 54. Rek dostal se k ženě, když vše potřebné zvěděl od matky šarkana dvanáctihlavého, pána nade vší zvěří a ptactvem. Ten také zodpověděl, co třeba učiniti, aby zlatá hruška zase rodila atd.

II. Z vesnice Šambrona stolice Šaryšské str. 22—39.

Č. 10. str. 22 sl. Člověk zapůjčil »největšímu pánovi« voly. Jde si pro peníze. Na cestě ukládají mu různé otázky: chudas, zdali kdy zbohatne, staré panny, kdy se vdají a j.

Č. 11. str. 24 sl. Totéž celkem jako nahoře č. 3.

Č. 12. str. 26 sl. Sv. Petr mstí se na dívce, která ho uhodila. Stejně Kolberg Lud VIII. 92 sl. č. 5, Dobšinský Slov. pov. IV. 53. Этнограф. Обозр. 1890 č. 4, str. 74. Грищенко Этнограф. матер. II., 146 sl. a j. v.

Č. 13. str. 27 sl. Kristus podaroval tři muže, potom je vyhledal, od prvního i druhého vyhnán, od třetího pohostěn; i vlastní dítě své mu obětovali. Srv. Národop. Sb. čsl. III., str. 110 č. 31. Сборн. матер. Кавказ. XXIV., odd. 2 str. 50 sl.

Č. 16. str. 31 sl. »Madej«, kající zbojník. Srv. Národop. Sb. čsl. III., str. 111 č. 47; str. 119 č. 71. Jones & Kropf Magyar Folk Tales č. 2. Asmus & Knoop Sag. Erzähl. Kolberg Körlin str. 90 sl. Štrekelj Slovenske nar. pesmi I. str. 493 sl., č. 484—490. Carinthia 1865 str. 402 sl. č. 7. Mijat Stojanović Pučke prirov. str. 37 sl. Коста Ристић и В. Лончарски Срп. нар. припов. str. 8 sl., č. 2., Zs. Öst. VK. VI. 236 sl.

Č. 17. str. 35 sl. »Vrána prorokuje«, kam žena nevěrná ukryla jídlo, milence. Srv. nahoře č. 5.

Č. 18. str. 37 sl. Matka dala člověku, který vyšel do světa hledat hloučejších lidí, nežli jeho žena, peníze, aby je donesl jejímu synovi do nebe. Srv. Розвідки Мих. Драгоманова I., str. 241 sl. č. 13. Сумцовъ Разысканія въ области анекдот. литер. 51 sl. Freys Gartengesellschaft ed. Bolte str. 236 č. 61. Этнограф. Збірник VI., str. 365 č. 697, 698, 699; Zs. V. VK. VII. 308, Vinson Folklore du pays basque str. 112 sl.

III. Z vesnice Sulina stolice Spišské 40—47.

Č. 20. Jak Kristus trestal ženu na prosbu sv. Petra. Totéž jak nahoře č. 12 s některými odchylkami.

Č. 21. Hospodský byl pro lakotu od Krista obrácen v koně a těžko musel pracovati celý rok. Srv. dole str. 224 ke Kallas č. 54.

Č. 22. Anděl musel rok sloužiti na zemi, protože matce nevzal duši. Srv. dole str. 224 ke Kallas č. 55.

Č. 23. »Sněhurka«. Srv. Národop. Sb. čsl. IV.—V, str. 134 č. 21. Małinowski Powieści ludu pol. na Śląsku 38 sl. Ad. Černý Myth. bytosće luž. Serbow 79. IOОилеменъ Сборн. Be. Θ. Миллера str. 190 č. 12. Jones & Kropf Magyar Folk Tales 163 sl. Mitsotakis Griech. M. 64. Steele Temple Wide awake Stories 85 sl. a j. v.

IV. Z vesnice Velkého Lipníku stol. Spišské 48—57.

Č. 26. Zápas s čertem, pod. jako Этногр. 36. VII. č. 47.

Č. 27. »Lvice« chycena králem a zavřena do klece jako jinde obyč. divoký muž. Syn králův sám ji propustil. Srv. dole str. 217 ke Kallas č. 1. Webster Basque Legends str. 22 sl. Král zavřel pak do té klece ženu svou, neboť ona jedině měla klíč od klece. Syn pak ji osvobodil z klece, utekl s ní a vstoupil s ní do služby trojhlavého krále. Následuje látka o nevěrné matce.

V. Z vesnice Orjabiny Spišské stol. 58—78.

Č. 29. Genovefa. Srv. Nár. sb. čsl. VI., 152 č. 51. Arfert Das Motiv von der unterschobenen Braut 63, Сборникъ за нар. умотв. XIII., odd. 3. str. 194.

Č. 30. »Marinko, byla's v pokoji?« Srv. Národop. sb. čsl. VI., 224 č. 63. Kolberg Lud XXI., 178. Lemke Volksthüml. Ostpreuss. II., 180 sl. č. 36, 37.

V. Z vesnice Vyššího Svidníka stol. Šaryšské 79—81.

VII. Z vesnice Litmanovy stol. Spišské 82—88.

Č. 37. Člověk chudý zapsal se čertu, bude mítí vždy dosti peněz, tabáku a pálenky, a bude živ sedmdesát let. Člověk ten dobře se učil, peníze rozdaroval; vystavěl pak školu pro chudé děti. Proto byla duše jeho přece spasena. Po smrti jeho zápasili andělé-holubi s čerty-havraný.

Č. 38. Připomíná silně legendu o Eustachiu-Placidovi. Srv. Národop. sb. čsl. III., str. 110 č. 34, 35, 36. Сборн. матер. Кавказ XVIII., odd. 3. str. 166 sl.; XXIV. odd. 2. str. 257. Сборникъ за нар. умотвор. XIV., odd. 3. str. 128. Malinowski Powieści ludu pol. na Śląsku 8 sl. Kolberg Lud XXI., str. 198 č. 15. Босанска Вила II., 1887, str. 125.

Č. 40. Boháč vymámi chudásovi poklad, převlečen za čerta. Pro boháče přišel skutečný čert. Srv. Сумцовъ Соврем. Малорус. Этнографія. II., 84 sl. Разборъ этнограф. трудовъ Романова 73. Розвідки М. Драгоманова II, 82. Ciszewski Krakowiacy I., č. 240. Kulda II., č. 113. Václavek Valašské pořádky 1898 str. 8 sl. Ad. Černý Myth. bytosče luž. Serbow 354 sl. Сборн. за нар. умотвор. VII., odd. 3., str. 178 č. 7.

VIII. Z vesnice Jakubjan, Spišské stol. 89—92.

Č. 48. Čarování při tlučení másla.

Č. 49. Dobytka očarovaný umírá.

IX. Z vesnice Krempachu Spišské stol. 93—101.

Č. 50. Petr na noclehу zbit dvakrát, ale ne v krčmě. Srv. Mater. antropol. archeol. III., odd. 2., str. 151 sl. Świętek Lud nadrabski str. 324 č. 6, 7. Босанска Вила III., 1888 str. 12.

Č. 53. Zloději ukradli úl s pánum v něm ukrytým. Srv. Revue des trad. popul. II., 13 sl. Sutermeister KHM. str. 168.

Č. 55. Princezku dostane, kdo jejímu otci, cári, řekne takovou lež, že naň vzkříkne »ty lžeš«. Srv. Vernaleken Öster. KHM. str. 232 č. 43. Kres IV., 1885 str. 460. Вук. Ст. Карадић Срп. нар. припов. 163 sl. č. 45 Сборникъ за нар. умотвор. IX.. odd. 3., str. 183.

Č. 56. Zloděj mistrný.

X. Z vesnice Kružlova Šaryšské stol. 102—104.

Č. 57. »Hrabě Popelovský« t. j. »Kocour v botách«. Srv. mou studi Le chat botté в Сборникъ за нар. умотвор. XVI.—XVII., Этнограф. 36. VII., č. 53; Kallas 80 M. Ljutziner Esten str. 159 č. 37.

XI. Z vesnice Malcova, Šaryšské stol. 105—116.

Č. 58 Princezka vezme si za muže, kdo její hádanku rozřeší. Srv. Kolberg Lud VIII., 204 sl. Gliński Bazar I., 53 sl., III., 33, 51, 57. Sedláček Nár. poh. a pov. I., 73 sl. Slavia řada I., sv. 1., str. 17. Жите і Слово II., 1894, str. 134. Добровольський Смол. Сб. I. 223 sl. M. Lidzbarski Gesch. neuaram. Hss. 267 sl. Gonzenbach Sicil. M. I., 135; II., 218 a j. v. Hádanka princezčina, která tolik ženichů připravila o život, nebyla těžká; řekl jí ženich »oni mišla to, žeby takého muža dostáli, žeby někdy ve svém živoce, zákla býdu žít, še z ním ně pohnívali, aňi on z níma, lím žeby už krášni žylí«. Dále pak připojuje se, jako v jedné tirolské versi, sv. Köhler Kl. Schriften I., 219, látnka o hrdé princezce pokročené ženichem. Srv. Národop. Sb. III., str. 112 č. 26. Розвідки М. Драгоманова II., 129 sl.

Č. 59. Bratr má zastřeliti sestru nařčenou z nepočestnosti. Srv. dole str. 223 ke Kallas č. 53.

Část II. Písně ze stolice Bač-Bodrog str. 117—277. Vydavatel seřadil písně ne dle míst jako pohádky v části první než podle obsahu v obvyklé skupiny: 1. písně duchovní a koledy (119—127), 2. ballady a romance (128 až 140), 3. »vzpomínky historické« (141—146) atd. Jednotlivé písně opatřeny pak hojnými odkazy na varianty ve sbírkách slovenských, českých, maloruských a polských vytiskněných. Sbírka jest z největších sbírek písni, ale ne maloruských, než vlastně slovenských, čítá 430 čísel. Prof. Pastrnek již pojednávaje o pojednání p. V. Hnatjuka Руські оселі в Бачці v III. sv. našeho Sborníka (str. 65 sl.) ukázal, že v těchto osadách se neozývá dialekt maloruský, než slovenský a sice nárečí »cotácké«. Probírajíce velkou tuto sbírku nemůžeme leč stále se přesvědčovati o správnosti tohoto úsudku. Pouze v písničkách náboženského obsahu projevuje se silněji vliv maloruský, 3 os. sg. a pl. praes. končí na *t*: plačet č. 8, vózmet, vozlúbit č. 14 vedle príjde; kričat, plačut, vilivajut, léžat č. 8 a j., ale 1. sg. praes. slovensky budzem, prídzem č. 10. Z církevního jazyka proniklo Viflém č. 6., viflejemskej č. 3., so Osífom č. 6., roždéstvo č. 6. naroždeňa č. 8., súščaja č. 14., vedle plačúci, lamajúci č. 12., ispolnitel č. 7. — V ostatních písničkách rázu světského se tyto zvláštnosti slovenštině cizí nevyskytují, než slovenský dialekt bez rázovitých příměšků maloruských. Za to nalézáme v nich hojněji sledů vlivu polského: *š*, *ž* za pol. *ś*, *ż* švet 135, špim též spiš 128, še prišnilo 158, pošlidni dzeň 159, 3. sg. praes. rošni 159, želéni 137, žvirínu 141; *ar* místo slovenského *γ* mezi tvrdými souhláskami: tvárdo 243, tvardej žemi 159, s tvardého kameňa 164, tarhač 247, dotarhála 226, hárla 257, harlenko 162, umárla 270, žarla 270, nakarmela 321, karčma 215, kačmárko 219, s karšmi 254 a j., *er* mezi měkkými souhláskami: šerco 128, 135, šerp 141. verbina 189. Polští jest stále se vyskytující a li. Měkké *d*, *t* přešla obyčejně v *dž*, *č*, ale někdy vyskytují se též *d*, *t* a to vedle sebe v týchž ústech, ku př. na ce pridze temna noc 130, diťatko, u ládi vedle či sce ně vidzeli v č. 189; učítele vedle dzeci, oec

č. 367, dído vedle chodzic č. 375 a j. Vliv srbský projevuje sa nepatrnom měrou lexikalně, naskytají se slova briga 136, 256, magarec 255. —

Vydavatel sděluje v předmluvě, že co nejdříve vytiskne pojednání, ve kterém rozebere otázku »poslovenštění« Rusínů, a sdělí listy Rusínů z těchto osad, ve kterých tito sami důkladně objasní své národní stanovisko a poměry k jiným národům sousedním. Praví pak, že po přečtení těchto listů nikdo nebude počítati tyto Rusíny k Slovákům. My pak zcela klidně můžeme očekávat prohlášení toto, aniž bychom v nejmenším své názory měnili. Národní přesvědčení těmto Rusínům nechceme bráti, ale jazykozpyt nemůže se řídit podle toho, zač se lidé prohlašují, než posuzuje klidně jazyk, kterým mluví. A tu pochybuju, že by se našel jediný jazykozpytec, jediný slavista, který by dialekt tento nepovažoval za slovenský.

Pan Hnatjuk slibuje dále ještě tři silné svazky materialů z těchto krajů, pohádky, legendy, novelly, anekdoty, bajky, historické vzpomínky a důkladný popis svatby. Jak bohatý a nevyčerpatelný přímo zdroj se tu otvírá folkloristovi! Nemůžeme než přáti si, aby se stal co možná brzy přístupným. Pro nás pak a zvlášť pro Slováky nastává povinnost sbírat rovněž tak horlivě dle skvělého toho příkladu ethnografické materiály. Kéž také Slovákům povstane brzy tak znamenitý sběratel a vydavatel jako V. Hnatjuk!

J. Polívka.

Oskar Kallas Achtzig Märchen der Ljutziner Esten. Gesammelt von — [Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. XX., Bd., 2. Heft. Jurjew (Dorpat)] 1900 str. 87—405.

Sebrány byly pohádky tyto u estonských osadníků v okrese Ljucinském gubernijském. Přistěhovali se tam v polovici neb ke konci XVII v. a nyní mizí úplně mezi Lotyši, panující národností tohoto kraje. Rodný jazyk těchto osadníků vymírá, ustupuje hlavně lotyštině, v novější době též ruštině. Úvodem sdělil vyd. několik zajímavých pozorování o tomto lidu. Popsal dříve již tento lid a vydal sbírku jich písni a hádanek. Nyní podává sbírku pohádek v originale a v německém překladě částí úplném, většinou ve výtahu. Výtah jest bohužel někdy příliš stručný, tak že ten, komu jest original nepřístupný, stěží vždycky si utvoří bezpečný úsudek o souvislosti těchto versí s versem sou-sedních národů. Na kolik můžeme podle překladů a výtahů souditi neliší se tyto pohádky valně od pohádek sousedních národů a původního, svérázného jest v nich velmi málo. Sotva se zachovala která v té formě, ve které ji znali předkové dnešních vypravovatelů před 200 lety ještě ve vlasti své, jak by rád připouštěl vydavatel. Případný souhlas těchto tradic »s domácími« nepadal by tak na váhu, když poznáváme souhlas s tradicemi dnešních jinonárodních sousedů. — Následují poznámky k jednotlivým číslům.

Č. 1. Složena z různých látek a motivů a) divoký muž králem vězněný osvobozen princem. Srv. Národop. sb. III., str. 114 č. 9.VII. 214 č. 27. b) Stejně jako v malorus. pohádce u Rokossowské a v běloruské ve sbírce Šejnově připojena

látka o nevěrném sluhovi, který se sám vydával za kralevice a pána svého nutil, aby se vydával za sluhu. c) O divutvorné dary obelstí reka princezka. d) Rek osvobodí tři princezky obětované drakovi; když osvoboditel se prokázal, oženil se s nejmladší princezkou.

Č. 2. Vypravuje se řečená poslední látka č. 1-ho. Bratr vyhledává bratra svého seznav ze zrezavělého nože, že se mu přihodilo neštěstí. Od tchána bratrova považován za zetě, spí vedle ženy bratrovny, meč pověsil na vlas atd. Srv. Národop. sb. VI., str. 212 č. 2.

Č. 3., 4. Tatáž látka. Obyčejný úvod o původu obou bratří — zrozeni matkou, když pojedla jistou rybu atd. není. Bratři vyhledali si sami kmotra, od toho dostanou nůž, od jiného starce koně. — V č. 4. dostanou chlapci od kmotra dva koně a dva meče, nůž, ručník, ze kterého teče krev, když jednomu z bratří se vede zle. Poslední motiv nalézáme také Αεαπασίεβ Pyc. нар. ск.³ I., 156, 164, 168, 212. Jones & Kropf Magyar Folk Tales 55. Klimo Contes et lég. de la Hongrie 148. Етнограф. Збірник I., článek 2., str. 23. Dobšinský Slov. pov. VIII., 30. Němcová Slov. pov. I., 8. Kremnitz Rumän. M. 208. Weryho Podania łotew. 107.

Č. 5. Rekové zrození paní, kuchařkou a čubkou, které pojídaly jisté ryby. Syn čubky nejsilnější, zkouší železný kyj. Čarodějnici strojí rekům úklady, mění se v postel, studni. Srv. Národop. sb. III., 114, IV.—V., 133. Jones & Kropf Magyar Folk Tales 202. Klimo Cont. et lég. de la Hongrie 243. Kolberg Pokucie IV., 99. Lemke Volksthümliches in Ostpreussen II., 150. Nejsilnější z reků, syn čubky vysvobodí princezky přinesené čertovi na mořský břeh, scena pod. jako když rek u mostu očekává draka šesti-, desíti- a dvanáctihlavého a p. Романовъ Елорус. Сб. III., 112. 123. Kolberg Pokucie IV., 84. Nowosielski Lud ukraj. I., 260. Lemke Volksthüml. Ostpreuss. II., 149 a j. v.

Č. 6. Dva rekové stejně zrození jako v č. 5., vydají se do světa s dvěma psy a dvěma hříbaty, osvobodí jich pomocí dvě princezky drakům obětované.

Č. 7. Princ uteče čarodějníkovi na jeho koni, hodí kartáč — z toho les, brus — z toho hora, pravým cípem pláště svého udělá most přes ohnivou řeku, zamávne levým cípem a most se zboří. Pod. Αεαπασίεβ Pyc. нар. ск.³ I., 89, 233; II., 10. Rek jako zahradník v službách královských, přemůže nepřítele králova. Srv. Národop. sb. čsl. VI., str. 215 č. 63. Етнограф. Збірник VII., č. 40.

Č. 8. O Bazalce, která vyloupla dědečkovi a babičce oči, a o pastýři, který ji přinutil, aby oči ty vydala. Srv. Národop. sb. VI. str. 218 č. 15, 20. Pohádky a pov. našeho lidu (Slavie) str. 61 sl. č. 23. Andrejanoff Lettische M. 31 sl. Босанска вила VII., 1892, str. 252, 268. Geldart Folk Lore of Modern Greece 158. Eug. Prym & Alb Socin Der neuaram. Dialect 116 sl.

Č. 9. Rek »Pokotigorošok« — zrozený vdovou, která snědla hrášek vzniklý z jejích slz — a jeho soudruhové vyrušování ne trpaslíkem s bradou

na loket dlouhou a p., než zde čarodějnicí, jako ku př. Добровольский Смол. Сборн. I., 410 sl. jest Baba-Jaga. Pokotigorošok spustí se do říše podzemní, přemůže tam pětihlavého netvora, syna to čarodějničina, pak přemůže ještě dva netvory patnáctihlavé, osvobodí od nich tři princezny. Ze světa podzemního vynese ho přes ohnivé moře orel, jehož mláďata byl uchránil před bourkou.

Č. 10. Čarodějnici přivedla Velkému Jidáši dívku ukradenou. Ijudu nazývá se často v běloruských versích drak, netvor. Marně se pokoušeli o její vysvobození její bratři; osvobodil je všecky nejmladší bratr »Pokotigorošok« téhož původu jako v č. 9. Srv. Národop. Sb. IV.—V., str. 142 č. 338.

Č. 11. Sestry unesli havran nejstarší, vichr druhou, blesk třetí. Pomocí švakrů najde rek nevěstu a dobude ji, když mu ji čarodějnici (jako jinde Koščej) unesla. Srv. Národop. Sb. IV.—V., str. 142 č. 341. Clouston Popular Tales and Fictions I., 329 sl. Юбилейный Сборникъ Вс. Миллера str. 187 č. 2. U čarodějnice pase koně, t. j. vlastně čarodějnici a její dcery, pomocí svých švakrů. Vybere pak nejhoršího koně, na něm unese dívku a uteče šťastně pomocí kartáče (z něho les), brusu (z něho hora) a šátku (z něho ohnivé moře). Srv. Аѳанасьевъ Рус. нар. ск.³ I., 279. Грищенко Этнограф. Матер II., 347. Юбилейный Сборн. Вс. Миллера str. 200 č. 58.

Č. 12. Král na lově chce se napiti, duch pramene chytí ho za jazyk a nepustí dříve, až mu slíbí, o čem doma neví (synka). Srv. Аѳанасьевъ Рус. нар. ск.³ II., č. 125 d., e., g. Karłowicz Pod. Litw. č. 44. Mater. archeolog. antropol. i etnograf. I., odd. 2., str. 74 sl. č. 10. Худяковъ Великорус. ск. I., č. 17, 18. Dobrovol'jskij Смол. Сб. I., 99 sl. Рудченко нар. южнорус. ск. I. č. 49. Грищенко Этнограф. Матер. I., 160. Gliński Bazar pol. I., 98. Сборникъ Матер. Кавказ. XVI., odd. 1., str. 354. Ul. Jahn VM. Pommern, Rügen I., 336 sl. Strohal Hrvat. nar. pripov., č. 10. Mijat Stojanović Pučke pripov. 36 sl. Syn vykoná úlohy uložené »černým« a zachrání se útěkem pomocí služky — milenky. Před útěkem plivne děvče do všech čtyř koutů, slina mluví. Srv. Gliński Bazar pol. I., 106. Рудченко нар. южнорус. ск. II., 121. Materyaly antropol. archeol. I., odd. 2., str. 77. Шенськъ Материалы II., 292. Худяковъ Великорус. ск. II., 81, 84. Kolberg VIII., 57. Юбилейный Сборникъ Миллера 173. Köhler Kleinere Schriften I., 168 sl. Mitteil. litau. litter. Ges. I., 380. Pederoso Portugueuse Folk Tales 15 Sebillot Contes espagnols 135. Gonzenbach Sicil. M. I., 88; II., 213. Vernaleken Österr. KHM. 285. Müllenhof SM. Schleswig-Holstein 399. Gaal & Stier Ungar. M. 25. Na útěku přeměny milenců v kapustu a zahradníka, v kostel a kněze, v ohnivou řeku a kachnu.

Č. 13. Nejmladší syn vyhnán, neboť zdálo se mu, že bude mu otec sloužiti. Srv. Sadok Barącz Bajki, fraszki, vyd. 2, str. 209. Národop. Sborník III., str. 10 sl. Rek zachránil princezku, která se dávila, tím, že ji rozesmál: tu jest reminiscence jiné staré historky známé ve Východní Indii a v Evropě od středověku, sv. Benfey Pantschatantra I., 514 sl. Oeuvres de Molière.

Nouvelle édit. revue par Eug. Despois et Paul Menard X., str. 9 sl. Rek nechce se ale, podivno dost, státi zetěm královým, než stane se štolbou. Nepoznán táhne za princezkou do války na zlatém koni, ránu zavázala mu princezka sama (ne jak obyčejně král) svým šátkem.

Č. 15. Synové mají po jedné noci spáti na hrobě otcově; jde nejmladší po všecky tři noci a dostane za to koně zázračného. Viz Ethnograph. 36. VII., č. 65, 66, 67. Princezka chce za muže jen, kdo by na koni vyskočil až do třetího patra a ji políbil. Rek dobude pak svině s dvanácti selaty, jichž štětiny jsou zlaté a stříbrné, krávy s dvanácti telaty, kobyly s dvanácti hříbaty, postoupí je zetěm královým, svým švakrům, za malík, řemen ze zad, Srv. Národop. Sb. III., str. 122 č. 109. Сборн. Матер. Кавказ. XXI., odd. 2., str. 222 sl., XXIV., odd. 2., str. 88, 164. Юбилейный Сборникъ Вс. Миллера str. 197 č. 41. Остроумовъ Сарты II., str. 8 sl. Eug. Prym & Alb. Socin Der neuaram. Dialect II., str. 90 sl. č. 26.

Č. 16. Počátek týž jako v č. 15., ale motiv tu spojen s jiným: rek, nejmladší syn, chytí zázračné koně (zlatého, stříbrného a měděného), požírající zlaté, stříbrné a měděné stéblo vyrůstající z hrobu otcova. Srv. Ethnograph. Збірн. VII., č. 45. Koně tito nejedí a nepijí, než žijí od svatého ducha! Unese tři nevěsty, první si pak vezme sám, s ostatními ožení bratry své.

Č. 18. Pták krade jablka, nejmladší syn chytne ptáka a vytrhne ocas. Synové hledají ptáka. Srv. Národop. Sb. VI., str. 222 č. 49. Kolberg Pokuicie IV., 112 sl. č. 21. Reku pomáhá vlk (»šerý«, »wiatrolot«), jako často ve versích příbuzných.

Č. 19. Starí chudí manželé nalezli červíčka; ten se mění večer v člověka, uchází se o dceru královu. Řeší jednak hádankovité úlohy uložené králem, známé namnoze z látky o moudré dívce, a jiné ještě nadpřirozené úlohy. Obě starší sestry uloupí červíčkovi jeho kůži a tak musel červíček odejít do služeb čertových. Žena hledá ho, zaopatřila se nejenom třemi páry železných střeviců, než ještě třemi železnými klobouky a třemi měřicemi železných jablek. Za drahocenné věci dovolí jí dcera čertova spáti s mužem po tři noci.

Č. 20. Tatáž látka s malými odchylkami. Žena obuje na cestu železné střevice, sní železná jablka a vymete cestu od hadů železným pometlem. Srv. Афанасьевъ Рус. нар. ск. 3 II., 95, 98. Эрленвейнъ Рус. нар. ск. 147 sl. Zs. f. österr. VK. III., 233.

Č. 22., pod. č. 23. Tři sestry slibují, co vykonají, provdají-li se za kralice. Nejmladší zrodí mu dvanáct synů, ze kterých každý má měsíc v měsci, slunce na čele, tělo plné hvězd. Nejstarší sestrou podstrčena koťata za tři syny, pod. potom selata a j. za syny později zrozené. Srv. Národop. Sb., VI., 219 č. 17. Юбилейный Сборникъ Миллера str. 175, 178, 194, 203. Kolberg Chełmskie II., 92 sl. — S nejmladším synkem uzavřena matka do soudku a takto vyvržena na moře. Syn rozbije sud, přistanou na ostrov a p., jako v známé báni. Puškinově. Srv. Худяковъ Материалы str. 58, 65, 74. Paasonen Proben der mordvin. Volkslit., seš. 2. str. 109 sl. Gliński Bazarz pol. II., 49.

Рудченко нар. южнорус. ск. II., 92. Neues lausitzisches Magazin sv. 42., str. 337. Вук. Ст. Карапић Срп. нар. припов. 229 sl.

Č. 24. Bratří chtěli také za otcem a macehou do kostela, dostali se do sebe pro koně, a macecha zaklela je, aby po celý život tak mezi sebou bojovali. Sestra je vyhledala; osvobodí je, když po devět let přeše všecka muka ani slova nepromluví. Pod. jako známá pohádka o sedmi havranech. Srv. Národop. Sb. VI., 215 č. 46. Kolberg Chełmskie II., 90 sl.

Č. 25. Bůh — žebrák od chudčasa přátelsky přijat daruje mu tři uhle plnící kamna pečení, špíži různými jídly, špýchar žitem, a ruční mlýnek na žito. Pán odejme mu mlýnek. Kohout jde pro mlýnek, pán nemůže nijak kohouta zničiti, ač ho na konec uvaří a pán ho sní, přece kokrhá dále ovšem v žaludku pánově. Chudčas na konec dostane mlýnek zpět. Pod. Аѳанасьевъ Рyc. пар. ск.³ I., č. 110. Худяковъ Великорус. ск. II., 108 sl. Иванцкий Вологд. str. 182 č. 9. Рудченко южнорус. ск. I., 35 sl. č. 20, 21. Романовъ Бѣлорус. Сб. III., str. 3 sl. č. 3. Dowojna Sylwestrowicz Pod. žmudz. II., 287 sl.

Č. 26. Paleček v uchu koňově. Prodán kupci. Sežrán krávou, pak s vnitřnostmi kravskými od vlka. Vlk nemůže více na lup, neboť paleček všecky varuje. Srv. Národop. Sb. čsl. VI., 213 č. 5. Etnograf. Збір. VII., č. 42.

Č. 27. Vítr rozvěje manželům žito. Muž dostane za to kozu s stříbro, ubrousku prostří se a kyje samobijné. Srv. Národop. Sb. IV.—V., str. 134 č. 15; str. 142 č. 287. Clouston Popular Tales and Fictions I., 88.

Č. 28., pod 29. Lenoch chytí štíku a pustil ji na svobodu, když mu slíbila, že se vyplní všecka přání vyslovená jejím jménem. Princezka počala na jeho pouhé přání. Srv. Národop. Sb. IV.—V., str. 145 č. 582; VI., str. 224 č. 65. Cons. Pedroso Portuguese Folk Tales 72 sl. Müllenhof SM. Schleswig Holstein str. 431 č. 14. Spitta Bey Contes arabes mod. 55 sl. Princezka spoju s vinníkem vyhozena do moře, hoch přeje si tam domy, zahrady a j. v., pod. jako nahoře č. 22.

Č. 30., 31. Sestra zradí bratra čertovi. Srv. Etnograf. Збір. VII., č. 29, 36.

Č. 32., 33. Rek, synek chudé vdovy, vykoupí kočku, psa a hada, v č. 32. děvče od mučitelů, od hada (děvčete) dostane prsten všecka přání vyplňující. Srv. Etnograf. Збір. VII., č. 35. Uchází se o dceru královu, řeší pomocí prstenu úlohy; ženou obelstěn o prsten, pomocí zvířat dostane se opět k prstenu.

Č. 34. Počátek týž jako v č. 12. Rek uteče, pronásledovatel zadrží se chlebíčky namočenými do mléka mateřského — stane se tím mléčným bratrem rekovým pod. jako v některých versích pověsti o uších Midasových. Srv. studii dra St. Ciszewského Bajka o Midasowych uszach (passim). Bohužel podána pohádka v příliš stručném výtahu, tak že spojitost různých motivů se stává až nesrozumitelnou. Smíšeno tu několik motivů: řeší se úkoly králem uložené pomocí zvířat a človíčka palec vysokého — ten zastupuje »mráz« versí ruských.

Č. 35. Čarodějník učněm přemožen. Srv. Etnograf. 36. VII., č. 43. Lemke Volksthümliches in Ostpreussen II., 143 sl. č. 27.

Č. 36. Žebrákovu synku prorokováno, že se stane zetěm bohatého kupce (Marko bohatý). Srv. Národop. Sb. VI., str. 221 č. 38 Сборникъ Матер. Кавказ XXIV., odd. 2., str. 18, 104. Clouston Popular Tales and Fictions 133 sl. č. 38. Босанска Вила III., 1888, str. 198; V., 1890, str. 247. Шапкаревъ Сб. българ. нар. умотвор. VIII., č. 131. Етнограф. Збірник VII. č. 68., VIII., č. 2.

Č. 37. »Kocour v botách«. Srv. mou studií »Le chat botté« v Сбори за нар. умотвор., наука и книжнина XVI.—XVII. a nahoře str. 215 č. 57 Verse tato jest nejbližší běloruským versím z Mogilev. gub., také v ní král blesk, otec nevěsty rekovy, rozbije dub, ve kterém se čerti ukryli, a tak stane se rek pánum zámku.

Č. 38. Pastorka v lázních zdržuje čerta až do kuropení a odolá mu, žádajíc stále nové a nové dárky svatební. Srv. Národop. Sb. čsl. III., str. 113 č. 2. Pohádky a pov. našeho lidu (Slavie) str. 10 č. 7. Etnograf. 36. VII., č. 51. Kolberg Lud. XXI., 190. Świętek Lud. nadrabski 338, 478. Сб. миц. бълг. III., odd. 3., str. 150. Шапкаревъ Сборникъ IX., 363 č. 215.

Č. 39. Matka umírajíc dala své dceři klubko a poručila jí, aby šla stále za klubkem, až bude mít jednou těžké chvíle. Dostala macechu. Šla za klubkem, seskočila za ním do studně, pomáhala tam lidem, sehnala krávy, ovce, svině, koně a j., konečně přišla k hromadě peněz, stříbra a zlata, naplnila si jimi pytel i dala se na cestu zpáteční. Utekla pomocí pastevců, jimž byla pomohla. Nevlastní sestra její také se vydala na fu cestu i zahynula, byla usmrcona čertem. Verse tato není mi odjinud známá.

Č. 40., 41. »Pojelka«, verše dosti svérázná.

Č. 42. Jako obyč. pastorce pomáhá kráva osírelé dívce sloužící u zlé (čarodějnici); kráva zabita, ve střevech jejích nalezla dívka prsten, z prstenu vyrostě jabloň rodící zlatá jablka; kralevic chce jablko zlaté, pouze dívka může je očesati. Srv. R. Köhler Kleinere Schr. I., 100 sl., Montanus Schwankbücher ed. J. Bolte str. 260, 591 č. 5. Аенасьевъ нар. рус. ск.³ I., str. 76 sl. č. 56. Худяковъ Велпкорус. ск. II., str. 71 sl. č. 56. Романовъ Бѣлорус. Сб. III., 289., 292 sl. Weryho Podania białorus č. 15. Karłowicz Pod. Litw. č. 12. Gliński Bazarz I., 186. Добровольскій Смол. Сб. I., 153 sl. č 88, 89. Шенинъ Материалы сѣверо-зап. II., 47, 49, 50. Рудченко нар. южнорус. ск. II., č. 16, 18. Dowojna Sylwestrowicz Pod. žmud. I., 132, II., 459, Wisła XI., 1897, str. 453. Кулишъ Записки о южн. Руси. II., 23. Сборникъ матер. Кавказ. XVI., odd. 2., str. 181. Campbell Santal Folk Tales 15.

Č. 43. Dívka přichází v noci k mladíkovi a spí u něho až do kuropení, pak zmizí i s postelí. Mladík ji chytí, když na ni hodil růženec a škapulíř. Oba manželé jdou k jejímu otci, k »zlému« (čertovi); na radu ženinu vyprosí si od něho uhlí, které se mění v zlato, a několik snopů slámy na došky. Z každého snopu vyrostla jabloň zlatá a stříbrná. Přišel Pán Bůh, prosil o jablíčko, jak je utrhl, změnila se všecka jablíčka v andělíčky. To při-

pomíná hojně rozšířenou legendu, jak sluha čertův v pekle podpalující kotly vzal sobě smetí a jak z toho byly pak samé ovčičky a ty koupil Pán Bůh.

Č. 44. Dcera čertova zabije a spálí dívku, přijme na sebe její postavu a jde k jejím bratřím. Duše dívčina zjeví se pak bratřím v podobě ptáčka a zpívá žalostnou píseň. Moudrá žena vysvětlí nejmladšímu bratrovi, co se stalo, i radí mu, jak by mohli opět uzříti sestru: ať prý chytí ptáčka a pevně ho drží, že se změní v červíčka, ještěrku, medvěda, vlka, konečně ve vřeteno, to ať položí do postele a nad ním udělají znamení kříže, pak oživne jich sestra. Dceru čertovu ať pak upálí v kotle.

Č. 45. Devět bratří odešlo do světa, neboť myslí, že se narodil desátý. Tu jest chyba: odešli proto, že jim otec hrozil smrtí, nenarodí-li mu se dcera. Srv. Трэйландъ Латыш. ск. č. 107. R. Basset Contes popul. berbères str. 72. 177. Dcera čertova a dívka tato, když šla hledat bratří, vyměnily své podoby tím, že se poplivly.

Č. 48. Pán zamiluje se do obrazu krasavice, namalovaného jejím bratrem — jeho sluhou. Srv. Аеанасьевъ нар. рус. ск. II., 151, 294, 295, č. 147, 194^a, 194^b. Худяковъ материалы по нар. слов. 51. Юбилейный Сб. Миллера str. 202. č. 69 a j. Dcera čertova strčí nevěstu do vody, a pán si ji vezme.

Č. 49. Podobně. Sestra m. nevěsty utopena, v kachnu proměněna, přichází každý večer k lázním, kde bratr pivo vaří, skládá peří a nepoznávána. Na radu moudré ženy spálí šat pernatý, pak mění se až konečně ve vřeteno.

Č. 50. Děvčata na jahodách, nejmladší od líných sester zabito. Z hrobu vyrostla bříza; bříza sama zpívala a vyzradila vraždu bratrovi, který hledal dříví na harfu. Bříza se pak měnila pod. jak v č. 49, na konec ve vřeteno — ráno v posteli ležela dívka. Podobně v mazurské jedné pohádce změnilo se jablko zlaté se stromu, který vyrostl z flétny spálené téhož původu jako zde harfa, v zavražděného bratra. Srv. Köhler Klein. Schr. I., 54.

Č. 51. Muž vyvezl na naléhání ženino matku svou v noci, aby zmrzla. Bůh ji ochránil, shodil jí kožichy, sukně, šátky atd. Vyvezena pak matka ženina a ta zmrzla. Srv. Dowojna Sylwestrowicz Pod. žmudzkie II., 78 sl. Чубинский Труды II., 434 č. 133.

Č. 52. Snacha chce zabiti svou zlou, slepou tchýni polévkou hadovou; ta ale nabyla zraku, poznala řeči zvířecí, odkryla poklad. Tak jinde zhusta nabývají téhož daru, když okusili pečeného hada a p. Srv. Národop. Sb. III., str. 121 č. 95. Federowski Lud. białorus. I., str. 101 č. 306. Этнограф. Зборник VI., str. 150 č. 345.

Č. 53. Dívka nařčena z nepočestného života, protože odolala člověku (knězi), který měl nad ní bdít po čas nepřítomnosti otcovy. Bratr má ji smrtí potrestati. Srv. nahoře str. 216 č. 59, Аеанасьевъ нар. рус. ск.³ II., str. 26 sl., č. 121^b, Садовниковъ č. 17. Добровольский I., 366 sl. Сборникъ матер. Кавказ XV., str. 111 sl. XXIV., odd 2. str. 123. č. 12. Kolberg Lud. XIV., 185 sl. Kolberg Pokucie IV., str. 46 sl. Юбилейный Сборникъ Миллера str. 202. č. 68. Kulda III., 198 sl. č. 26, Strohal Hrvat. nar. pripov. č. 9. Chalatianz Armen. M. 42 sl.

Spitta Bey Contes arabes mod. str. 80 sl. Сборн. за пар. умотвор. X., odd. 3, str. 166 sl. Dowojna Sylwestrowicz II., 440 sl.

Č. 54 Bohatý, skoupý hospodář obrácen od Boha — žebráka v koně a dán chudému muži na tři leta do práce. Srv. nahoře str. 214 č. 21, Bladé Contes popul. Agenais str. 63. Bladé Cont pop. de la Gascogne II., 155 sl. Bienemann Livländ. SB. str. 133. Krauss SM. Südslav. II., č. 65.

Č. 55. Sv. Petr byl, jak jinde obyč. anděl, odsouzen sloužiti na zemi tři leta, když se vzepřel vůli boží a nevzal duši matky tří dcer. Srv. Národop. Sb. IV.—V. str. 147, č. 1093. VII. 214 č. 22. Впла Ст. Новаковића III., str. 462.

Č. 56. Jest to variant látky rozebrané mnou v Národop. Sbor. VI., str. 94 sl., a sice náleží mezi verse, ve kterých se »štěstí« (sreća) ukazuje v podobě lachny kladoucí zlatá vejce (na uv. m. str. 120).

Č. 59. Člověk nahý skryje se pod pecí, selka miliskující se s knězem překvapena mužem, kněz vlezl pod pec, dal žebrákovi své šaty, člověk knězečerta zapudil vařící vodou. Srv. Dowojna Sylwestrowicz I., 335 sl.

Č. 61. Od které doby přestali zabíjeti starce. Srv můj článek v Zs. V. VK.. 1898, str. 25 sl. Карађић I., str. 209, II., 128 sl. Тројановић »Ланот и проклетије у Срба« (Прештампано из Искре за 1898).

Č. 62. Zloděj mistrný. Jest též episoda, jak zloděj obelstil kněze, přišel jako anděl, aby ho zanesl do nebe. Srv. Národop. Sb. VI., str. 218 č. 12. Ethnograph. Збірник VI., str. 121 sl. č. 296. Сборн. Матер. Кавказ XXIV., odd. 2., str. 55 sl. Srv. nahoře str. 213 č. 8.

Č. 63. Tytéž kousky hloupé ženy jako Národop. Sb. VI., str. 225 č. 70.

Č. 64. 1) Bůh a čert byli kdysi kmotry, bůh pokřtil čertovo dítě, čert měl stádo veliké, ale krávy neměly ocasů ani rohů, byly všecky černé atd. Bůh pustil na krávy vosy a komáry, jimi přehnal krávy do svých chlévů, udělal je pestrými, nasadil jim rohy atd. Srv. Этнограф. Обозр. кн. VIII., str. 250. Zbiór wiad. antropol XV., odd. 3., str. 268. — 2) Kmotři šijí kožich, čert nití náramně dlouhou, bůh krátkými nitmi. Srv. Slovenské Pohľady 1896, str. 322 č. 30. Zingerle KHM. str. 39 sl. č. 6. — 3—5) Čert chce jednou svršek, jednou spodek, zaseje řípu, ječmen a brambory. Srv. Národop. Sb. IV.—V.; str. 145 č. 558. Lemke Volksthüml. Ostpreussen II., 15 sl.; Юбилейный Сборн. Миллера str. 174. Ethnograph. Збірник VI., str. 71. č. 206. Paasonen Proben der mordwin. Volksliter. I., 2., str. 148. — 6) Čert na bažinách postavil množství soudků plných pálenky. Bůh všecky pokřížoval. Čert k nim nemohl. Bůh svolil, že málo pálenky neškodí, ale kdo by pil příliš, náležeti bude čertovi. Čert ve vzteknu roztrhl synka svého, kmotřence božího, na devět kusů a rozhodil je. Bůh kousky sebral, udělal z nich devět bratří, jeden z nich jest blesk, devátý, nejmocnější, leží v železe. Pověst odjinud neznámá. — 7) Bleskem pronásleduje bůh čerta, uhodí do domu, do kterého čert uteče, jen v moři nemůže mu ublížiti.

Č. 65. Episoda z pověsti o zápasu chytrého člověka s čertem: člověk nese lehounce koně mezi nohama.

Č. 71. Koza odcházejíc napomínala kůzlata, na která slova mají otevřít dveře. Přijde čert — jinde obyč. vlk — řekne je a odnese kůzlata. Srv. Cosquin II., 247.

Č. 72. Liška zvolena za husopasku; sežere husy, jednu po druhé, pozvána vždy ke křtinám; ale vlastně sežere máslo, počátek, prostředek a konec, toť prý jména křtěnců Srv. Kaarle Krohn Bär (Wolf) und Fuchs str. 74 sl. 121. Сборникъ за нар. умотвор. I., odd. 3., str. 128; III., odd. 3., str. 201; IX., odd. 3., str. 177. Шапкаревъ Сб. отъ българ. умотв. VIII., str. 47 č. 34. Meyrac Tradit. des Ardennes 458 sl.

Č. 73. Liška vyjedla koláč, naplnila jej výkaly a prodala jej pastýři za býka, zapřáhla býka do saní, vzala též medvěda a vlka, voz rozlomena atd. Srv. Аєанасьевъ нар. рус. ск.³ I., str. 2 sl. č. 1 b. Шеинъ II., str. 7, Рудченко II., č. 4. — Liška staví se mrtvou, vyhodí z vozu ryby, vlk strčí ocas do vody atd. Srv. Národop. Sb. VI., str. 213 č. 9. Lemke Volksthüml. Ostpreussen II., 219 sl. Босанска Вила VII., 1892 str. 363. Юбил. Сб. Миллера str. 174.

Č. 74. Liška straší zvířata svým manželem kocourem. Srv. Треіландъ č. 83. Шеинъ II., č. 5, č. 120. Paasonen Proben der mordwin. Volkslit. I., 2., str. 152. Сборн. матер. Кавказ XV., 140 sl. XVI., odd. 1., str. 348. Сборникъ за нар. умотвор. VI., odd. 3., str. 139. Шапкаревъ сб. отъ бълг. умотвор. IX., str. 340 č. 196.

Č. 75. Vlk obelstěn liškou způsobem odjinud mi neznámým. Liška domlouvá mu, aby jí nosil kůže ovčí, že mu z nich ušije kožich; sama je ale žrala. Vlk chtěl míti kožich, liška poslala ho, že potřebuje ještě kůže na okraje, najde je na pěkném, tučném koni farářově: liška přivázala vlka ke koni, kůň přivlékl vlka na farní dvůr a vlk tam byl zabít. Srv. Шеинъ II., č. 126.

Č. 77., 78. Zvířata, kočka, zajíc, liška, vlk a medvěd jdou se zpovídat. Přijdou k bidlu, které vedlo přes hlubokou jámu. »Kdo přeleze, zbaví se svých hřichů,« řekla kočka, přelezla, ale ostatní zvířata zapadla do jámy. Dostanou hlad. Liška navrhla, aby zpívali, kdo nejtenčí má hlas. bude sežrán. Špaček jako jinde drozd pomůže lišce z jámy; psi poštívání na lišku, liška na konec vystrčila psům ocas. Srv. Kaarle Krohn Bär (Wolf) und Fuchs str. 81, 120 Weryho Pod. lot. 222. Paasonen str. 101 sl. č. 6. Шеинъ II., č. 4. Сборникъ за нар. умотвор. X., odd. 3., str. 157 č. 1. Narodne prirov. v Sozkikh plan. III., str. 89 sl. č. 16.

J. Polívka.

Leo Reinisch: Die Somali-Sprache. Wien, A. Hölder 1900. 4⁰.

Na jaře r. 1899 vrátila se do Vídni jihoarabská výprava, vídeňskou akademii vypravená. Publikace její, pokud se týkají výsledků linguistických a epigrafických, zahájeny somalskými texty, jež Leo Reinisch zapsal od dvou vypravěčů a zároveň s německým překladem podává. První část tvoří výňatky z bible, druhou 123 textů původních, jež rozděleny věcně na články

o životních názorech, právu, zvycích a obyčejích a pak na povídky, jichž je většina. K závěrku připojeny dva překlady z arabštiny.

Dřívější práce Reinischovy jsou těm, kdo studují srovnavací literaturu, známy a vítány. Reinisch otvírá nové a bohaté zdroje ústních tradic národů, jichž literární produkty jen řídce a obtížně byly přístupny, hromadí nový, vzácný materiál, v němž nalézá se nepřeberné bohatství látek a prvků, pro srovnavací literaturu důležitých. Ve sbírkách jeho nalézáme doklady pro mnohé látky známé, proseté kdož ví kolikerou tradicí, prvky nové a samostrostlé, materiál neocenitelný pro studium vzniku, látek a tradice, jich vývoj a křížení. Jeho překlady jsou to hlavně, které práce jeho činí přístupnou nejen filologii, ale též literárnímu studiu. Škoda jen, že nenalezli se dosud literarní historikové, kteří by materiály jeho soustavně a úplně spracovali. Tak jak jsou podány slouží sice za bezpečný základ, jsou však příliš nepřístupné a těžko dají se při specialem studiu aplikovati. Bylo by potřebí, aby, tak jako Reinisch připojuje k nim výklady grammatické, připojil k nim odborník výklady a komentáře literarní.

Nám jsou, zvláště tyto poslední texty, látkami svými i formou dosti cizí, tak jako vůbec nepřiléhají bezprostředně k tradiční — i jiné — literatuře evropské. Bylo by tudíž bezúčelno odkazovati na některé někdy dosti vzdálené shody s materialem, nahromaděným v komentářích k evropské literatuře. Končím pro charakteristiku textů několika příklady evropské literatuře dosti blízkými, ač třeba podotknouti, že právě tyto shodné látky nejsou pro charakter zapsaných látek nejvýznačnější.

Č. 31. Lhavý ovčák volá lidi na pomoc proti pantherovi a když přijdou, vykládá, že panther již utekl. Na druhý den znova je klarne a směje se jim. Třetího dne přijdou čtyři pantheři, hoch křičí, lidé se mu však smějí, a pantheři roztrhají ovčáka. Na konec mravní naučení starce a synonyma pro lež. (Reinisch cituje k této povídce jinou z A. W. Schleichers Somalitexte 1900. Wien. Č. 25.).

Č. 34. Král ustanoví učence soudcem, vezír pomlouvá učence před králem, jakoby vyprávěl, že králi páchne z úst. Pozve pak učence k snídaní a radí mu, aby až půjde ke králu zakryl si ústa, poněvadž by král ucítil, že páchne česnekem. Král však domnívá se, že učencovo zakrývání úst potvrzuje vezírovo udání a dá učenci psaní na jednoho velitele, kde píše, aby doručiteli byla sražena hlava. Učenec ukazuje psaní vezírovi, ten domnívá se, že v něm král upsal učenci nějaký majetek, nabídne se, že psaní sám doneše a tak spadne sám do jámy, již učenci kopal, jak praví král, když věc vyjde na jevo.

Č. 39. Žena králova svádí otroka, a když jí odolá, obviní jej z nemravného útoku u krále. Druhá žena králova varuje otroka, otrok prchne, potká lva, jenž má trn v tlapě. Vytáhne mu trn, a lev nosí mu potravu. Za několik dní je otrok chycen, hozen lvovi na pospas, ale lev jej jen líže, král pozná, že otrok je nevinen.

Č. 43. (Vložka, již vypravuje kněz muži na důkaz ženské lsti): Za starých časů byla skála, jež pohlcovala ty, kdo na ní stojíce křivě přísahali. Muž, jenž podezírá ženu z nevěry, žádá, aby šla na onu skálu složit přísahu. Žena žádá milence, aby přišel ke skále, jede pak ke skále na oslu, úmyslně spadne a odkryje se při tom před milencem. Na skále přísahá, že její nahotu mimo jejího chotě a onoho muže nikdo neviděl. Muž však přece na otcovu radu se s ní rozvede.

Č. 45. Muž vypátrá, že žena chodí až po půlnoci domů a žaluje na ni u každého. Žena prozírá, a muž hrozí, že jí příště zamkne dům, vyjdět ven. Žena opět přijde od milence až po půlnoci, dveře jsou zamčeny, ona hrozí však, že hodí svého hocha do studně, neotevřeli muž, hodí však jen kámen. Muž vyběhne, žena vklouzne do domu, zamkne, svolá kříkem sousedy, aby jim dokázala, že její muž to jest, kdo pozdě v noci se toulá. Muž je zavřen, zemře, žena vezme si milence.

V. Tille.

Kawczyński Maksymilian: Apulejusza »Metamorfozy« czyli powieść o złotym osle. Rozprawy wydziału filolog. Akad. Umiejętności ser. II. t. XVI. (ogóln. zbioru. XXXI.) str. 165—274.

Pojednání toto nedotýká se sice přímo ethnografie, autor neukazuje nijak na sledy znamenité této knihy v tradicích lidových, ani na podobné pohádky lidové všeobecně rozšířené (*Amor a Psyche!*), nicméně chceme ale čtenáře své na ně upozorniti. Spis. podává nejdříve dosti podrobný výtah z Pověsti o zlatém osle (str. 166—216) a pak důkladný rozbor její. Mimo výtah zajímá nás zvláště třetí, ač nejkratší část této rozpravy, úvaha totiž o pozdějším vlivu této pověsti na literatury evropské, spis konstatuje jej především hojně v středověkém písemnictví, ve francouzských fabliaux — uvedl to již Bédier ve svém spise, v Tristanu a Isoldě, u Boccaccia a j. Spis. dotekl se mimo jiné ještě arabské sbírky Tisíc a jedné noci, hojných v ní metamorfos, a položil otázku, jeli vůbec styk mezi demonologií Apulejovou a demonologií arabskou a jaký. Podle Zpráv Akad. krakovské předložil spis. (sv. V č. 9. str. 3.) zvláštní spis o látce Amor a Psyche, a ten vzbudí zájisté značnou pozornost, neboť má se dotýkat i všeobecných otázek o vzniku pohádek.

r.

Martin Montanus Schwankbücher (1557—1566). Herausgegeben von Johannes Bolte. (Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart. CCXVII. Tübingen 1899 s. XL + 686.

Znamenitý znalec staré západoevropské literatury novellistické i nových germanských i romanských literatur tradičních, prof. J. Bolte pořídil tu úhrnné vydání povídek Strassburkého rodáka Martina Montana a opatřil ji bohatým komentářem kritickým a bibliografickým. Montanus vydal počátkem druhé polovice XVI-ho století dvě větší sbírky různých kratších povídek, většinou obsahu kluzkého, ba namnoze oplzlého. Čerpal tu hojně zvláště z Boccacciova »Decamerone« a mimo to vydal ještě samostatná zpracování

některých povídek z této proslulé sbírky povídkové. Do obou svých větších sbírek »Wegkürzer« a »Gartengesellschaft« přijal několik pohádek, báchorék, anekdot i bajek lidových, nejspíše přímo z lidového vypravování. Tak čteme polo legendární pověsti o člověkovi, který putoval s Ježíšem po zemi, snědl játra koupené ovce, tvrdil pak, že ovce jater neměla atd. (str. 25. sl. č. 6.) svr. můj článek ČČM. 1896 str. 484 sl., o čertu, že se uměl dělati tak maličkým, až byl chycen v sklenici (str. 332 č. 74), pohádky o udatném krejčíkovi (str. 19. sl. č. 5), nejstarší to záznam této povídky rozšířené od břehů atlantického oceanu až dovnitř Asie, o pastorce, které pomáhá kráva řešiti práce zlou macehou uložené (str. 260 č. 5), látky anekdotické, hloupý bit za nepravé pozdravení (str. 301 č. 50), za hrnec medu vypočítá člověk, jak z něho pomalu si pořídí celé hospodářství (str. 303 č. 53), jak muž namluvil ženě, že jisté jídlo, které mu dobré chutuá, přivede brzkou smrt, a žena mu je dávala, aby se ho co nejdříve zbavila (str. 330 č. 72, k tomu str. 517. doplňkem veršované zpracování z r. 1541), o svéhlavé ženě »posčezeno-pokoseno« (str. 352 č. 89, str. 525 doplňkem veršované její zpracování z r. 1625), o dívkách jak mnich poučuje žáčka, že to jsou husičky a žáček by chtěl míti jen takovou husičku (str. 334 sl. č. 76), svr. můj článek ve Wisle X, 795 sl.), též ještě bajky: proč se psi v zadu očuchávají a o původu nenávisti psů, koček a myší (str. 35. č. 14, str. 486, 487, 492 doplňkem zpracování z jiných sbírek), o lišce a veverce (str. 277. č. 17.) veverka uniká z tlamy liščiny podobně jak obyčejně kohout a j. v. Vydavatel doplňkem vytiskl jiná ještě zpracování látek vypravovaných Montanem z různých sbírek XVI—XVII. stol., latinských a německých, zpracovaných veršem v různých meisterliedech a j. Přebohatý jest pak jeho kommentář, bibliografický záznam týchž látek i též motivů vyskytujících se v starší literatuře i nové ústní literatuře národů germanských a romanských. Tyto záznamy obsahují někdy několik stran, ku př. seznam zpracování známé středověké povídky o věrných ženách ve Weinsbergu obsahuje plné tři strany petitem. Vydavatel svědomitě zaznamenává i nejnovější literární zpracování té které látky, ku př. nejnovější divadelní zpracování (z r. 1898) pohádky o udatném krejčíkovi.

Důkladný rejstřík velice usnadňuje užívání této knihy.

Všem, kdož se zabývají srovnávacím studiem naší lidové literatury, jest tato nejnovější publikace prof. Bolte nezbytnou pomůckou, spolehlivým rádcem a průvodcem po ohromné literatuře novellistické a tradiční, zvláště těm, kteří by chtěli studovati souvislost povídek z úst lidových zapsaných za našich dnů se starší literaturou.

P—α.

J. J. Ammann, Volksschauspiele aus dem Böhmerwalde. III. Theil. Prag 1900. (I. p. t. Beiträge zur deutschböhmischen Volkskunde geleitet von Prof. Dr. A. Hauffen. III. Band 1. Heft).

O prvních dvou dílech podána zpráva v Sborníku sv. VI, 208. Třetí svazek, jímž sbírka co do materiálu je ukončena, obsahuje pět her. Z nich

patří dohromady *Der bairische Hiesel* a *Schinderhannes*, na jichž rozvětvené příbuzenství jsem poukázal v »Českém Lidu« III., v úvaze o loutkové hře »*Horia a Gloska*«; patří do velké skupiny her o loupežnících s typickými jich částmi: lstitvé nebo zrádné zatčení a soud.

Velice zajímavý je druhý Jan Nepomucký, který representuje zcela odchylné zpracování od toho, které v 1. svazku bylo otištěno, kdežto ono se shodovalo s textem, který Werner nalezl u laufenských lodníků (*Theatergeschichtliche Forschungen* sv. 3.) a jež pochází z »*Haupt- und Staatsaction*« ze zač. 18. st., kus v tomto svazku otištěný je zpracován úplně nedramaticky naivně, dle životopisu, který prostě předvádí v jednotlivé scény rozvedený. — První scena je rozhovor otce s matkou nad kolébkou nemocného Jana, kterého zaslibují bohu, v druhé rodiče už se radí s professorem a dávají ho na studie, proti čemuž sedlák, který má nezvedenéhoocha, tvoří komickou protivu. — V příští sceně jest Jan páterem, zároveň objeví se (po udání, kde se odehrává kus, není stopy) král nejmenovaný, který nejprve kašpárkovi a pak své králově sdělí, že chcejeti do divadla — to však zdá se královně takovým hřichem, že králi činí kázání a vyzývá ho, aby se obrátil na zbožného kazatele Jana, král tak bez váhání činí a učiní Jana svým almužníkem, ale hned v příštím jednání projevuje svou žárlivost a v pátém svou ukrutnost tím, že dává upéci kuchaře, který postavil na tabuli nedopečeného kapouna, a tak zcela dle legendy v nespojitých scénách odehrává se celé drama. Provozování stává se jakousi pobožností tím, že skoro v každém z četných jednání oddělených stereotypním »*der Aufzug kommt herunter*« jest udán zpěv z modliteb, kterého se bezpečně účastnili též diváci. Jest velice zajímavovo, jak v takových hrách dramatické umění se objevuje na nejprimitivnějším stanovisku, jakoby dramatická forma byla pro ně teprv nově vynalezena.

Podobně provázena písničmi také hra »*Graf Karl von Königsmark*« psaná oproti prostonárodním rýmům předešlé hry hodně knižní prosou, s široce rozvedenými scenami Kašpara, který mísí do své řeči tu a tam též česká rčení, děj je pak divná směsice různých legend — Genovefa, Alexius, — a románových motivů.

Hra »*Der türkische Kaiser*« opět rýmovaná zakládá se na oblíbeném motivu středověkých románů, unesení pohanské, orientální princezny milencem, jenž se k ní dostal přestrojen za dívku, kterýžto motiv je však zatlačen do pozadí.

Zajímavá ta sbírka přinesla 16 her, které sice nemají toho pelu starozitnosti a původnosti, jako naznačoval vydavatel v úvodě k prvnímu dílu, ale přece patří k nejdůležitějším dokumentům lidové dramatiky devatenáctého století.

A. Kraus.

S. Trojanović. Die alterthümliche Speisen- und Getränkebereitung bei den Serben. (Archiv für Anthropologie XXVII. Heft 2.). Sep.-Abdruck. Braunschweig 1900. 4° str. 32.

Die Trepanation bei den Serben. Ein ethnol. Beitrag. (Correspondenzblatt der d. anthr. Ges. 1900. Nr. 3.). Také separatně.

Лапот и проклетије у Срба. Прештампано из Искре. Београд 1898.

Předním pracovníkem srbským na poli anthropologie a ethnografie jest dnes prof. Sima Trojanović v Bělehradě. Práce jeho vynikají nejen rozhledem ve všeobecném národopise, nýbrž také zvláštní originalitou a poutavostí obsahu, kterou poskytuje ovšem předmět sám, sama půda balkánská, z níž Trojanović svou látku čerpá. To platí i o všech svrchu uvedených pracích.

V práci první popisuje se starožitný způsob vaření zachovaný dosud v některých krajích na Balkáně. Vaří se totiž zde leckdy způsobem, s jakým se setkáváme tu a tam dosud jen u divokých národů: do nádoby s tekutinou a potravou házejí se rozžhavené kameny tak dlouho, až se voda přivede do varu a předmět v ní uložený se uvaří. Tento způsob vaření má tu výhodu, že se může prováděti i v nádobách, jež by jinak ohni nedovedly vzdorovat, na př. v primitivně zroběných hrncích z březové kůry. Zajímavovo je, že i jiné způsoby, kterým se připravují na Balkáně pokrmy, nesou na sobě ráz starožitnosti, a odpovídají analogickým zvykům starých nebo dosud žijících primitivních národů na př. sušení masa na slunci, pečení na rožních, pečení zvířat zaobalených v kůře hliněné v rozžhavené jámě, vaření vajec podobnou cestou, vaření masa v žaludcích zvířat a pod. Zajímavovo je dále, že se v mnohých krajích požívá vedle chleba pečeného i chléb vařený.

Ještě více zajímá stať druhá, jednající o tom, že zvyk trepanace živé hlavy, s nímž se jinak setkáváme jen u primitivních národů, udržel se i u Srbů a Albanců západních končin středního Balkánu.

Příčiny zvyku jsou různé: jednak se toho užívá z čisté lékařské potřebnosti při poranění hlavy, velmi hojně se vyskytujícím mezi divokými kmeny v středním Balkánu, vystupuje však i z pověry, podle níž trepanace hojí některé vnitřní nemoci, zejména čivní. Trepanaci provádějí lidoví »doktoři«, jejichž umění se dědí v některých rodinách, a sice tajně, poněvadž je jinak trepanace úředně v knížectví zakázána. Dříve se trepanovalo pomocí pilky nalézající se na konci ocelového cylindru (šara, trapanj), který se na příslušném oholeném místě lebky (po odhrnutí kůže) při lehkém tlaku otáčel, a tím v lebce okrouhlou díru piloval. Rána takto povstalá hojí se z hruba asi v 15 dnech, dokonalé zhojení trvá však mnohem déle. Úmrtí je málo, ba jsou lidé, kteří se dali i třikrát trepanovat. Článek, který bude velmi poutat i anthropology, končí stručným dobrým rozbořem dosavadních mínění o trepanaci předhistorické v Evropě.

Ale ještě nejvíce interessa ze všech prací Trojanovićových vzbudí jeho spisek »Лапот и проклетије у Срба«, v němž nám sděluje, že jeden z nejzajímavějších survivalů (přežitků) socialních názorů předvěkých udržel se ještě do dob nepříliš dávných v některých krajích Srbska. Zvyk ubíjeti sestárlé členy společnosti a urychlovati jim násilným způsobem přechod do nového

nadějí plného života existuje dosud u řady primitivních kmenů; že byl i v Evropě, o tom měli jsme doklady dosud jen ze starých dob historických. V uvedené statí ukazuje nyní Trojanović nejen, že zvyk tento existoval také na Balkáně, jak svědčí některé tradice a pohádky lidové a Dušanův zákonník, nýbrž že se tu udržel dlouho do doby novověké tak, že jsou dosud živé vzpomínky na jeho provádění na př. v Pirotsku, v Požarevsku, kdy bývali staří lidé obřadně ubíjení uprostřed vesnice, i ve vsích rumunských. Dosud existuje srbské přísloví: »Чим човек претурн педесету, треба га секиром по глави.« Obřad slul лапот nebo лъпот.

V téže statí rozbírá spisovatel ještě tradice a zvyky poutající se k mohylám zvaným »prokletijemi« (проклетије), naházeným z kamenů při některých druzích kletby (v Hercegovině námetně приметне гомиле). V Hercegovině slaví se ještě u některých mohyl žertvy a veselí (str. 27 sl.). V spisku je však vedle toho jestě celá řada různých, drobných, pro studium slovanských obyčejů zajímavých zpráv.

L. Niederle.

REJSTŘÍK VĚCNÝ.

- Aesopovy bajky 190
- v almaře ukryta hospodyně popova pozoruje život sluhův, sluhou udusena, mrtvola její se několikrát k popovi vrátila 213
- Amor a psyche 220, 227
- Amulety 136 sl., 138, 148 sl.
- anděl neposlušný 214, 224.
- anthropologická metoda výkladu tradic lidových 189
- bájesloví a pohádky 187
- Bazalka vyloupla dědečkovi a babičce oči, přinucena, aby je vrátila 218
- beránku otřes se, ubrousku prostří se, kyje samobije 129 sl.
- bídu hledal člověk 213
- Blaničtí rytíři 190
- bosorka 140
- bratří úplně si podobní, žena jich nerozeznává 218
- bratří vyučili se řemeslům, první vyučil se krejčím, druhý ševcem, třetí zlodějem 117, 122
- bratří devět, odešli do světa, bojíce se hrozeb otcových 223
- Bůh a čert 224
- Bůh obohatil tři chudásky, pouze jeden z nich prokazuje mu svou vděčnost 214
- na cestě do nebe, k slunci, pro zlaté vlasy děda Vševeda a pod. reku ukládají se různé otázky 213
- Císař Josef, pověsti o něm 53 sl.
- cotácký dialekt 216
- čarodějník a čarodějnici 136 sl.
- čarodějnici poznati 140
- čarodějnici dostati 175
- čarodějník učněm přemožen 222
- čarování při tlučení másla 215
- Čechové v Pruském Slezsku 186
- s čertem zápasy a závody 214, 224
- čerta zdržuje pastorka v lázních až do kuropění 222
- čerti straší v zámku a chyceni do kabinky 99 sl.
- čert může si vzít dívku, až provede nákladnou stavbu; kohout předčasně zakokrhá 80 sl.
- čert - (neb jiná bytost) chytila krále za bradu, když se chtěl v studánce napít, a nepustil ho dříve, pokud mu neslibil, že mu dá, o čem doma neví 87, 219
- u čerta má člověk pod kotly udržovati oheň 131
- za čerta převlečen vymámi boháč chudásovi poklad 215
- čertu zapsal se chudáš 215
- české menšiny na českém jihu 185 sl.
- čísla a jich význam v lidové medicině 155
- Damoklův meč 55
- dialekt a píseň lidová 194 sl.
- divadelní hry německé ze Šumavy 228

- divoký muž králem chycen a uvězněn,
princem ale puštěn na svobodu a pomáhá princi v boji 86, 214, 217
- divotvorné věci tři dostal člověk od žebřáka za almužnu 98 sl
- od větru, který mu žito rozvál 221
- divotvorné dary vyměněny, konečně pomocí kyjů samobijných zpět dobyty 130 sl.
- dny šťastné a nešťastné 153, 167, 170, 179
- dobytek očarován 175, 215
- Dolnokralovicko 175 sl.
- drak unesl princezky, rek je vysvobodí z podzemí 71 sl.
- draku obětována princezna 82, 83, 218
- duše v pekle chytily se kožichu a p., venku obrátily se v ovce, prodány sv. Petrovi 213
- estonské pohádky 217 sl.
- Eustachius — Placidus 215
- fecht 141
- folklore co jest a jeho význam 186 sl.
- Genovefa 21
- had kousl a usmrtil chlapce, se kterým dříve jídal z téže mísy; otec hada poranil a od té doby začal chudnouti 189
- had daroval svému osvoboditeli prsten divotvorný 221
- hadí polévku pojedla poznal řeč zvířat 223 hadači 136 sl.
- hádanku kdo rozřeší dostane princezku 216
- Hanáci, literatura o nich 16 sl.
- Hanácko, jeho ohrazení 15 sl.
- Hanáctvo 14 sl.
- poesie Havlíčkova a Havlíčkova řeč básnická 34 sl.
- o sedmi havranech 221
- hloupá žena posílá po neznámém muži dary nebožtíku synovi do nebe 214
- housle, při kterých každý musí skákat, tancovati 98
- hrdá princezka pokořena ženichem 216
- hromový kámen 144 sl.
- chirurgové lidoví 165 sl.
- cholera 135
- jabloň se zlatými jablkami okrádá pták zlatohlavý 67, 220
- Jan Nepomucký divadelní hra 229
- Jidáš (Iuda) — jako drak, netvor drží v zajetí krasavici 219
- jméno rozhodovalo o zdraví 136
- kabelka, do které všecko na povel se směstná 98
- kající zbojník 93 sl., 214
- kamenné hromady v starém Peru 9 v Mongolsku 10, v Africe 10 sl.
- karty, kterými každý se obehravá 98
- katové kouzelníky, čaroději 143
- klíček zlatý k zámku ztracen, potom zase nalezen 76, 85
- klubko divotvorné 222
- kněze obelstí zloděj, ponese ho prý do nebe 119 sl., 213, 224.
- kněz pochoval psa, biskup učinil kozla biskupem 190
- kněz za čerta převlečen chce souseda obelstít o poklad 190, 215
- kocour v botách 215, 222
- kohout dobývá divotvorný mlýnek jeho pánovi odňatý 221
- koltún 169
- kořalka (pálenka) 224
- kosti lidské jak léčidlo 150
- koza, kůzlata a vlk 225
- králem bude, kdo v určitý den bude obědvati na železném stole 81
- král a voják v hospodě zbojnické 132
- krejčík udatný 228
- krok Hanácký 14 sl.
- » na Tovačovsku 23 sl.
- kůň mluvící radicí — duch to zakletý 61 sl., 67, 105 sl. 117.
- koně zázračného dostane rek, který hlídá otcův hrob 220
- labutě (kachny) — princezky, koupají se v jezeře — šaty na břehu odložily, rek nejmladší šat sebral a schoval 87, 89 sl. 213.
- labutě (holubice) koupají se — rek jedně sebral šaty; labuť ženou rekou, odletí, když lstí vymánila pera 90
- lakotný hospodský obrácen v koně 214, 224.
- lhavý ovčák na konec zahynul, neboť nikdo mu nevěřil 226.
- lidové knížky 43 sl.
- liška husopaskou 225, její lsti 225 straší zvířata svým manželem kocourem 225, obelstila všecka zvířata v jámě 225
- lvu vytažen trn z tlapy 226
- kdo lže dostane princezku 215
- Madej 214

- maloruské dialekty v západních stolicích hornouherských, živly v něm slovenské a polské 211 sl. v stolici Bač-Bodrog 216
- maloruské písň o zrušení roboty 189
- maloruských písni úpadek 190
- maloruského plemene celistvost 190
- maloruské pohádky 212 sl.
- mapa národopisná českého jihu 186
- Marinko, bylas' v pokoji 215
- Marko bohatý 222
- matka nevěrná 214
- medicina lidová 134 sl., 176 sl.
— u Čechů v Pruském Slezsku 186
- měsíc a jeho vliv na nemoci 132
- Metamorfose Apulejovy 227
- metamorfose: rek mění se v kočku, jak si dá chloupek z kočky pod jazyk a p. 62, 113, čarodějnice mění se v studánku, v jabloň, v hospodu a p. 63, 218
- metamorfose milenců na útěku v kostel a kněze, ve vodu a most a j. 88, 91 sl., 219
- metamorfose matky v krávu, ovci, strom sirotka obdařující, sirotku radící 188
- Midasovy uši 190
- milence vyzradila žena mužovi 213
- mléčné bratrství 190, 221
- mnenotechnické methody 1 sl.
- mohyly nehájené při některých druzích kletby 231
- moravské písň národní 191 sl.
- na mostě bratří na vartě, čekají draky 61, 67, 71
- mrtvola hospodyně popovy »vracela se« 213
- mrtvoly milenců utopeny 213
- mrtvých působení na nemoci 149
- můra 140
- mze 168
- nakuřování proti nemocem 152
- nápěvy a jich zapisování 192 sl.
- národnostní poměry na českém jihu 185 sl.
- nátka 135, 168
- návní kost 169
- do nebe rek nevpuštěn, z pekla vyhnán 101 sl.
- nebožtík vracející se na svět 209
- nemoci zosobněny 135
- nemocnou princezku zachránil rek, když ji rozesmál 219
- neštěstí, nebezpečí bratrovo věstí krev kapající ze šátku 62, 68, 218, rezavělý nůž 218
- nevěrná žena milující se s knězem překvapena mužem 224
- nevěrná žena — pták hostův prorokuje její spády manželi 213, 214
- nevěrná milenka obelstí reka o divotvorné jeho věci 218, 221
- obraz krasavice spatřil rek a zamiloval se do ní 116, 223
- orel vynese reka ze světa podzemního 219
- osud usouzen princi, že má být v patnácti letech oběšen 120
- otcův hrob hlídá po tři noci nejmladší syn 220
- ouroky 168
- oustřele 168
- oživen mrtvý člověk jistou mastí a jistou travou 126 sl.
- paleček 221
- pásti koně t. j. čarodějnici a její dcery 219
- pastorka — popełka 188, pastorka macehou pronásledována 222, pomáhá ji kráva 222
- pastýř za svým stádem ovec přijde až do ráje 212
- pero zlaté zvedl rek, slouží pak u krále a jest posílan pro vzácné věci 105 sl., 113 sl.
- Petr sv. se mstí 214
- Petr sv. na svatbě, v hostinci bit 212, 215
- Phaethon, řecká báj o něm 187
- písň, jich sbírání a uspořádání 197
— jich seznam 198 200
- písň stěhují se 196, 203
- píšťalkou svoláno vojsko 77
- píšťalka z vrby na hrobě vyrostlé, prozradí vražedlnici 223
- počítací methody 1 sl.
- pohádkové sbírky české 49 sl.
- pohádky a jich závěrečné formulky 205 sl.
- o pokladech pověsti 53, 59, 77 sl.
- pcpelka 222
- porod nadpřirozený — (z vajec vylíhne se 27 bratří) 112
- postřel 169
- pověry při opouštění domova 3 sl.
- pověrečné léčení 134 sl.
- povídky sebrané na Valašsku 45 sl.

- princezka vdá se jen za toho, kdo se tak ukryje, že ho ani svým zázračným zrcadlem nenajde 190
 prostředky působící návrat po dlouhou dobu nepřítomného 7 sl.
 psychologie individualní 181 sl.
 — sociální 180 sl.
 pro ptáka zlatého vyslán rek od krále 106
 Putifar 226
 o Radhošti pověsti 52, 53, 60
 ranhojiči lidoví 165 sl.
 Robert dábel 93 sl.
 rosa 157, 158
 rostliny čarowné a léčivé 160 sl.
 ryba chycena od lenocha, slíbila mu, že každé přání jeho vyslovené jejím jménem se vyplní 221
 Sestra nařčená z nepočestnosti má být zastřelená od bratra 216, 223
 sestra nevěrná zradí bratra 221
 sestry uneseny od havrana, vichru a blesku 219
 sestry tři slibují, čím by obdařily kralice, nejmladší syny se sluncem na na čele atd 222
 seznam písní 198, 200
 Slezsko pruské 186
 slina vyplivnutá děvčetem čarodějnákovým mluví 219
 slovenské písni 216 sl.
 slovenský dialekt cotácký, polský vliv v něm 216
 sluha nevěrný vydává se za kralice 218
 slunce a jeho vliv na nemoci 153
 smrt, její znamení 170
 smrt chycena do kabely 101 sl.
 snědek 168
 sněhurka 214
 somalské pohádky 225
 soudruhové nadpřirozených vlastností 64 sl., 69 sl., 71.
 soudruhové zrádní nechají reka v podzemí, kde osvobodil princezny 73 sl. 219,
 soudruhové vyučování trpaslíkem 218
 spálena kůže muže ve zvíře zakletého, muž zmizí 220
 starce zabijeli dříve 224, 230
 studánky posvátné, léčivé 156 sl.
 svatební veselí v Bohuslavicích v pruském Slezsku 186
 Škarniclový tisky 43 sl.
 těhotná královna, když pojedla rybu 60 sl. 218 — když polkla hrášek 218 na pouhé přání vyslovené lenochem jménem ryby štíky 221
 téžké práce vykonává rek u čarodějnice pomocí její deery 90
 Tovačovsko 14 sl.
 tradice lidové a jich důležitost pro báje-sloví 187 sl.
 tráva zacelující rány, oživující mrtvé 126 sl.
 trepanace 230
 uhranutí 135
 úl ukrazen s pámem v něm ukrytým 215
 upír 209 sl.
 uřknutí 135
 na útěku od čarodějnici hazeny kartáč, hřeben a p. 114, 218, 219
 vampir 290 sl.
 vaření starožitné způsoby u Srbi 230
 varianty písní 198, varianty písní v nové sbírce Bartošově 220 sl.
 veš vypěštěna v ohromné zvíře; z její kůže zhotoveny rukavice a p: 190
 vlk oklamán liškou 225
 voda léčivá 156 sl.
 voda živá 66
 voják klame otce, že povyšuje, a láká z něho peníze, stane se na konec zetěm královým 95 sl.
 Völkerpsychologie 180 sl.
 vypravovatelé pohádek na Valašsku, jich charakteristika 50 sl.
 zahradníkem rek v službách královských 218
 zajíce hlídati 90
 zakletou princeznu osvobodil rek, když jí nosil půl roku každý den žejdlík mléka od černé krávy 78
 zakletá princezka (čertem posedlá) v kostele pochována, roztrhá vojáky na stráži 103 sl. 125 sl.
 zaříkání nemoci 142. zaříkavací formule 171 sl. 179
 zatloukání nemoci do stromu 150, 162
 zažehnávání nemoci 143 zažehnávací formule 171
 zimnice 168
 zloděj domnělý, závistivec vstrčil mu do kapsy zlaté hodinky a p. a obvinil ho z krádeže 127, 129

- zloděj obratný 117 sl., 122 sl. 213, 215, 224
 zpěv sborový 193
 zvířata vděčná rekovi, pomáhají mu 113,
 221
 železné střevíce obuje žena hledající muže
 220
 ženská lešt 227
 žid v trní 101, 102

REJSTŘÍK JMENNÝ

Amman 228	Langhans 186
Andree R. 1, 10, 13	Lazarus Moris 183
Bartoš Fr. 16, 191 sl.	Máchal J. 43 sl.
Běhálková Xavera sl. 23, 26, 31	Manes Jos. 15, 19 sl., 31
Bolte J. 191, 227	Montanus Martin 227
Brückner A. 188 sl.	Niederle L. 229 sl.
Ciszewski Stan 1 sl., 190	Pastrnek 216
Čáda Fr. 180 sl.	Paul H. 184
Čečetka F. J. 134 sl.	Petsch Rob. 205 sl.
Čelakovský 35, 36, 38	Pisch R. 16
Černý Ad. 186, 205	Polívka J. 187 sl., 189 sl. 205 sl., 209 sl.,
217 sl., 228
Drahomanov M. 189 sl.	Quis L. 34, 35, 42
Dudík, Beda Dr. 15, 16	Reinisch Leo 225
Dušek V. J. 191 sl.	Speranskij M. 43
Erben K. J. 35	Spiess Ch. J. 43 sl.
Hartland E. S. 186 sl.	Steinthal Ch. 183
Havlíček Karel 34 sl.	Šebestová Aug. 205
Hellich J. 161, 174	Šembera 15
Hnatjuk V. 211 sl.	Šedivý P. 44
Hock Stefan Dr. 209 sl.	Tille V. Dr. 45 sl., 225 sl.
Houdek V. 18	Trojanović S. 229 sl.
Hubka Ant. 185 sl.	Tůma R. 36
Jakubec J. 34 sl.	Tyršová R. 20
Janáček L. 194	Václavek M. 174
Kallas Oskar 217 sl.	Valchař Jan 175 sl.
Kawczyński M. 227	Vavák 169
Klvaňa Jos. 14 sl.	Wundt 180 sl.
Köhler R. 191	Vyhlídal Jan 186
Koula J. 18	Zibrt Č. 18.
Kraus Arn. 228 sl.	
Kuba L. 193	